

 Åpen tilgang

Heidi Hogset, Johanne Alteren, Bjørn Jæger
og Solveig Straume (red.)

BÆREKRAFT

Fjordantologien 2022

 Universitetsforlaget

Bærekraft
Fjordantologien 2022

Heidi Hogset, Johanne Alteren, Bjørn Jæger og Solveig Straume (red.)

Bærekraft

Fjordantologien 2022

Universitetsforlaget

Redaksjonelt arbeid, utvalg og introduksjon © Heidi Hogset, Johanne Alteren, Bjørn Jæger og Solveig Straume 2022.

Hvert enkelt kapittel © den respektive forfatter 2022.

Boken ble første gang utgitt i 2022 på Universitetsforlaget.

Materialet i denne publikasjonen omfattes av åndsverksloven og er utgitt med åpen tilgang under Creative Commons-lisensen CC BY 4.0.

Denne lisensen gir tillatelse til å kopiere, distribuere eller spre materialet i hvilket som helst medium eller format, og til å mikse, endre eller bygge videre på materialet til et hvilket som helst formål, inkludert kommersielle. Disse frihetene gis med følgende forbehold: Du må oppgi korrekt kreditering, oppgi en lenke til lisensen, og indikere om endringer er blitt gjort. Du kan gjøre dette på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller deg eller din bruk av materialet. Du kan ikke gjøre bruk av juridiske betingelser eller teknologiske tiltak som lovmessig hindrer andre i å gjøre noe som lisensen tillater.

NB: Lisensen gir deg ikke nødvendigvis alle de tillatelser som er nødvendig for din tiltenkte bruk. For eksempel kan andre rettigheter, som reklame-, personvern- eller ideelle rettigheter, sette begrensninger på hvordan du kan bruke materialet.

Den komplette lisensteksten kan leses på <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legal-code.no>.

Boken er utgitt i samarbeid med: Se liste over samarbeidspartnere på s. 322.

ISBN trykt utgave: 978-82-15-06292-1

ISBN elektronisk utgave: 978-82-15-06293-8

DOI: 10.18261/9788215062938-2022

Henvendelser om denne utgivelsen kan rettes til:
post@universitetsforlaget.no

www.universitetsforlaget.no

Omslag: Universitetsforlaget
Sats: Tekstflyt AS

Innhold

Forord	11
1. Det vanskelige bærekraftsbegrepet	13
<i>Heidi Hogset, Johanne Alteren, Bjørn Jæger og Solveig Straume</i>	
De planetariske grensene – hensynet til miljøet	16
Sosial bærekraft – hensynet til samfunnet	17
Utvikling av en bærekraftig helsetjeneste?	18
Bærekraftige fjordsamfunn – hensynet til økonomien	20
Avslutning	24
Referanser	24
2. Å treffe en bevegelig blink – om bærekraftig skogforvaltning i 100 år ..	26
<i>Ole Hofstad og Arezoo Soltani</i>	
Innledning	27
Historisk tilbakeblikk på skogforvaltning i Norge	28
To konkurrerende narrativer om bærekraftig skogbruk	30
Sosial og økonomisk utvikling bidro til at bærekraftig skogbruk fikk nytt innhold	31
Eksempler på omstridt bærekraft i andre næringer	33
Bærekraft som nyttig, utydelig politisk begrep	37
Sisyfos og streben etter bærekraft	37
Litteratur	38
3. Naturmangfold og klimatilpassing blir borte i vektlegginga av klimagassutslepp	41
<i>Eivind Brendehaug, Kyrre Groven og Torbjørn Selseng</i>	
Introduksjon	42
Analyseperspektiv og metode	44
Resultat	46
Drøfting og konklusjon	49
Konklusjon	54
Merknader	55
Litteratur	55
4. Økologisk bærekraft formidla til barn og unge – ein innholdsanalyse av nyheitsmagasinet Supernytt	59
<i>Kristian Fuglseth og Erik C. Fooladi</i>	
Innleiing	60
Superpopulært	61
Tidlegare forskning på barne-TV	62
Skilnader i nyheitsformidling til vaksne og barn	64

Kategoriar av nyheiter	65
Metode og materiale	66
Resultat og diskusjon	67
Rein energi (berekraftsmål nr. 7)	70
Ansvarleg forbruk (berekraftsmål nr. 12)	71
Stoppe klimaendringane (berekraftsmål nr. 13)	72
Livet i havet (berekraftsmål nr. 14)	73
Livet på land (berekraftsmål nr. 15)	74
Oppsummering	75
Merknader	76
Litteratur	76
5. «Det er kjekt med turistar, men vi må ha litt kontroll på det»	
– om sosial berekraft i norsk distriktsreiseliv	78
<i>Agnes Brudvik Engeset og Anna Maria Urbaniak-Brekke</i>	
Innleiing	79
Metode	85
Resultat	86
Diskusjon og konklusjon	94
Merknader	97
Referansar	97
6. Samskaping – et sosialt eksperiment i rusomsorgen	101
En studie av klinikerens og lederens erfaring med brukersettelser	
<i>Renate Louise Blindheim-Hansen og Kjersti Halvorsen</i>	
Innledning	102
Norsk narkotikapolitikk finner veien til FN	103
Innsikter fra studier av erfaringskonsulenter og «peer support»	104
Analytisk tilnærming til samskaping i rusomsorgen	107
Metode	110
Hva sier klinikerne?	111
Hva sier lederne?	114
Hva betyr funnene i denne studien?	117
Avslutning	122
Merknader	124
Litteratur	124
7. Matomsyn i barnehagemåltidet i eit berekraftig folkehelseperspektiv ..	128
<i>Kari Ryslett og Liv Ingrid Aske Håberg</i>	
Innleiing	129
Bakgrunn	129
Teoretiske perspektiv	132
Metode	133
Funn	136

Drøfting	139
Avslutning	143
Merknader	143
Litteratur	143
8. Forutsetninger for en bærekraftig profesjonell hjelperrolle	146
<i>Ole David Brask</i>	
Innledning	147
Dannelse, utdanning og bærekraft	152
Den profesjonelle hjelperrollen	157
En bærekraftig hjelperrolle?	160
Avslutning	165
Merknader	167
Litteratur	167
9. Korleis vinne lokalsamfunnets aksept for produksjon av energi frå vasskraft og fjordvarme?	172
Lærdommar frå tre typedøme	
<i>Jon Gunnar Nesse, Øyvind Heimset Larsen og Johannes Idsø</i>	
Bakgrunn	173
Teori og relevant litteratur	175
Metode	181
Resultat og drøfting	183
Konklusjonar	193
Merknader	194
Litteratur	194
10. Exploring the Use of Blockchain Technology in the Guarantees of Origin Value Chain	198
<i>Svein Ølnes, Synnøve Rubach, Hans Petter Kildal and Marius Røthe Bøen</i>	
Introduction	199
Important Aspects of Blockchain Technology	204
Method	208
A Blockchain Pilot for Documentation of GOs	209
Discussion	212
Conclusion	215
Notes	215
References	216
11. Bærekraft og backshoring – teoretiske refleksjoner	218
<i>Lise Lillebrygfjeld Halse</i>	
Introduksjon	218
Fenomenet backshoring	220
Bærekraft	222

Teori om transaksjonskostnader	226
Det ressursbaserte synet	228
Teoretiske begrensninger og muligheter	232
Konklusjon	235
Referanser	236
12. Towards sustainable production in industrial clusters	241
<i>Olena Klymenko and Lise Lillebrygfjeld Halse</i>	
Introduction	242
Literature	243
Research methods	247
Findings and discussion	249
Conclusion	255
Remarks	256
References	256
13. Rural berekraft og digitalisering. Ein studie av typedøme frå lokalsamfunn i Sogn	260
<i>Øyvind Heimset Larsen, Jon Gunnar Nesse og Torbjørn Årethun</i>	
Introduksjon	261
Teori	261
Forskingsmetode	267
Skildring av typedøma	268
Resultat og drøfting	270
Konklusjon	276
Merknader	276
Litteratur	277
14. «Drift stel tida vår» – skuleleiarar sine erfaringar med å leie berekraftig kunnskapsforvaltning i vidaregåande skular	279
<i>Dorthea Sekkingstad og Øyvind Glosvik</i>	
Innleiing	280
Metode og datagrunnlag	283
Resultat	285
Drøfting	291
Avslutning	295
Merknad	296
Litteratur	296

15. Mye styr, lite styring? Implementering av FNs bærekraftsmål i samfunns- og arealplanlegging	298
<i>Mathias B. Reinar, Kyrre Groven og Aase Kristine Lundberg</i>	
Innledning	298
Styringslogikker i offentlig planlegging	300
Metode	302
Resultat	304
Avsluttende diskusjon	312
Merknader	314
Referanser	314
Forfattere	318

Forord

Fjordantologien 2022 er et resultat av Fjordkonferansen 2021 som ble arrangert ved Høgskolen i Molde 16. og 17. juni 2021. Denne konferansen er en akademisk dugnad der det som inntil for få år siden var høyskolene i Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal, deltar. Formålet med å etablere denne dugnaden var å skape en arena hvor forskere i disse to fylkene møtes for å bli bedre kjent, etablere samarbeid og presentere forskning med regional relevans. Antologien var også tenkt som en mulighet for å synliggjøre det regionale forskningsmiljøet og et lavterskeltilbud for å gi uerfarne forskere ved deltakerinstitusjonene en mulighet til å publisere sitt forskningsarbeid. Det faglige ansvaret for konferansen går på omgang mellom deltakerinstitusjonene, og i 2021 var det Høgskolen i Molde sin tur.

Med strukturreformen i høyere utdanning, som skapte Høgskulen på Vestlandet og førte til at Høgskolen i Ålesund ble innlemmet i et nytt og større NTNU, har også kretsen av forskere som deltar på konferansen, blitt utvidet. Ansatte ved helseforetak og offentlig forvaltning har også deltatt ved flere av Fjordkonferansene, så også i 2021. Noen av de såkalte uerfarne forskerne som deltar hvert år, er fremmedspråklige stipendiater som gjerne foretrekker å skrive på engelsk, noe de også får anledning til. Likevel er de fleste bidragene til konferansen, og dermed også antologien, på norsk.

Temaet for Fjordkonferansen 2021 var «bærekraft». Det var om lag 80 påmeldte deltakere som presenterte nesten 50 innlegg i parallellsesjonene. På bakgrunn av presentasjonene ble forfatterne av 34 innlegg invitert til å arbeide videre med artiklene sine. Redaksjonen mottok 23 manuskripter til fagfelleevaluering. Alle de antatte manuskriptene har blitt sendt til minst to fagfeller, og alle har gått igjennom to runder med fagfelleevaluering, noen hele tre runder. Etter fagfelleevalueringen slapp 14 artikler gjennom nåløyet til å bli publisert i denne antologien. Utvelgelsen er gjort av redaksjonskomiteen basert både på fagfellenes vurdering og en vurdering av relevans.

Gjennomføringen av Fjordkonferansen 2021 og publisering av Fjordantologien 2022 kunne ikke blitt gjennomført uten økonomisk støtte. Følgende bidragsytere har gjort dette mulig: Sparebanken Møre, Høgskolen i Molde, Høgskulen på Vestlandet, Høgskulen i Volda, og NTNU. Vi takker disse for sine trofaste bidrag gjennom mange år! Vi vil også takke forfatterne for bidrag, samt alle kolleger og fagfeller som har lagt ned et grundig og nødvendig arbeid for å sikre kvaliteten på årets fjordantologi.

Fjordkonferansen 2021 var den andre på rad som ble gjennomført som en hel-digital konferanse som følge av koronapandemien. Konferansen ble likevel meget minneverdig, ikke minst takket være de to inviterte «keynote speakers», Thomas Hylland Eriksen og Jørgen Randers. Deres paneldebatt om sitt engasjement for bærekraftig utvikling gjennom flere tiår ble en feststund for de påloggede!

Molde, 3. april 2022

Redaksjonskomiteen

1. Det vanskelige bærekraftsbegrepet

Heidi Hogset, Johanne Alteren, Bjørn Jæger og Solveig Straume

Antropocen er menneskenes tidsalder, den tidsepoken da menneskene preger jordkloden, fra det biologiske mangfoldet i havet og på land til den kjemiske sammensetningen av atmosfæren og surhetsgraden til havvannet (Crutzen, 2002). Vi mennesker setter nå så mange spor etter oss overalt på jorden at det utvilsomt vil finnes spor etter oss så lenge den fortsetter å eksistere. Begrepet *antropocen* er ikke anerkjent som det offisielle navnet på den geologiske tidsepoken vi er inne i nå,¹ men er blitt tatt i bruk som det av media og i samfunnsdebatten verden over. Dette navnet er et uttrykk for at menneskeheten er i ferd med å oppdage hvor stor påvirkning vi har på den lille vårherres klinkekule som er vårt hjem.

Denne erkjennelsen ligger også bak begrepet «bærekraft» som nå er blitt målet for en reorientering av samfunnsutviklingen. Det sporet vi befinner oss på, er ikke bærekraftig, så vi må legge om kursen for å oppnå bærekraftig utvikling. Begrepet er slett ikke nytt, men det fikk en ny definisjon i rapporten «Vår felles framtid» som Verdenskommisjonen for miljø og utvikling (Brundtland-kommisjonen) publiserte i 1987. Der heter det at «bærekraftig utvikling er en samfunnsutvikling som imøtekommer dagens forbruksbehov uten å forringe mulighetene for kommende generasjoner til å få dekket sine behov» (Verdenskommisjonen for miljø og utvikling, 1987, s. 42). Denne definisjonen gjør våre etterkommere til de rette dommerne over hva som er bærekraftig eller ikke. Brundtland-kommisjonens rapport introduserte også ideen om en trippel bunnlinje, der bærekraft knyttes, ikke bare til den økonomiske lønnsomheten i samfunnets verdiskaping, men også til sosial og miljømessig bærekraft. Med dette menes at verdiskapingen må tilfredsstille menneskelige behov på en sosialt akseptabel måte, og ikke forringe miljøet som er fundamentet for alt liv og all verdiskaping.

---

1 Den internasjonale kvartærstratigrafikommisjonens arbeidsgruppe for «antropocen» forsker på antropogene geologiske markører og har flere ganger votert over om navnet kan aksepteres som en geovitenskapelig fundert geologisk epoke, sist den 21.05.2019. Så langt har forslaget blitt avvist. Se <http://quaternary.stratigraphy.org/working-groups/anthropocene/>.

Figur 1.1 FNs bærekraftsmål illustrert som en «bryllupskake». For en mer detaljrik utgave, se figur 11.1 side 224 (Rockström & Sukhdev, 2016).

Vi finner igjen den triple bunnlinjen i FNs bærekraftsmål fra 2015 (FN-sambandet, 2022b). Der ordnes de tre bærekraftskriteriene hierarkisk, slik det er illustrert i den såkalte bryllupskakemodellen fra Stockholm Resilience Centre (Rockström & Sukhdev, 2016), se også figur 11.1, side 224. Hensynet til miljøet ligger i bunn og blir sett på som fundamentet for all bærekraft. Fire bærekraftsmål skal i særlig grad ivareta miljøet: «6: Rent vann og gode sanitærforhold», «13: Stoppe klimaendringene», «14: Livet i havet» og «15: Livet på land». Hensynet til samfunnet, eller det sosiale, ligger i midten av modellen, og målene her, sammen med miljøet på bunnen, oppfattes som *formålet* med den verdiskapingen som ivaretas av de økonomiske bærekraftsmålene på toppen av bryllupskaka. Åtte bærekraftsmål er definert som sosiale: «1: Utrydde fattigdom», «2: Utrydde sult», «3: God helse og livskvalitet», «4: God utdanning», «5: Likestilling mellom kjønnene», «7: Ren energi for alle», «11: Bærekraftige byer og lokalsamfunn» og «16: Fred, rettferdighet og velfungerende institusjoner». De fire økonomiske bærekraftsmålene på toppen av bryllupskaken er «8: Anstendig arbeid og økonomisk vekst», «9: Industri,

innovasjon og infrastruktur», «10: Mindre ulikhet» og «12: Ansvarlig forbruk og produksjon». I tillegg kommer det overordnede bærekraftsmålet «17: Samarbeid for å nå alle målene». Alle bærekraftsmålene er tett sammenvevd, og de påvirker hverandre gjensidig. Samspeillet mellom bærekraftsmålene kan være både positivt (vinn-vinn) og negativt (det som fremmer det ene, hindrer det andre), og mange ganger til og med begge deler samtidig når vi går ned på delmålsnivå. Dette gjør arbeidet for å nå bærekraftsmålene så krevende. Det er mange vrang utfordringer inne i bildet (Messerli et al., 2019, s. 6), og alle målene er viktige. De er ambisiøse inntil det usannsynlige, men vi må lykkes med alle sammen *samtidig*.

I jakten på bærekraft har oppmerksomheten blitt rettet mot alt det vi gjør som ikke er bærekraftig. Det kan se ut som om vi stadig oppdager nye grunner til at måten vi lever på nå, viser seg ikke å være holdbar likevel. Maten vi spiser, leveres av et matsystem som vi nå innser er årsak til en vesentlig del av alle våre klimagassutslipp (Hoolohan et al., 2013), og det arealet som beslaglegges av matproduksjon, går tapt som habitat for andre arter. Matproduksjon er den viktigste årsaken til tap av biologisk mangfold i vår tid (Lanz et al., 2018). Landbruket er også leverandør av råstoff til klesproduksjon, og denne produksjonen er blant de mest miljødeleggende innenfor landbruket fordi den krever mer bruk av kjemikalier enn de fleste andre landbruksproduksjoner (Boström & Micheletti, 2016). I et forsøk på å redusere miljøproblemene knyttet til landbruksbaserte råstoffer i tekstilindustrien har etterspørselen dreiet over på andre alternativer, gjerne syntetiske fibre som er lite biologisk nedbrytbare. Men så kom oppvåkningen om all plasten som er kommet på avveie i naturen, der mikroplast blant annet er blitt en trussel mot livet i havet. Syntetiske fibere i tekstiler er en viktig kilde til slik mikroplast (Browne, 2015). Også bygningene vi bor i, har svært alvorlige konsekvenser for miljøet. Betong er en viktig kilde til klimagassutslipp. Og oppvarming av bygninger er et stort energisluk og kilde til enda mer klimagassutslipp. Klimagassutslipp kan unngås om bygninger gjøres mer energieffektive, for eksempel gjennom bedre varmeisolering og andre tekniske grep (Akbarnezhad & Xiao, 2017). Det er ting å ta tak i overalt.

Bidragene til denne antologien illustrerer godt hvor innfløkte bærekraftsmålene er. Alle kan relateres til andre bærekraftsmål samtidig, og flere av kapitlene drøfter behovet for å unngå silotenkning og se komplekse sammenhenger (se blant annet kapittel 3 av Eivind Brendehaug og medforfattere og kapittel 15 av Mathias B. Reinart og medforfattere). Andre kapitler drøfter problemstillinger som befinner seg i en gråsoner mellom flere bærekraftsmål. Eksempler er Agnes Brudvik Engeset og Anna Maria Urbaniak-Brekke som drøfter hvordan turisme som økonomisk aktivitet påvirker livskvaliteten til de fastboende i reisemålet Stadlandet, eller Kari Rys-

lett og Liv Ingrid Aske Håberg som drøfter hvordan barnehagen balanserer hensynet til mat og identitet med mat som kilde til god helse. Økende kunnskap fører også til at våre forestillinger om hva som faktisk er bærekraftig, stadig må justeres. Dette kommer frem i kapittelet til Ole Hofstad og Arezoo Soltani som viser hvordan bærekraftsbegrepet har endret seg innenfor næringer som skogbruk, fiskeoppdrett, energiforsyning og turisme de siste 100 år. Bærekraftsbegrepet er abstrakt og vanskelig å formidle til barn. Kristian Fuglseth og Erik Cyrus Fooladi undersøker i sitt kapittel hvordan NRK TV løser den oppgaven.

DE PLANETARISKE GRENSENE – HENSYNET TIL MILJØET

Kapittel 2 av Ole Hofstad og Arezoo Soltani, kapittel 3 av Eivind Brendehaug et al. og kapittel 4 av Kristian Fuglseth og Erik Cyrus Fooladi er de som tydeligst retter oppmerksomheten mot miljøproblematikk. I sitt kapittel med tittelen *Å treffe en bevegelig blink – om bærekraftig skogforvaltning i 100 år* tar Hofstad og Soltani oss med på en reise gjennom 100 års utvikling av bærekraftsbegrepet for skogforvaltningen, og hvordan skogforvaltningen har vært forstått innenfor en næring som er tett på naturressurser og har stor direkte påvirkning på økosystemtjenester og biologisk mangfold. For 100 år siden var bærekraftsbegrepet i naturbaserte næringer knyttet til evnen produksjonssystemet hadde til å opprettholde en jevn strøm av produkt over tid uten å forringe ressursbasen. For skogforvaltningen handlet produksjonssystemet særlig om å hindre avskoging og sikre fornyelse av skogbestand etter avvirkning. Senere er det blitt utvidet til å omfatte flere og mer komplekse hensyn. De viser at en liknende utvikling av bærekraftsbegrepet har skjedd innenfor fiskeoppdrett, energiforsyning og reiseliv. Disse eksemplene knytter kapittelet til bærekraftsmål «7: Ren energi for alle», «11: Bærekraftige byer og lokalsamfunn», «14: Livet i havet» og «15: Livet på land».

I kapittel 3 *Naturmangfold og klimatilpassing vert borte i fokuset på klimagassutslipp* presenterer Eivind Brendehaug, Kyrre Groven og Torbjørn Selseng en analyse av statlige styringsdokumenter og støtteordninger på leting etter den helhetsforståelsen disse gir uttrykk for. Deres analyse viser at det er lite bevissthet om samspilleffekter, og at klimatilpassing og bevaring av naturmangfold er nedprioriterte politikkområder. Kapittelet etterlyser en helhetlig tilnærming til bærekraft i offentlig forvaltning. De savner særlig tiltak som balanserer hensynet til klimagassutslipp og naturmangfold og mulighetene for å møte klimaendringene med *tilpassning*, noe som kan hjelpe oss å leve *med* klimaendringer, og ikke bare *avverging*, noe som neppe er fullt ut gjennomførbart. Disse temaene kan i særlig grad knyttes

til bærekraftsmålene «13: Stoppe klimaendringene», «14: Livet i havet» og «15: Livet på land».

Kapittel 4 *Økologisk bærekraft formidla til barn og unge. Ei innhaldsanalyse av nyheitsmagasinet Supernytt* av Kristian Fuglseth og Erik Cyrus Fooladi analyserer nyhetsdekningen om økologisk bærekraft i NRK TVs nyhetsmagasin for barn i alderen åtte–tolv år, «Supernytt». Kapittelet knytter dermed de fire målene for økologisk bærekraft til bærekraftsmålet «4: God utdanning», i dette tilfellet utenom de formelle utdanningsinstitusjonene. Hvordan bærekraft blir formidlet til barn og unge i uformelle kontekster, som for eksempel media, er lite studert. Det svært abstrakte bærekraftsbegrepet er krevende for barn å forstå, så det må gode pedagogiske grep til for å gjøre budskapet tilgjengelig for denne målgruppen. Forfatterne finner en omfattende dekning av temaet, men med stor variasjon mellom dekningen av forskjellige undertemaer innenfor FN sine mål for økologisk bærekraft. Supernytt benyttet ordet «bærekraft» i bare 1 % av sendingene i 2019 og 2020. Innslagene formidler det abstrakte fenomenet bærekraft ved å sette det inn i en større sammenheng, men legger vekt på klimaendringer som bærekraftsmålene «13: Stoppe klimaendringene» og personlig forbruk; «12: Ansvarlig forbruk og produksjon» fremfor andre bærekraftsmål.

Disse kapitlene viser hvordan bærekraftsbegrepet er under utvikling, ikke minst vår forståelse av hvordan begrepet kan omsettes i praksis, og den lange veien fra forståelse til handling. Den miljøkrisen vi står oppe i nå, tvinger frem nytenkning som bidrar til fornyelse innenfor mange fagdisipliner, der noen kanskje opplever behovet for slik konseptuell fornyelse mer akutt enn andre. Dette blir en rød tråd også i de etterfølgende kapitlene i antologien.

SOSIAL BÆREKRAFT – HENSYNET TIL SAMFUNNET

Som FN-sambandet understreker, er et av hovedprinsippene i bærekraftsmålene at ingen skal utelates, og *Leaving no one behind* er slagordet (FN-sambandet, 2022b). Sosial bærekraft handler derfor i hovedsak om å sikre at alle mennesker lever innenfor sosiale tålegrenser. For å oppnå sosial bærekraft må derfor de aller mest sårbare gruppene prioriteres, for eksempel mennesker på flukt, mennesker med funksjonsnedsettelse, etniske og religiøse minoriteter, barn, og særlig unge jenter.

I den ovennevnte bryllupskakemodellen kan en illustrere rommet innenfor tålegrensene som *et trygt handlingsrom for menneskeheten*. Jobber vi med bærekraftig utvikling som middel, hevdes det at vi kan oppnå målet å handle innenfor dette trygge rommet. Innenfor sosial bærekraft og de menneskelige tålegrensene er det å dekke grunnleggende behov ansett som et minstekrav. Likevel, ulike kontekster

har ulike forutsetninger, og som Hanstad et al. (2021) understreker: «I et samfunn som det norske, der de aller fleste får sine behov dekket, er det naturlig å være mer ambisiøs» (s. 101).

I kapittel 5 «*Det er kjekt med turistar, men vi må ha litt kontroll på det*» – om sosial bærekraft i reisemålet Stadlandet løfter Agnes Brudvik Engeset og Anna Maria Urbaniak-Brekke frem reisemålet Stadlandet gjennom begrepene overturisme og sosial bærekraft. Forfatterne viser til at allemannsretten ble innskrenket på Stadlandet i 2020 på grunn av at økt turisttrafikk førte til belastning på naturen, og de stiller spørsmål om hvordan innbyggerne opplever å være en del av en turistattraksjon. Resultatene viser både positive og negative trekk. Positivt er det at arbeidsplasser blir skapt, og at turismen fører til tilflytting. På den negative siden blir særlig praktiske utfordringer løftet frem, som trafikale problemer, villcamping og forsøpling. Funnene viser at innbyggere etterspør bedre tilrettelegging og langsiktige løsninger for turisme. Det blir diskutert om en regulering av turiststrømmen vil føre til bedre opplevelser for både turister og fastboende som i neste omgang kan bidra til å holde en innenfor både sosiale (menneskelige) og miljømessige tålegrenser. Disse spørsmålene berører bærekraftsmålet «11: Bærekraftige byer og lokalsamfunn» i tillegg til «3: God helse og livskvalitet».

UTVIKLING AV EN BÆREKRAFTIG HELSETJENESTE?

De 17 bærekraftsmålene er førende for bærekraftig utvikling i både privat næringsliv og offentlig forvaltning. Innenfor offentlig forvaltning anvendes bærekraftsmålene som hjelp eller rettleidere i å arbeide mot en utvikling for å øke kvaliteten og kvalitetssikre tjenestene. Bærekraftsmålene blir i denne sammenhengen et mål i seg selv. Hva er en bærekraftig helsetjeneste? Hvordan kan offentlig forvaltning utvikle bærekraftige helsetjenester?

I kapittel 6 *Samskaping – et sosialt eksperiment i rusomsorgen. En studie av klinikerens og lederens erfaring med brukeransettelser* beskriver Renate Louise Blindheim-Hansen og Kjersti Halvorsen utviklingen av en bærekraftig helsetjeneste innenfor rusomsorgen. Forfatterne utforsker samskaping som ledelsesformer der brukeren av en offentlig tjeneste involveres som medprodusent av tjenester. Bærekraftsmål 17 som omhandler involvering av «relevante og berørte aktører i samskaping», anvendes som ramme for denne utviklingen.

I kapittelet drøfter forfatterne hvordan fagkompetanse interagerer med erfaringskompetanse ved norske rusbehandlingsinstitusjoner – sett fra klinikerens og lederens synsvinkel. Forfatterne konkluderer med at å kombinere erfaringskompetanse med fagkompetanse i pasientbehandlingen kan være bærekraftig når energien i

arbeidet løftes og ulike typer kompetanse brytes mot hverandre. Utviklingen av bærekraftige helsetjenester fordrer rom for uenighet og kollegial medvirkning når de organisatoriske rammebetingelsene for samarbeidet mellom aktørene planlegges.

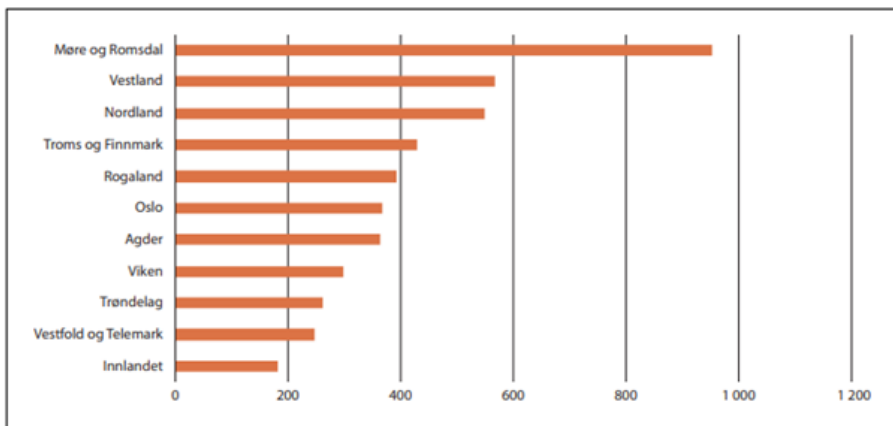
Et overordnet mål for helsetjenesten er bærekraftig utvikling. I kapittel 7 *Matomsyn i barnehagemåltidet i eit bærekraftig folkehelseperspektiv* setter Kari Ryslett og Liv Ingrid Aske Håberg søkelys på sosial bærekraft. Temaet som tas opp i kapittelet, er hvordan matomsyn blir gjennomført og ivaretatt blant barn i barnehagene i Norge. Rammen for temaet er bærekraftsmål «3: God helse og livskvalitet» og «17: Samarbeid for å nå målene». Hensikten med å bruke disse to bærekraftsmålene som ramme er å sikre god helse og fremme livskvalitet for alle, uansett alder, i samarbeid med relevante aktører som i denne konteksten er foreldrene. Barnehageledernes mål er å tilrettelegge for et godt, næringsrikt og sunt kosthold for barna, da et sunt kosthold har betydning for barnets helse på kort og lang sikt. Forfatterne deler matomsyn i barnehagen i to kategorier. Den ene kategorien er matomsyn knyttet til medisinske dietter og religiøse forskrifter, mens den andre kategorien er matomsyn knyttet til ikke-medisinske dietter. De pedagogiske lederne erfarer sistnevnte som utfordrende. Forfatterne påpeker behovet for et kompetanseløft i arbeidet med mat og måltid i barnehagen for å kunne utvikle en bærekraftig tjeneste. De konkluderer med at økt kompetanse bidrar til et bærekraftig tilbud som sikrer kvaliteten på arbeidet med matomsyn og det mattilbudet som gis barn i barnehagene i Norge i dag.

Kompetanse er også sentralt i kapittel 8 som er skrevet av Ole David Brask. Essayet har tittelen *Forutsetninger for en bærekraftig profesjonell hjelperrolle*, og Brask setter søkelys på samfunnsoppdraget og rollen til de profesjonelle hjelperne, helse- og sosialprofesjonene, og hvordan de kan bidra til en bærekraftig utvikling. Også dette kapittelet kan knyttes til bærekraftsmål «3: God helse og livskvalitet» og «17: Samarbeid for å nå målene». Forfatteren drøfter hvordan dannelse og utdanning i et samfunn kan bidra til utviklingen av individets kompetanse og dedikasjon til å gjøre en forskjell i samfunnet de lever i. Det betyr at handlingene til enkeltindivider også kan få betydning for andre, handlinger som har betydning for bærekraftig utvikling. I essayet drøfter forfatteren hvordan dannelse og utdanning kan fremme denne bærekraftige praksisen, og hvilke muligheter som kan ligge i den profesjonelle hjelperrollen. Forfatteren trekker frem at den profesjonelle hjelperrollen bør kunne danne en gunstig plattform for bærekraftig praksis, og at vi med denne utvikler en bærekraftig hjelperrolle. Bærekraftig praksis forutsetter individer med evne til å handle i et motsetningsfullt landskap. Rolleflexibilitet trekkes frem som en sentral og viktig forutsetning for å lykkes med en bærekraftig utvikling av den profesjonelle hjelperrollen.

Kompetanse, på både individ- og systemnivå, er en fellesnevner som løftes frem som essensiell for utviklingen av en bærekraftig helsetjeneste av forfatterne i denne delen av Fjordantologien 2022. For å nå målet om en bærekraftig helsetjeneste kreves søkelys og satsing på kompetanse på alle nivåer av helsetjenesten.

BÆREKRAFTIGE FJORDSAMFUNN – HENSYNET TIL ØKONOMIEN

I Norge bor rundt 20 % av befolkningen i distriktene (FN-sambandet, 2022a). Regjeringen legger vekt på betydningen av levende lokalsamfunn for verdiskapningen i Norge. Det er avgjørende for Norge at det bor folk der verdien er og skapes. Fjord-Norge går godt, Distriktsmeldingen viser en vekst i folketallet i fylkene Møre og Romsdal, Vestland og Rogaland samtidig som andelen med høyere utdanning øker (Meld. St. 5 (2019–2020)). Dette lover godt, og spesielt interessant er det at de minst sentrale kommunene har den høyeste produktiviteten i næringslivet ifølge Distriktsnæringsutvalget (NOU 2020: 12). Et viktig fundament er den forskningsbaserte kunnskapen som utvikles i Fjord-Norge. Denne kunnskapen er og må være av global relevans. Dette kommer tydelig frem gjennom statistikk som viser at næringslivet i Fjord-Norge er Norges mest eksportrettede, se figur 1.2.

Figur 1.2 Eksport per sysselsatt, fordelt på fylker, 2019. Tusen kroner. (NOU 2020: 12, side 53).

Forskere i Fjord-Norge samarbeider med regionale aktører om problemstillinger av stor betydning. Forskningens idealer er åpenhet og publisering i fagfelleverderte tidsskrifter. Dette sikrer et internasjonalt kunnskapsnivå som er avgjørende for samfunnsutviklingen.

Toppen av «bryllupskaka» består av bærekraftsmålene «8: Anstendig arbeid og økonomisk vekst», «9: Industri, innovasjon og infrastruktur», «10: Mindre ulikhet» og «12: Ansvarlig forbruk og produksjon». Kapitlene i antologien om næringslivet (kapittel 9–13) kommer ikke direkte inn på bærekraftsmål 8 og 10. Dette kan tas som et uttrykk for at dårlige arbeidsvilkår og stor sosial ulikhet ikke oppfattes som vesentlige utfordringer lokalt på Nordvestlandet. De seks siste kapitlene i denne antologien omhandler energi, innovasjon og infrastruktur for næringslivet, og ledelse for gjennomføring av bærekraftsmålene.

Energi

Vestland er fylket med størst produksjon av fornybar energi, og samtidig nest størst produksjon av fossil energi, mens Møre og Romsdal har en betydelig fossil energiproduksjon (NOU 2020: 12). To av kapitlene i Fjordantologien 2022 fokuserer på bærekraftig energi som en av grunnpilarene i utviklingen mot bærekraftige samfunn. Disse kapitlene retter seg direkte mot bærekraftsmål «7: Ren energi for alle», men er også relevant for mål «9: Industri, innovasjon og infrastruktur», «11: Bærekraftige byer og lokalsamfunn» og «12: Ansvarlig forbruk og produksjon». Dette illustrerer hvordan de sosiale og økonomiske bærekraftsmålene griper inn i hverandre.

I kapittel 9 *Korleis vinne lokalsamfunnets aksept for produksjon av energi frå vasskraft og fjordvarme? Lærdommar frå tre typedøme* av Jon Gunnar Nesse, Øyvind Heimset Larsen og Johannes Idsø rettes oppmerksomheten mot utbygging av fornybar energi. Viktige funn er at sosial aksept for utbygging krever at de lokale fordelene overstiger ulempene. De knytter lokale økonomiske, sosiale og miljømessige forhold til aksept for utbygging ved at en utbygging bør gi mulighetene for bedre kommuneøkonomi og nye og stabile arbeidsplasser samtidig som klima og miljø prioriteres tydeligere enn før. Det pekes på viktigheten av produksjonsavgifter som gir vertskommunene inntekter, for eksempel fra vindkraftanlegg.

Kapittel 10 *Guarantees of Origin on the Blockchain: Lessons Learned from the Norwegian Renewable Energy Sector* er skrevet av Svein Ølnes, Synnøve Rubach og Hans Petter Kildal. Kapittelet tar opp den store utfordringen det er å dreie energibruken fra fossil til fornybar energi. Forfatterne bidrar med kunnskap om hvordan en kan bruke blokkjedeteknologi til å dokumentere kjøp av fornybar energi ved opprinnelsesgarantier. Omsetting av opprinnelsesgarantier (*Guarantees of Origin*) er et høyaktuelt område i EUs energipolitikk for å dreie energibruken mot fornybar energi, og erfaringer med bruk av blokkjedeteknologien til å håndtere opprinnelsesgarantier for økt sosial aksept er et viktig bidrag. Forfatterne identifiserer

også teknologiske barrierer og foreslår et hybridssystem hvor blokkjedeteknologien brukes sammen med tradisjonelle IT-systemer for å skape et sikkert system med transparent dokumentasjon av omsetning av fornybar energi.

Industri, innovasjon og infrastruktur

Fjord-Norges naturressurser gir et godt grunnlag for innovasjon og næringsutvikling. For å få til bærekraftig utvikling må ressursene tas i bruk på en bærekraftig måte som gir grunnlag for lønnsomme arbeidsplasser. Tre kapitler i Fjordantologien 2022 kan særlig knyttes til bærekraftsmål «9: Industri, innovasjon og infrastruktur» i utviklingen mot bærekraftige samfunn. Disse kapitlene er også relevante for mål «11: Bærekraftige byer og lokalsamfunn» og «12: Ansvarlig forbruk og produksjon».

Indikator 9.2.1 (a) i FNs bærekraftsmål måler hvor stor andel produksjon utgjør av bruttonasjonalproduktet til et land. Det er et mål at alle land skal øke produksjonens andel av BNP for å bidra til økt global bærekraft. Kapittel 11 av Lise Halse med tittelen *Backshoring og bærekraft* er knyttet til økt global bærekraft. Kapittelet drøfter den pågående utviklingen med *backshoring*, som vil si å flytte produksjon tilbake til opprinnelseslandet etter en lang periode med å *outsource* produksjon til andre land. Hun undersøker denne utviklingen ved å studere hvordan forskningslitteraturen adresserer sammenhengen mellom bærekraft og *backshoring*. Funnene drøftes opp mot økonomisk, miljømessig og sosial bærekraft, og forfatteren foreslår en institusjonell teori for å analysere hvordan bærekraft kan spille en rolle i bedrifters strategiske beslutninger om *backshoring*.

Kapittel 12 *Towards sustainable production in industrial clusters* er forfattet av Olena Klymenko og Lise Halse. Dette kapittelet studerer hvordan produksjonsbedrifter møter utfordringer med overgang til mer bærekraftig produksjon. Produksjonsprosesser, logistikk og forretningsmodeller sees i lys av innovasjonsevnen til industriklynger for å bidra til økt bærekraft. Den maritime klyngen i Møre og Romsdal er undersøkt for å finne hvordan små og mellomstore bedrifter i regionale klynger responderer på forventninger om bærekraftig utvikling. De finner at i denne industriklyngen har bedriftene unik kompetanse som er en viktig ressurs for utvikling av bærekraftig produksjon.

Kapittel 13 *Rural berekraft og digitalisering. Ein studie av typedøme frå lokalsamfunn i Sogn* er skrevet av Øyvind Heimset Larsen, Jon Gunnar Nesse og Torbjørn Årethun. Forfatterne presenterer hvordan digitalisering kan bidra til en bærekraftig utvikling i distriktene, og betydningen av en digital infrastruktur. Tre IT-bedrifter, en ordfører og en nærings sjef har bidratt med informasjon om rollen digitali-

sering spiller for lokal bærekraftig utvikling. De finner at små regionale aktører planlegger bærekraftig vekst basert på ytterligere digitalisering. Blant annet kan økende bruk av hybride arbeidsplasser bli en fordel for bærekraftig utvikling i distriktene. De fremhever at en forutsetning er at digital infrastruktur er på plass, og diskuterer fordelene trygge rammer gir for at kompetent arbeidskraft kan ta med jobben til rurale strøk.

Ledelse for implementering av bærekraftsmålene

De to siste kapitlene i antologien handler om ledelse for å gjennomføre bærekraftsmålene. Kapitlene kan knyttes til bærekraftsmål «17: Samarbeid for å nå alle målene». Kapittel 14 «*Drift stel tida vår*» – *skuleleiarar sine erfaringar med å leie berekraftig kunnskapsforvaltning i vidaregåande skular* av Dorthea Sekkingstad og Øyvind Glosvik handler om arbeidsplassbasert kompetanseutvikling for bærekraftig kunnskapsforvaltning i fem videregående skoler som har deltatt i Yrkesfaglærerloftet (YFL). Siden konteksten er fagskoler som utdanner ungdom til praktiske yrker, kan utdanningene knyttes til produksjonsdelen i bærekraftsmål 12 «Ansvarelig forbruk og produksjon». Men studien har en utdanningsfaglig vinkling der oppmerksomheten er rettet mot bærekraftig kunnskapsutvikling og kunnskapsforvaltning i yrkesfaglige utdanninger. Dermed blir kapitlet hovedsakelig om bærekraftsmål 4 «God utdanning». Yrkesfagløftet er en nasjonal satsing for å heve kompetansen til yrkesfaglærere, øke faglig kvalitet, styrke utdanningene og hindre frafall fra yrkesfaglig utdanning. Deling av kunnskap og kompetanseutvikling i lærerfellesskapet er sentrale komponenter i YFL. Samtidig er bærekraftig kunnskapsutvikling og kunnskapsforvaltning sentrale dimensjoner i utdanningsinstitusjonene sin tilnærming til bærekraft.

Bærekraftig kunnskapsutvikling og kunnskapsforvaltning er komplekse oppgaver som stiller krav til god ledelse og organisasjonskultur. Gjennomføring av Yrkesfagløftet forutsetter organisasjonslæring, og at læringskapasiteten ved skolene utvikler seg fra et utgangspunkt med usystematisk organisasjonslæring til at den blir mer systematisk og etter hvert systemisk. Studien finner at ledelsesmønsteret tar tre former i de fem caseinstitusjonene – ledelse som drift, ledelse gjennom plan og system, og systemisk ledelse. Det er ledelse som drift som dominerer, noe forfatterne ikke oppfatter som positivt. Målet må være å etterstrebe en lederpraksis som i større grad legger vekt på ledelse gjennom plan og system og systemisk ledelse.

Til slutt i kapittel 15 «*Mye styr, lite styring? Implementering av FNs bærekraftsmål i samfunns- og arealplanlegging*» analyserer Mathias B. Reinart, Kyrre Groven og

Aase Kristine Lundberg kommunale planleggeres arbeid med å implementere bærekraftsmålene i en lokal kontekst. Flertallet av bærekraftsmålene blir relevante i denne konteksten. Kapittelet utforsker hvilke styringslogikker som kjennetegner implementeringen av bærekraftsmålene, og hvordan samarbeid og spenninger kommer til uttrykk mellom styringsnivåene. Forfatterne viser at kravet til planlegging for bærekraftig utvikling oppleves som absolutt, men at styringssignalene er uklare for planleggerne. Planleggerne uttrykker et ønske om at staten skal være tydeligere om ambisjonsnivået for Norges arbeid, utfordringsbildet og hva slags prioriteringer som må gjøres.

AVSLUTNING

Kapitlene i denne antologien illustrerer hvor komplekst bærekraftsbegrepet er, og hvor innfløkt det er å nå bærekraftsmålene. Vi ser at bærekraftsmålene griper inn i hverandre, og at det ikke nytter å løse dem enkeltvis. En helhetlig tilnærming må til. Samtidig tvinger bærekraftsmålene oss til å tenke nytt om så mangt. Hvis bærekraftsmålene skal innfris, må det forskning til, i tillegg til engasjement og dugnadsånd for å gjennomføre de løsningene som forskningen peker på. Denne antologien er et bidrag til denne forskningen.

REFERANSER

- Akbarnezhad, A. & Xiao, J. (2017). Estimation and minimization of embodied carbon of buildings: a review. *Buildings*, 7(1), 5.
- Boström, M. & Micheletti, M. (2016). Introducing the sustainability challenge of textiles and clothing. *Journal of Consumer Policy*, 39(4), 367–375.
- Browne, M. A. (2015). Sources and pathways of microplastics to habitats. *Marine anthropogenic litter*, 229–244.
- Crutzen, P. J. (2002). Geology of mankind. *Nature*, 415(6867), 23.
- FN-sambandet. (2022a, 23. februar). *Bærekraftige byer og lokalsamfunn*. <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal/baerekraftige-byer-og-lokalsamfunn>
- FN-sambandet. (2022b, 18. mars). *FNs bærekraftsmål*. <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>
- Hanstad, D. V., Sandvik, M. R. & Strittmatter, A. M. (2021). *Idrett og bærekraft: Perspektiver på miljø- og samfunnsansvar i idrettens organisasjoner*. Fagbokforlaget.
- Hoolohan, C., Berners-Lee, M., McKinstry-West, J. & Hewitt, C. N. (2013). Mitigating the greenhouse gas emissions embodied in food through realistic consumer choices. *Energy Policy*, 63, 1065–1074.
- Lanz, B., Dietz, S. & Swanson, T. (2018). The expansion of modern agriculture and global biodiversity decline: an integrated assessment. *Ecological Economics*, 144, 260–277.

- Meld. St. 5 (2019–2020). *Levende lokalsamfunn for fremtiden— Distriktsmeldingen*. Kommunal- og distriktsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-5-20192020/id2674349/?ch=2>
- Messerli, P., Murniningtyas, E., Eloundou-Enyegue, P., Foli, E. G., Furman, E., Glassman, A., Hernández Licona, G. et al. (2019). *Global sustainable development report 2019: the future is now – science for achieving sustainable development*. New York: United Nations.
- NOU 2020: 12 (2020). *Distriktsnæringsutvalget – Næringslivets betydning for levende og bærekraftige lokalsamfunn*. Nærings- og fiskeridepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2020-12/id2776843/>
- Rockström, J. & Sukhdev, P. (2016). The SDGs wedding cake. Stockholm Resilience Centre (16. mars 2016). <https://www.stockholmresilience.org/research/research-news/2016-06-14-the-sdgs-wedding-cake.html>
- Verdenskommisjonen for miljø og utvikling. (1987). *Vår felles framtid*. Tiden Norsk Forlag.

2. Å treffe en bevegelig blink – om bærekraftig skogforvaltning i 100 år

Ole Hofstad og Arezoo Soltani

Sammendrag Formålet er å vise hvordan oppfatninga av begrepet bærekraft har utviklet seg i norsk skogforvaltning de siste 100 år. I lang tid etter den første landskogtakseringa i 1919 var profesjonell skogforvaltning i Norge konsentrert om å sørge for at forrådet av tømmertrær i skogen økte etter en tid med overavvirkning i store deler av landet. Bærekraft ble ensbetydende med at uttaket av tømmer ikke skulle overstige tilveksten i det lange løp. Mye av arbeidet dreide seg om å sikre gjenvækst og å erstatte gamle glisne bestand med tett tømmerkog. På Vestlandet ble skogreising også en vesentlig del av dette arbeidet.

Nå har vi mer tømmer i norske skoger enn vi trenger for å dekke etterspørselen. Avvirkninga har vært betydelig mindre enn tilveksten i over 50 år. Gamle skogforvaltere vil si at norsk skogbruk har overoppylt målet om bærekraft. Moderne skogforvaltere vet at universitetsutdannede biologer sammen med miljøbevegelsen og urbane konsumenter stiller helt andre krav til skogforvaltninga i dag enn hva man gjorde for 50 år siden, definisjonen av bærekraftig skogbruk er mye mer kompleks nå enn da redselen for mangel på trevirke bredte seg for 100 år siden.

Vi diskuterer hvilke samfunnsendringer som har påvirket denne forskyvninga av målsetting – og om det pågår lignende diskusjoner om bærekraftens innhold også i andre deler av økonomien.

Nøkkelord bærekraft | skogforvaltning | tilvekst | tømmer | miljøgoder

Abstract The objective is to show how the perception of sustainability has developed in Norwegian forestry over the last 100 years. For a long period after the first national forest inventory in 1919 Norwegian forest management aimed at increasing the stock of harvestable trees after a period of forest degradation. Sustainability became synonymous with non-decreasing standing volume. Harvest should not exceed increment in the long run. Much of the effort concentrated on regeneration

and replacing sparsely stocked stands with dense timber stands. Along the western coast planting conifers was a part of this effort as well.

At present there are more mature trees in our forests than we need to satisfy demand for timber. Harvested volume has been considerably less than increment for the last 50 years or so. Older forest managers will say that sustainability has been achieved, and more than that, in Norwegian forestry. However, modern managers know that biologists and the urban population ask for a lot more from forests now than was the case 50 years ago. The definition of sustainable forestry is much more complex today than it was 100 years ago when the fear of timber resource depletion dominated the discourse.

We discuss which social changes have contributed to this shift of objectives – and whether similar shifts in the interpretation of sustainability may be expected in other sectors of the economy as well.

Keywords sustainability | forest management | increment | timber | environmental goods

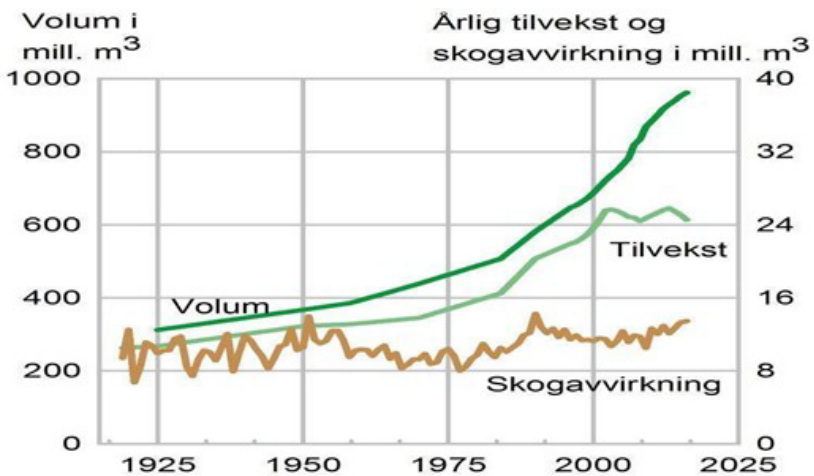
INNLEDNING

Holden og Linnerud (2020) gir en grei oversikt over bærekraft som idé og teoretisk begrep. I praktisk ressursforvaltning blir en likevel stilt overfor en rekke konkrete spørsmål om kriteriene for bærekraft som det ikke er så lett å besvare. De fine teoretiske poengene blir litt hengende i lufta fordi en ikke klarer å bli enig om hva som skal til for at en virksomhet skal kunne kategoriseres som bærekraftig.

Vi illustrerer denne problematikken ved å beskrive utviklinga i forvaltning av skog i Norge de siste 100 år. Historia om denne ressursforvaltninga fra det første generalforstamtet på Kongsberg i 1740 går antakelig lenger tilbake enn mange andre sektorer kan vise til. Gjennom de siste 100 år har synet på bærekraftig skogbruk forandret seg betydelig, og disse endringene kan utvilsomt knyttes til økonomiske og sosiale forandringer som gjelder hele samfunnet og ikke bare skogsektoren. Både utdanning (eks. UMB, 2010) og forskning og praktisk skogskjøtsel (Letser, 2020) er blitt tilpasset denne utviklinga. Forvaltning av skog er blitt forandret med sikte på å nå en definisjon av bærekraft som flyttet seg over tid. Vi tror dette vil være en situasjon mange sektorer kommer opp i etter hvert som økonomiske og sosiale endringer finner sted. Vi gir noen eksempler fra andre sektorer som kan illustrere dette. Man kan neppe oppnå bærekraft en gang for alle, bærekraft er et dynamisk begrep som krever at virksomheter stadig forandrer sitt forhold til miljøet.

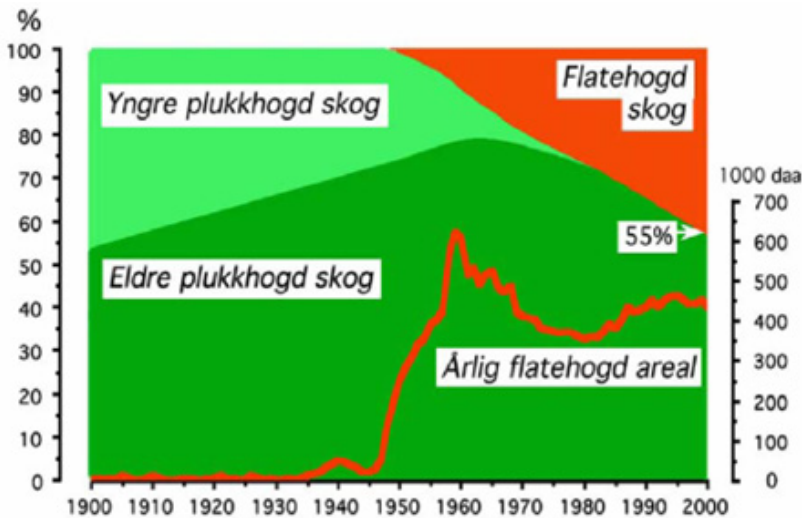
HISTORISK TILBAKEBLIKK PÅ SKOGFORVALTNING I NORGE

I lang tid etter den første landsskogtakseringa i 1919 var profesjonell skogforvaltning i Norge konsentrert om å sørge for at forrådet av tømmertrær i skogen økte etter en tid med overavvirkning i store deler av landet (Frivold & Svendsrud, 2018). Bærekraft ble ensbetydende med at uttaket av tømmer ikke skulle overstige tilveksten i det lange løp (Tomter & Dalen, 2018). Mye av arbeidet dreide seg om å sikre gjenvekst og å erstatte gamle glisne bestander med tett tømmerkog. På Vestlandet ble skogreising også en vesentlig del av dette arbeidet.

Figur 2.1 Årlig tilvekst og avvirkning, og stående stammevolum i norske skoger, 1920–2017. Tilveksten flater ut etter årtusenskiftet, men ettersom hogstkvantum er lavere enn tilveksten, akkumuleres fortsatt stammevolum og karbon. Kilde: Norsk institutt for bioøkonomi.

Selv om jakt tidlig var en viktig del av skogforvaltnernes ansvar, dreide skogforvaltning seg i hovedsak om å produsere tømmer som råstoff for sagbruk og annen trebearbeidende industri, og til papirmasse for ulike kvaliteter emballasje og skrivepapir. Senere ble fiber og flis også brukt til produksjon av møbel- og bygningsplater. I de siste om lag 100 åra har det foregått en dramatisk teknologisk utvikling, ikke bare når det gjelder hogst og transport av tømmer, men også i den biologiske foryngelsen av framtidig skog (figur 2.1). Dimensjonshogst og plukkhogst ble erstattet av flatehogst (figur 2.2), og naturlig gjenvekst ble erstattet av planting (hovedsakelig norsk gran) og i noen grad rydding av lauvoppslag (Nygaard & Øyen, 2020).

Figur 2.2 Andel av skogarealet med yngre plukkhogd skog, eldre plukkhogd skog og flatehogd skog. Andelen plukkhogd skog har fortsatt å avta siden årtusenskiftet. Overgangen til bestandsskogbruk og flatehogst har gitt et annet skogbilde enn det vi hadde før 1950. Kilde: Vennesland et al. (2006).

Hogst av tømmer med øks og svans ble først erstattet med motorsag, senere har vi fått terrenggående hogstmaskiner med ergonomisk utformede førerkabiner, med GPS, og med datamaskiner som sørger for at stammene kappes slik kjøperne vil ha stokkene. Fløting og hestekjøring er en saga blott, og jordbrukstraktoren er også et sjeldent syn i skogen. Nå skjer transporten i skogen med store lassbærende maskiner, og langtransporten skjer på stadig større vogntog på utbedrede veier. For å redusere flyttekostnadene samordnes driftene på tvers av eiendomsgrensene. Skogsbilveiene som bygges, bidrar til å redusere arealene som er uten spor av tekniske anlegg (Miljødirektoratet, 2020). Gamle fløtingsanlegg kan imidlertid finnes i inngrepsfrie områder, og de fleste turgåere setter pris på spor etter gamle hestevier i skogen. Hva turfolk vil synes om dagens skogsveier i en framtid når tømmeret fraktes ut av skogen med selvstyrte luftskip (Hagner, 2019), kan vi ikke vite nå.

Bestandsskogbruket (flatehogst etterfulgt av ensaldret plantet skog), nye driftsveier og arbeidsbesparende maskiner førte til et skogbilde som var nytt for folk som var vant til glisne uensaldrede skoger. Utmarksbeite med storfe tok slutt omtrent samtidig. Disse endringene førte selsagt til endret fauna og flora i de skogene som ble drevet på moderne vis (Solbraa, 2002). Bestandene av elg og hjort økte, mens det ble mindre av planter som krever god lystilgang i skogbunnen. Moderne skogforvaltning har til en viss grad hatt negativ effekt på arter som er

avhengige av død ved, eldgamle trær og lokal fuktighet. En del slik skog står fortsatt urørt fordi terrenget gjør drift totalt ulønnsomt. Staten har imidlertid subsidiert veibygging inn i slike områder, noe som er kraftig kritisert fra naturvernhold. Det er dog ingen tvil om at mye myr i skog er grøftet og drenert, og delvis tilplantet, med stor negativ effekt på biologisk mangfold og karbonlager.

I perioden 1950–1980 ble det plantet mye gran langs kysten fra Rogaland til Troms med subsidier fra Landbruksdepartementet (Tomter, 2018). En del av denne grana var importert fra vestkysten av Nord-Amerika (særlig *Picea sitchensis*, på folkemunne ofte kalt «pøbelgran»). Motivene for slik planting var som ellers en oppbygging av råstofftilgangen, næringsutvikling i utkantstrøk, og mot slutten vel også ren støtte til sysselsetting i periferien.

TO KONKURRERENDE NARRATIVER OM BÆREKRAFTIG SKOGBRUK

De siste 20 åra har vi kunnet observere hvordan to motstridende narrativer om norsk skogbruk har konkurrert i det offentlige ordskiftet – til å begynne med i pressen, nå mer og mer i blogger, podkasts og tweets.

Naturvernsidea hevder at moderne skogbruk drevet av profittenssyn reduserer det biologiske mangfoldet, lager sår i landskapet, fører med seg unødvendige utslipp av CO₂ til atmosfæren, og reduserer naturopplevelsen for folk som ferdes i utmarka (Andersen, 2021). Det hevdes ofte at det er for lite av skogen som i dag er vernet mot inngrep (særlig høyproduktiv vegetasjon på god jord), og at man ved drift i skog må ta mye større hensyn til biologisk mangfold selv om man erkjenner at trevirke er et miljøvennlig materiale. Av hensyn til biologisk mangfold og utslipp av CO₂ argumenteres det gjerne for en overgang fra flatehogst til lukkede hogster der kronesjiktet bevares selv om noen trær tas ut.

Skogbruksinteressene (Aarø & Skorge, 2021) hevder på sin side at skogeierne ledes av en langsiktig ideologi om å forbedre eiendommen fra ett slektsledd til neste, at de har bygd en ressurs til disposisjon for framtida (inklusive et stort lager av karbon hentet ut av atmosfæren gjennom fotosyntesen), og at det er selvsagt at de fleste truede terrestriske arter finnes i skog, ettersom urban bebyggelse og åkerdyrking har utryddet tidligere biomangfold for lenge siden. Det hevdes også at fri-luftsfolk helst ferdes på driftsveier i terrenget både sommer som vinter.

Mange virkeprodusenter synes dessuten at de får for lite anerkjennelse for de tilpasninger som er gjort i senere år i forbindelse med sertifiseringsordninger for tømmer, registrering og bevaring av sårbare biotoper, og andre reguleringer i lov og forskrift (Skorge, 2021). Skogeiernes oppfatninger av konflikter knyttet til vern

av privat skog i de nordiske landene har vært forskjellig, betinget av de ulike måtene slikt vern har vært håndtert institusjonelt i det enkelte land (Bergseng & Vatn, 2009). Før overgang til frivillig vern hos oss var konfliktene sterkest i Norge.

Begge narrativer inngår i diskurser (Benjaminsen & Svarstad, 2017) som mistenkeliggjør de som framfører argumenter som hevdes å tilhøre motparten. Om lag to millioner mennesker bor nå i de seks største byområdene i Norge, mens over fire millioner bor i tettsteder (Statistisk sentralbyrå, 2020a). Tidligere hadde de fleste som bodde i norske byer, et slektskap til folk i primærnæringene. Nå er disse båndene svekket. Den urbane befolkningas forståelse for primærnæringenes høsting av naturressurser er redusert. Selve språket som brukes for å beskrive natur og naturbruk, endres (Warde, Libby & Sörlin, 2018) slik at det rurale perspektivet blir borte (Kjørstad & Dæhlen, 2020; Naustdalslid, 2021). Det skapes en slags identitetspolitikk som gjør det vanskelig å drøfte utvikling i retning av større bærekraft på tvers av «stammetilhørighet» (se f.eks. Håpnes, 2021). Dette gjelder også akademiske miljøer hvor en deliberativ prosess (Habermas, 1999) vanskeliggjøres.

SOSIAL OG ØKONOMISK UTVIKLING BIDRO TIL AT BÆREKRAFTIG SKOGBRUK FIKK NYTT INNHOLD

I flere hundre år var eksport av rundtømmer og skurlast fra Norge til Mellom-Europa en viktig næring for landet (Tveite, 1961). Etter krigen (1940–45) var treforedlingsindustrien svært viktig for Norges eksportinntekter og trelast av avgjørende betydning for gjenoppbygginga av deler av landet. Tradisjonelt var skogsarbeiderne en viktig del av arbeiderbevegelsen. Omlegginga av skogbruket ved hjelp av nyvinninger i biologi og teknologi hadde sterk politisk støtte, og bestandsskogbruket ble en suksessfull del av etterkrigstida.

Men utviklinga inneholdt spirene til sin egen erosjon. Med produktivitetsøkningene i skogsektoren og resten av samfunnet fulgte bedre levekår og mere fritid for arbeiderklassen. Lenge før krigen var skogen et fristed for både middelklasse og arbeidere i byene. Dette forsterket seg i etterkrigstida. Utover på 70- og 80-tallet ble det stadig færre skogsarbeidere, og nå er de fleste maskinførere engasjert i skogsdrift gjerne sine egne entreprenører. De som driver med planting og annet kulturarbeid, er som regel uorganiserte sesongarbeidere fra utlandet. Det er knapt en skogsarbeider igjen i Fellesforbundet. Sysselsetting på bygdene var et argument for støtte til skogbruk i etterkrigstida, men slik er det ikke lenger. I mange år har tjenesteytende næringer dominert norsk næringsliv. På 70- og 80-tallet ble det også vanligere at arbeiderklassens barn studerte ved universitetet. Mange av dem ble opptatt av miljø og naturopplevelse, mens materielle framskritt ikke lenger var like

presserende som før. I 1969 fant man den første oljen i Nordsjøen, og skog og skog-industri ble av mindre og mindre betydning for landets økonomi. Majoritetsbefolkninga er blitt fremmedgjort når det gjelder høsting i naturen – det gjelder både skogsdrift, jakt og utmarksbeite.

På begynnelsen av 70-tallet kom det til sterk konflikt om skogforvaltning i Oslomarka. De nye kraftledningene som leverte strøm fra Vestlandet til Oslo-området, ble oppfattet som stygge sår i landskapet. Likevel var det nok nye skogsbilveier og hogstflater som opprørte naturvernere og friluftsfolk mest. Situasjonen ble mest tilspisset på Løvenskiolds eiendommer, men Oslo kommune fant også ut at de måtte legge om skogsdrifta. På politisk hold oppsto det en kompetansestrid mellom det nyopprettede Miljøverndepartementet under Gro Harlem Brundtland og Landbruksdepartementet under Torstein Treholt. Miljøverndepartementet ville ha en egen lov om Oslomarka (som vi har fått i senere tid), mens Landbruksdepartementet fikk viljen sin i første omgang ved at skoglova skulle gjelde all produktiv skog i Norge. Skogeierne var selvsagt redde for at en særlov for Oslomarka ville føre til krav om tilsvarende lover for bynær skog i resten av landet. Vi kan fortsatt se denne kompetansestriden mellom de to departementene komme til uttrykk i dag.

På begynnelsen av 90-tallet ble det internasjonalt stor oppmerksomhet omkring hogst og leveranser av tømmer til skogindustrien verden over. Dels var kritikken knyttet til miljøødeleggelser, særlig utrydding av truede arter (både treslag som ble hogd, og annen flora og fauna), men også økt erosjon, forurensing og visuelle sår i landskapet. Dels var kritikken knyttet til de elendige arbeidsforholdene for skogsarbeidere i sør. Endelig var mye kritikk rettet mot illegal hogst og korrupsjon i skogsektoren i mange deler av verden. I Norge ble fokus naturlig nok rettet mot miljøødeleggelser. I 1995 startet skogeiersamvirket i Norge et prosjekt for å levere sertifisert tømmer, cellulose og papir til industrien i Europa. I dag er alt tømmer som leveres for salg i Norge, sertifisert etter PEFC-systemet (PEFC, 2021). I tillegg leveres en del tømmer etter FSC-standarden (FSC, 2021) som er noe mer krevende, særlig når det gjelder å dokumentere at hogsten ikke ødelegger miljøet.

Stortinget vedtok i 2016 at 10 % av all skog skal vernes, og forutsatte at det som vernes på privateid grunn, skal skje som frivillig vern. Moratorium på hogst i privat skog må altså erstattes av staten. Denne prosessen er pågående, men det diskuteres om det går fort nok, og om staten verner de miljømessig mest verdifulle skogtypene. I begynnelsen av 2021 var 5,1 % av all skog i Norge vernet, og 3,9 % av den produktive skogen (Frivillig vern, 2021). Det er altså et stykke fram til Stortingets mål er nådd. Diskrepansen er kanskje et uttrykk for politikernes egentlige interesse for skogvern sett opp mot alle andre gode formål, men kanskje også for et møysommelig arbeid med å velge ut verneobjekter.

Det nyeste aspektet ved bærekraftig skogforvaltning er knyttet til skogens rolle i forbindelse med klimaendringene. Gjennom fotosyntesen binder plantene, særlig trærne, store mengder karbon fra lufta. Forurensning med CO₂ som følge av forbrenning av fossile ressurser fører til klimaendringer og må reduseres. Akkumulasjon av biomasse i norske og andre europeiske skoger har bidratt til dette, men avskoging i tropisk skog bidrar til å øke utslipp av CO₂. Selv om norsk skog er en svært liten del av den globale terrestriske biomassen, diskuteres det hvor mye som bør hogges og brukes til erstatning for produkter med større negativ klimaeffekt, og hvor mye skog som bør bevares som karbonlager (Trømborg & Rørstad, 2021). Det er også spørsmål om flatehogst fører til så store utslipp av CO₂ fra jord sammenlignet med lukkede hogster at en bør legge om hogstmetodene av hensyn til klimaeffekten (Kløvstad, 2019).

EKSEMPLER PÅ OMSTRIDT BÆREKRAFT I ANDRE NÆRINGER

Hvis bærekraft var en lett definerbar og stabil egenskap ved andre næringer, var den historiske utviklinga av skogforvaltning i Norge kanskje ikke så interessant. Vi tror imidlertid at andre sektorer står overfor lignende dilemmaer, dels i å gi begrepet konkret innhold og dels i sosial og teknologisk utvikling som gjør at begrepet utvides og får nytt innhold. Vi forsøker å illustrere dette ved noen korte historier om tre sektorer som preger Vestlandet. Fiskeoppdrett er en relativt ny næring og kan ikke vise til en tilsvarende historisk forskyvning av bærekraftbegrepet som i skogforvaltning, men energiforsyning og reiseliv er sektorer med lange røtter i landsdelen og kan ha opplevd at bærekraft er et begrep i endring.

Fiskeoppdrett

Fiskeoppdrett ble utbredt i Norge i 70-åra da man begynte med oppdrett av laks og ørret i merder i havet. Fra 1993 til 2009 økte produksjonen fra 175 000 tonn til 960 000 tonn i året. I 2019 ble det produsert 1,45 millioner tonn med en første-håndsverdi på 68 milliarder kroner (Statistisk sentralbyrå, 2020b). Produksjonen startet med en rekke små bedrifter langs kysten, men er nå konsentrert til et mye mindre antall store selskaper. Utviklinga av reglene for konsesjon og stordriftsfordelene i oppdrettsnæringa er godt beskrevet av Asche og Roll (2014).

Norsk oppdrettsfisk konsumeres både innenlands og i en rekke eksportmarkeder. I markedene er det viktig at sjømat framstår som sunn og trygg å spise, men også at produksjonen foregår slik at miljøet ikke skades og fisken behandles etisk

forsvarlig. Norsk oppdrettsnæring har fått kritikk fra både konkurrenter, konsumenter og naturverninteresser for måten produksjonen har foregått på. Dette har til dels dreid seg om sykdom på fisken og måten dette har blitt håndtert på både profylaktisk og kurativt. Dessuten har mye kritikk dreid seg om forurensing av fjordene der merdene er plassert, og om rømt oppdrettsfisk som forurenser det genetiske materialet i villaksstammene i elver langs hele norskekysten. Næringa har selvsagt vært nødt til å forbedre sine produksjonsmetoder (f.eks. Holm, 2021) samtidig som myndighetene har innført reguleringer av ulik type. Omdømmet i markedet er tross alt avgjørende for høy etterspørsel. Slik sett ligner utviklinga den reguleringa og tilpassinga vi har sett bli presset fram av konsumentene av papir i skogsektoren.

Når en ser hvordan debatten går mellom kritikere av oppdrettsnæringa og folk som arbeider i næringa med å gjennomføre forbedringer, kan en også observere klare likhetstrekk med de to narrative om norsk skogbruk. Kritikerne stempler næringa som klart ikke-bærekraftig og bruker både aktuelle data og foreldede eksempler for å vise hvordan lakseoppdretten ødelegger miljøet langs kysten og behandler fisken på uetisk vis (Strøksnes, 2021). Folk som har ansvar for produksjonen, viser i stedet til det arbeidet som stadig foregår for å redusere medisiner, dødelighet og rømming, og mener man i alle fall er på vei mot en bærekraftig produksjonsteknologi (Gillund, 2021). Frontene er også her så steile at en kan få inntrykk av at debattantene tilhører stammer som er ute av stand til å kompromisse.

Energiforsyning

I tidlige tider var vedfyring den viktigste måten å tilføre energi på i norske husholdninger (vi ser bort fra matforsyning) og industrier. Det er tilstrekkelig å vise til det enorme forbruket av tømmer og ved i gammel norsk gruvedrift på Kongsberg og Røros (Geithe, 2013) og ved mange mindre gruver og smelteverk rundt om i landet. Selv om dette ville blitt karakterisert som bioenergi i dag, og vel kunne passet inn i begreper som bioøkonomi og sirkulær økonomi, kan rovhogsten på Rørosvidda og andre steder neppe karakteriseres som bærekraftig. Senere har vi til dels brukt fossile brensler som kull og olje, som mange i dag oppfatter som ikke bærekraftige alternativer, men etter hvert tok vannkraft over som den dominerende energikilden både i industri og husholdninger i Norge.

Vannkraft ble til å begynne med hentet ut av naturlige fossefall, med små inngrep i form av kanaler, renner og skovlhjul. Etter hvert fikk vi utbygging i stor skala med oppdemming både i elver og i fjellet, tunneler som førte vann fra ett vassdrag til et annet, rørgater og store kraftstasjoner. Vannstanden i mange dammer og inn-

sjøer varierer med behovet for å lagre energi, og vannføringa i mange elver er sterkt påvirket. Vi vet hvordan dette provoserte miljøbevegelsen i Mardøla og i Alta så vel som i mange andre utbyggingsområder. Det er ikke mange år siden videre utbygging av overføringsnettene skapte begrepet «monstermaster». Fortsatt bygges det mindre kraftverk i tidligere urørte vassdrag (Yttri, 2020), f.eks. i Fjærland og i Veitastrand. Likevel er synet på vannkraft betydelig endret etter at vi har begynt å bekymre oss for klimaendringene. EU har et arbeid i gang med å utvikle en taksonomi for hva som er bærekraftig virksomhet. Det er ikke gitt at vannkraft blir kategorisert som bærekraftig på den endelige lista (European Commission, 2020).

I motsetning til fossile brensler medfører imidlertid bruken av vannkraft lite eller ingen utslipp av klimagasser etter at anleggene er ferdigstilt. Synet på hva som er bærekraftig energiforsyning, er i endring. Mange er villige til å akseptere større miljøpåvirkning i nærområdene hvis det kan hindre global oppvarming. Samtidig leter vi etter andre måter å tilføre energi på, slik at vi kan slippe å redusere energiforbruket drastisk selv om fossile brensler blir belagt med høye CO₂-avgifter.

Vi har fått en opphisset debatt om vindturbiner på land (se f.eks. Tomasgard, 2021). De krever betydelige inngrep i terrenget, dreper en del fugl (hvorav noen som er truet av utrydding fra før), lager støy og plasseres gjerne slik at de er synlige på langt hold. Noen vil derfor plassere turbinene i områder som allerede er sterkt påvirket av utbygging, heller enn på åser og fjell i relativt urørt natur. Spørsmålet er igjen hvilke negative miljøeffekter en må akseptere lokalt av hensyn til global oppvarming og materiell levestandard i befolkninga generelt. I tillegg kommer det faktum at turbinene ikke kan levere strøm når det ikke blåser. Derfor trenger vi magasiner, enten vann i fjellet eller enorme batterier. Om vindturbiner på land er bærekraftige kan så absolutt diskuteres. Foreløpig har vi sett færre vindparker til havs, men de kommer. Turbiner til havs kan stå fast på bunnen eller flyte og dermed være flyttbare. Plasseringa blir opplagt et diskusjonstema også for slike installasjoner. De vil påvirke livet i havet og i lufta, og de vil kunne komme i konflikt med fiskerinæringa. Det er derfor uklart hvordan slike installasjoner skal klassifiseres i en bærekraftstaksonomi.

Solcellepaneler plasseres gjerne på taket av store eller mindre bygninger her hos oss. Lenger sør i Europa kan en finne store landarealer dekket av slike paneler. Det kan fortone seg som en innsjø når en ser dem på langt hold. Slike arealer er gjerne gammelt beite- eller åkerland. Hvis energileveranser er mer lønnsomme enn jordbruk per arealenhet, er dette kanskje en smart løsning, men vi har ikke sett noen utredning av miljøkonsekvensene av slik arealanvendelse. I det hele begynner fler og fler å stille spørsmål om hvilke nye miljøutfordringer vi blir stilt overfor ved en overgang til «grønn» energi (Al Jazeera, 2021).

Endelig bør det nevnes at atomkraft nå er blitt et aktuelt alternativ til de nevnte teknologiene, ettersom det er vanskelig å forestille seg at fossile brenslere i sin helhet kan erstattes av vind, vann og sol hvis verdens befolkning fortsatt skal kunne øke sin levestandard uten å forurense atmosfæren langt ut over de mål man hittil har satt seg (Kjørstad, 2019). Kjernekraft er forbundet med risiko (Christensen, 2011) både mens kraftverkene er i gang, og i veldig lang tid etterpå mens radioaktivt avfall lagres. Likevel har politikere i mange land akseptert at dette er en risiko som er å foretrekke framfor økonomisk stagnasjon og/eller betydelige naturødeleggelser i forbindelse med andre typer energiforsyning.

Reiseliv

De første turistene kom til Norge fra England på midten av 1800-tallet. Det var helst adel og øvre middelklasse som kunne reise slik den gangen. Omfanget var lenge ganske beskjedent selv om det skaffet inntekter til en del norske enkeltpersoner og bedrifter både i by og land. I 1905 tok Norge imot om lag 25 000 utenlandske turister, og halvparten besøkte Geiranger (Granseth, 2011). Masseturismen som vi har sett utvikle seg etter 1960, er betinget av transporttekniske løsninger som privatbiler, cruiseskip og passasjerfly. Vi noterer dessuten at alle disse reisemåtene ble relativt billige som følge av rikelig tilgang på fossile brenslere og billig utslipp av klimagasser. Levekårsforbedringene blant alminnelige folk i vestlige land var selvsagt også en forutsetning for veksten i reiselivet. De første ni månedene av 2019 dro nordmenn på nesten seks millioner feriereiser til utlandet (Henriksen, 2019), de fleste med fly.

Fra 70-tallet ble det reist kritikk mot sydenturismen for måten hotellutbygging og andre anlegg kom til å forandre kystområder i Spania, Italia og Hellas. En del strandområder opplevde også forurensing av sjøen slik at det ble utrykelig eller til og med helsefarlig å bade. Norske destinasjoner var stort sett forskånet for dette. Etter årtusenskiftet har «overturisme» fått større oppmerksomhet. En tid snakket vi om trengsel (crowding), men etter som besøkstallene i Barcelona, Venezia og Dubrovnik steg, ble begrepet overturisme vanlig. Dette har vi fått merke også i Norge. I Geiranger og Flåm var trengselen til tider ganske ubehagelig, og trafikken til Preikestolen og over Besseggen førte til tydelige skader på vegetasjon og terreng (Aas, 2021). Trengselen er ikke bare ubehagelig for mange av turistene, men også for lokalbefolkninga. Beboerne i Barcelona og Venezia, og i deler av Stavanger og Lofoten, ble etter hvert lei av turister som fylte gatene og ødela utleiemarkedet for boliger.

Både myndigheter (Næringsdepartementet, 2012) og næring (NHO, 2017) går inn for bærekraftig reiseliv som en strategi for reiselivsnæringa i Norge. Aall

(2020) viser med all tydelighet hvor vanskelig det er å konkretisere hva dette egentlig innebærer også innenfor reiselivet. Han peker imidlertid på at næringa i liten grad har oppnådd økologisk bærekraft, og at man ikke har hatt mye oppmerksomhet om det globale perspektivet på reiseliv.

BÆREKRAFT SOM NYTTIG, UTYDELIG POLITISK BEGREP

I sin omtale av verdiskaping og bærekraft benytter Yttri (2020) begrepet strategisk ambiguitet som han henter fra Eisenberg (2007). Det handler selvsagt om at aktører i det politiske systemet har nytte av at slike betegnelser kan forstås på mange ulike måter. Vil man ha støtte for sin egen næringsvirksomhet i skogen, er det nå til dags formålstjenlig å kunne definere virkeproduksjon som en bærekraftig virksomhet. Tilsvarende er det oppportunt for dem som vil verne store deler av skogen i Norge, om man kan få klassifisert den samme virkeproduksjonen som lite bærekraftig. Det skaper gjenklang i store deler av den urbane befolkninga og gir muligheter for politisk bestemte vernevedtak (Fjeld, 2021). Å klassifisere en virksomhet som ikke-bærekraftig, får større gehør enn om man beskylder den samme bedriften for profittjag. Mange mennesker er innforstått med at private bedrifter må gå med overskudd – og de vet hva det betyr i praktisk bokføring. For aktører med stort behov for støtte i mange deler av befolkninga kan det være av stor verdi at ulike grupperinger forbinde bærekraft med noe positivt, selv om de forstår begrepet på ganske ulike måter.

SISYFOS OG STREBEN ETTER BÆREKRAFT

Mennesket har blitt den dominerende arten på jorda både som følge av hvordan befolkninga har vokst, og som resultat av det enorme ressursforbruket i den rike del av verden. Da er det ikke underlig at menneskenes aktiviteter påvirker andre organismer og sitt eget livsmiljø på en slik måte at man blir bekymret for hvor lenge utviklinga kan fortsette i samme spor. Bærekraft blir således et sentralt begrep for svært mange. Knappt noen vil redusere sin egen levestandard, men mange er opptatt av hvordan vi kan opprettholde vår livskvalitet uten å ødelegge miljøet og naturen for oss selv eller andre arter. Kanskje er dilemmaet uløselig (Liegey & Nelson, 2020), men foreløpig strever de fleste samfunn med å konkretisere hva bærekraft egentlig innebærer i den enkelte sektor og innenfor den enkelte virksomhet (Requena-i-Mora & Brockington, 2021).

Gitt at begrepet bærekraft er så mangetydig, er det ikke unaturlig at EU-kommisjonen søker etter mere konkrete holdepunkter for sin strategi fram mot klima- og

energimålene for 2030, og for «the European Green Deal» (European Commission, 2020). En rekke ekspertpaneler skal da forsøke å klassifisere ulike aktiviteter som mer eller mindre bærekraftige. Det vil selvsagt bli politisk tautrekking om denne taksonomien før den implementeres som del av EUs miljø- og klimapolitikk.

Som eksemplet fra skogsektoren viser, og som de andre eksemplene antyder, vil oppfatninga av hva som er bærekraftig, endre seg over tid. Dels er dette en følge av at naturens tilstand endres, og endres hurtigere etter som menneskene blir flere og utvikler ny teknologi. Dels er det en følge av at sosiale endringer gjør at menneskenes syn på naturen forandres. Produsenter og forvaltere som har strebet etter å oppnå bærekraft i sin virksomhet, vil etter en tid kunne oppleve det samme som Sisyfos – steinen ruller ned og han må begynne på nytt. Bærekraft er med tida blitt noe annet enn hva en strevde mot, og en må begynne på nytt, eller i det minste endre kurs ganske tydelig.

LITTERATUR

- Al Jazeera. (2020, 7. september). The dark side of green energy [Featured Documentaries], <https://www.aljazeera.com/program/featured-documentaries/2020/9/7/the-dark-side-of-green-energy>, sett 29.04.2021.
- Andersen, G. (2021, 17. juni). Mangfold av myter om skogbruk. *Budstikka*, <https://www.budstikka.no/debatt/mangfold-av-myter-om-skogbruk/645351/>, sett 12.08.2021.
- Asche, F. & Roll, K. H. (2014). Oppdrettsnæringen. I O. Flåten & A. Skonhoft (red.), *Naturressursenes økonomi* (s. 345–376). Oslo: Gyldendal.
- Benjaminsen, T. A. & Svarstad, H. (2017). *Politisk økologi* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergseng, E. & Vatn, A. (2009). Why protection of biodiversity creates conflict – Some evidence from the Nordic countries. *Journal of Forest Economics*, 15(3), 147–165.
- Christensen, A. (2011, 23. april). Hvor farlig er kjernekraft? *forskning.no*, <https://forskning.no/bakgrunn-energi/hvor-farlig-er-kjernekraft/787160#:~:text=Grovt%20forenklet%20kan%20vi%20si,som%20m%C3%A5%20lagres%20som%20atomavfall>, sett 23.04.2021.
- Eisenberg, E. M. (2007). Strategic ambiguities. *Essays on Communication, Organization, and Identity*. Thousand Oaks, CA.: Sage.
- European Commission. (2020). EU taxonomy for sustainable activities. https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/eu-taxonomy-sustainable-activities_en, sett 23.04.2021.
- Fjeld, I. E. (2021, 25. april). Norge overrasker med hårete mål for naturvern. NRK [TV program], https://www.nrk.no/norge/regjeringen-gar-inn-for-30-prosent-naturvern_-_vil-ta-hundre-vis-av-ar-med-dagens-tempo-1.15468934#:~:text=Om%20ni%20%C3%A5r%20skal%20verden,som%20er%20vernet%20i%20Norge, sett 29.04.2021.
- Frivillig vern. (2019, 20. desember). Status for skogvernet. *frivilligvern.no*, <https://www.frivilligvern.org/status-for-skogvernet>, sett 29.04.2021.
- Frivold, L. H. & Svendsrud, A. (2018). State forestry in Norway. I J. Oosthoek & R. Hölzl (red.), *Managing Northern Europe's forests: Histories from the Age of Improvement to the Age of Ecology* (s. 201–236). New York: Berghahn Books.
- FSC (2021). Hva er FSC? [no.fsc.org](https://www.fsc.org), sett 29.04.2021.

- Geithe, L. (2013, 27. oktober). Fyrsetting. Bergstaden.org, sett 29.04.2021.
- Gillund, B. (2021). Svar til Morten A. Strøksnes sin kommentar «Havrånaren». *Dag og tid*, 60(14), 35.
- Granseth, T. (red.) (2011). Norsk turisme. Oslo: Statistisk sentralbyrå. <https://www.ssb.no/transport-og-reiseliv/artikler-og-publikasjoner/norsk-turisme>
- Habermas, J. (1999). *Kommunikativ handling, moral og rett*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Hagner, M. (2019, 6. august). Med modern teknik kan vi radda klimatet? *fsv.se*, <https://docplayer.se/161835645-Med-modern-teknik-kan-vi-radda-klimatet-mats-hagner-professor-emeritus-slu-gmail-com.html>, sett 26.04.2021.
- Henriksen, G. (2019, 29. november). Vi reiste mer utenlands. <https://www.ssb.no/transport-og-reiseliv/artikler-og-publikasjoner/vi-reiste-mer-utenlands>, sett 26.04.2021.
- Holden, E. & Linnerud, K. (2020). Bærekraftig utvikling – fra global idé til lokal verdiskapning? I L. Longvanes & T. Årethun (red.), *Berekraftig verdiskapning* (1. utg., s. 23–38). Bergen: Fagbokforlaget.
- Holm, B. (2021, 19. april). En ny type oppdrettsanlegg hindrer lakselus. Veterinærinstituttet, *forskning.no*, <https://forskning.no/dyrevelferd-fisk-fiskehelse/en-ny-type-oppdrettsanlegg-hindrer-lakselus/1843033>, sett 26.04.2021.
- Håpnes, A. (2021, 18. juni). Skogbruket gjør seg selv en bjørnetjeneste. *Nationen*, <https://www.nationen.no/debatt/motkultur/skogbruket-gjor-seg-selv-en-bjornetjeneste/>, sett 12.08.2021.
- Kjørstad, E. (2019, 26. november). Ny FN-rapport: Verden er på vei mot en temperaturokning på 3,2 grader. *forskning.no*, <https://forskning.no/energi-klimate/ny-fn-rapport-verden-er-pa-vei-mot-en-temperaturokning-pa-32-grader/1598222>, sett 23.04.2021.
- Kjørstad, E. & Dæhlen, M. (2020, 28. desember). Er vi i ferd med å glemme hvordan skogen egentlig ser ut? *forskning.no*, <https://forskning.no/miljo-skog-skogbruk/er-vi-i-ferd-med-a-glemme-hvordan-skogen-egentlig-ser-ut/1783956>, sett 26.04.2021.
- Kløvstad, A. (2019, 29. januar). Jordkarbon i skog: Hva vet vi om akkumulering, nedbryting og utslipp? *Norsk Skogbruk*, <https://norsk-skogbruk.no/aktuelt/jordkarbon-hva-vet-vi-om-akkumulering-nedbryting-og-utslipp/>, sett 14.04.2021.
- Letser, M. (2020, 11. mars). Trender i skogsbruket – från 50-tal till i dag. *Skogssällskapet*, <https://www.skogssallskapet.se/kunskapsbank/artiklar/2020-03-11-trender-i-skogsbruket--fran-50-tal-till-i-dag.html>, sett 15.12.2021.
- Liegey, V. & Nelson, A. (2020). *Exploring degrowth – a critical guide*. London: Pluto Press.
- Miljødirektoratet. (2020, 5. juni). Inngrepsfrie naturområder. miljødirektoratet.no, <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/overvaking-arealplanlegging/naturkartlegging/Inngrepsfrie-naturomrader/#:~:text=Inngrepsfrie%20naturomr%C3%A5der%20er%20definert%20til,luftlinje%20unna%20tyngre%20tekniske%20inngrep>, sett 26.04.2021.
- Naustdalslid, J. (2021, 5. oktober). Før naturen blei ei anna verd. *Dag og tid*, 60(31), 34.
- NHO. (2017). Mot et bærekraftig reiseliv. Veikart fra reiselivsnæringen i Norge. NHO, Oslo, 19s, <https://www.nhoreiseliv.no/vi-mener/barekraftig-reiseliv/dokumenter/2017/veikart-fra-reiselivsnaringen-i-norge/>.
- Nygaard, P. H. & Øyen, B. H. (2020). *Skoghistorisk tilbakeblikk med vekt på utviklingen av bestandsskogbruket i Norge*. NIBIO rapport, 6(45), 1–33.
- Næringsdepartementet. (2012, 10. april). Destinasjon Norge. Nasjonal strategi for reiselivsnæringen. *regjeringen.no*, https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/nhd/vedlegg/rapporter_2012/reiselivsstrategien_april2012.pdf, sett 26.04.2021.
- PEFC. (2021). Norsk PEFC Skogstandard. *pefc.no*, <https://pefc.no/vare-standarder/norsk-pefc-skogstandard>, sett 29.09.2021.

- Requena-i-Mora, M. & Brockington, D. (2021). Seeing environmental injustices: the mechanics, devices and assumptions of environmental sustainability indices and indicators. *Journal of Political Ecology*, 28(1). doi: <https://doi.org/10.2458/jpe.4765>
- Skorge, P. (2021, 8. desember). Det er ingen naturkrise i skogen. *Dagens Næringsliv*. <https://www.dn.no/innlegg/skog/skogbruk/natur/innlegg-det-er-ingen-naturkrise-i-skogen/2-1-1116109>, sett 05.01.2022.
- Solbraa, K. (2002). Bærekraftig bruk av skog. I F. H. Brekke, J. Frank og L. H. Frivold (red.), *Skogskjøtsel for bærekraftig ressursbruk* (s. 80–93). Festskrift til Oddvar Haveraaen. Norges landbrukshøgskole, rapport 1/2002.
- Statistisk sentralbyrå. (2020a, 6. oktober). Tettsteders befolkning og areal. *ssb.no*, <https://www.ssb.no/befolkning/folketall/statistikk/tettsteders-befolkning-og-areal>, sett 14.04.2021.
- Statistisk sentralbyrå. (2020b, 23. april). Akvakultur. *ssb.no*, sett 23.04.2021.
- Strøksnes, M. A. (2021, 26. mars). Havránaren. *Dag og tid*, 60, 12–13.
- Tomasgard, J.-A. (2021, 20. april). Vindkraft på helsa løs. *Teknisk ukeblad* 168(0421), 64–74. <https://www.fagpressenyt.no/artikkel/vindkraft-p-%C3%A5-helsa-l%C3%B8s>
- Tomter, S. M. (2018, 23. mai). Skogreisning, skogbruk.nibio.no. <https://www.skogbruk.nibio.no/skogreisning>, sett 14.04.2021.
- Tomter, S. M. & Dalen, L. S. (red.). (2018). Bærekraftig skogbruk i Norge, <https://www.nibio.no/tema/skog/baerekraftig-skogbruk-i-norge>, sett 23.04.2021
- Trømborg, E. & Rørstad, P. K. (2021, 13. april). Bør vi hogge mer skog for å redde klimaet? *forskersonen.no*, <https://forskersonen.no/klima-kronikk-meninger/bor-vi-hogge-mer-skog-for-a-redde-klimaet/1841893>, sett 14.04.2021.
- Tveite, S. (1961). *Engelsk-norsk trelasthandel 1640–1710*. [Doktorgradsavhandling]. Oslo: Universitetsforlaget.
- UMB. (2010). *Master skogfag i Studieguiden 2010*. Universitetet for miljø- og biovitenskap.
- Vennesland, B., Hobbestad, K., Bolkesjø, T., Baardsen, B., Lileng, J. & Rolstad, J. (2006). *Skogressursene i Norge 2006. Muligheter og aktuelle strategier for økt avvirking*. Viten fra Skog og landskap.
- Warde, P., Libby, R. & Sörlin, S. (2018). *The environment: A history of the idea*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Yttri, G. (2020). Lokal verdiskaping og berekraft i norsk småkraftutbygging. I L. Longvanes & T. Årethun (red.), *Berekraftig verdiskaping* (1. utg., s. 57–70). Bergen: Fagbokforlaget.
- Aall, C. (2020). Bærekraftig reiseliv, eller bare kraftig reiseliv? I L. Longvanes & T. Årethun (red.), *Berekraftig verdiskaping* (1. utg., s. 83–96). Bergen: Fagbokforlaget.
- Aarø, I. & Skorge, P. (2021, 29. oktober). Vi kan ikke verne oss ut av klimakrisa. *Nationen, kronikk*, <https://www.nationen.no/motkultur/kronikk/vi-kan-ikke-verne-oss-ut-av-klimakrisa/>, sett 05.01.2022.
- Aas, Ø. (2021, 16. august). Vi som bruker naturen bør betale for det. *Forskersonen.no/kronikk*, <https://forskersonen.no/kronikk-meninger-naturvern/vi-som-bruker-naturen-bor-betale-for-det/1898410>, sett 16.08.2021.

3. Naturmangfold og klimatilpassing blir borte i vektlegginga av klimagassutslepp

Eivind Brendehaug, Kyrre Groven og Torbjørn Selseng

Samandrag Noreg skal både kutte klimagassutsleppa og innfri FN's berekraftmål, men regjeringa har ikkje vurdert korleis klimapolitikken påverkar vilkåra for å nå berekraftmåla. Vi må sjå klimagassutslepp, naturmangfold, klimatilpassing og energiomstilling i samanheng, slik at tiltak bygger opp om, og ikkje motverkar, kvarandre. Analyse av statlege styringsdokument og støtteordningar viser at samspeleffektar er lite påakta, og at klimatilpassing og bevaring av naturmangfold er nedprioriterte politikkområde.

Abstract Norway has committed to cut GHG emissions and to meet the UN's sustainability goals. Policies for GHG cuts, biodiversity conservation, climate adaptation and energy transformation must be coordinated to ensure synergies and co-benefits instead of conflicts and trade-offs between measures. Analysis of government policy documents and support schemes reveal that such interaction effects have largely been neglected, and climate adaptation and biodiversity conservation are downgraded policy areas.

Nøkkelord samspel | naturmangfold | klimatilpassing | energiomstilling | berekraftmål

INTRODUKSJON

Noreg har forplikta seg til å arbeide for å innfri FN's 17 bærekraftsmål og 169 delmål innan 2030 (United Nations, 2015). Det er klare synergjar mellom fleire av bærekraftmåla, mens det lett kan oppstå konfliktar mellom andre bærekraftsmål (Pradhan et al., 2017). Berekraftig utvikling avheng av at vi klarer å stoppe klimaendringar (bærekraftsmål 13), ta vare på økosystema (bærekraftsmål 14 og 15) og sikre bærekraftige byar og lokalsamfunn som er trygge å bu i (bærekraftsmål 11). Desse omsyna er særleg påverka av fire politikkområde: reduksjon av klimagassutslepp, klimatilpassing, bevaring av naturmangfald og energiomstilling. For at nasjonal politikk på desse felta skal bringe oss nærare bærekraftig utvikling, er det viktig at energiomstilling og andre tiltak for å få ned klimagassutsleppa ikkje underminerer målet om klimarobuste lokalsamfunn og livskraftige økosystem – og vice versa.

Den sjette hovudrapporten frå FN's klimapanel slår fast at menneskeleg aktivitet er den viktigaste drivaren bak endringane i klimasystemet (IPCC, 2021). Det betyr at vi må endre handlingane våre om vi skal hindre klimakrisa. Vi er både nøyddde til å omstille energisystemet, redusere klimagassutsleppa og tilpasse oss til dei klimaendringane som har kome og som vil kome i åra framover. Samstundes er ei anna erkjenning på veg inn i den internasjonale dagsordenen: Tilstanden i økosystema verda over er kritisk, og deira evne til å gi oss mat, reint vatn, andre ressursar og eit levelag miljø blir svekt år for år (IPBES, 2019). Desse utfordringane heng tett i hop. Hovudpremissen for den første samarbeidsrapporten mellom IPBES og IPCC er at økosystema og klimaet er uløysleg knytt saman:

Climate change exacerbates risks to biodiversity and natural and managed habitats; at the same time, natural and managed ecosystems and their biodiversity play a key role in the fluxes of greenhouse gases, as well as in supporting climate adaptation.» (IPBES & IPCC, 2021, s. 16)

Det er såleis ikkje nok at vi lukkast med tiltaka innanfor eitt av desse politikkfelta. Krisene som råkar klimaet og naturmangfaldet, kan ikkje løysast kvar for seg, men separate tilnærmingar til klima og naturmangfald har ført til at politikkområda no risikerer å gå i vegen for kvarandre. Hovudverktøyet vi brukar for å løyse klimakrisa, avkarbonisering av energisystemet, har potensielt stor negativ påverknad på naturmangfaldet. Det kjem av at utbygging av fornybar energi og etablering av bioenergiplantasjar ofte går ut over naturmangfaldet (Rehbein et al., 2020; Wüstemann et al., 2017). Ein analyse av 3 128 fornybar energi-installasjonar over heile verda finn at kring halvparten av desse ligg innanfor grensene til dei viktigaste glo-

bale områda for naturmangfald, og at vidare utbygging av fornybar energi kjem til å gjere endå større inngrep i dei viktigaste verneområda på jorda (Rehbein et al., 2020). Dette er eksempel på *negativt samspel* mellom to viktige politikkområde, reduksjon av klimagassutslepp og bevaring av naturmangfald.

På same måte som separate tilnærmingar kan føre til at tiltak innanfor eitt politikkområde kan skade måloppnåinga innanfor eit anna, er det òg stort potensial for positivt samspel dersom ein klarer å sjå heilskapen mellom dei same politikkområda (IPBES & IPCC, 2021). *Positivt samspel* mellom utsleppsreduksjon, klimatilpassing og naturmangfald er ofte knytt til naturbaserte løysingar (Sharifi, 2020; 2021). Naturbaserte løysingar er framgangsmåtar som jobbar med, eller forsterkar, naturen si evne til å løyse utfordringar i samfunnet, i særskilt grad klimatilpassing (Chausson et al., 2020). Velfungerande økosystem bidreg til å dempe flaum, erosjon, skred, konsekvensar av havnivåauke og stormflo. Dessutan har vegetasjon ein stabiliserande effekt på temperatur og vasshushald, i tillegg til å binde karbon og styrke det biologiske mangfaldet (Seddon et al., 2021; Sharifi, 2021). Det å ta vare på intakt natur er eit av dei viktigaste tiltaka for å stogge både natur- og klimændringane (IPBES & IPCC, 2021).

Sjølv om naturbaserte løysingar ofte er brukte som eksempel på positivt samspel, kan det òg føre til konflikt. Sharifi (2020) peikar på at desse tiltaka treng plass, og at fortetting og naturbaserte løysingar derfor kan kome i vegen for kvarandre. Fortetting kan gi utsleppsreduksjon på fleire måtar, mellom anna ved å redusere bilbasert transport, senke vassforbruket og gi meir effektive storskala oppvarmingssystem (Sharifi 2021). Samstundes kan kraftig fortetting ha negative følgjer, både for biologisk mangfald i byområde og sårbarheit for klimahendingar. Det siste kjem særleg til uttrykk gjennom auka urban varmeøy-effekt og fleire skadar knytte til overvatn ved høg konsentrasjon av tette overflater (Sharifi, 2020; 2021). Desse eksempla viser at vi treng ei heilskapleg tilnærming og samordning på tvers av sektorane og på ulike forvaltningsnivå (Landauer et al. 2019; Watkiss et al. 2015). Natur- og klimapolitikken har i stor grad vore sektorbasert. Det har ført til fragmenterte og ofte inkonsistente rammeverk (IPBES & IPCC, 2021). For å oppnå ein heilskapleg tankegang og heilskaplege planprosessar på det lokale og regionale nivået er føringane frå statleg hald avgjerande.

I denne artikkelen vil vi sjå nærare på om nasjonal politikk for reduksjon av klimagassar, klimatilpassing, bevaring av naturmangfald og energiomstilling er samordna, og om det er positivt eller negativt samspel mellom dei. For det første analyserer vi om styresmaktene har vurdert om tiltaka som er sette i verk, eller føreslått på dei fire politikkområda, har positive eller negative effektar for realisering av dei andre politikkefelt, og om korrigeringar er sette i verk for å skape posi-

tivt samspel. For det andre skal vi, dersom slikt positivt samspel ikkje er til stades, peike på årsaker til manglande samspel. For det tredje viser vi korleis staten prioriterer mellom dei fire politikkområda når det kjem til direkte økonomiske tilskot for å fremje politikken i kommunar, føretak og hushald.

ANALYSEPERSPEKTIV OG METODE

Statleg politikk legg viktige føringar for alle styringsnivå i deira arbeid med å betre samanhengen mellom dei ulike miljøpolitikkfelt. Dermed vil styringssignala i sentrale dokument som stortingsmeldingar, regelverk, rettleiingar og nasjonale forventningar få mykje å seie for vilkåra for at lokale, regionale og statlege styresmakter skal lykkast med å utnytte positive samspeleffektar og unngå dei negative. Med utgangspunkt i åtte miljøpolitiske styringsdokument har vi studert om det finst positivt og/eller negativt samspel mellom dei fire politikkområda reduksjon av klimagassutslepp, klimatilpassing, varetaking av naturmangfald og energiomstilling.

I den engelske faglitteraturen blir det ofte skilt mellom to typar positive samspeleffektar, *co-benefits* og *synergies* (Sharifi, 2021). Co-benefits er positive bieffektar som oppstår når tiltak innanfor eitt politikkkfelt gir tilleggsgevinstar innanfor det same eller eit anna politikkkfelt, mens synergi oppstår når to eller fleire tiltak gir fordelar som er større enn summen av dei individuelle tiltaka. Vidare blir det ofte skilt mellom dei to negative samspeleffektane *trade-offs* og *conflicts* (Landauer et al., 2015; Sharifi, 2020), der trade-offs kan omsettast med negative bieffektar (motsatsen til co-benefits), og konflikter viser til situasjonar der to tiltak ikkje kan settast i verk utan at dei motverkar kvarandre (Brendehaug et al., 2021, s. 25). I vår terminologi slår vi saman dei to første til *positivt samspel*, og dei to siste til *negativt samspel*. Eit eksempel på positivt samspel er bruken av blå-grøne strukturar i byar og tettstader, altså naturprega område med vegetasjon og ope vatn. Motivet for eit slikt tiltak er ofte å handsame overvatn og eventuelt også bevare naturmangfald, mens det har fleire positive bieffektar, som at det dempar varmeøy-effekten ved hetebølger, i tillegg til at det kan bidra positivt til estetikk og rekreasjon. Eit eksempel på negativt samspel kan vere at skiaktivitet blir tilpassa til eit varmare klima med lengre reiser, og eventuelt at aktiviteten blir lagt høgare opp i fjellheimen for å få gode snøforhold. Det vil auke klimagassutsleppa og kan påverke naturmangfaldet, til dømes ved at villreinen blir forstyrta. Tabell 3.1 viser analysemodellen skjematisk.

Tabell 3.1 Analysemodell

Politikk for ...	Reduksjon av klimagassutslepp	Klimatilpassing	Varetaking av naturmangfald	Energiomstilling
Reduksjon av klimagassutslepp				
Klimatilpassing				
Varetaking av naturmangfald				
Fornybar energi				

Den skraverte diagonalen i matrisa skal vise at vi ikkje har vurdert den interne konsistensen for kvart politikkområde.

Val av styringsdokument for dokumentanalysen vart gjort ut frå desse kriteria: Dokumenta skulle dekke dei fire valde politikkområda best mogleg. Vi ønskte dokument som gir ei oversikt over regjeringa sin overordna politikk på det aktuelle området, men også overordna styringsdokument som instruerer kommunane sin politikk for dei av politikkområda der dette er utarbeidd. Dokumenta skulle vere dei nyaste i sitt slag.

Tabell 3.2 viser dei åtte dokumenta vi valde for analyse. Av desse er fire stortingsmeldingar, éi tverrdepartemental utgreiing, eitt statleg forventningsdokument og éi statleg planretningslinje med tilhøyrande rettleiing.

Vi gjekk gjennom dokumenta med sikte på å avdekke dei delane som er relevante for negativt og/eller positivt samspel mellom to eller fleire av dei valde politikkområda. Dei kortaste dokumenta las vi i sin heilskap, for lengre dokument valde vi ut kapittel eller avsnitt som verka relevante ut frå innholdslista. Vidare gjorde vi elektronisk søk i alle dokumenta på desse søkeorda: samspill, synergi og vinn-vinn. I tillegg søkte vi på tematiske nøkkelord avhengig av kontekst, til dømes søkte vi på «biologisk mangfold», «biomangfold» og «naturmangfold» i klimapolitiske styringsdokument, og på ordet «klima» i stortingsmeldinga «Natur for livet».

Vi kartla omtale av samspel i dei åtte dokumenta. Dokument som eksplisitt omtaler at ein skal prøve å oppnå positivt samspel mellom nokre av dei aktuelle politikkområda – eller at ein skal prøve å unngå negativt samspel – har blitt markerte med pluss- eller minusteikn i tabell 3.2. Det er såleis ikkje nok at eit dokument omtaler til dømes både tiltak for reduksjon av klimagassutslepp og tiltak for klimatilpassing, dersom det i dokumentet ikkje er gitt råd i høve til samspeleffektar mellom dei to politikkområda.

Vi omtaler energiomstilling som eit eige politikkområde, men samstundes kan vi sjå dette som ein del av politikken for reduksjon av klimagassutslepp, ettersom overgang til karbonfrie energikjelder er ein sentral strategi for å oppnå klimamålet. Dei norske styringsdokumenta nyttar naturmangfald som omgrep der IPBES nyttar «biodiversity». Vi oppfatar at naturmangfald er eit noko vidare omgrep enn biologisk mangfald ved at det også inkluderer landskapstypar. Vi har derfor nytta omgrepet naturmangfald.

Vi har kartlagt bruken av direkte økonomiske tilskotsmiddel forvalta av Klima- og miljøverndepartementet og Enova. Dette gjeld tildelingar under ordninga Klimasats, tilskot til klimatilpassing, ulike tilskotsordningar til varetaking av truga natur og tildelingar frå Enova. Fordi vi har avgrensa analysen til direkte økonomisk støtte, har vi ikkje sett på økonomiske verkemiddel som elbilfordelar (avgiftslette), el-sertifikat eller andre verkemiddel.

RESULTAT

Tabell 3.2 viser ein oversikt over dei åtte nasjonale styringsdokumenta vi har analysert.

Tabell 3.2 Nasjonale miljøpolitiske styringsdokument som er analyserte med tanke på omtale av samspeleffektar

Styringsdokument	Miljøpolitikkfelt			
	UR	KT	EO	NM
Nasjonale forventningar til regional og kommunal planlegging 2019–2023	0	0	0	0
Meld. St. 13 (2020–2021) Klimaplan for 2021–2030		+/-	0	+/-
Klimakur 2030				
Statlige planretningslinjer for klima- og energiplanlegging og klimatilpassing	+/-	0	-	+
Veiledning til SPR for klimatilpassing	+/-			+/-
Meld. St. 14 (2015–2016) Natur for livet	+/-	+/-	0	
Meld. St. 25 (2015–2016) Kraft til endring				
Meld. St. 28 (2019–2020) Vindkraft på land				-

UR = utsleppsreduksjon, KT = klimatilpassing, EO = energiomstilling, NM = naturmangfald, mørk grøn = miljøpolitisk hovudfokus, lys grøn = omtale av andre miljøpolitikkområde, kvit = ingen omtale av politikkområdet (og derfor heller ingen omtale av samspeleffektar), + = omtale av positive samspeleffektar (i høve til hovudpolitikkfeltet), - = omtale av negative samspeleffektar, 0 = ingen omtale av samspeleffektar sjølv om politikkkfeltet er nemnt.

Seks av dokumenta tar utgangspunkt i eitt av dei fire politikkområda. Dette er markert med mørk grøn farge i matrisa i tabell 3.2. Eitt av dokumenta, statlege planretningslinjer for klima- og energiplanlegging og klimatilpassing, spring ut frå to av politikkområda. Eitt styringsdokument, nasjonale forventningar til regional og kommunal planlegging, er av overordna karakter og omtaler alle fire politikkområda, men er ikkje retta spesifikt mot nokon av dei. Det er markert med lys grøn farge i alle dei fire kolonnane under miljøpolitikkfelt. «0» i dei lysegrøne felta betyr at verken positive eller negative samspeleffektar er omtalt. Dette styringsdokumentet er heimla i plan- og bygningslova § 6-1, og skal utarbeidast av regjeringa kvart fjerde år for å fremme berekraftig utvikling og formidle den nasjonalt prioriterte politikken som fylkeskommunane og kommunane skal følgje opp i arbeidet med planstrategiar og planar. Dette er truleg det enkeltokumentet som planleggarane rundt om i landet oftast har framme og navigerer etter i sitt daglege virke, så det er svært viktig kva signal regjeringa gir her. Det er grunnen til at dei nasjonale forventningane har blitt vigd større plass enn dei andre styringsdokumenta i den vidare omtalen.

Nasjonale forventningar til regional og kommunal planlegging 2019–2023 (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2019) tar i forordet utgangspunkt i fire store utfordringar som vi står overfor, nemleg å sikre økonomisk, økologisk og sosial berekraft, i tillegg til eit trygt samfunn for alle. Reduksjon av klimagassutslepp, klimatilpassing, bevaring av naturmangfald og energiomstilling er alle tema som blir omtalt i dokumentet, men regjeringa ber ikkje dei lokale styresmaktene å arbeide for at tiltaka dei set i verk, gir eit positivt samspel og ikkje fører til negativt samspel.

Den delen av dokumentet som går lengst i å sjå dei ulike miljøtemaa i samanheng, er delkapittel 2.2 *Eit samfunn med låge utslepp, som er trygt tilpassa klimændringane*. Det blir innleidd på denne måten (s. 15): «For å sikre livsgrunnlaget og naturmangfaldet for framtidige generasjonar må samfunnet omstillast til eit lågutsleppssamfunn og tilpassast eit endra klima. Fylkeskommunar og kommunar har ei sentral rolle i dette arbeidet.»

Sjølv om både utsleppskutt, tilpassing og naturmangfald her blir nemnde i samanheng, blir dei handterte som separate politikkkfelt, og vi finn berre nokre få tilløp til omtale av positivt og negativt samspel mellom dei. Dette er når det står at omdisponering av skog og myr til andre føremål bidreg til klimagassutslepp og negative konsekvensar for naturmangfald og økosystemtenester (s. 15). Lenger nede blir det peikt på at blågrøn infrastruktur (kombinasjonen av ope vatn og grønne vekstar) bidreg både til å førebygge flaumskade og til å styrke naturmangfaldet (s. 27). Når vi har valt å ikkje markere dette som omtale av samspel, er det fordi dokumentet ikkje kommuniserer at denne kunnskapen bør følgjast opp gjennom lokal og regional planlegging. Det kjem klarast til uttrykk ved at samspeleffektar

ikkje er løfta fram i dei såkalla forventningspunkta: På slutten av kvart kapittel er innhaldet oppsummert som framheva kulepunkt under overskrifta «Regjeringas forventningar». Det er til saman 57 slike forventningspunkt i dokumentet. *Ingen* av desse stiller krav til kommunar og fylkeskommunar om at dei gjennom samfunns- og arealplanlegging skal legge til rette for positivt samspel mellom miljøpolitikkfelt, eller at dei skal gå inn for å unngå negativt samspel.

I *Klimaplan for 2021–2030* er samspel noko omtalt, særleg knytt til positive og negative effektar for naturmangfald ved klimatiltak i skogbruket. Samspel har likevel ei underordna rolle også i dette dokumentet. *Klimakur 2030* tematiserer ikkje samspeleffektar mellom klimakutt og andre miljø- eller bærekraftsmål på nokon systematisk måte, og dette var heller ikkje ein del av mandatet. Dei *statlege planretningslinjene for klima- og energiplanlegging og klimatilpassing* går derimot nokså langt i å understreke at kommunane må sjå utsleppsreduksjon og klimatilpassing i innbyrdes samanheng, og i samanheng med andre samfunnsomsyn. Dette kjem særleg tydeleg fram i den nettbaserte *retteleiinga til klimatilpassingsdelen* av dei statlege planretningslinjene. Eit gjennomgangstema i stortingsmeldinga *Natur for livet – Norsk handlingsplan for naturmangfold* er at klimaendringar påverkar levevilkår for norske artar, og at vi må bote på skadeverknadane av dette. For politikkområdet energiomstilling har vi studert dei to stortingsmeldingane *Kraft til endring* og *Vindkraft på land*. Den første seier lite om samspel, mens den siste – som kom som svar på kritikken mot konsesjonsprosessen i vindkraftsaker – varslar innføring av eit betre grunnlag for avgjersle rundt effektane vindkraftanlegg vil ha for klima og miljø, og ikkje-prisette verknader knytte til naturmangfald og landskapsverdiar. Grunnlaget for analysen av dei åtte styringsdokumenta er dokumentert i rapporten *Samspeleffektar i lokal miljø- og klimapolitikk* (Brendehaug et al., 2021).

I tabell 3.3 har vi skjematisk oppsummert analysane av politikkdokument.

Tabell 3.3 Analyse av samspel i styringdokument. Eiga samanstilling

Politikk for ...	Reduksjon av klimagassutslepp	Klimatilpassing	Varetaking av naturmangfald	Energiomstilling
Reduksjon av klimagassutslepp		-	-	+
Klimatilpassing	-		+	-
Varetaking av naturmangfald	+	+		-
Energiomstilling	+	-	-	

Tabellen skal lesast frå venstre kolonne mot høgre. Pluss (+) betyr at konsekvensar av politikken (venstre kolonne) er vurdert for det aktuelle temaet, mens minus (-) betyr at konsekvensar av politikken ikkje er vurdert for det aktuelle temaet (øvre rad).

Denne oppsummeringa viser at dokument med utgangspunkt i naturmangfald gir samspelevurderingar for to andre politikkkfelt, mens dokument for dei tre andre politikkområda berre gir samspelevurderingar for eitt anna politikkkfelt.

Middel til reduksjon av klimagassutslepp dominerer statleg støtte

Bruk av økonomiske direkte tilskotsmiddel for å fremje mål innanfor dei fire politikkområda gir eit bilete av korleis ulike typar miljøpolitikk blir prioritert av regjeringa. Vi har sett på tilskotsordningar frå Klima- og miljøverndepartementet og Enova, og ingen av desse stiller krav om at ein må sjå klima og miljø i samanheng.

Enova tildeler middel til teknologiutvikling og energiomstilling til fornybar energi i bedrifter, offentlege verksemdar og private. I sum er det løyvd nærare 3,5 milliardar kroner til ulike sektorar (transport, energi, bygg og bustad) i 2020 til desse føremåla. I perioden 2012–2016 vart støtte til industrien dominerande, mens frå 2015–2016 tok transportsektoren over rolla som den sektoren som fekk tildelt mest støtte.

I 2020 vart det sett av 232 millionar kroner til ordninga klimasats (tiltak for klimagassreduksjon), mens ordninga tilskot til klimatilpassing vart tilgodesett med 6,4 millionar kroner. For ulike tilskotsordningar til varetaking av truga natur vart det løyvd 50 millionar kroner.

I 2020 var summen av midla til klimagassreduksjon og energiomstilling gjennom Enova og Klimasats på 3,7 milliardar kroner. Til samanlikning var midla til klimatilpassing på 50 millionar kroner og midla til varetaking av naturmangfald på berre 6,4 millionar kroner. Det svarte til høvesvis 1,4 og 0,2 prosent av løyvingane til utsleppsreduksjon og energiomstilling. Budsjettmidla til klimatilpassing har vore på det same låge nivået sidan starten i 2016.

Dette viser at staten set inn vesentlege middel for å utvikle og implementere ny teknologi, i tillegg til andre tiltak for å kutte klimagassutslepp, mens middel som skal gå til å ta vare på naturmangfald og tiltak til klimatilpassing, i samanlikning er svært små.

DRØFTING OG KONKLUSJON

Vi skal her drøfte resultatata som er presentert over, før vi konkluderer i høve til forskingsspørsmåla. Datamaterialet er i all hovudsak nasjonale politiske styringsdokument og oversikt over tilskotsmiddel innan dei fire politikkområda.

Klimatilpassing og bevaring av naturmangfold er lågt prioritert

Dei politiske styringsdokumenta viser at samspel mellom dei fire klima- og miljøtemaa er lågt prioritert, mens målet om reduksjon av klimagassutslepp og energiomstilling har forrang i miljøpolitikken. Dette meiner vi kan bidra til at vi får fleire tilfelle av negativt samspel mellom politikkområda, og at potensialet for positivt samspel ikkje blir utnytta.

Styringsdokumenta med utspring i bevaring av naturmangfold har mest og grundigast omtale av samspeleffektane. Stortingsmeldinga *Natur for livet – norsk handlingsplan for naturmangfold* viser fram potensialet som ligg i å spele på lag med naturen for å kutte klimagassutslepp, dempe skadelege effektar av klimændringar og samstundes ta vare på naturmangfaldet – og dei negative effektane ved ikkje å gjere dette.

I kontrast til dokumenta om naturmangfold finn vi relativt lite omtale av samspel i styringsdokumenta for klimakutt. I Noreg er dette særleg påfallande i *Klimakur 2030*, tiltakslista som viser korleis styresmaktene har tenkt å innfri utsleppskutta Noreg har forplikta seg til. Her er samspeleffektar mellom klimakutt og andre miljø- eller berekraftsmål ikkje behandla på nokon systematisk måte.

Det er ein systematisk skilnad i vektlegging av samspel mellom klima- og miljøomsyn mellom dokumenta om naturmangfold og klimatilpassing, på den eine sida, og dokumenta om klimagassreduksjon og energiomstilling, på den andre sida. Også dei økonomiske verkemidla er farga av denne vektlegginga. Det er god samanheng mellom den uttalte politikken, mål og strategiar og dimensjonering av dei direkte tilskotsmidla vi har studert. Også internasjonalt får tiltak for reduksjon av klimagassutslepp mesteparten av miljøbudsjetta (Sharifi, 2021).

I tråd med dominansen i politikken for utsleppskutt og energiomstilling registrerer vi frå perspektivmeldinga (Finansdepartementet, 2021) at varetaking av natur og naturmangfold ikkje blir vurdert som ei av dei store utfordringane verdsamfunnet står overfor. I samandraget i Stortingsmelding 14 (2020–2021) er klima omtalt slik under dei store utfordringane:

Verdenssamfunnet står overfor en enorm, felles utfordring med å redusere utslippene av klimagasser. Regjeringen har iverksatt viktige tiltak og hevet ambisjonsnivået i klimapolitikken. Parallelt må vi forberede oss på konsekvensene av at klimaet endrer seg, med økt risiko på mange områder. Omstillingen til et grønnere samfunn og forebygging av klimarisiko vil innebære kostnader på kort sikt. Derfor er det så viktig at tiltakene som settes inn, er effektive. Omstillingen til et grønnere samfunn vil ha konsekvenser for norsk olje- og gassvirksomhet, men vi viser i denne meldingen at konsekvensene kan bli mindre enn fryktet.

Sitatet over viser også at klimapolitikken langt på veg er integrert i den generelle politikken.

Tapet av natur og naturmangfald er ikkje omtalt som del av dei store utfordringane trass i åtvingane frå Det internasjonale naturpanelet (IPBES) om at den aukande bruken av natur, ressursar og reduksjon av naturmangfald reduserer klodens evne til å levere mat, eit reint miljø og andre økosystemtenester. Det viser kva stilling klimapolitikken har i regjeringa i høve til andre delar av miljøpolitikken. Vår analyse går vidare og inkluderer ein studie av samanhengen mellom klimapolitikken og varetaking av naturmangfald.

Vi finn lite anna forskning som uttrykkeleg ser alle fire politikkområda i samheng, verken korleis politikken påverkar vilkåra for positivt eller negativt samspel, eller forskning som studerer substansseffektane. Med substansseffektane meiner vi til dømes korleis tiltak for å få ned klimagassutsleppa påverkar det biologiske mangfaldet og samfunnet si sårbarheit for klimaendringane, og vice versa.

Politisk endring må til dersom klimapolitikken og den overordna politikken skal spele på lag med klimatilpassing og bevaring av natur og naturmangfald (Hanssen et al., 2014). Dette gjeld endring på to nivå. For det første at varetaking av naturmangfald og omsynet til klimatilpassing i langt større grad er med på å utforme klimapolitikken, det som Di Gregorio et al. (2017) omtaler som *intern* integrering. For det andre må ein meir heilskapleg klima- og miljøpolitikk få sterkare innpass i den overordna politikken. Det er den *eksterne* integreringa (Di Gregorio et al., 2017). Dette er store oppgåver som krev tydeleg politisk leiarskap, prioritering og styring.

Vi kan derfor oppsummere med at i den nasjonale miljøpolitikken er ikkje varetaking av naturmangfald og klimatilpassing prioritert i utforming av politikk for klimagassreduksjon og energiomstilling. Nasjonal politikk har ikkje tatt inn over seg at klima- og naturkrise heng i hop og må løysast i samheng. Det gjer at politikken for utsleppskutt ikkje berre kan svekke det biologiske mangfaldet og gjere oss meir sårbare for klimaendringane, men også kan gi mindre kutt i klimagassutsleppa enn antatt.

Eigarskapen til utfordringane avgjer politikken

Analysen av nasjonale dokument viser at det først og fremst er styringsdokumenta knytte til naturmangfaldfeltet som ser klimautfordringane og naturmangfald i samheng. Miljødirektoratet og/eller Klima- og miljødepartementet står bak desse dokumenta, og desse einingane har lenge hatt eit tungt engasjement innan naturvern og naturmangfald. Vi tolkar dette slik at dersom det er nokon i statsfor-

valtninga som har eigarskap til å syte for at klimapolitikken tar omsyn til naturmangfaldet, så er det desse politikk- og forvaltningseiningane. Anna forskning viser at den politisk-kulturelle tradisjonen hos det forvaltningsorganet som får ansvaret for å løyse eit problem, fargar kva løysingar som blir realiserte (Reckien et al., 2019).

At eigarskapen til utfordringane påverkar korleis problemet blir forstått, og kva som er aktuelle løysingar, er også vist i anna forskning (Hoppe & Wesselink, 2014). Hoppe og Wesselink (2014) viser til at innramming av eit problem definerer kven som eig problemet, og dermed kven som er ansvarleg for å ordne opp i det. Dette resulterer i tautrekking om kven som skal løyse problemet (Hoppe & Wesselink, 2014). I lys av denne forskinga kan vi også forstå kampen som stod før Miljøverndepartementet vart etablert i 1972. Kampen dreidde seg om det skulle bli eit sektordepartement, som dei fleste andre departement, eller om det også skulle få ei samordningsrolle overfor andre departement, slik Finansdepartementet har. Resultatet vart eit sektordepartement som ikkje rokka ved den etablerte maktstrukturen i statsforvaltninga (Reitan, 2001). Dette betyr at dei organisasjonseininingane i statsapparatet som ser behovet for samspel mellom klima- og miljøpolitikken, i liten grad har struktur og makt, i form av verkemiddel, til å pålegge andre delar av statsapparatet å skape positivt samspel i sin politikk. For å skape samordning og konsistens mellom politikkområda krevst det ikkje berre kommunikasjon og koordinering mellom sektorane, det som til sjuande og sist avgjer, er om det finst makt til å sørge for at samordning finn stad (Persson, 2007).

Miljøstyresmaktene står som utgjevar av både klimameldinga (2021–2030) og klimakur-rapporten, dokument som ikkje framheva verdien av å samordne klimapolitikken med varetaking av natur og naturmangfald. Korleis heng det saman med resonnementa over? Her vil vi lansere to moglege forklaringar som begge kan vere gyldige samstundes: ei om den internasjonale dimensjonen, og ei om sektoransvarsprinsippet.

Noreg er knytt til EUs klimapolitikk gjennom EØS-avtalen, slik at Noreg er ein del av kvotehandelssystemet til EU (ETS), som omfattar industrien, energisektoren og luftfarten. I tillegg samarbeider Noreg med EU om reduksjon i sektorar som ikkje er omfatta av kvotesystemet (transport, jordbruk, bygg og avfall). Dessutan vil EUs regelverk for bokføring av utslepp frå skog og arealbruk bli inkludert (Utanriksdepartementet, 2019). Det betyr at EUs klimapolitikk er styrande for utforming av klimapolitikken her i landet. Det internasjonale samarbeidet ut over EU legg også premissar for den nasjonale politikken. Klimaforhandlingane frå Rio i 1992 og fram til i dag har gitt merksemd og påverka den nasjonale politikken meir enn naturmangfald-utfordringane.

Den andre moglege forklaringa på at klimadokumenta ikkje vektlegg samspel med naturmangfald, sjølv om miljøstyresmaktene står bak desse dokumenta, kan ha å gjere med sektoransvarsprinsippet. Prinsippet vart formulert då Stortinget vedtok planen for oppfølging av rapporten frå Brundtlandkommisjonen (St. meld nr. 46, 1988–89), og er ein strategi som går ut på at den einskilde sektoren (departementet) har ansvar for å samordne miljøomsyn utan at det rokkar ved autoriteten til dei ulike departementa eller styringsinstrumenta til miljøvernstyresmaktene (Reitan, 2001). Det ser ut til at den same strategien er valt for klimapolitikken. Det kan vere med på å forklare kvifor omsynet til naturmangfald ikkje er prioritert i utforming av klimapolitikken, fordi Finansdepartementet ikkje ser ut til å oppfatte natur og naturmangfald som viktig i klimapolitikken.

Sektorisering hindrar horisontal samordning

Dokumentet *nasjonale forventningar til regional og kommunal planlegging* har ei tematisk breidd, og eit heilskapleg berekraftperspektiv i botnen. Likevel viser analysen at av dei styringsdokumenta vi har sett på, er samspel-tenkinga mest fråverande i dette dokumentet. Det er oppsiktsvekkande med tanke på at dette kanskje er det nasjonale styringsdokumentet som kommunale planleggjarar legg størst vekt på i sitt daglege virke. Av 57 forventningspunkt som Kommunal- og moderniseringsdepartementet krev at kommunar og fylkeskommunar legg til grunn i samsfunns- og arealplanlegginga, er det *ingen* som oppmodar om å unngå negative samspeleffektar, eller prøve å utnytte positive samspeleffektar mellom klimakutt, klimatilpassing, naturmangfald og fornybar energiproduksjon. Dette er eit tydeleg teikn på at horisontal samordning mellom departementa er fråverande når det gjeld samspeleffektane mellom dei fire politikkområda.

Mangel på tverrsektoriell styring blir også understreka av Direktoratet for forvaltning og IKT (no Digdir). Behov for, og krav til, vertikal samordning, både innan statleg sektor og mellom stat og kommune, gjer det vanskelegare å lykkast med samordning på tvers av offentlege sektorar. Det kjem mellom anna av at forvaltninga er organisert med sterke sektordepartement, og at systemet i liten grad oppmuntrar til slik samordning (Difi, 2014).

Riksrevisjonen viser til dei same forholda i sine tematiske revisjonar av aktiviteten til statsforvaltninga, og fleire forskingsprosjekt har vist behovet for tverrsektoriell samordning i norsk politikk og forvaltning (Brendehaug et al., 2016; Høydal, 2007; Nesheim, 2015).

Ei kunnskapsoppsummering om klimatilpassing peikar på at samordningsbehovet også gjeld klimatilpassing (Aall, 2019, s. 133). At dette rammer behovet for

å sjå samanhengen mellom reduksjon i klimagassutslepp og klimatilpassing kjem fram i den omfattande rapporten Klimakur 2030. I rapporten (side 230) heiter det at «i tiltaksanalysene for Klimakur 2030 er det antatt at klimaet forblir uendret. Vi vet imidlertid at klimaendringar vil skje fram mot både 2030 og 2050».

Klimakur-rapporten er ein klassisk sektoranalyse av moglege utsleppskutt som i liten grad ser klimakutt på tvers av sektorane. Og som sitatet er ein illustrasjon av, ser rapporten i liten grad på forholdet mellom klimakutt og klimatilpassing, og enda mindre på samspel som rører ved bevaring av naturmangfald. Dette viser at sektororganiseringa av statsforvaltninga styrer forståing og løysingar på eit felt der utfordringane krev heilskaplege og tverrsektorielle grep.

Vår vurdering er at ei arealavgift ved nedbygging av natur er ein type verkemiddel som kan vinne gehør i Finansdepartementet. Utfordringane med tap av naturmangfaldet er likevel for samansette til at ei slik avgift aleine kunne løyse problema. Det er fleire grunnar til dette, som arealbruken (tap av leveområde for artar og økosystem), for sterk utnytting av artar, ureining av luft, jord og vatn, klimaendringane og genmodifisering (Miljødirektoratet, udatert). Desse årsakene blir ein ikkje kvitt gjennom sektoransvarsprinsippet, det er tverrsektorielle og heilskaplege tiltak og verkemiddel som må til. Det kan vere noko av forklaringa på at utfordringane for det biologiske mangfaldet ikkje har fått merksemda dei fortener i statsapparatet. Historisk har Miljøverndepartementet lukkast best i saksområde der dei sjølv har hatt kontroll på verkemiddelbruken, mens det har vore vanskeleg å få innpass for miljøomsyn i departementa som styrer næring, samferdsel og finans (Jansen & Mydske, 1998).

Vi kan oppsummere med at den sterke sektoriseringa i samfunnet hindrar tverrsektoriell samordning og konsistens mellom klimapolitikken og bevaring av naturmangfald. Dei nasjonale styresmaktene som har ambisjonar og ansvar for naturmangfald (Klima- og miljødepartementet) har ikkje makt og mynde til å sørge for at naturmangfald er prioritert i utforming av klimapolitikken, mens dei styresmaktene (m.a. Finansdepartementet) som har mynde i klimapolitikken ikkje legg vekt på naturmangfald. Når den overordna styringa (statsministeren) heller ikkje gir klare styringssignal om at klimapolitikken skal samordnast med politikken for bevaring av naturmangfald, held sektorpolitikken fram å dominere.

KONKLUSJON

Dei globale kunnskapsorgana FN's klimapanel og Det internasjonale naturpanelet har slått fast at klimakrisa og naturkrisa heng i hop og må løysast i samheng. Våre analysar viser at denne erkjenninga i svært liten grad kjem til uttrykk i nasjo-

nal politikk. Politikk for reduksjon av klimagassar og energiomstilling er ikkje samordna med politikk for bevaring av naturmangfald. Det gjer at politikk for utsleppskutt og energiomstilling ikkje berre risikerer å svekke naturmangfaldet og gjere oss meir sårbare for klimaendringane, men også kan føre til svakare reduksjon i klimagassutslepp enn antatt. I somme tilfelle kan nedbygginga av intakt natur føre til auka utslepp ved å fjerne den naturlege karbonbindinga.

I motsetning til energi- og utsleppspolitikken viser våre analysar at politikken for naturmangfald er samordna med politikken for klimatilpassing, og vice versa. Politikk for energiomstilling og reduksjon av klimagassar er òg samordna, og desse politikkkfeltene er langt på veg ein del av den overordna nasjonale politikken. I 2020 løyvde styresmaktene 3,7 milliardar kroner for å stimulere teknologiutvikling for reduksjon av klimagassutslepp og energiomstilling, mens middel til klimatilpassing og bevaring av naturmangfald var høvesvis 1,3 og 0,2 prosent av dette.

Moglege forklaringar på at klima- og naturmangfaldspolitikken ikkje er samordna, er å finne i manglande vektlegging av naturmangfald i overordna nasjonal politikk. I den tverrsektorielle styringa av statleg politikk og forvaltning er det ikkje lagt vekt på naturmangfald. Derimot har reduksjon i utslepp av klimagassar blitt prioritert i overordna nasjonal politikk. Det ser ut til at dette er eit resultat av sektoransvarsprinsippet i statleg forvaltning, at kvar sektor har ansvaret for å prioriterte nasjonale utfordringar i sin sektor. Utsleppskutt har dermed blitt ein dominerande del av miljøpolitikken. Den relativt store internasjonale merksemda om behovet for reduksjon av klimagassutsleppa har tvillaust også verka inn på den prioriteringa.

MERKNADER

Artikkelen bygger på eit oppdrag for KS i 2021. Takk til Carlo Aall, Vestlandsforskning, som var med og utforma prosjektet og kom med nyttige innspel undervegs. Forfattarane har ingen interessekonfliktar.

LITTERATUR

- Aall, C. (2019). *Oppdatering av kunnskap om konsekvensar av klimaendringer i Norge*. Rapport. Vestlandsforskning, CICERO.
- Brendehaug, E., Groven, K., Selseng, T. & Aall, C. (2021). *Samspeleffektar i lokal miljø- og klimapolitikk. Synergjar og konfliktar ved tiltak for reduksjon av klimagassutslepp, varetaking av naturmangfald, klimatilpassing og energiomstilling* (Vestlandsforskning-rapport nr. 4/2021). Vestlandsforskning.

- Brendehaug, E., Aall, C., & Dodds, R. (2016). Environmental policy integration as a strategy for sustainable tourism planning: issues in implementation. *Journal of Sustainable Tourism*. <https://doi.org/10.1080/09669582.2016.1259319>
- Casado-Asensio, J. & Steurer, R. (2014). Integrated strategies on sustainable development, climate change mitigation and adaptation in Western Europe: communication rather than coordination. *Journal of Public Policy*, 34(3), 437–473.
- Chausson, A., Turner, B., Seddon, D., Chabaneix, N., Girardin, C. A. J., Kapos, V., ... Seddon, N. (2020). Mapping the effectiveness of nature-based solutions for climate change adaptation. *Global Change Biology*. <https://doi.org/10.1111/gcb.15310>
- Difi. (2014). *Mot alle odds. Veier til samordning i norsk forvaltning*. Oslo: Direktoratet for forvaltning og IKT.
- Di Gregorio, M., Nurrochmat, D. R., Paavola, J., Sari, I. M., Fatorelli, L., Pramova, E., Locatelli, B., Brockhaus, M., & Kusumadewi, S. D. (2017). Climate policy integration in the land use sector: Mitigation, adaptation and sustainable development linkages. *Environmental Science & Policy*, 67, 35–43. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2016.11.004>
- Finansdepartementet. (2021). *Meld. St. 14 (2020–2021) Perspektivmeldinga*. Oslo.
- Groven, K. (2017). *Kommunane og klimautfordringa. Ein studie av lokal klimagovernance i Norge*. Doktoravhandlingar ved NTNU, 2017:347. Trondheim, Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet, Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap, Institutt for geografi.
- Hanssen, G. S., Hovik, S. & Hundere, G. C. (2014). Den nye vannforvaltningen – nettverksstyring i skyggen av hierarki. *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, 30(3), 155–180.
- Hoppe, R. & Wesselink, A. (2014). Comparing the role of boundary organizations in the governance of climate change in three EU member states. *environmental Science and Policy*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2014.07.002>
- Høyer, K. G. (2010). Seven theses on CO₂-reductionism and its interdisciplinary counteraction. In R. Bhaskar, C. Frank, K. G. Høyer, P. Næss & J. Parker (Red.), *I Interdisciplinarity and climate change: Transforming knowledge and practice for our global future* (s. 35–54). Routledge.
- Høydal, H. R. (2007). Samordning av samfunnsikkerhet i norsk sentralforvaltning Notat 7. Bergen: Stein Rokkan senter for flerfaglige samfunnsstudier.
- IPBES. (2019). *Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services* (E. S. Brondizio, J. Settele, S. Díaz, & H. T. Ngo, (Red.)). Bonn, Germany: IPBES secretariat.
- IPBES & IPCC (2021). *Scientific Outcome of the IPBES-IPCC co-sponsored workshop on biodiversity and climate change*. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4659158>
- IPCC (2021). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S.L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M.I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T.K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu & B. Zhou (Red.)]. Cambridge University Press. In Press.
- Jansen, A.-I. & Mydske, P. K. (1998). Norway: Balancing environmental quality and interest in oil. I K. Hanf & A.-I. Jansen (Red.), *Governance and Environmental in Western Europe* (s. 181–207). Essex: Longman.
- Klima- og miljødepartementet. (2015). *Meld. St. 14 (2015–2016) Natur for livet. Norsk handlingsplan for naturmangfold*.
- Klima- og miljødepartementet. (2021). *Meld. St. 13 (2020 – 2021) Klimaplan for 2021–2030*.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2018). *Statlige planretningslinjer for klima- og energiplanlegging og klimatilpasning*. Oslo <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2018-09-28-1469>.

- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2019). *Nasjonale forventningar til regional og kommunal planlegging 2019–2023. Vedtekte ved kongeleg resolusjon 14. mai 2019*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/cc2c53c65af24b8ea560c0156d885703/nasjonale-forventninger-2019-nn.pdf>
- Landauer, M., Juhola, S., & Söderholm, M. (2015). Inter-relationships between adaptation and mitigation: a systematic literature review. *Climatic Change*, 131(4), 505–517.
- Landauer, M., Juhola, S. & Klein, J. (2019). The role of scale in integrating climate change adaptation and mitigation in cities. *Journal of Environmental Planning and Management*. <https://doi.org/10.1080/09640568.2018.1430022>
- Miljødirektoratet. (udatert). Naturindeks. Påvirkningsfaktorer. <https://naturindeks.no/Pressure>
- Miljødirektoratet, Statens vegvesen, Kystverket, Landbruksdirektoratet, Norges vassdrags- og energidirektorat & Enova. (2020). *Klimakur 2030: Tiltak og virkemidler mot 2030*. <https://www.miljodirektoratet.no/klimakur>.
- Nesheim, T. (2015). *Enhetlig styring i en mangfoldig stat? En kunnskapsoversikt over betingelser for ledelse, styring, organisering og samordning i staten*. Rapport13/15. Bergen: Samfunns- og næringslivsforskning AS.
- Olje- og energidepartementet. (2016). *Meld. St. 25 (2015–2016) Kraft til endring. Energipolitikken mot 2030*.
- Olje- og energidepartementet. (2020). *Meld. St. 28 (2019–2020) Vindkraft på land. Endringer i konsesjonsbehandlingen*.
- Persson, Å. (2007). Different perspectives on EPI. I M. Nilsson & K. Eckerberg (Red.), *Environmental policy integration in practice: Shaping institutions for learning* (s. 25–48). Earthscan.
- Pradhan, P., Costa, L., Rybski, D., Lucht, W. & Kropp, J. P. (2017). A systematic study of sustainable development goal (SDG) interactions. *Earth's Future*, 5(11), 1169–1179.
- Rauken, T., Mydske, P. K., & Winsvold, M. (2015). Mainstreaming climate change adaptation at the local level. *Local Environment*, 20(4), 408–423. doi: <https://doi.org/10.1080/13549839.2014.880412>
- Reckien, D., Salvia, M., Pietrapertosa, F., Simoes, S. G., Olazabal, M., De Gregorio Hurtado, S., . . . Feliu, E., . . . Heidrich, O. (2019). Dedicated versus mainstreaming approaches in local climate plans in Europe. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.05.014>
- Rehbein, J. A., Watson, J. E. M., Lane, J. L., Sonter, L. J., Venter, O., Atkinson, S. C. & Allan, J. R. (2020). Renewable energy development threatens many globally important biodiversity areas. *Global Change Biology*. <https://doi.org/10.1111/gcb.15067>
- Reitan, M. (2001). Den nye miljøpolitikken og de etablerte institusjonene. I B. S. Tranøy & Ø. Østerud (Red.), *Den fragmenterte staten. Reformer, stat og styring*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Seddon, N., Smith, A., Smith, P., Key, I., Chausson, A., Girardin, C., . . . Turner, B. (2021). Getting the message right on nature-based solutions to climate change. *Global Change Biology*. <https://doi.org/10.1111/gcb.15513>
- Sharifi, A. (2020). Trade-offs and conflicts between urban climate change mitigation and adaptation measures: A literature review. *Journal of Cleaner Production*. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122813>
- Sharifi, A. (2021). Co-benefits and synergies between urban climate change mitigation and adaptation measures: A literature review. *Science of the Total Environment*. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.141642>
- United Nations. (2015). *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. The President of the General Assembly. http://www.un.org/pga/wp-content/uploads/sites/3/2015/08/120815_outcome-document-of-Summit-for-adoption-of-the-post-2015-development-agenda.pdf

- Utenriksdepartementet (2019). *EUs klima-arbeid: Hva betyr det for Norge?* Regjeringen.no <https://www.regjeringen.no/no/tema/europapolitikk/aktuelt/aktuelt/nyheter/2019/klimatekna/id2675437/>
- Watkiss, P., Benzie, M. & Klein, R. J. T. (2015). The complementarity and comparability of climate change adaptation and mitigation. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*. <https://doi.org/10.1002/wcc.368>
- Wüstemann, H., Bonn, A., Albert, C., Bertram, C., Biber-Freudenberger, L., Dehnhardt, A., ... Hansjürgens, B. (2017). Synergies and trade-offs between nature conservation and climate policy: Insights from the “Natural Capital Germany – TEEB DE” study. *Ecosystem Services*. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2017.02.008>

4. Økologisk berekraft formidla til barn og unge – ein innhaldsanalyse av nyheitsmagasinet Supernytt

Kristian Fuglseth og Erik C. Fooladi

Samandrag I denne studien har vi studert nyheitsdekkinga av økologisk berekraft i NRKs TV-nyheitssendingar for 8–12-åringar, Supernytt, i 2019 og 2020. Vi finn ei omfattande dekking av temaet, men med stor variasjon knytt til undertema når desse er koda etter FN sine mål for økologisk berekraft. Spesielt nyttar Supernytt ordet «berekraft» i berre 1 % av sendingane. Innslaga formidlar det abstrakte fenomenet berekraft ved setje dei inn i ein større samanheng, men legg vekt på klimaendringar og personleg forbruk framfor andre berekraftsmål.

Abstract Herein, we describe a study of the coverage of ecological sustainability in the Norwegian Broadcasting Company's TV news broadcasts for 8- to 12-year-olds, «Supernytt», throughout 2019 and 2020. We find an extensive coverage of the topic, but in varying extent depending on subtopic when coded according to UN goals (SDG) for ecological sustainability. Notably, they use the word «sustainability» in only 1% of the broadcasts. The reports convey the abstract phenomenon of sustainability using a variety of contexts but emphasizing climate change and personal consumption over other SDG's.

Nøkkelord vitenskapsformidling | media | berekraft | Supernytt | barne-TV

INNLEIING

Barn og unge møter og lærer om temaet berekraft på mange ulike arenaar, frå uformelle og uorganiserte, som til dømes massemedium, til organisert og læreplanfesta undervisning i skulen. Utdanning for berekraftig utvikling i organisert opplæring er eit nytt, men aktivt forskingsfelt, medan forskning på vitskapsformidling av berekraft til barn og unge i uformelle kontekstar, til dømes media, er mindre studert.

Denne artikkelen tek føre seg dette siste; korleis økologisk berekraft¹ vert formidla til målgruppa 8–12-åringar gjennom NRK sine sendingar av nyheitsmagasinet Supernytt. Arbeidet er leia av forskingsspørsmålet: *Kva plass hadde berekraft i sendingane til Supernytt gjennom 2019 og 2020, og korleis var dette balansert i høve til FN sine berekraftsmål?*

Det empiriske materialet i prosjektet er henta frå NRK sine Supernytt-sendingar, der vi har gjort ei *mixed methods*-analyse (Johnson & Onwuegbuzie, 2016) av tekstinga i alle sendingane i programmet frå 2019 og 2020. Eit ordsøk i analyseverktøyet Nvivo syner at Supernytt nyttar omgrepet «berekraft» i berre éin prosent av innslaga sine. Likevel har sendingane ei forholdsvis brei dekking av saker om klimaendringar, miljøspørsmål og berekraftsmåla til FN (FN-sambandet, 2021). Vi finn altså omgrepet berekraft implisitt til stades, men sjeldan omtala i eksplisitte termar som «berekraft», «berekraftig utvikling» eller liknande.

For å utvikle det gryande feltet vitskapsformidling vil analysen kartlegge kva tema innanfor økologisk berekraft som vert formidla til barn. Både Medietilsynet (2020) sine undersøkingar om nyheitsinteresser mellom barn, men også tidlegare undersøkingar frå nyheiter retta mot barn peiker i retning av at klima og miljø, politikk og økonomi er kategoriar som verken er mykje dekt eller sett av barn (Holann, 2013; Nesheim, 2018; Lorgen, 2019). Resultata i denne studien vert diskuterte i lys av tidlegare innhaldsstudier om nyheiter for barn. Analysen kan bidra til vidare forskning som eit grunnlag for analyse av tolkingsrammer (D'Angelo & Reese, 2016). Dette vil vere relevant, og det vil bidra til feltet forskingskommunikasjon (Newman & Nisbet, 2015; Nisbet, 2009), eller *science communication* også mot andre målgrupper som ungdom, unge vaksne og vaksne. Det er også aktuelt for formidlinga som er lagt opp til i læreplanen i skuleverket der medium som til dømes Supernytt gjerne vert nytta som læringsressurs.

---

1 Vi har avgrensa økologisk berekraft til å handle om tema som fell under FN sine berekraftsmål nr. 7 (*rein energi til alle*), 12 (*ansvarleg forbruk*), 13 (*stoppe klimaendringar*), 14 (*livet i havet*) og 15 (*livet på land*).

SUPERPOPULÆRT

Supernytt vert vist i om lag 7 000 klasserom kvar dag² og har frå oppstarten i 2010 vore ei sentral nyheitskjelde for barn mellom 8 og 12 år. Ni av ti barn (88 %) mellom 9 og 12 år ser på Supernytt, og over halvparten gjer det ofte – og desse tala er like mellom jenter og gutar. Tala går litt ned for 11–12-åringane, men viser ein auke for 9–10-åringane frå 2018 til 2020 (Medietilsynet, 2020). Her vert viktige nyheiter og aktuelle tema forklart på barn sine premisser. Med introduksjonsteksten «Nyheter for alle som vil forstå hva som skjer i Norge og verden» signaliserer redaksjonen på sine nettsider at sendingane kan vere for *alle*, og at eit sentralt poeng er å få sjåaren til å *forstå* aktuelle saker.³ Barn er sjølve aktivt med i nyheitene (NRK, 2019). Supernytt har også sin Svar-o-meter-app som stiller spørsmål til barna kvar morgon. Fleire av spørsmåla er knytte til det aktuelle nyheitsbiletet. Dei fleste sjåarane ser sendingane i matpausen på skulen, gjerne saman med ein vaksen. Mange nyttar også tema eller heile innslag i undervisinga på skulen (Nordal, 2019).

I Noreg har både TV 2 og NRK eit nyheitstilbod til barn mellom 8–12 år. TV 2 Skole sin *Elevkanalen* tilbyr både betalt og gratis innhald – også på engelsk, som er tematisert etter fag, læreplan og årstrinn, medan *Supernytt* i NRK har faste sendingar fem dagar i veka utanom skuleferiane. Nyheitstilbodet til barn og unge har auka. Aftenposten Junior har tilbod både på papir, sosiale medium og som podkast, medan til dømes Framtida junior også har eigne nettsider med nyheiter tilpassa barn. Karin Hake (2006) gjer greie for utviklinga av barne-TV fram til 2005, men fleire studiar har teke for seg utviklinga og særskilt den rolla som Supernytt har fått etter dette. Frå 1960-talets *Falkeklubben* og *Barnas dagsrevy* til *Nettopp* og fleire andre storsatsingar som *Halvsju*, *Blikkboks* og *Midt i smørøyet* får NRK si satsing på barn stor merksemd gjennom ein eigen kanal *NRK Super* og ikkje minst *Supernytt* som eigen nyheitsredaksjon. Med dette aukar også truverdet og ein vart kvitt vaksenperspektiva som dominerte fram til 1990-talet. Gjennom produksjo-

- 2 Redaksjonsleiar Frank Sivertsen i Supernytt, NRK Super seier at 6 000–7 000 strøymingar er gjort mellom publiseringstidspunktet for Supernytt om lag kl. 10.00 og kl. 12.00 dagleg. Slik reknar Supernytt seg fram til at dei har over 100 000 sjåarar på dagtid i tillegg til 6 000–7 000 nye strøymingar på kveldstid – totalt 120 000 sjåarar kvar dag (Nordal, J. (2019). Nyheter i samfunnsfaget: En oppgave for læreren eller for Supernytt? I: *OsloMet – storbyuniversitetet. Institutt for grunnskole- og faglærerutdanning*. Kanalen har også over 180 000 fylgjarar på TikTok per 1. mai 2021.
- 3 Nettsidene til NRK Supernytt innleier med introduksjonsteksten «Nyheter for alle som vil forstå hva som skjer i Norge og verden.» Nettsidene har videospelar for dei siste sendingane, ei oversikt over magasinsendingar og andre relevante saker – samt eit komplett arkiv tilbake til dei første sendingane i januar 2010. Sjå <https://tv.nrk.no/serie/supernytt>, sist besøkt 28.9. 2021.

nar som *Kykkelikokos* og *Lillys butikk* fekk barn endeleg ta del på eigne premissar, og formidlinga av kunnskap og kampanjar om til dømes resirkulering vart presentert på ein truverdig og underhaldande måte (Hake, 2006).

TIDLEGARE FORSKING PÅ BARNE-TV

Barn føretrekkjer vitskapsformidling når det ikkje er pakka inn eller innramma i forskning, skriv Mares et. al (1999) etter to undersøkingar allereie på 90-talet. Barn likte betre dei innslaga som var presenterte som reportasjar, framfor forskingsresultata som var presenterte utan ei eller anna form for kontekst. Dette skil seg frå tradisjonell formidling, fordi forskingsbasert kunnskap vert knytt til ein reportasje i ein heilt annan kontekst enn den reint vitskaplege. Det kan til dømes vere ein reportasje som nyttar kunnskap om at det er ein nedgang i talet på bier, men at denne kunnskapen er fortalt gjennom ein reportasje om ei ung birøktar som understrekar poenget om å ta vare på artsmangfaldet.⁴ Dette kjem også fram i ein casestudie av Supernytt som Holann (2013) gjennomførte i samband med si masteravhandling. Studien tek ikkje for seg forskingsformidling i Supernytt, men viser at nyheitskategoriane skil seg frå vaksennyheiter, og at sendingane er dominerte av underhaldande og opplysnande nyheiter (2013, s. 64). Supernytt legg stoffet til rette for målgruppa slik NRK skriv i si årsmelding (2019). Supernytt nyttar ei positiv vinkling og eit forenkla språk (Holann, 2013, s. 72). Resultatet av desse vala er ifylgje Holann at sjåarane hugsar mykje av sendingane i etterkant (2013, s. 89). Kategoriane nyheiter som redaksjonen vel i sine sendingar, varierer med nyheitsbiletet elles. Holann sin kvantitative nyheitsanalyse av Supernytt viste i 2013 få politiske saker (13 %), medan økonomi og kriminalitet var fråverande. Hovudvekta var positive innanrikssaker om barn i kategoriane sosiale spørsmål/opplysning (30 %), skulesaker (18 %) og underhaldning (16 %) (2013, s. 55). Supernytt ønskjer nyheiter med ei positiv eller løysingsorientert vinkling, fortel også nyheitsredaktør Sivertsen i avhandlinga til Nordal (2019), men det betyr ikkje at barn ikkje ønskjer å få informasjon om kva som går føre seg i verda. Dei fylgjer med og får med seg nyheiter frå ulike kjelder. Høyland (2013) viser gjennom si avhandling at Supernytt nyttar mindre skremmande bilete og eit mildare språk når dei skal presentere

---

4 NRK Super markerer verdas bidedag med reportasjen om dei to 12 år gamle birøktarane Engla og Mikkell, som forklarar kvifor det er viktig å passe ekstra godt på dei små skapningane. Saka er brukt som døme på korleis berekraftsmål 15, «livet på land» – og kunnskap om artsmangfald er pakka inne i ei reportasje. Sett på <https://nrksuper.no/ukategorisert/vet-du-hvorfor-bier-er-sa-viktige-10167#comments-form>. Sist besøkt 28. sept. 2021.

alvorlege eller kriseprega nyheiter. Eit anna funn som kjem fram i Høyland si avhandling, er at barna opplever Supernytt som meir forståeleg og trygghetsskapande. «De legger vekt på at det hjelper at de får forklaringer på hvorfor de er trygge», skriv Høyland (2013, s. 67). Dette samsvarar med seinare undersøkingar om barn sine reaksjonar på katastrofenyheiter, som viser at barn ønskjer forklaringsar, særskilt knytt til reportasjer dei lett identifiserer seg med gjennom geografisk nærleik eller der jamnaldrande er involverte (Vettenranta, 2017). Dette viser at å formidle aktuelle saker er viktig sjølv om dei er vanskelege å både handtere og å forstå. Ein britisk studie av BBC sine nyheiter for barn viste at TV-stasjonen ikkje presenterte dei mest alvorlege sakene fordi fagfolk var usamde om det var relevant for barn (Matthews, 2009), noko som gjer at BBC sin strategi skil seg frå NRK sin. Sistnemnde uttrykker at dei gjerne vil ta opp dei vanskelege temaa. I intervju med redaksjonsmedlemmene finn Ødegaard (2013) at dei ser på barna som sårbare, men likevel kompetente: «Behovet for forklaring og demping av skremmende nyheter representerer et syn på barnet som sårbart i møte med media. Fokus på barns rett til opplysning, samt behovet for å ytre seg viser et syn på barnet som kompetent,» forklarar Ødegaard (2013, s. 83).

Ei godt forklart og balansert presentert nyheit vil også motverke usikkerheit og utryggheit mellom barn. Granbo (2016, s. 10) viste til journalistar som såg det som si oppgåve å redusere frykt mellom barn som såg nyheiter. Det same viser ei undersøking som Magnesen (2016) gjennomførte i samband med si masteravhandling. Der er fleire svar som tyder på at barn som vert utsette for nyheiter i andre kanalar, treng ei forklaring av vaksne eller av Supernytt si sending seinare (2016, s. 63, 64).

Dette seier mykje om korleis Supernytt sitt innhald vert til, og kva verdiar som ligg til grunn for utval av saker, vinklar i sakene og val av forklaringsar. Ødegaard (2013) forklarar at redaksjonsmedlemmene i Supernytt fungerer som ein slags lærarar som skal forklare nyheiter som barna gjerne har sett i ein kanal eller på ei plattform meint for vaksne. Dei tek allmennkringkastarrolla på alvor ved at det er deira oppgåve å vere der for den yngste delen av ålmenta og vere ærlege med dei. «Vi kan ikke skjule sannheten og lyve for barn», skriv Ødegaard (s. 87) og forklarar at dette kan tolkast som at barn vert tekne på alvor og at dei «fortjener en god forklaring, samt opplysning om hva som skjer i verden» (Ødegaard, 2013, s. 87). Supernytt held ved like den oppdragarrolla som har prega barne-TV gjennom allmennkringkastaren (Hake, 2006), og som er understreka i det europeiske nettverket for nyheiter for barn: «The main objective of Kids news is to empower children with knowledge, in a society where the news is reaching them anyway, to allow them to grow up as mindful and responsible adults and citizens» (EBU, 2021, tredje avsn.). EBU Kids News (YNE) utvekslar også nyheiter for barn i målgruppa

8 til 12 år som ein del av Eurovision News Exchange. EBU skriv at sjølv om målet er at barn skal vekse opp som oppvakte og ansvarlege vaksne ved å kunne tileigne seg elles vanskeleg stoff, er det ikkje berre barn som har vanskar med å tyde innhaldet i nyheitene. Nyheitsprogramma for barn vert sett av vaksne som set pris på dei klare og strukturerte forklaringane til Supernytt. Dette kjem fram i fleire studiar som Granbo (2016) viser til i sin EBU-rapport. Journalist Kristin Granbo i NRK arbeider sjølv og kjenner godt til nyheiter for barn og unge, men viser òg til ein studie av BBC Newsround (Carter & Allan, 2005) der journalistane som kjenner målgruppa si godt, skriv bulletengar med eit enkelt språk og ein presentasjonsstil som kan forståast av ein typisk 10-åring (2016, s. 11). Det vil også hjelpe andre sjåargrupper. Vaksne kan ha utfordringar med å skjønne nyheitsspråket. Vestad og Alme (2002) skildrar mediespråket som utfordrande og viser til at over halvparten av dei vaksne har problem med å forstå kva vanlege nyheitsord som til dømes «opinion», «legitim», «prinsipielt», «infrastruktur» og «innovasjon» tyder. Dette er også støtta av forskning på *literacy* eller begrepsforståing, der ein finn at barn ikkje utviklar forståing for framandord berre fordi dei vert eldre og får meir erfaring. Fooladi (2017) viser til Marshall et al. (1991) sine forslag om at ein må drive «eksplisitt undervisning av slike begreper der de er satt inn i en faglig sammenheng» (Fooladi, 2017, s. 13).

Nyheiter for barn kan vere demokratiserande. Stor vekt på kontekstuelle forklaringar og visuelle element vert brukte til å setje barn inn i ein større verdssammenheng, slik Rosenberg (2018) viser til i sin studie av Aftenposten junior for å forklare at avisa på denne måten framhevar barn som viktige aktørar i samfunnet. Ødegaard (2013) forklarte korleis Supernytt sine redaksjonsmedlemmer søker å ta barn på alvor, og at det er sentrale verdiar som ligg til grunn for arbeidet. Slik er det mogleg å overføre denne demokratiske funksjonen som Rosenberg skildrar i Aftenposten junior til Supernytt. Rosenberg skriv at ein viktig funksjon ved det medierte innhaldet er at her «... inviteres barn inn i en ytringsfrihet og informasjonsrett som er sterkt verdsatt i Norge, men hvor barn i stor grad har vært holdt utenfor» (Rosenberg, 2018).

SKILNADER I NYHEITSFORMIDLING TIL VAKSNE OG BARN

Aftenposten junior har også vore brukt som døme på korleis vaksennyheiter og nyheiter for barn skil seg frå kvarandre. Habbestad (2017) si masteravhandling viser at juniorutgåva har ei positiv eller nøytral vinkling, medan vaksenutgåva i mykje større grad presenterer nyheiter med *negativ* vinkling (2017, s. 81). Denne positive vinklinga, eller dette håpet som kjem til uttrykk i Aftenposten junior, kan

vi også finne att i Supernytt. Nesheim (2018) sin analyse av Aftenposten Junior og Supernytt finn nettopp dette kjenneteiknet ved dei vanskelege nyheitene.

Et kjennetegn ved de vanskelige nyhetene er at det ofte presenteres håp om løsning på problemene. I nyheter som omhandler skremmende temaer, tas det i bruk ulike beroligende strategier, som å informere tydelig, fokusere på det positive og ved å gjenta at liknende hendelser er skjeldne (sic.). Det legges likevel ikke skjul på de faktiske hendelsene. Et annet tydelig funn er rollen programleder har med å berolige, tilrettelegge og kontekstualisere (Nesheim, 2018, s. 58).

Nesheim understrekar at nyheiter for barn er ein ressurs i skulen og heime. Inntrykk vert arbeidde med, fenomen forklarte og mistydingar kan oppklarast. Godt tilpassa innslag kan også hjelpe barn med å forstå skremmande nyheiter, og til å øve seg i kritisk tenking ved å verte vane med nyheitssjangeren – ei evne som vert sett på som verdifull for å tolke informasjonsstraumen i samfunnet. Nesheim finn også at barn er aktivt med i nyheitene, og at vaksne er til stades for å stadfeste det som vert sagt (2018, s. 57).

KATEGORAR AV NYHEITER

I dei 95 innslaga som Nesheim undersøkte i mars 2015, var 37 % i kategorien barns omgjevnader og helse, medan 21 % var sport, 21 % kjendisstoff, 11 % krim/ulucker og berre 8,4 % politikk/økonomi/klima/krig (Nesheim, 2018, s. 51). Det er jamt over innanrikssakene som dominerer i statistikken hennar. I Barn og medier 2020-undersøkinga til Medietilsynet (2020, s. 76) svarar 31 % av gutane og 33 % av jentene på 9–10 år at dei ser underhaldningsnyheiter eller om kjendisar, medan 62 % av gutane på 9–10 år ser sportsnyheiter.

Supernytt tek vare på NRK-pioneren *onkel Lauritz* Johnson sine ideal frå 60-talet om at «barne-TV skal bidra med opplysning, opplevelse og oppdragelse», skriv Lorgen (2019) i si doktoravhandling om Supernytt og viser til at sendingane er ei «forening av det underholdende og hyggelige, med det alvorlige og opplysende» (2019, s. 235).

Gjennom måtene man formidler saker om for eksempel miljø og mobbing, posisjoneres barn som medborgere, samtidig som man søker å forme og oppdra medmennesker som kan bidra i et harmonisk og velfungerende fellesskap. Oppsummert kan man si at nyhetene er utformet på en måte som på en og samme tid formidler et syn på barn som kompetente aktører og et syn på barn

som mennesker under utvikling med behov for omsorg, veiledning og beskyttelse. (Lorgen, 2019, s. 235)

Lorgen (2019, s. 237) trekkjer fram eit anna viktig aspekt som kjem til syne i dekinga av politiske saker. Er det ein fare for at barn kjenner avmakt når dei vert stilte overfor spørsmål dei ikkje har moglegheit til å gjere noko med? Sjølv om der er saker med mykje forklaringar, som til dømes ved val, demokratiske prosessar og om politiske parti, skriv Lorgen at desse ofte vert gjevne ein underhaldande vri. Det er viktig å fremje ei forståing mellom den politiske sfæren og barns liv og kvar dagar. Sjølv om dette ofte verkar irrelevant for barn, kan desse nyheitene spele ei avgjerande rolle i å skape forståing for politiske prosessar som har konsekvensar for alle medlemmer i samfunnet, ikkje berre barn, men også til vaksne sjåarar (Lorgen, 2019, s. 237). Dette understrekar Supernytt si evne til å ta barn på alvor som deltakarar og rettighetshavarar, eller medborgarar, når dei vert eksponerte for nyheiter om til dømes økologisk berekraft. Dei vert stilt overfor kompliserte val mellom til dømes forbruk og klimagassutslepp i produksjonen av forbruksvarer, og kan dermed ta stilling til om dei sjølve kan vere med på å påverke eit slikt spørsmål gjennom eige forbruk no og i framtida.

METODE OG MATERIALE

Datamaterialet utgjer tekstinga av 412 Supernytt-sendingar frå 2019 og 2020. Gjennom ein mixed methods-analyse (Johnson & Onwuegbuzie, 2016) av tekst undersøker vi omfanget av formidling knytt til økologisk berekraft, kva undertema av økologisk berekraft som vert formidla, og relativt omfang av desse. Vi har operasjonalisert omgrepet økologisk berekraft til å omhandle FN sine berekraftsmål nr. 7 (rein energi til alle), 12 (ansvarleg forbruk), 13 (stoppe klimaendringar), 14 (livet i havet) og 15 (livet på land). Vi har nytta innhaldsanalyse (Cohen, 2007) der materialet er koda på to nivå. Først har vi koda materialet med førekomstar av økologisk berekraft (kode: berekraft = ja), rekna som koding på «nivå 1». Desse sekvensane er så koda etter kva av dei fem berekraftsmåla dei relaterer seg til, «nivå 2».⁵

Kodinga er gjennomført av to kodarar i programvara Nvivo, og for å kalibrere kodinga vart først 20 sendingar frå kvart av dei to åra koda. Interkoderreliabilitet-

---

5 Ved nokre høve er berekraftsrelatert innhald ikkje spesifisert, som til dømes omtale av «miljø» på generelt grunnlag. Dette gir også opphav til nokre tilfelle av kodingar på nivå 1 utan at teksten er koda på nivå 2. Dette gjev oss innsikt i kva grad økologisk berekraft er tematisk operasjonalisert eller om det er heldt på eit meir generelt grunnlag.

ten på nivå 1 (SPSS versjon 27) vart berekna til Fleiss' $\kappa=0,612$ (95 % konfidensintervall, 0,331 til 0,893), $p < 0,0005$, noko vi reknar til å ligge i nedre sjikt av godt samsvar (Statistics, 2019). Forhandling av koding vart gjennomført til konsensus, men vi var ikkje nøgde med denne interkoderreliabiliteten og koda difor dei påfølgjande 20 sendingane frå dei to åra. Dette ga Fleiss' $\kappa=0,681$ (95 % konfidensintervall, 0,453 til 0,910), $p < 0,0005$, som er rekna som midtre sjikt av godt samsvar. Vi har vurdert dette som tilstrekkeleg til å gå vidare med individuell koding av det resterande 80 % av materialet, men der tvilstilfelle vert teke opp til diskusjon. Dette vil venteleg bringe reliabiliteten opp på eit godt til høgt nivå. Låg til ingen forekomst av nokre kodar på nivå 2 gjev kunstige verdiar for statistisk interkoderreliabilitet, og vi har difor valt å ikkje rekne på Fleiss' κ -verdiar på nivå 2. Prosentvis samsvar mellom dei to kodarane for dei andre 20+20-sendingane for koding på nivå 2 ligg mellom 85 % og 100 % samsvar (100 %, 92,5 %, 85 %, 97,5 % og 92,5 %). Vi reknar dette som tilstrekkeleg godt samsvar for vidare analyse så lenge tvilstilfelle vert tekne opp til diskusjon.

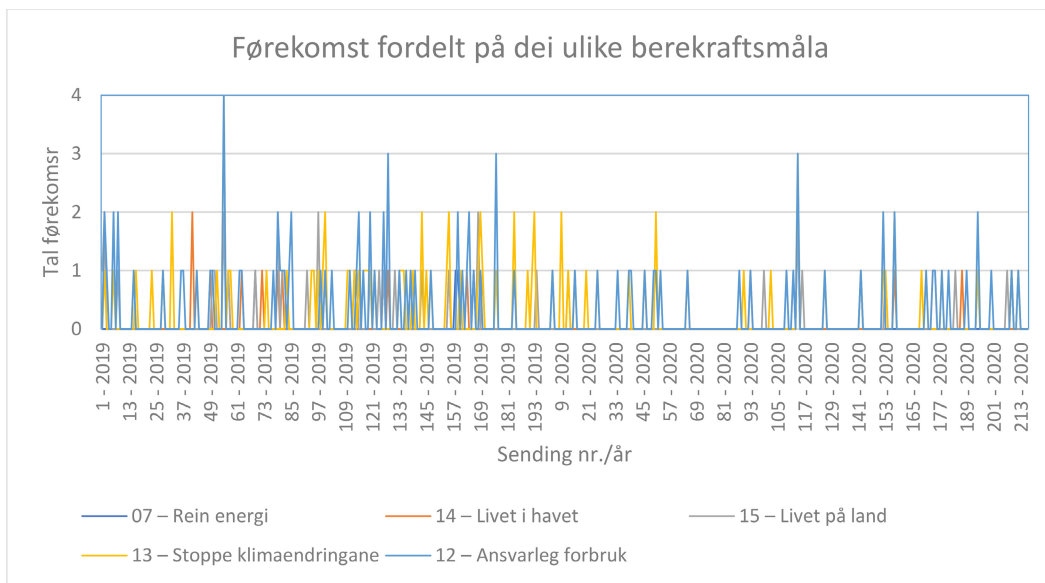
Det er berre innslag som eksplisitt omhandlar tema som fell inn under økologisk berekraft, miljø osv., som er koda. Til dømes er skogbrannar i Australia ikkje koda som berekraft dersom dette i innslaget ikkje er kopla til klimaendringar, miljøøying eller menneskeleg aktivitet.

RESULTAT OG DISKUSJON

Etter presentasjon av alle resultatata vil vi diskutere funna knytte til kvart av dei fem berekraftsmåla. Resultata er drøfta rundt tre grunnleggande trekk frå tidlegare forskning slik det er presentert ovanfor: 1) Barn føretrekkjer at forskingsbasert kunnskap vert presentert kontekstuelte gjennom til dømes reportasjar, 2) nyheitene kan med fordel forklare for å skape tryggleik ved å unngå skremmande bilete og nytte ein relativt mild ordbruk – gjerne gjennom ei kopling til håp, og 3) å fylgje eit ideal om å kombinere oppseding med opplysning for til dømes å bidra til at barn kan ta stilling til vanskelege val mellom klima og personleg forbruk.

Omgrepet berekraft (tekstsøk på «bærekr*») er nemnd i berre fire, altså mindre enn 1 %, av dei 412 sendingane: tre sendingar i 2019 (nemnd ein gong i kvar) og ei sending i 2020 (tre gongar i same sending og innslag). Dette betyr ikkje at temaet berekraft ikkje er omtala i innslaga, men det vert anten nytta andre ord, eller så er berekraft implisitt til stades. Det er her kodarane sitt tolkingsrom kjem inn. I dei 412 koda sendingane frå dei to åra finn vi totalt 270 innslag som omhandlar tema vi tolkar å falle innanfor omgrepet økologisk

bærekraft. Dette er fordelt på 180 ulike sendingar (130 i 2019 og 50 i 2020). Altså rapporterte Supernytt om tema relaterte til økologisk bærekraft og miljø i 65 % av sendingane i denne perioden.

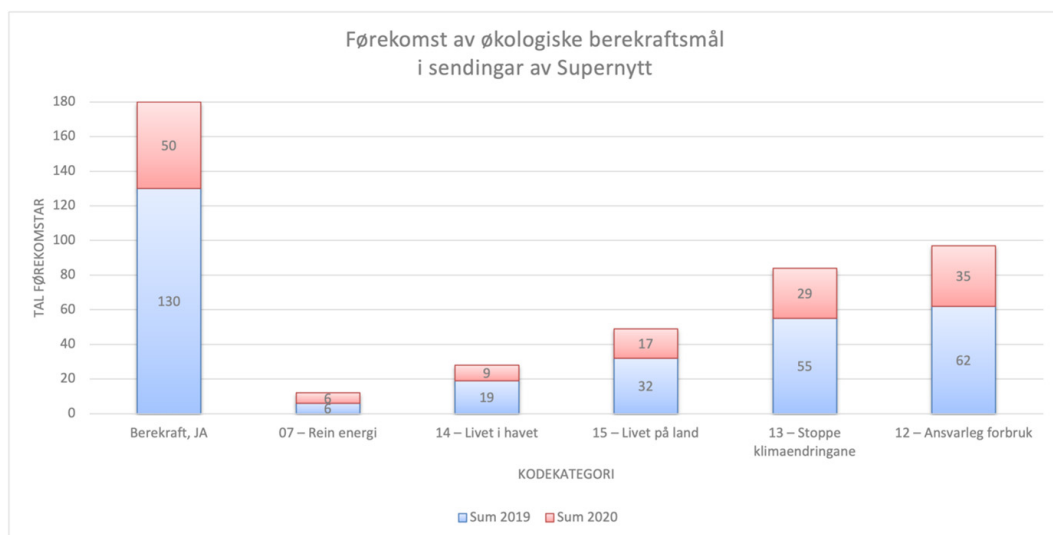

Figur 4.1 Førekomst fordelt på dei ulike bærekraftsmåla. Supernytt sende 270 ulike innslag med tema bærekraft i 180 sendingar i 2019 og 2020. Fordelinga syner ei fortetting med periodar i 2019 der klima og miljø vart meir dekt enn 2020.

Analyse av resultat på nivå 2, korleis dette fordeler seg over dei fem bærekraftsmåla, viser at måla er omtala i ulik grad. Denne viser at temaa *rein energi* (mål 7) og *livet i havet* (mål 14) i svært liten grad er omtala, medan *ansvarleg forbruk* (mål 12) og *stoppe klimaendringane* (mål 13) er myke omtala. *Livet på land* (mål 15) ligg imellom desse i frekvens.

På overordna nivå er klimastreikar og reportasjar knytte til økologisk bærekraft tydelege allereie tidleg i materialet. Den 24. januar 2019 dekkjer Supernytt skulestreikane for klima. Saka er internasjonalt vinkla og nyttar ein reportasje der barn og ungdom er intervjuja under ein streik i Brussel i Belgia: «Flere av de som var med i streiken, var elever som hadde droppa skolen for å være med og streike. De protesterte mot klimaendringene. De vil at politikerne skal ta grep før det er for sent», kommenterer programleiaren, som vidare knyter saka til Greta Thunberg med denne forklarande setninga: «Svenske Greta Thunberg streiket utenfor det svenske stortinget fra 7. august til 9. september i fjor.» Til slutt i same reportasjen vert to belgiske skuleelevar intervjuja: «Vi vil vise at de unge har en stemme og at vi

kan skape forandring», seier dei.⁶ Slik vi ser det, er dette eit typisk innslag der Supernytt fylgjer dagsordenen og vel ei vinkling som handlar om barn sine reaksjonar i høve klimaendringane (mål 13). Dei viser ei aktiv handling i retning av politisk aktivisme om eit elles abstrakt og komplekst tema, men som her er dekt som ei reportasje som kan lette forståinga eller understreke den opplevde viktigheta av saka hjå unge. Her er skapt akkurat den samanhengen som trengs for å forstå. Samanhengen mellom å vere vekke frå skulen og å streike for klimaet syner ei aktiv prioritering som vert understreka av at programleiaren avsluttar med å seie at nokre av elevane fekk lov til å vere vekke frå skulen så lenge dei sende læraren eit bilete av seg sjølve medan dei streika.

Figur 4.2 Førekost av økologiske berekraftsmål i sendingar av Supernytt. I dei 270 innslaga som handlar om berekraft, er berekraftsmål 12 omtala med 97 førekomstar, berekraftsmål 13: 84 førekomstar, og berekraftsmål 15: 49 førekomstar. Berekraftsmål 14 og 7 høvesvis: 28 og 12.

2019 er året då Greta Thunberg, symbolet på klimaengasjementet mellom unge, vert kåra til årets person i TIME Magazine. «Thunberg» er nemnt 34 gonger, med 20 innslag i 2019 og berre 2 innslag i 2020. Økologisk berekraft er tydeleg i 2019, men i perioden frå mars, april og mai 2020 forsvinn økologisk berekraft i stor grad frå agendaen. I 2020 ser vi at det momentet som til dømes klimasaka hadde i sam-

6 NRK Supernytt 24. januar 2019. Reportasje frå skulesteikar i Brussel. Teksten er henta frå tekstinga i innslaget, og sitat frå nederlandsk er omsett til norsk av tekstingkontoret i NRK. <https://tv.nrk.no/serie/supernytt/201901/MSUB02001619/avspiller> Sist besøkt 28.9. 2021.

band med dekkinga av Greta Thunberg og andre liknande saker, er nærast fråverande. Hovudgrunnen er at koronapandemien har teke over. Det opnar også for alternative vinklingar på berekraft. Til dømes i sendinga 5. mai har Supernytt ein reportasje frå Malawi: «Malawi er et fattig land. De har lite å forsvare seg med mot koronaviruset. Malawi er et av verdens fattigste land. (...) Flom og tørke kan ødelegge det som dyrkes».⁷ Her kombinerer ein den nesten daglege dekkinga av koronapandemien med klimaendringar. Økologisk berekraft er dekt gjennom forteljinga om at Malawi-krise rundt pandemien vert forsterka av klimaendringar som gjer landet sårbart ved ei koronanedstenging. Berekraft er ikkje alltid berre å sjå som eit tema isolert frå andre saker, men òg noko som grip inn i andre tema. I bie-reportasjen 20. mai 2020 forklarar ein at det har vorte eit godt honningår fordi biene har hatt tilgang til vegetasjon i vegkantane som fylgje av lite trafikk og kant slått under koronanedstenginga. Reportasjen forklarar sjåarane samanhengen mellom låg aktivitet og forbruk i koronanedstenginga som gunstig for honningproduksjon og bier sine vilkår.⁸ Her dekkjer Supernytt både berekraftsmål 15 *livet på land* og berekraftsmål 12 *ansvarleg forbruk*.

REIN ENERGI (BEREKRAFTSMÅL NR. 7)

Tema relatert til berekraftsmål 7, *rein energi*, er det temaet Supernytt dekkjer i lågast grad. Sjølv om skulestreikar og Greta Thunberg er mykje dekt i 2019, er det først gjennom dekking av konfliktane rundt vindkraftparkane utetter 2020 som tematiserer dei vanskelege vala knytte til rein energi. Det er berre seks førekomstar av berekraftsmål 7 i kvart av åra (figur 4.2). Supernytt har ei spesialsending 9. desember 2020 om vindkraftparkar som mellom anna stiller spørsmålet «klima eller miljø, kva er viktigast å ta vare på?» Her er berekraftsmål 7 kopla mot ansvarleg forbruk (berekraftsmål 12) og kor viktig reinare energikjelder er for å stoppe klimaendringane (berekraftsmål 13). Her kjem denne balansegangen fram: «Det gjøres mye for å ordne opp i problemene som turbinene skaper»,⁹ noko som i tillegg er med på å skape tryggleik og viser til eit håp om at konfliktane kan finne si løysing. Denne positive slutninga er delvis knytt til det tredje punktet frå tidlegare studiar, nemleg den oppdragande og opplysende rolla som nyheitene for barn

7 NRK Supernytt 5. mai 2020. Reportasjen *Nordmenn har reist hjem fra Malawi*. <https://nrksuper.no/serie/supernytt/MSUM02050520/sesong-202005/episode-5> Sist besøkt 28.9. 2021.

8 NRK Supernytt 20. mai 2020, bie-reportasje frå Frankrike. Sitat er henta frå tekstinga.

9 NRK Supernytt 9. desember 2020 med spesialsending om vindkraftparkar. «Trenger vi vindturbiner? Supernytt tar en titt på både hva som er bra og hva som er dårlig med vindkraft». <https://tv.nrk.no/serie/supernytt/202012/MSUM02120920/avspiller> Sist besøkt 22.8.2021.

representerer. Der er to sekvensar som stiller spørsmål om kva som er positivt og negativt med vindturbinar. Den første stiller spørsmål om kva som er negativt, medan den siste stiller spørsmål om det positive, noko som er med på å la det håpefulle vere det siste som sit att hjå sjåaren til slutt. Dette kan vi seie er i skarp kontrast til slik vi er vane med å sjå nyheiter for vaksne. Innslaget er eit døme på at berekraftsmål 7 vert flytt opp til eit vakse eller overordna nivå der barn heller er i posisjon til å ha ei viss haldning til saka og heller kan aksjonere for reinare energi som ei lekkje i å stoppe klimaendringane (berekraftsmål 13). Dette kan vere med på å dempe ei kjensle av avmakt som barna kan få i spørsmål dei ikkje har nokon sjanse til å gjere noko med. Lorgen (2019) trekte dette fram som eit viktig poeng i dekking av politiske saker, men dette vil vere like aktuelt i overordna spørsmål, som om energien vår kjem frå vindturbinar eller frå vasskraft. Dette kan ikkje barn velje, men er avhengige av at vaksne tek gode val for dei. Lorgen (2019, s. 235) fann også at barn vert posisjonerte som medborgarar som kan bidra i ein velfungerande fellesskap. Dette kan godt skildrast som Supernytt sin måte å tematisere berekraft på slik det er knytt til ansvarleg forbruk, noko som barn i nokre høve kan påverke sjølve. Vi ser òg døme på at vindkraft vert framstilt som positivt i høve til lokal økonomi, utan at ein trekkjer fram moglege positive effektar på det økologiske området, medan dei negative sidene i same sak er knytte til dyreliv. Argument for og imot ein vindmøllepark blir såleis eit spørsmål om økonomi på den eine sida og økologi på den andre.

ANSVARLEG FORBRUK (BEREKRAFTSMÅL NR. 12)

Berekraftsmål 12 førekjem 62 gonger i 2019 og berre 35 gonger i 2020 (figur 4.2). Der er ei tydeleg fortetting av førekomstar som er samanfallande med berekraftsmåla *stoppe klimaendringane* (13), *livet i havet* (14) og *livet på land* (15). Desse har også ei nesten halvering til 2020. Vi finn aktuelle saker på dagsordenen i fleire av desse fortetta periodane, som til dømes klimatoppmøte og konflikten rundt vindturbinar på land. «De vaksne har startet utslippene, men vi barn må ta ansvaret for det.» Det fortel 12 år gamle Anna i eit intervju sendt 20. mars 2019, ei sending som er vigd til klima- og miljø saker.¹⁰ Utgangspunktet er ei innleiing der programleiar Selma og Johannes fortel at dei ikkje skal ete kjøt i fjorten dagar. Det er deira eige val, eit forbrukarval for å redusere klimaendringane. Sendinga knyter deretter klimaendringar opp mot klimatoppmøtet i Madrid. Sendinga er vigd til berekraft i si

10 NRK Supernytt 20. mars 2019 har ei sending som handlar om klima- og miljø. <https://tv.nrk.no/serie/supernytt/201903/MSUB02005519/avspiller> Sist besøkt 23.8. 2021.

heilheit og speglar det vi kan kalle eit ideal i Supernytt. I starten av sendinga innleier programleiarane med å fortelje om sitt eige forbrukarval, før sendinga går vidare til å forklare klimasaka og deretter at vi er ein del av ein større samanheng gjennom internasjonale møte, avtalar og bokstaveleg talt eit globalt klima som krev internasjonale løysingar. Her kunne ei nyheitssending for vaksne stoppe. Ein reportasje om eit klimatoppmøte i eit Dagsrevy-innslag stoppar gjerne ved landegrensa som ei utanrikssak. Supernytt, derimot, går nærare, kjem inn på norske tilhøve og ned på nivå med familie, enkeltpersonar og i dette tilfellet kva sjåarane sjølve svara på Svar-o-meter den same morgonen om Greta Thunberg sine klimastreikar. Etter forklaringa i starten om internasjonale avtalar og globale klimaspørsmål er innslaga i sendinga slik: i) «Hva kan man gjøre selv?» ii) «Redesignkurs» iii) «Oppdatering frå Selma som framleis ikkje et kjøt» iv) «Våre miljøtips» v) «Mat med insekter» vi) «Hvordan reise miljøvennlig» vii) «Oppdatering frå Johannes som også framleis er kjøtfri» Alle desse reportasjane er knytte til ansvarleg forbruk og ulike tiltak som anten reduserer klimagassar, fremmer bruk av rein energi, hindrar klimaendringar i seg sjølv eller kan betre livet på land eller livet i havet. Sjåarane vert presenterte for berekraft gjennom ei overordna forklaring slik at dei er i stand til å raskt tileigne seg kunnskap om elles utilgjengelege fenomen. Dei påfylgjande innslaga er knytte til ansvarleg forbruk og er slik med på å ta berekraft frå eit overordna, abstrakt nivå og vidare til det nære og konkrete i sjåaren sine kvardagslege val. Dette er spesielt for Supernytt, og etter det vi kan lese frå tidlegare studiar, for barne-TV generelt.

STOPPE KLIMAENDRINGANE (BEREKRAFTSMÅL NR. 13)

Berekraftsmål 13 er på same måte som *rein energi* i stor grad knytt til overordna, gjerne politiske vinklingar. Der var 55 førekomstar i 2019 og 29 førekomstar i 2020 (figur 4.2). I tillegg ser ein at førekomstane er jamt fordelte i 2019 med innslag knytte til det å stoppe klimaendringane kvar veke det var sending. I 2020 er fordelinga tynnare, men dekkinga er likevel forholdsvis jamn gjennom året. I mai 2019 dekkjer Supernytt skulestreikane som vert gjennomførte i store delar av landet. Sjuandeklassingane Sandra og Fride fortel i eit intervju at dei har starta eit lokallag av Natur og Ungdom, og at dei skal samlast for å vise dei vaksne at dei framleis engasjerer seg. Dei håpar at mange møter opp.¹¹ I denne reportasjen dekkjer

11 NRK Supernytt 24. mai 2019 dekkjer skulestreikane og viser eit kort intervju med to sjuandeklassingar som har starta eit lokallag av Natur og ungdom. Desse skal streike for miljøet. <https://tv.nrk.no/serie/supernytt/201905/MSUB02009419/avspiller> Sist besøkt 20.9. 2021.

Supernytt berekraft ved å knyte eit overordna tema der barn har lita eller inga direkte påverkingskraft, til deira moglegheiter til å utøve press på aksjonistisk vis gjennom skulestreik og å organisere seg i pressgrupper. I sendinga vert dei knytte til ein større samanheng globalt og det overordna målet om å stoppe klimaendringane. Stemma i reportasjen kommenterer at «politikarane må gjøere mer for å stoppe klimaendringane», før ein av sjuandeklassingane avsluttar med å seie at «klima og miljø er et viktig tema. Vi krever at noen gjør noe nå». NRK synest å unngå å overføre ansvar til barn, men innslaget oppfordrar likevel til handling frå barn gjennom dømet om dei to som oppfordrar til å streike for å gjere vaksne merksame på deira ansvar. Slik vert elevane framstilt som tydelege og engasjerte medborgarar med evne til å påverke. Oppmuntringa kan godt knytast til NRK-pioneren «onkel Lauritz,» eller Lauritz Johnson sine ideal frå 60-talet: «opplysning, opplevelse og oppdragelse» (Lorgen, 2019). Heilt sidan artikkelforfattarane sin barndom på 70- og 80-talet har denne opplysnings-, opplevings- og oppdragarfunksjonen vore til stades i skulefjernsyn, også i spørsmål som vi i dag ville knytt til berekraft på ein eller annan måte. Den gongen var vi oppfordra til å halde naturen fri for søppel gjennom opplysningsprogram der vi fekk utdelt papirsekkar, rett nok ikkje plasthanskar, men likevel gjekk grøftelangs for å fylle sekkane med avfall, tomflasker eller dei populære isoporbegeera frå gatekjøkene. I dag vil slike saker vere knytte til ansvarleg forbruk, livet på land og livet i havet i saker knytt til makro- og mikroplast.

LIVET I HAVET (BEREKRAFTSMÅL NR. 14)

Berekraftsmål 14 førekjem 19 gongar i 2019 og berre ni gonger i 2020 (figur 4.2). På same måte som *livet på land* (15) ser vi ei halvering frå klimaåret 2019 til pandemiåret 2020. Nedstenging av samfunnet og smitteverntiltak går ikkje godt saman med aksjonar for å plukke plast eller arrangere nyheitsvenlege mediehendingar for berekraft i havet. Førekomstane i 2019 ligg tett opp mot den tidlegare omtala fortettinga knytt til *ansvarleg forbruk*. Kampen mot (mikro)plast er omfamna på tvers av dei skiljelinjene som ein av og til finn knytte til økologiske berekraft og klimaendringar. Om klimaendringane er knytte til menneskeleg aktivitet eller ikkje, eller om dette er knytt til ansvarleg forbruk, er ei typisk konfliktlinje i media. Kampen mot plast i havet merker seg ut, men i tillegg er issmelting og dermed levevilkåra for fisk og dyr i og ved havet aktuelle saker som Supernytt dekkjer. Nokre tema er handfaste og konkrete, medan andre tema er abstrakte. Plast kan du sjå, plukke opp eller sjå i magen på ein daud kval. Ein ser og fylgjer bokstavleg tala plasten heile vegen frå butikken, via deg sjølv, ut i havet og deretter

som synleg til stades inne i eit dyr eller rundt nebbet til ein fugl. Klimaet og energien er på den andre sida abstrakte storleikar. Vi ser brannar, brear som smeltar, osb., men koplinga til menneskeleg handling er verken synleg for det blotte auget eller å sanse på nokon annan måte. CO₂ er trass alt usynleg og fri for lukt, til skilnad frå til dømes fabrikkroyk, og den er attpåtil ein naturleg del av det økologiske krinslaupet. I sendinga 22. september 2020 møter vi ei skuleklasse frå Grorud som plukkar søppel i naturen. Vi får høyre at «Folk kaster plast, det går i elva, så går elva mot havet, og så kommer fiskene til å tro at det er mat, de spiser det, og så vil de dø, og så har vi ikke mer fisk igjen». Vidare i same innslaget syner ein eit konkret døme: «Det er funnet plast i magen på alle typer dyr som lever i havet. Som i magesekken til denne oteren.»¹² Vi ser at både reportasjen frå skulen om å plukke søppel og dømet på konsekvensen for oteren er handfast og konkret, og resultatet av arbeidet har ein openberr gevinst. I desse innslaga ser vi kontrasten mellom det konkrete og det abstrakte, der desse konkrete døma er lettare å bruke for å illustrere berekraftsmålet *livet i havet*, enn andre, meir abstrakte fenomen knytte til berekraft og livet i havet, som til dømes 1,5 til 2,5 grader temperaturauke som kjent på kroppen er lite, men har store konsekvensar i stor målestokk.

LIVET PÅ LAND (BEREKRAFTSMÅL NR. 15)

Berekraftsmål 15 har 32 førekomstar i 2019 og 17 førekomstar i 2020 (figur 4.2). Fordelinga er parallell til dei andre berekraftsmåla, med om lag ei halvering frå 2019 til 2020. Totalt 49 førekomstar over to år og 412 sendingar viser at det ikkje går lang tid mellom kvart innslag som kjem innom økologisk berekraft knytt til livet på land. Supernytt dekkjer også meir abstrakte fenomen som Supernytt synest å meine krev bruk av fleire samtidige verkemiddel. Eit godt døme finn vi i ein reportasje frå regnskogen i Gabon, der Supernytt tyr til kombinasjonen mellom ei gåte, ein reportasje og elefantane i regnskogen. Alt dette er element som brukar ei grundig forklaring gjennom å engasjere sjåaren – først ved å auke merksemda ved å fortelje at det kjem ei gåte, og deretter gjennom ein reportasje som opplyser og underheld. Svaret på gåta er eit koseleg dyr som barna knyter seg emosjonelt til: «Vi skal frem til et dyr. Det er ganske stort og ganske grått. Og det er ett av få pattedyr som ikke kan hoppe. Klarer dere å gjette? Vi skal frem til elefant»,¹³ avslører

12 NRK Supernytt 22.9. 2020 viser reportasjen om elevane som gjer handfast miljøarbeid. Sitata er henta frå tekstinga.

13 NRK Supernytt 29. mai 2019 dekkjer saka om korleis elefantar er viktige for å bevare regnskogen i Gabon. Sitata er henta frå tekstinga.

programleiaren før opplæringa held fram: «Regnskogene blir kalt jordas lunger. De tar unna klimagasser som CO₂ og skiller ut friskt oksygen som vi kan puste i.» Her startar opplæringa før programleiaren forklarar vidare: «Skogbruk, jordbruk og gruvedrift gjør at regnskogene blir mindre og mindre. Men Gabon har vært flinke til å bevare skogen. Der finner man halvparten av alle skogselefantene i Afrika. Skogselefanten er mindre, med støttenner som peker nedover. Når de spiser frukten til trærne, frakter de med seg frøene i magen. Når de bæsjer et annet sted, kan det vokse opp et nytt tre der. Skogselefantene hjelper til med å holde skogen frisk.» Slik vert eit konkret og visuelt slåande dyr saman med regnskogen ei bru til meir abstrakte tema som krinslaup og gassar i atmosfæren.

OPPSUMMERING

Mønsteret mellom desse resultatata viser at tema knytt til berekraftsmål 12, *ansvarleg forbruk*, og berekraftsmål 13, *stoppe klimaendringane*, har høgst førekomst. Berekraftsmål 15, *livet på land*, og 7, *rein energi*, har òg høg førekomst i samband med til dømes klimaaktivisten Greta Thunberg og vindkraftsaker, men vert likevel dekt minst, bak berekraftsmål 14, *livet i havet*. Både *livet på land* og *rein energi* er gjerne knytte til ein større kontekst, konkrete saker – gjerne med reportasjar frå den internasjonale EBU-utvekslinga, som dannar inngangsport til, eller eksemplifiserer, eit større eller meir abstrakt fenomen. Vi kan seie at tema om berekraft er framstilt på ein positiv måte ved at ein søkjer å fremje tryggleik eller håp i staden for fortvilning eller resignasjon. I tillegg vert det samstundes fremja gode haldningar og gode val. Resultata samsvarer godt med tidlegare forskning på at ideal for formidlinga synest å fylgje dei tre grunnleggande trekka i) tydeleg kontekstualisering, ii) vektlegging av tryggleik og håp sjølv i vanskelege tema og iii) oppseding gjennom opplysning. Der er klare forsøk på å forme nyheitene for å skape tryggleik, gjerne gjennom ei kopling til håp. Det er heller ikkje tvil om at opplysningstradisjonen framleis står sterkt til dømes gjennom å la barn ta stilling til vanskelege val mellom klima og personleg forbruk.

Gjennom dette arbeidet har vi, i tillegg til å utvikle ny kunnskap om Supernytt si formidling av berekraft, også utvikla og presentert eit analytisk verktøy for analyse av formidling av berekraftstema meir generelt, på tvers av medium og tekst meir generelt (aviser, lærebøker, litteratur m.m.). Ei naturleg vidareføring er ein djupare kvalitativ analyse av materialet, til dømes å undersøkje kva medierammer som vert nytta i formidlinga. Resultata vist her, kombinert med medierammeanalyse, vil slik kunne gje innsikt – ikkje berre i Supernytt si formidling spesifikt, men også i formidling av berekraft meir generelt.

MERKNADER

Forfatterane har ingen interessekonflikter.

LITTERATUR

- Carter, C. & Allan, S. (2005). News Organisations and Young People: A Case Study of BBC Newsround. *Intervention Research*, (Vol 2).
- Cohen, L. (2007). *Research methods in education* (6. utg.). Routledge.
- D'Angelo, P. & Reese, S. D. (2016). *Doing news framing analysis : empirical and theoretical perspectives: 2, (Vol. 2)*. Routledge.
- EBU. (2021). *EBU KIDS NEWS (YNE)*. <https://www.ebu.ch/tv-co-production/content-offers/ebu-kids-news>
- FN-sambandet (2021). *FNs berekraftsmål*. <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekrafts-maal?lang=nno-NO>
- Fooladi, E. (2017). *Lesing av fagtekster i naturfag*. Naturfag.no
- Granbo, K. (2016). *Children's news: can it survive the digital era?* EUROVISION Report.
- Habbestad, M. (2017). *Når barn er nyhetskonsumenter*. [Masteravhandling, Universitetet i Oslo] Duo Vitenarkiv <https://www.duo.uio.no/handle/10852/57989>
- Hake, K. (2006). *Historien om Barne-tv: barndomsbilder 1960-2005*. Universitetsforlaget.
- Holann, L.-R. R. (2013). *NRK som nyhetsformidler for barn – en casestudie av Supernytt*. [Masteravhandling, Universitetet i Oslo] Duo Vitenarkiv <https://www.duo.uio.no/handle/10852/35648>
- Høyland, V. (2013). *Barn og Krisepregede nyheter – Læring for livet : En kvalitativ studie om hvordan barn opplever formidling av krisepregede nyheter gjennom Supernytt*. [Masteravhandling, Universitetet i Oslo]
- Johnson, R. B. & Onwuegbuzie, A. J. (2016). Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come. *Educational researcher*, 33 (7), 14–26. DOI: <https://doi.org/10.3102/0013189x033007014>
- Lorgen, L. C. (2019). *Nyheter for barn og forestillinger om barndom. Barns erfaringer og Supernytts tekstlige strategier*. [Doktoravhandling, Universitetet i Bergen]. UIO BORA <https://bora.uib.no/bora-xmlui/handle/1956/20871>
- Magnesen, K. R. (2016). *Barn og nyheter, norske barns nyhetsleting og -forståelse*. [Masteravhandling, Universitetet i Oslo] Duo Vitenarkiv <https://www.duo.uio.no/handle/10852/54622>
- Mares, M.-L. C., Steinbach, J., Burr, J. (1999). Using Television to Foster Children's Interest in Science. *Science Communication*, Vol 20 (Issue 3), 14.
- Marshall, S., Gilmour, M. & Lewis, D. (1991). *Words that Matter in Science and Technology*. Research in Science & Technological Education, 9:1, 5–16. DOI: <https://doi.org/10.1080/0263514910090102>
- Matthews, J. (2009). Negotiating news childhoods: News producers, visualised audiences and the production of the children's news agenda. *Journal of children and media*, 3 (1), 2–18. DOI: <https://doi.org/10.1080/17482790802576949>
- Medietilsynet (2020). *Barn og medier 2020*. <https://www.medietilsynet.no/globalassets/publikasjoner/barn-og-medier-undersokelser/2020/201015-barn-og-medier-2020-hovedrapport-med-engelsk-summary.pdf>
- Nesheim, N. S. (2018). Barn og nyheter: en analyse av Aftenposten Junior og NRK Supernytt. i B. Nyjordet *Barns mediehverdag* (s. 43–60). Cappelen Damm akademisk.

- Newman, T., & Nisbet, W. (2015). Framing, the Media, and Environmental Communication. i R. Cox & A. Hansen (Red.), *The Routledge handbook of environment and communication*. Routledge.
- Nisbet, M. C. (2009). Communicating Climate Change: Why Frames Matter for Public Engagement. *Environment : science and policy for sustainable development*, 51 (2), 12–23.
DOI: <https://doi.org/10.3200/ENVT.51.2.12-23>
- Nordal, J. (2019). *Nyheter i samfunnsfaget: En oppgave for læreren eller for Supernytt?* [Masteravhandling OsloMet – storbyuniversitetet] ODA Open Digital Archive <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/handle/10642/8732>
- NRK. (2019). *NRK's årsrapport 2019*. https://fido.nrk.no/9ad1804eda8c3c661343567477d102-5537cf52cbc11db920db357f28b54ca077/nrk_aarsrapport2019.pdf
- Rosenberg, L. T. (2018). På barnas side. *Norsk medietidsskrift*, 25 (3), 01–16.
DOI: <https://doi.org/10.18261/ISSN.0805-9535-2018-03-03>
- Statistics, L. (2019). *Fleiss' kappa using SPSS Statistics. Statistical tutorials and software guides*. <https://statistics.laerd.com/spss-tutorials/fleiss-kappa-in-spss-statistics.php>
- Vestad, J. P. & Alme, B. (2002). *Mediespråk: form og formidling i journalistikk*. Samlaget.
- Vettenranta, S. (2017). *Krig og katastrofer i media: de unges møte med brutale nyheter*. Fagbokforlaget.
- Ødegaard, T. L. (2013). *Formidling av nyheter til barn : Konstruksjoner av barndom og barnet som TV-seer i NRK-Supernytt*. [Masteravhandling, Universitetet i Oslo] Duo Vitenarkiv <https://www.duo.uio.no/handle/10852/36813>

5. «Det er kjekt med turistar, men vi må ha litt kontroll på det» – om sosial bærekraft i norsk distriktsreiseliv

Agnes Brudvik Engeset og Anna Maria Urbaniak-Brekke

Samandrag I kapittelet vert reisemålet Stadlandet drøfta gjennom omgrepa overturisme og sosial bærekraft. Målet er å undersøke sosial bærekraft i form av livskvalitet blant innbyggjarane og kva som må til for å betre livskvaliteten. Tilgang på natur gjennom allemannsretten er viktig i norsk reiseliv, men i 2020 vart retten innskrenka på Stadlandet på grunn av auka turisttrafikk og belastning på naturen. Funna viser at innbyggjarar etterspør betre tilrettelegging for turisme som ei meir langsiktig løysing, enn kva innskrenkinga av allemannsretten representerer.

Abstract The chapter discusses the destination Stadlandet through concepts of over-tourism and social sustainability. The aim is to investigate social sustainability as quality of inhabitants' life and what is needed to achieve it. Access to nature through the Right of Public Access is important in Norwegian tourism, but in 2020 it was restricted in Stadlandet due to increased tourist traffic and strain on nature. Residents demand better facilitation for tourism as a long-term solution.

Nøkkelord sosial bærekraft | overturisme | bærekraftig reiseliv | allemannsretten | Stadlandet

INNLEIING

Bygde-Noreg har alltid spela ei sentral rolle i norsk reiseliv, særleg innan naturbasert aktivitetsturisme. Tilgang på norsk natur gjennom allemannsretten har vore viktig del av norsk reiselivsprodukt, og turisme representerer ein type kommersialisering av utmarksressursar, forstått som fjell- og skogsområde og myr og lyngheiene langs kysten. Dei siste 5–10 åra har distriktreiselivet opplevd ein stor auke i talet på turistar, og lokalsamfunna med sine innbyggjarar utgjør ein viktig del av attraksjonen til rurale destinasjonar både i Noreg og i utlandet (Engeset, 2021; Nærings- og fiskeridepartementet, 2017; Lane & Kastenholz, 2015). I tillegg har pandemien covid-19, som gjorde seg gjeldande frå desember 2019 (Gössling, Scott & Hall, 2020) og i Noreg først frå februar-mars 2020, ført til at rurale reisemål i fleire land fekk auka besøk: Mange turistar ferierte i heimlandet, og rurale reisemål vart opplevde som tryggare enn byar (Vaishar & Štastná 2020; Lopes, Remoaldo, Ribeiro & Martín-Vide, 2021). For sommarsesongen i 2020 vart nordmenn ikkje lenger rådde frå å reise utanlands frå 15. juli 2020, men mange valde likevel å feriere i heimlandet. På same tid vart også grensene opna for utanlandske turistar, og Noreg vart sett på som eit trygt feriemål på grunn av lågt smittetrykk (Innovasjon Norge / Epinion, 2021). Eit viktig spørsmål vert då korleis lokalsamfunna opplever å vere ein del av turistattraksjonen? Korleis opplever innbyggjarane auken i talet på turistar dei siste åra, som for enkelte reisemål er av ein slik karakter at han kan kallast overturisme? I denne studien femner lokalsamfunn om både innbyggjarar, som også er reiselivsaktørar, og om innbyggjarar som ikkje har inntekt frå reiselivet, men som vert representerte gjennom grende- eller grunneigarlag. Tittelen på kapitlet er eit sitat frå ein av dei fastbuande på Stadhalvøya i Ytre Nordfjord som driv ei reiselivsverksemd. Sitatet seier noko om opplevinga av reiselivet i 2020: Turisme er positivt, men ein må også ha handa på rattet når turismen skyt fart. Dette temaet vert det også peika på i den nasjonale reiselivsstrategien, «Sterke inntrykk med små avtrykk» (2021), lansert 6. mai i år, nemleg den viktige betydninga av å handtere veksesmerter ved volumvekst på ikoniske reiselivsdestinasjonar. Reisemålsselskapet som Stadlandet høyrer til, Visit Nordfjord, er i gong med sertifiseringsprosess mot merkeordninga Bærekraftig reisemål. I kapitlet ser vi nærare på den heilt spesifikke destinasjonen Stadlandet, som med strendene Hoddevika og Ervik især er eitt av reisemåla som har behov for ei slik handtering. Problemstillingane i kapitlet tek utgangspunkt i et forskingsprosjekt som Vestlandsforskning og aktørar frå Stad kommune samarbeider om. Prosjektet har som mål å utvikle berekraftige reiselivsinnovasjonar i kystreiselivet ved å utvikle ein modell for kunnskapsdriven samproduksjon mellom næringsliv, FOU-miljø, offentlig tenesteparat, turistar og lokalsamfunn. Det overordna spørsmålet vi stiller i kapitlet,

vert som følgjer: Korleis kan vi betre forstå utviklinga av Stadlandet som berekraftig reisemål ved bruk av omgrepa overturisme og sosial berekraft? For å svare på hovudproblemstillingane stiller vi følgjande delspørsmål:

1. Korleis opplever reiselivsaktørar og fastbuande utviklinga i turiststraumen med tanke på positive og negative element?
2. Kva endringar ynskjer reiselivsaktørar og fastbuande i utviklinga av reisemålet?

Berekraftig reiseliv dreier seg om ofte om å minske belastninga på klima og miljø, og økonomisk berekraft vert også vurdert og målt. I dette kapittelet vil vi analysere situasjonen frå eit perspektiv som set søkelys på sosial berekraft. Vi nyttar oss av ein definisjon som ser på sosial berekraft både som eit mål, forstått som behov, rettar og livskvalitet blant menneske, og som ein prosess, som vil seie tilgang til informasjon, demokratiske avgjersler, mogleggjering (empowerment) og demokratisk styresett (governance) (Boström, 2012). Omgrepet overturisme handlar om å sjå reisemålsutviklinga frå lokalbefolkninga sitt perspektiv og vert i kapittelet nytta til å beskrive livskvaliteten til dei fastbuande i reisemålet (Goodwin, 2017).

Stadlandet

Stadlandet, ofte kalla Stad eller Ytre Nordfjord, er ei halvøy som ligg nordvest i Stad kommune (Norgeskart, 2021). Kommunen vart skipa 1. januar 2020 ved samanslåing av Eid, Selje og delar av Vågsøy kommune i Nordfjord og hadde 9517 innbyggjarar ved utgangen av 2020. Kommunen har to tettstadar: Selje, med 713 innbyggjarar, og Leikanger, med 414 innbyggjarar (Statistisk sentralbyrå, 2020). Selje var tidlegare kommunesenter for heile Stadlandet, men frå 1. januar 2020 vart Nordfjordeid det administrative senteret for Stad kommune. Selje ligg sørvest på Stadlandet og har framleis ei sentral rolle for området, med m.a. direkte hurtigbåtsamband med Bergen, barne- og ungdomsskule, kyrkje, fleire butikkar og eit båtsamband med øya Selja, med det kjente Selja Kloster. Turistinformasjonen for Stadlandet er òg lokalisert i Selje, som opphavleg hadde det einaste hotellet på Stadlandet, Selje hotell, som opna i 1975, men som brann ned i 2016. Leikanger, den nest største tettstaden på Stadlandet, har ei rolle som kommunikasjons-, skule-, og handelssenter på nordaustsida av halvøya. Her ligg også Stad hotell, som opna i november 2019. Resten av dei kring 1700 innbyggjarane på Stadlandet er fordelte på bygdene Hoddevik, Ervik, Honningsvåg, Eltvik, Borgundvåg og Årvik (Lokalhistoriewiki, 2021). Hoddevik er ei lita bygd lokalisert på Ytre Stadlandet der det tradisjonelle næringsgrunnlaget var jordbruk, beitedyr og fiske. Hoddevik

er no vorten ein av dei mest kjente surfestadane i Noreg og på verdsbasis. Etter kvart som surfing i Noreg vart kjent i løpet av 1980- og 1990-talet (Langseth, 2012), med Hoddevika blant dei mest kjende surfedestinasjonane, har bygda trekt til seg surfarar frå heile verda. Framgang av sosiale media, som Instagram og Facebook frå 2010 og utover, har hatt ein stor påverknad på populariteten til området, og folk over heile verda har retta blikket mot Stadlandet. Samanlikna med Ervik er surfeforholda i Hoddevika betre eigna for nybyrjarar. Bygda har 20 faste innbyggjarar, og særleg på sommaren opplever dei ein stor auke i turismen. Til saman er det litt over 150 sengeplassar til utleige i bygda gjennom dei ulike turistverksemdene. I tillegg kjem mange dagsbesøkande. Ervik, som ligg på nordsida av halvøya, har framleis noko jordbruk att, med beitedyr, og fiske. Bygda er også kjent for vakker natur, særleg sandstranda, med moglegheiter for surfing, fisking, bading, fjellturar. Ervik byr òg på historiske minnesmerke med den særprega kyrkjegarden og minnekapellet over forliset til hurtigruteskipet St. Svithun hausten 1943 (Visit Nordfjord, 2021a). Honningsvåg er den minste bygda på nordaustsida av Stadlandet, og har ei lita hamn for både yrkes- og fritidsbåtar, og dessutan fjellturar, dykking og moglegheiter for fugletitting (Ein Stad i Stad, 2021). Honningsvåg har til liks med grendene Eltvik, Borgundvåg og Årvik ei unik plassering tett på det opne havet, men er likevel langt mindre kjend blant turistar.

Stadlandet er kjent for farlege vêrforhold ute i havet med krevjande sjø rundt halvøya i 90–110 dagar i året. Difor vart det i 2013 vedteke å bygge den første skipstunnelen i verda nær Selje (Stad Skipstunnel, 2021), og tunnelen skal stå ferdig i 2025–2026 (Kystverket, 2021). Tradisjonelt har Stadlandet vore knytt til fiskeri og jordbruk. Langs vegane står det att mange små steinfjøs, frå tida då bøndene brukte dei som sommarfjøs for å mjølke kyr. Stadlandet er eitt av dei utvalde kulturlandskapa til Landbruksdirektoratet på grunn av kystgrender og gardslandskap med innmark og kystlynghei. Grendene Hoddevik, Indre og Ytre Fure og Drage har ein særleg verdi (Landbruksdirektoratet, 2021). Likevel viser nyaste data at flest innbyggjarar jobbar med sekundærnæring, annan forretning (Statistisk sentralbyrå omtalar denne kategorien som varehandel, hotell og restaurant, samferdsel, finansteneste, forretningsmessig teneste, eigedom) og helse- og sosiale teneste (Statistisk sentralbyrå, 2020). Samtidig er Ytre Nordfjord er eit av dei mest mangfaldige reiselivsområda i Vestland med inngangen til fjordane, særprega kystlandskap, kulturattraksjonar i verdsklasse, internasjonalt profilert surfemiljø og ei stor breidde i regionalt og internasjonalt forankra næringsliv (Visit Nordfjord, 2021b).

På grunn av vakker natur, med høge fjell og ope hav, har Hoddevika, saman med resten av Stadlandet, eksistert lenge på det norske turistkartet og er kvart år besøkt av mange ulike turistsegment. Tradisjonelt har mange besøkande kome frå nær-

områda på Vestlandet, med eigen bil eller bubil, sidan annan type infrastruktur, til dømes båt- og buss-samband, ikkje er særleg utvikla. Som i mange andre rurale område er fleire hus og gardsbruk i dag fritidsbustadar for folk med familiære band til området. I dei siste tiåra har også Stadlandet vorte besøkt av stadig fleire turistar frå inn- og utland, og lokale reiselivsaktørar, Stad kommune og andre interessegrupper ser ei veksande reiselivsnæring med store moglegheiter for vesentleg auka lokal verdiskaping og sysselsetting. Men dei ser også eit aukande behov for å handtere utfordringar som trugar ei berekraftig reiselivsutvikling i lokalsamfunnet. Stadlandet er ein raskt veksande reiselivsdestinasjon i eit sårbart naturområde. Uklare tolegrenser for trafikk og ytre påverknad trugar kvaliteten på fellesgoda og reiselivsprodukta. Trafikkbelastninga på Stadlandet, og verknaden på natur- og kulturområde, er allereie stor. For å kome til grendene lengst ute, særleg Hoddevik og Ervik, må tilreisande køyre på smale og svingete vegar. Særleg er vegen ned til Hoddevik kjent for smale hårnålsvingar utan moglegheiter for utkøyringar. I tillegg er vegen til opp til fjellplatået Kjerringa (497 moh.) og Vestkapp Restaurant krevjande: smal, utan rekkverk og utsett for havskodde. Hoddevik er eitt døme som viser behovet for å styrke ei sosialt berekraftig utvikling av området. Populariteten av Hoddevika har hatt ein positiv påverknad på utviklinga av Stadlandet, men samtidig har ein sett negative sider ved ei stor tilstrøyming av besøkande. I 2020 bestemte Stad kommune seg for å bruke retten sin til å innskrenke allemannsretten (Klima- og miljødepartementet, 2020), og det vart innført markerte soner der telting er forbode. Hovudargumentet var å sikre bevaring av kulturlandskapet og kulturmiljøet, nærare bestemt å verne dyre- og planteliv, motverke ulemper for grunneigarane sin bruk av områda og fremje naturvenleg friluftsliv til glede for alle (Stad kommune, 2020). Saka fekk ei brei omtale i media, både lokalt og nasjonalt. Ved inngangen til turistsesongen 2021 har Stad kommune vedteke å vidareføre avgrensinga i allemannsretten. I eit intervju med A-magasinet 15.7.2021 kommenterer leiar av grunneigarlaget i Hoddevik at utfordringar knytte til slitasje og bos framleis rår. Telta er berre liten del av utfordringane som turistnæringa medfører, seier han.

Teoretisk tilnærming

Turismen sin påverknad, særleg på klima og miljø, har vore eit forskingstema sidan masseturismen vaks fram på 1960-talet (Oklevik, Gössling, Hall, Jacobsen Steen, Grøtte & McCabe, 2019; Helgadóttir, Einarsdóttir, Burns, Gunnarsdóttir & Matthíasdóttir, 2019). Først dei siste åra har forskarar hatt sterkare søkelys på sosiale aspekt innan berekraftig reiselivsutvikling (Renfors, 2020; Helgadóttir et al.,

2019; Nunkoo, Smith & Ramkissoon, 2013). Først vil vi gjere ei avklaring. Det er knytt klarheit til sjølv omgrepet *berekraft* og kva utfordringar som det skapar når det vert nytta innan turisme (Gössling, Hall, Ekström, Engeset & Aall, 2012; Høyer & Aall, 2004). Turismeforskarar er likevel samde om at turisme vert mindre berekraftig, hovudsakleg som følge av næringa sin raske vekst og manglande utvikling til å innføre meir klima- og miljøvenlege løysingar på global basis (sjå til dømes Hall, 2011). Eit viktig grep i bruken av omgrepet berekraft er omgrepsparet *fordeling i tid*, det vil seie mellom generasjonar, og *fordeling i rom*, altså global rettferd, som vart etablert på slutten av 1990-talet som to grunnleggande dimensjonar i sosial berekraft (Lafferty & Langhelle, 1999). Høyer (2000) peikar på at økologisk berekraft ikkje må sikrast på kostnad av å dekke menneske sine grunnleggande behov. I analysen tek vi altså med oss at berekraft handlar om ei rettvis fordeling av godar og byrder, mellom generasjonar og på global basis. Ifølgje Sharpley (2014) er eit balansert og harmonisk tilhøve mellom turistar og stadane, med sine innbyggjarar, som dei vitjar og bedrifter og organisasjonar som tilbyr turistfasilitetar, heilt grunnleggande for ei vellukka reiselivsutvikling.

Eit anna omgrep som er viktig for å forstå turismen sin vekst og påverknad, er «overturisme». Sjølv omgrepet er relativt nytt i turismeforskning, men fenomenet som omgrepet karakteriserer, har eksistert i fleire tiår (Capocchi, Vallone, Pierotti & Amaduzzi, 2019; Capocchi, Vallone, Amaduzzi & Pierotti, 2020; Boissevain, 1996). Ifølgje Lundmark, Müller og Bohn (2020) er kjernen i omgrepet overbefolkning (overcrowding) og konflikhtar knytte til bruken av rom, og dei peikar på at dei fleste studiar av overturisme er knytte til byar og reisemål med masseturisme. Lundmark et al. (2020) lener seg på følgjande definisjon av omgrepet: Overturisme skildrar reisemål der vertar og gjester, lokalbefolkning og besøkande føler at det er for mange besøkande, og at livskvaliteten i området eller kvaliteten på opplevingar er forringa på ein uakseptabel måte (forfattarane si omsetting) (Goodwin, 2017). Definisjonen er enkel, men inneheld noko vesentleg, at både besøkande og fastbuande opplever ei forringing, at noko er vorte dårlegare. Livskvalitet kan forståast som ei subjektiv oppleving av kor tilfreds ein person er, og tilfredsheit kan målast ut frå mange ulike indikatorar (Andereck & Nyaupane, 2011). Ifølgje Perkumiene og Pranskuniene (2019) fokuserer omgrepet overturisme meir på innbyggjarane sine stemmer, medan omgrepet sosial berekraft også inkluderer diskusjonen om å retten til å reise og vektlegg dermed meir turistane sine synspunkt.

Dette kapitlet er som nemnt i innleiinga inspirert av ein studie av sosial berekraft i islandsk reiseliv (Helgadóttir et al., 2019). Island opplevde ein stor auke i tilstrøyminga av turistar i tida etter finanskrisa i 2008, og studien frå Reykjavik og tre andre byar undersøker korleis islendingar opplever reisemålsutviklinga. Studien

framhevar resiprositet og tillit mellom næringsliv og samfunnet som noko grunnleggande i sosial berekraft. I forholdet mellom næringsliv og samfunnet, her då lokalsamfunn, vert betydning av ansvarleg turisme (responsible tourism) og bedrifter sitt samfunnsansvar (corporate social responsibility) i reiselivet understreka (Roca-Puig, 2019), og Helgadóttir et al. (2019) vektlegg dette som ein positiv faktor for å sikre livskvalitet blant dei fastbuande. Livskvalitet for innbyggjarar i reisemål er noko som vert trekt fram i mange studiar, og mange funn viser kor viktig det er at turismen si rolle skal vere nettopp å betre livskvaliteten (Lundberg, 2017; Ribeiro, Pinto, Silva & Woosnam, 2017).

Betydninga av å forankre ei reisemålsutvikling i lokalsamfunnet vert understreka i ein studie av reisemålet Træna. Ulike strategiske grep er identifiserte for korleis distriktreisemålet Træna kan lukkast i utviklinga mot auka berekraft, og blant desse finn vi legitimering og forankring hjå innbyggjarar (Mwesiumo, Halfdanarson & Shlopak, 2022). Studien av Træna peika også på prosjektleiar, eller fasilitator, med visjonar og engasjement for utviklingsprosjektet, som den viktigaste suksessfaktoren. I tillegg er personlege eigenskapar vurderte som avgjerande, som evna til å koordinere, forhandle eller kommunisere. For å sikre at alle eigenskapane er tilgjengelege, bør også prosjektleiaren arbeide i lag ei arbeidsgruppe med fleire personar (Mwesiumo et al., 2022).

Dette fører oss over til nettopp korleis reisemålsutvikling kan styrast. I dei siste åra har forskarar på berekraftig reiseliv vorte meir opptekne av å vurdere korleis styring og kontroll (governance) av reiselivet kan sikre eit meir sosialt berekraftig reiseliv, korleis til dømes sosiale relasjonar, sosiale reglar og verdiar kan styrast (Bramwell, Higham, Lane & Miller, 2017). Nokre av turismestudiane på overturisme og berekraft skisserer løysingar. I dei fleste reisemåla over heile verda rår framleis vekstparadigmet, og destinasjonsutvikling baserer seg ofte på volum og vekst. Oklevik et al. (2019) peikar på ein annan modell, nemleg å satse på færre, men godt betalande gjester, noko som også er formulert som mål i siste reiselivsstrategi (2021). Lundmark et al. (2020) viser til eit anna motsvar til overturisme, som handlar meir om å utvikle turismesoner. Ulempa er ujamn fordeling av økonomisk gevinst, men tiltaket vert likevel framheva som ein gunstig respons. Løysinga, meiner Lundmark et al. (2020), ligg i å skape fleire attraktive stadar for turistane og utvikle lågsesongane for å minske belastning frå pressområda i høgsesongen. Eit anna viktig poeng hjå Lundmark et al. (2020) er at det ikkje er eit bestemt tal turistar som kan seiast å vere berekraftig. Det heile kjem an på mange karakteristikkar ved sjølve reisemålet. Eit anna og omdiskutert verkemiddel for å reisemålsutvikling er turistskatt eller moms på produkt og tenester. Ifølgje Kristjánsdóttir (2021) kan turistskatt ha større negativ innverknad på turiststraumen i utvikla rei-

semål, enn i unge reisemål som enno er under utvikling. Helgadóttir et al. (2019) avdekkjer at turistar er mindre villige til å engasjere seg i det som har med berekraftig reisemål å gjere. Andre funn som støttar opp om avgift til utvikling av reisemål, er frå Cetin, Alrawadieh, Dincer, Istanbulu Dincer og Ioannides (2017), som viser at betalingsviljen blant turistar er større når turistskatten går til bestemte føremål.

Dersom vi ser på korleis norsk reiselivsutvikling har teke inn omgrepet berekraftig reiseliv, er det verd å stoppe ved tematiseringa etter millenniumskiftet. I 2007 lanserte regjeringa *Verdifulle opplevelser*, ein strategi for utvikling av norsk reiseliv. Her vart berekraft ein av pilarane for reiselivsutviklinga i Noreg, og Innovasjon Norge utvikla 10 prinsipp fordelte på tre tema, økologisk, sosial og økonomisk berekraft, som i dag er retningslinjer for norsk reiselivsnæring (Gössling et al., 2012). Prinsippa for sosial berekraft var følgjande: 1) lokal livskvalitet og sosiale verdiar, 2) lokal kontroll og engasjement, jobbkvalitet for tilsette, 3) gjestetilfredsheit, tryggleik og opplevingskvalitet (Visit Norway, 2021). Det viktige å ta med seg vidare her er at lokal livskvalitet og kontroll er inkludert, men også at gjestetilfredsheit må vere til stades. Som nemnt i innleiinga vert temaet teke opp att i den nyaste reiselivsstrategien som «voksesmerter» og «volumvekst» (2021).

METODE

Kapitlet nyttar eit kjeldemateriale som er del av ei større datainnsamling som Vestlandsforskning gjennomførte på Stadlandet i 2020. På førehand studerte vi bedriftene sine nettstadar og profilar på sosiale medium, og lokale og regionale aviser, for å oppnå ei større feltforståing, noko som kan gje ei djupare forståing av informantane og handlingane deira (Stevenson, 2016). Deretter intervjuar vi turistar som vi oppsøkte på Stadlandet i august og i oktober, medan representantar for lokalsamfunnet vart telefonintervjuar i perioden 30. november–18. desember. Forståinga av kunnskapen frå intervju med innbyggjarane er altså påverka av både førebuing til felt og sjølve turistintervjuar. Vestlandsforskning gjennomførte til saman 16 semistrukturerte intervju i form av telefonsamtalar som vara frå 20 til 45 minutt. Intervjuar var kvalitative, som først og fremst handlar om å forstå verda sett frå informantane sin ståstad og få fram deira erfaringar og opplevingar av verda (Kvale & Brinkmann, 2009). Rekrutteringa føregjekk ved at prosjekteigar Stad Vekst kom med ei tilråding ut frå lokal kjennskap til området og dei ulike aktørane. Utvalskriteria var at informantane anten dreiv reiselivsverksemd eller representerte bygdefolk i form av grende- eller grunneigarlag på Stadlandet. På denne måten kunne vi i prosjektet, med knappe midlar tilgjengelege, nå flest mogleg innbyggjarar ved å intervjuar representantar for fleire, og avgjersla vart teken i samråd

med prosjektleiinga og deltakarane i prosjektet. I kapittelet vert dei som driv ei eller anna form for reiselivsverksemd, omtala som reiselivsaktørar, medan representantane for grunneigar- eller grendelag vert omtala som fastbuande eller innbyggjarar. Det er ei svakheit ved materialet at berre 3 av 16 informantar representerer bygdefolk utan tilknytning til næringa. Ein fjerde representant var ikkje tilgjengeleg for intervju i prosjektperioden. I staden er ei ytring inkludert i innleiinga, der den innskrenka allemannsretten vert vurdert slik at han ikkje løyser utfordringa kring slitasje og bos, som turismen generelt fører med seg. Ytringa vert ikkje brukt i kapittelet på linje med intervju, men nytta meir som feltforståing. Talet på informantar var også påverka av «saturation» (Mason, 2010), også kalla metting, som vil seie at dei same temaa eller kategoriane dukkar opp i intervju. Då vi stilte spørsmålet om kva som kunne betrast når det gjeld reiselivet på Stadlandet, nemnde informantane meir eller mindre dei same problemstillingane, som trafikk eller villcamping. Alle intervju vart transkriberte, og ein kvalitativ innhaldsanalyse inspirert av «grounded theory» (Alvesson & Sköldbberg, 2008; Corbin & Strauss, 2015) vart gjennomført der ulike tema som gjekk att i svara, vart noterte ned. Seinare blei hovudkategoriane i alle svara identifiserte og analyserte.

RESULTAT

Det overordna spørsmålet vi stiller er: Korleis kan vi betre forstå utviklinga av Stadlandet som berekraftig reisemål ved bruk av omgrepa overturisme og sosial berekraft? Delspørsmåla skal gje svar på problemstillinga og dannar struktur for presentasjonen av resultat: Korleis opplever reiselivsaktørar og fastbuande utviklinga i turiststraumen med tanke på positive og negative element? Kva endringar ynskjer reiselivsaktørar og fastbuande i utviklinga av reisemålet?

Positive trekk ved reiselivsutviklinga

Arbeidsplassar og tilflytting

Fleire av informantane vi har snakka med, driv ei eller anna form for tilbod i reiselivet. Turistar gjev altså arbeidsplassar, og i seinare år har særleg surfing trekt mange til Stadlandet som ynskjer å jobbe og bu der.

«Stadlandet i seg sjølv, eg er utlending og flytta hit fordi det er mest spennande plassen i verden, sjølve råmaterialet» (reiselivsaktør, Selje).

Reiselivet skaffar arbeidsplassar til fleire, men det er ei utfordring å kjøpe seg eit hus. Særleg viss folk ynskjer å bu nær surfestrendene, vert det peika på.

«Mesteparten av mine kundar er faste og mange tek steget etter mange år og flyttar hit. Reiselivet rekrutterer tilflytting» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Andre informantar opplever tilreisande som interesserte i bygda og folka som bur der:

«Mange spør etter opplysningar om bygda og får lyst å flytte hit. Får utruleg med skryt av bygda og turmoglegheitene» (reiselivsaktør, Ervik).

Ein reiselivsaktør meiner at tida no er i kontrast til då ho sjølv vaks opp, då folke- talet stupte og folk vart berre eldre og eldre, ingen flytta heim.

Også dei som ikkje er direkte involverte i reiselivet sjølve, viser til at turistar gjev moglegheiter for inntening:

«Ein ung mann her tener såpass på å leige ut hus, at han kan betale ned lånet sitt» (fastbuande, Ervik).

Ein annan informant, som heller ikkje har inntekter i reiselivet, ser grunnlaget for å utvikle betre fasilitetar for å fleire tilreisande:

«Her i Honningsvåg er det mykje båtturisme frå store havseglarar frå februar–mars, her er bubilturismen og mange tyske fisketuristar» (fastbuande, Honningsvåg).

Samtidig seier han at dei som bur i bygda, ikkje greier å dra ei slik utvikling aleine, det krevst personell og økonomi som dei ikkje har i dag.

Andre innbyggjarar er opptekne av å sjå til Refviksanden Camping, som ligg rett sør for Stadlandet. Denne vert omtala som førebiletleg drive av bygdefolk og at lokalsamfunnet dermed sit att med noko av gevinsten av turismen. Ein liknande modell, der ikkje berre reiselivsnæringa, men også bygdefolk får noko att frå turismen, kunne vere verd å tenkje over for Stadlandet, meiner dei. Ein annan innbyggjar støttar tanken om større gevinst frå reiselivet, men trekkjer fram fellesskapet som vegen å gå:

«Her er forholdsvis små bygder, dei kan ikkje bli større slik som for eksempel Hoddevik, der er det ikkje plass til fleire. Men gevinsten kan bli større gjennom samarbeid» (innbyggjar, Leikanger).

Sesongutviding

Å utvide sesongen er noko som fleire informantar trekkjer fram som ei moglegheit ved reiselivsutviklinga.

«Vi har jo sett at i haustferiane er det ikkje berre surfarar, også vanlege folk» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Samtidig opplever enkelte tilbydarar av overnatting at sesongen allereie har utvida seg. Det er sjølv sagt kjærkomen inntekt, men også krevjande å halde på lenger enn vanleg. Då vi gjennomførte intervjuet i desember, svara ein informant slik:

«No har eg hatt gjester sidan mars, er sliten. Vanlegvis har eg vaska ned huset til 1. desember, no har eg teke to rom» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Kafé- og restauranttilbod

I Ervik vert det peika på at det ikkje finst nokon stad å kjøpe seg mat, då blir turistar vist til Stad hotell på Leikanger eller til restauranten på Vestkapp. Ein av informantane meiner derimot at det er moglegheit for å etablere noko nytt:

«Her kunne ha vore meir sal av mat, ein kafé eller kiosk. Her var ein tidlegare og det kom mykje folk. Stad kystmat, Mads, var her ein sommardag og selde. Det var populært, skulle hatt meir slikt» (reiselivsaktør, Ervik).

Tilbodet som informanten viser til, er det som vert omtala som «food truck», ein slags kafé på vogn, og bedrifta er ei lokal verksemd som sel mellom anna kystburgar med storfekjøtt frå Stadlandet.

I tillegg nemner mange informantar at tilreisande etterspør fleire og betre mattilbod, og ein av informantane trekkjer fram: «Meir lokalmat, og meir sjømat» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Også dei fastbuande registrerer etterspurnad blant turistar etter lokalmat. Samtidig trekkjer ein av dei fram at sal av lokalmat ikkje er så enkelt som mange trur:

«Det er tøft å selje lokalmat, det er få som veit kor profitt det er rundt matproduksjon. Å konkurrere prismessig, ikkje ein sjanse!» (fastbuande, Leikanger).

Negative trekk og framlegg til utbetring av reiselivsutviklinga

Intervjua hadde også som mål å undersøke kva dei fastbuande opplevde som negativt ved reiselivet på Stadlandet. Fleire av elementa som vert trekte fram, kretsar rundt den store veksten til tilreisande og at kapasiteten når det gjeld grunnleggande behov, var for dårleg, som til dømes *informasjon, wc og boshandtering*. Ynskje om meir samarbeid mellom reiselivsaktørar og med Stad kommune for å løyse utfordringar vart også omtala. Likevel er det *trafikale utfordringar* og *villcamping* som vert framheva som den største utfordringa for dei fastbuande, men som også påverka opphaldet til tilreisande i negativ retning

Trafikale utfordringar

Når det kjem mange besøkande til dei ulike grendene på Stadlandet, vert omfanget av biltrafikken ei utfordring. I bygdene Ervik og Hoddevik ligg innmarka til bøndene tett inntil vegane, og det er få moglegheiter for utkøyringar utan å kome på dyrka mark.

«Vi treng møteplassar langs vegen og då må nokon avstå grunn» (reiselivsaktør, Hoddevik).

I tillegg går vegane tett på husa der, og ikkje minst tett på fotgjengarar, syklistar og born som leikar. For å finne ut om det er ledig på parkeringsplassen i enden av vegen i Hoddevika, må bilistar køyre ned frå fjellplataet og gjennom grenda. Når du kjem fram til parkeringa, er betalingssystemet og sjølve tilsynet ei utfordring:

«Må ha betre system for betaling og tilsyn i Hoddevik. No overnattar folk i bilane, og det er berre Telenor-dekning som gjeld, då er det ikkje alle som får betalt» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Det same gjeld i Ervik, at bilar må køyre gjennom bygda og bort til Ervik camping ved Sanden for å sjå om det er ledig campingplass, då booking-systemet per no er drop-in og telefon. Campingplassen i Hoddevik har berre online-reservasjon, det er ikkje mogleg å bestille på staden. I tillegg er det mange som ynskjer å køyre ned til strendene for å sjå dei.

«Vi kunne ha informert om at dette er ein blindveg» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Vegen opp til Vestkapp-plataet, som ligg på 497 moh., er smal med få stoggestadar. I kraftig vind, når minusgradene islegg vegen, og ikkje minst at han er utan rekk-

verk, især når havskodda legg seg og sikta vert dårleg, vert vegen opplevd som utrygg.

Utfordringane som vert trekte fram, handlar mykje om at det kjem mange bilar til bygdene med få parkeringsplassar, noko som resulterer i at mange parkerer ulovleg, på innmark og nær hagane. I Ervik går det stort sett greitt, ifølgje bygdefolk, men ein av dei fastbuande peikar på at det er vanskeleg å parkere når det er gravferd eller bryllaup. Då må vi ha parkeringsvakter som dirigerer bilar, seier han:

«Folk står gjerne og skiftar klede midt i gravfølget. Vi prøver å stoppe det før det går så langt, og folk tek det stort sett fint. Men, det er klart alltid nokon som øydelegg for andre, og det er dei du hugsar» (innbygger, Ervik).

I tillegg opplever både reiselivsaktørar og lokalbefolkninga at det er høg fart på mange bilistar når dei passerer husa, noko dei mislikar med tanke på mjuke trafikkantar. Frå både Ervik og Hoddevik kjem forteljningane om at mengda bilar som køyrer langs vegane gjer at fastbuande enkelte gongar opplever at det er vanskeleg å kome fram:

«Når turistar kjem, har vi problem med å reise inn og handle» (reiselivsaktør, Ervik).

«Det er ikkje godt for nokon, verken turistane (...) med trafikkork nedi der og søppel som flyt. I høgsesongen er det ille for alle» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Ein av informantane trekkjer fram at det ikkje berre er dei som bur i bygdene som legg merke til trafikkauken, men at også gjestane til turistverksemda hans reagerer på dette:

«Kundane mine er faste, har vore der før. Alle reagerer negativt på bilane (...) Nokre kundar skulle ha vore her i to veker, men drog etter to dagar. Dette gjeld mange gjester. Men det kjem andre i staden» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Dei fastbuande hadde ulike synspunkt på korleis ein kunne betre situasjonen, men alle oppfatta grendene Hoddevik og Ervik som stadar der utfordringane var viktigast å gjere noko med. Forslaga var ulike mindre endringar, som å senke fartsgrensa, få fleire fartshumpar og lage nokre utkøyningar til eit infoskilt på fjellplatået over Hoddevik, som informerte om det var ledig på parkeringsplassen eller ikkje.

Meir omfattande løysingar vart også føreslege, som å lage bomveg ved nedkøyringa til Hoddevik, der ikkje-fastbuande må betale, til å utvikle eit nytt tilbod som

ein miljøvenleg el-buss frå Leikanger og ned i Hoddevik. Nokre reiselivsaktørar føreslår også å forby biltrafikk til Hoddevik og viser til at surfedestinasjonar i andre land ikkje tillèt biltrafikk heilt fram til sjøen.

Fleire av informantane, både reiselivsaktørar og innbyggjarar, ynskjer at inntekter frå turistane kan gå til ei felleskasse for lokalsamfunna, at dei kan disponere inntekter frå bompengar og parkering. Som nemnt ovanfor, under positive trekk ved reiselivsutviklinga ser dei fastbuande at det er moglegheiter til inntening frå turismen. Skilnaden mellom reiselivsaktørane og dei fastbuande her handlar i hovudsak om at enkelte fastbuande meiner byrdene, som trafikk, er større enn goda ved turismen.

Villcamping

Fleire av informantane uttrykker positiv haldning til forbodet mot villcamping i Hoddevik og Ervik.

«Vi såg at det blei færre telt, men det blei ikkje heilt slutt (...) Vi såg folk som gjekk oppover fjellsidene for å kome ut av forbodssona. Det er ikkje kjekt med folk som ligg i telt og går på do overalt. Så forbodet var kjekt» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Ikkje berre reiselivsaktørar, men også vanlege innbyggjarar i Ervik helsa innføringa av forbodssonene velkomen:

«Det vart betre då vi fekk forbodet mot villcamping. Folk er alle plassar! Folk kørde bil opp mot Hovden, men det området er no del av sona som har forbod mot villcamping (...) No er villcampingen flytt til fjella, bak og opp for Ervik» (innbyggjar, Ervik).

Ein annan informant nemner omsynet til fuglar og hekking:

«Det var bra med forbodet, fordi før kunne det vere 50 telt midt i hekkese-songen (...) når vi går på sørsida i Hoddevik, finn vi mykje dopapir og tomme fuglereir (...) villcampingen har gått ut over hekkinga» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Men fleire informantar trekkjer fram at det er vanskeleg å drive kontroll med forbodet. Dei viser til p-plassen i Hoddevik og seier at mange bilar står der over natta, bubilar og vanlege bilar, når det er fullt på campinga.

«Det er ingen parkeringsvakter som sjekkar bilane (...) det har det aldri vore» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Både reiselivsaktørar og innbyggerar i alle bygdene trekkjer fram, som ei utfordring, at det ikkje finst oppstillingsplass for bubilar, og at tømestasjon berre finst i Selje, som vert omtala som langt vekke frå dei andre bygdene på Stadlandet

I intervjuet snakkar reiselivsaktørane og innbyggerane ofte om villcamping og trafikken, samtidig som dei nemner at talet på tilreisande til Stadlandet, anten det er surfarar, bubilar eller andre turistar, er vorte veldig høgt. Som ein av innbyggerane skildra situasjonen:

«Tidlegare var det ingen som kjende til sanden (stranda i Hoddevik), og det var fullt av lokale badefolk (...) Etter 2014, sånn cirka, er det vorte heilt kaos. Vokse voldsamt stort» (innbygger, Leikanger).

Fleire av reiselivsaktørane tek til orde for at ein rett og slett bør setje ei grense for kor mange som kan kome. Hoddevik er sjølve pressområdet, men argumenta gjaldt også dei andre bygdene:

«Vi bør avgrense turisttrafikken i høysesongen gjennom å setje grenser for talet på overnattingar, utleige av utstyr. Det finst mange virkemiddel, og pris betyr at tilbodet blir for ein elite» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Ein annan informant peikar på at utvikling av andre stadar enn berre Hoddevik fører til ei kanalisering av turistar:

«slik at det er balanse mellom for mykje og for lite» (reiselivsaktør, Ervik).

Informasjon

Fleire av informantane, særleg reiselivsaktørane, etterlyser betre informasjon til tilreisande om grunnleggjande servicetilbod, som kvar dei finn parkering, wc og bos. Som allereie nemnt, reisande til Hoddevik må heilt ned til enden av vegen for å finne parkering, samt informasjon om villcamp-forbodet.

Ein av informantane peikar på at forbodet mot villcamping ikkje er godt nok kommunisert, og føreslår følgjande:

«Det som kunne ha vore gjort, var at du fekk ein SMS når du kjem til Leikanger (...) norsk og engelsk, då nådde du alle» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Vidare er det behov for meir og betre informasjon om vandrestiar og kulturminne særleg frå andre verdskrig, men også frå kystkulturen generelt.

«Vi har restaurert mange steinhus, men har ikkje info om det. Sommarfjøsar, altså» (reiselivsaktør, Ervik).

Fleire informantar peikar også på betre informasjon om andre bygder og overnattingsstadar, enn dei mest pressa områda Hoddevik og Ervik, for å spreie trafikken betre.

«Vi bør spreie trafikken utover heile Stadlandet, få folk til å gjere fleire typar aktivitetar, så ikkje alt skjer på ein stad» (reiselivsaktør, Ervik).

Enkelte informantar kjem med eit hjartesukk over tilreisande som dei opplever tek seg til rette på privat grunn:

«Det kan vere litt vanskeleg at folk ikkje skjønar at nokon eig bøane og låvebygningane (...) Eg veit ikkje om det er vond vilje eller om dei ikkje tenkjer seg om (...) Men vi høyrer jo om turistar i Stavanger som går inn i gangen til folk, det er ikkje eit bygdeproblem, berre» (reiselivsaktør, Hoddevik).

Ein annan informant trekkjer fram at enkelte surfeturistar ikkje respekterer campingforbod ved Ervik Kapell, og at dei ikkje verkar å bry seg om kva bygdefolk meiner:

«Dei står ved kyrkja, sjølv om det ikkje er lov å campe (...) Heng draktene sine på skiltet, julaftan og nyttårsaftan» (reiselivsaktør, Ervik).

Sitatet ovanfor illustrerer noko av utfordringa, at trass i at campingforbodet vert informert om, vert det ikkje halde.

Wc og bos

Generelt gjev informantane uttrykk for at elementære fasilitetar generelt, men og boshandtering heilt spesifikt, ikkje har naudsynt kapasitet når turiststraumen er på topp. Turisttrafikken tek til etter påske, men kapasiteten er særleg utfordra i den norske fellesferien. Enkelte stadar, som i Hoddevik og Ervik, er det bygd offentleg toalett, men kapasiteten er for liten, eller toaletta er tidvis stengt. Den vesle grenda Honningsvåg har ingen offentleg wc å tilby, og tilreisande blir vist til nabogrenda

Ervik. Eller, ifølgje ein innbyggjar i Honningsvåg, så løyser enkelte villcamparar mangelen på WC ved å gå bakom eit grantre.

Boshandtering er også eit tema. Ein av informantane trekkjer fram det særskilte naturtilhøvet på Stadlandet når det gjeld bos:

«Dei fleste ryddar og er høflege, men er ikkje vande med vind. Når du legg ispa-piret der, er det ikkje der når du kjem tilbake (...) Ei tilvenningsgreie, tok meg også lang tid å forstå» (reiselivsaktør, Ervik).

Utanom vind er det to ting som vert trekt fram: For det første er bosspanna for få og dei vert tømde for sjeldan. For det andre vert det nemnt at i Hoddevik prøver reiselivsaktørar å lære opp tilreisande til å plukke bos. I ein låve vart det laga ei bosutstilling, der ein har laga nye ting av boset. Ein av tilbydarane innan overnatting handterte den store pågangen med folk som ville campe ved å tilby camping i hagen mot at dei plukka bos.

DISKUSJON OG KONKLUSJON

I kapittelet reiser vi eit overordna forskingsspørsmål, korleis kan vi betre forstå utviklinga av Stadlandet som berekraftig reisemål ved bruk av omgrepa overturisme og sosial berekraft? Ovanfor har vi vist at innbyggjarar på Stadlandet ser mange positive trekk ved reiselivet si utvikling, i form av tilflytting og arbeidsplassar, og mange ser moglegheiter i framtida. Dei har dels erfart å allereie ha lengre sesong, dels ser dei potensial til å kunne utvide sesongen ytterlegare. Mange trekkjer også fram at etterspurnad etter mat og drikke, anten i kafé eller food-truck eller i form av ein betre restaurant, gjer det mogleg å utvikle fleire tilbod. Fastbuande utan inntekter frå reiselivet opplever mindre balanse i fordeling av byrder og godar. Kort sagt, dei ynskjer at det at dryp litt på heile lokalsamfunnet, ikkje berre på dei som driv næring.

Det er når informantane trekkjer fram negative sider ved den auka turiststrømmen til Stadlandet, at situasjonen minner om overturisme, slik (Goodwin, 2017) definerer det. Eit viktig poeng er at det ikkje berre er livskvaliteten til fastbuande som vert redusert, som reiselivsaktøren sa, om sommaren er det «for ille for alle». Også turistar opplever at reisemålet har for mange besøkande, då hovudsakleg til Hoddevik, slik at deira turistoppleving vert forringa. Nokre turistar drog til og med derifrå før tida, ifølgje ein reiselivsaktør. Slike skildringar oppfattar vi som at det ikkje er ei rettviss fordeling av gode og byrder på reisemålet, slik som Høyer (2000) forklarar. Dei fastbuande trekkjer fram så store byrdar, at det ikkje framstår

som balansert eller rettvis fordeling. Uroa som dei fastbuande viser, er i tråd med den islandske studien, som også viser utfordringar med biltrafikk, gåande turistar i vegbana og turistfisering av offentlege stadar (Helgadóttir et al., 2019). Studien frå Island peikar også på dårleg organisering og planlegging av turismen. Når det gjeld ynskjet om å vidareføre forbodet mot villcamping i Hoddevik og Ervik, var både reiselivsaktørar og fastbuande positive til framhaldet. Reiselivsaktørane uttrykker også bekymring for korleis turistar opplevde deira turistprodukt, å bu og vere i grendene, samtidig som dei også peika på same argument som dei fastbuande; toalettbesøk i utmark eller forstyrning av fuglelivet.

Sjølv om innskrenkinga av allemannsretten er ynskt vidareført av alle, ynskjer særleg reiselivsaktørane ei betre tilrettelegging av reiselivet i tillegg. I staden for å ynskje seg færre turistar ynskjer dei til dømes å spreie turismen til mindre besøkte grender. Sesongutviding er eit anna tiltak. Å få aktivitetane til å utvide seg til å gjelde fleire former for naturbaserte aktivitetar enn surfing, var også omtala. Alt i alt, dei etterspør ei blanding av indirekte og direkte styring. Tiltaka ovanfor er døme på indirekte styring, medan tiltak som å setje tak på overnatting, utstyrsleige eller parkeringsplassar er meir direkte styring. Regulering av trafikk som forbod eller bomavgift er også døme på meir direkte styring. Dermed kan dei fastbuande oppleve ein betre balanse mellom gode og byrder ved reiselivet; at dei beheld positive sidene, men minskar dei negative. Betre tilrettelegging vil dermed kunne vere eit steg i retning av auka sosial berekraft i reisemålet. Vi vil også hevde at det som fastbuande spør etter, er eit sterkare innslag av resiprositet i forholdet mellom lokalsamfunn og turistnæring. Omgrepet resiprositet er som nemnt eit viktig aspekt for å forstå sosial berekraft (Helgadóttir et al., 2019) og vi meiner at med omgrepet resiprositet kan vi betre forklare og forstå kva reisemålsutvikling innbyggjarane på Stadlandet ynskjer seg.

Kva må til for å løyse utfordringane som er trekte fram? Tolegrensene hjå både natur og samfunn på Stadlandet er utfordra, kva kan reisemålet Stadlandet så gjere? Sjølv har informantane peika på ulike mekanismar; som å kanalisere turistar i tid og rom, eit grep som er i tråd med kva Lundmark et al. seier (2020), nemleg å utvikle turismesoner. Å utvikle fleire naturbaserte aktivitetstilbod enn surfing, og å framheve attraktive kvalitetar i dei mindre besøkte bygdene, vil vere eit grep i denne retninga. Eit meir radikalt grep er den direkte styringa i form av bomveg og avgifter, til og med forbod mot bilkøyring til Hoddevik er nemnt. Anten det vert kalla turistskatt eller bompengar, vil det ifølgje Kristjánsdóttir (2021) kanskje ikkje redusere turiststraumen, dersom Stadlandet vert oppfatta som eit ungt reisemål. Som Cetin et al. (2017) hevdar, kan betalingsviljen blant turistar vere større når avgifta går til bestemte føremål, som parkering, toalett eller WC.

Anten ein vel å kanalisere turistar eller innføre avgifter for å redusere tilstrøyminga er sjølve prosessen for å gjennomføre arbeidet avhengig av nokre suksesskriterium. I ein studie av Træna vert taktiske grep identifiserte for korleis distriktsreisemålet Træna kan lukkast i å utvikle seg til å bli meir berekraftig (Mwesiumo, Halfdanarson & Shlopak, 2022). Eitt av grepa er forankring hjå bygdefolk, som noko som må ligge i botnen for arbeidet. Vidare peikar analysen frå Træna også på at den viktigaste suksessfaktoren er ein prosjektleiar med visjonar og engasjement for prosjektet. For Stadlandet vil desse grepa først og fremst innebære at dei ulike grendene må verte samde om ei målsetting for utvikling av reiselivet, meisle ut ein veg som både reiselivsaktørar, men også vanlege innbyggjarar som ikkje hentar inntekter frå reiselivet, kan vere tilfreds med. Deretter bør arbeidet leiast slik Træna-studien illustrerer, av ein engasjert prosjektleiar og ei ressursgruppe som til saman har evna til koordinere, forhandle og kommunisere mellom ulike aktørar. Slik kan ein oppnå det ein av innbyggjarane meinte var oppskrifta for utviklinga av Stadlandet som reisemål; «Gevinsten blir størst gjennom samarbeid».

Fokus i kapittelet har vore den sosiale berekrafta, men kva er samanhengen mellom dei ulike berekraftsdimensjonane i reisemålet? Dersom ein oppnår betre styring av turiststraumen, ved å til dømes kanalisere turistar i tid og rom, vert effekten synleg på miljømessig berekraft, når belastninga på naturen vert spreidd på fleire område og ikkje nokre få bygder. Dette skapar igjen større tilfredsheit blant fastbuande, som påverkar den sosiale berekrafta. Dermed vert også turistopplevinga forbetra, turistproduktet oppnår betre kvalitet, og dermed kan også den økonomiske berekrafta verte styrkt. Men dersom reisemålet fortset på same måte som til no, med periodevis stor tilstrøyming av turistar, kan misnøya blant både fastbuande og turistar auka, noko som på sikt kan svekke den sosiale, miljømessige og økonomiske berekrafta til reisemålet. Kven vil vel vitje bygder som ikkje likar turistar? Eit anna viktig aspekt ved sosialt berekraftige reisemål handlar om i kva grad reisemålet er tilgjengeleg for folk flest. Vi tenkjer ikkje då på universell utforming, men på det økonomiske aspektet. Medan destinasjonsutvikling framleis ofte baserer seg på volum og vekst, peikar Oklevik et al. (2019) på ein annan modell, nemleg å satse på færre, men godt betalande gjester. Dette er også med i sist reiselivsstrategi (2021), der ein argumenterer ut frå miljø og økonomi: gjester som gjev høg inntening, men lite klimaavtrykk. Eit ekstremt resultat vil vere at reisemåla ikkje er tilgjengelege for folk med lågare inntekt, som surfeglade, men pengelense studentar eller folk med vanleg økonomi, men berre for turistar med god råd. Stadlandet vil då ikkje lenger vere eit reisemål for alle, og dermed ikkje sosialt berekraftig i ei slik forståing.

Konklusjonen i kapittelet vert at innbyggerane i lokalsamfunna på Stadlandet, både reiselivsaktørar og fastbuande, opplever fleire positive sider ved den auka turismen dei seinare åra, og at dei framleis ynskjer turistar velkomne. Likevel etterspør dei betre tilrettelegging for reiselivet for å oppnå fleire fordelar, og ei strengare regulering av turisttrafikken for å kunne minske på dei negative sidene, for å halde ved lag livskvaliteten til både fastbuande og tilreisande. Særleg etterspør fastbuande som står utanfor næringa, at lokalsamfunnet generelt ikkje berre må oppleve ulemper, men også føremoner med turismen. Klarar ein å oppnå ei kjensle av ein slik balanse, vil det gjere Stadlandet til eit meir sosialt berekraftig reisemål. For å oppnå dette bør to sentrale element vere på plass: forankring og legitimering av vegen vidare blant både bygdefolk og reiselivsaktørar, og ei arbeidsgruppe med ein engasjert og visjonær prosjektleiar.

Til slutt, kanskje er det slik representanten for FN sitt turistråd sa i ein tale i 2017 (UNWTO, 2017), at det ikkje er overturisme som er problemet, men korleis vi handterer det. Med det meiner vi at det framleis kan vere rom for fleire besøkande til Stadlandet og samstundes ivareta livskvalitet til innbyggerar og tilreisande. Det som tel framover, er om Stad kommune fortset å ta styringa over turismen i samarbeid med turistnæringa og representantar for dei mange bygdene på Stadlandet. Då kan også lokalsamfunna vere med og ha handa på rattet når dei skal styre utviklinga.

MERKNADER

Forfattarane har ingen interessekonflikatar.

REFERANSAR

- Alvesson, M. & Sköldberg, K. (2008). *Tolkning och reflektion: Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod* (Vol. 2). Studentlitteratur.
- Andereck, K. L. & Nyaupane, G. P. (2011). Exploring the nature of tourism and quality of life perceptions among residents. *Journal of Travel research*, 50(3), 248–260.
- Boissevain, J. (Red.). (1996). *Coping with tourists. European Reactions to Mass Tourism*. Oxford, New York: Berghahn Books.
- Boström, M. (2012). A missing pillar? Challenges in theorizing and practicing social sustainability: Introduction to the special issue. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 8(1), 3–14. doi: <https://doi.org/10.1080/15487733.2012.11908080>
- Bramwell, B., Higham J., Lane, B. & Miller, G. (2017). Twenty five years of sustainable tourism and the Journal of Sustainable Tourism: looking back and moving forward. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(1), 1-9, DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1251689>

- Capocchi, A., Vallone, C., Amaduzzi, A. & Pierotti, M. (2020). Is “overtourism” a new issue in tourism development or just a new term for an already known phenomenon? *Current Issues in Tourism*, 23(18), 2235-2239. DOI: <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1638353>
- Capocchi, A., Vallone, C., Pierotti, M. & Amaduzzi, A. (2019). Overtourism: A literature review to assess implications and future perspectives. *Sustainability*, 11 (12), 3303.
- Cetin, G., Alrawadie, Z., Dincer, M. Z., Istanbulu Dincer, F. & Ioannides, D. (2017). Willingness to pay for tourist tax in destinations: Empirical evidence from Istanbul. *Economies*, 5(2), 21.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2015). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (5. utgåve). SAGE Publications.
- Ein Stad i Stad. (2021). Honningsvåg. Henta frå: <https://www.einstadistad.no/honningsvag/>
- Engeset, A.B. (2021). *Store tankar i små bygder? Overlevingssevna blant familiebedrifter i norsk distriktsreiseliv* (Doktoravhandling). Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim, 2021(9).
- Goodwin, H. (2017). The challenge of overtourism. Responsible tourism partnership working paper 4. Henta frå: <https://haroldgoodwin.info/wp-content/uploads/2020/08/rtpwp4overtourism012017.pdf>
- Gössling, S., Hall, C.M., Ekström, F., Engeset, A.B. & Aall, C. (2012). Transition management: a tool for implementing sustainable tourism scenarios? *Journal of Sustainable Tourism*, 20(6), 899-916. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2012.699062>
- Gössling, S., Scott, D. & Hall, C.M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*. 1. 1-20.
- Hall, C.M. (2011). Policy learning and policy failure in sustainable tourism governance: From first and second to third order change? *Journal of Sustainable Tourism*, 19, 649-671.
- Helgadóttir, G., Einarsdóttir, A.V., Burns, G. L., Gunnarsdóttir, G. Þ. & Matthíasdóttir, J. M. E. (2019). Social Sustainability of Tourism in Iceland: A Qualitative Inquiry. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 19 (4/5), 404–21.
- Høyer, K.G. (2000). *Sustainable Mobility – the Concept and its Implications* (Doktoravhandling). Department of Environment, Technology and Social Studies, Roskilde University, Roskilde, Denmark, Department of Environmental Research, Western Norway Research Institute, Sogndal, Norway.
- Høyer, K.G. & Aall, C. (2004). Sustainable mobility and sustainable tourism. I C.M. Hall & J. Higham (Red.), *Tourism, Recreation and Climate Change: International Perspectives*. London: Routledge.
- Innovasjon Norge (2021, 7. april). Nasjonal Reiselivsstrategi 2030. Sterke inntrykk med små avtrykk. Fra reiselivet. Til regjeringen. Henta frå: https://assets.simpleviewcms.com/simpleview/image/upload/v1/clients/norway/Nasjonal_Reiselivsstrategi_2021_1__2a784ce5-7b8f-438d-a40b-65a68707dff5.pdf
- Innovasjon Norge / Epinion (2021). Rapport. Koronabarometeret – sommer 2021. Undersøkelse i England, Tyskland, Sverige, Danmark, Nederland og Frankrike, gjennomført i april 2021.
- Klima- og miljødepartementet. (2020). Endringer i friluftsløva om lokale ferdselsreglar. Henta frå: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/endingar-i-friluftsløva-om-lokale-ferdselsreglar/id2714962/>
- Kristjánsdóttir, H. (2021). Tax on tourism in Europe: Does higher value-added tax (VAT) impact tourism demand in Europe? *Current Issues in Tourism*, 24(6), 738-741. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1734550>.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju* (2. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.

- Kystverket. (2021). Stad skipstunnel. Henta frå: https://www.kystverket.no/Maritim-infrastruktur/Utbygging-av-fiskerihavner-og-farleder/Stad_skipstunnel/.
- Lafferty, W.M. & Langhelle, O. (Red.) (1999). *Towards Sustainable Development. On the Goals of Development – and the Conditions of Sustainability*. London: MacMillan Press Ltd. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230378797>.
- Landbruksdirektoratet. (2021, 10.juni). Stadlandet. Henta frå: <https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/jordbruk/miljo-og-klima/jordbrukets-kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap-i-jordbruket/dette-er-de-utvalgte-kulturlandskapene/stadlandet>
- Lane, B. & Kastenholz, E. (2015). Rural tourism: the evolution of practice and research approaches – towards a new generation concept? *Journal of Sustainable Tourism*, 23(8–9), 1133–1156. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1083997>
- Langseth, T. (2012). Liquid ice surfers—the construction of surfer identities in Norway. *Journal of Adventure Education & Outdoor Learning*, 12(1), 3–23. DOI: <https://doi.org/10.1080/14729679.2011.599987>
- Lokalhistoriewiki. (2021). Stadlandet. Henta frå: <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Stadlandet>.
- Lopes, H. d.S., Remoaldo, P.C., Ribeiro, V. & Martin-Vide, J. (2021). Effects of the COVID-19 Pandemic on Tourist Risk Perceptions—The Case Study of Porto. *Sustainability*, 13(11), 1–29.
- Lundmark, L., Müller, D.K. & Bohn, D. (2020). Arcification and the paradox of overtourism in sparsely populated areas. I L. Lundmark, D. Carson, M. Eimermann (Red.), *Dipping in to the North* (s. 349–371). Cham: Palgrave Macmillan.
- Lundberg, E. (2017). The importance of tourism impacts for different local resident groups: A case study of a Swedish seaside destination. *Journal of Destination Marketing & Management*, 6(1), 46–55. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2016.02.002>
- Mason, M. (2010). Sample Size and Saturation in PhD Studies Using Qualitative Interviews. *Forum: Qualitative Social Research; Vol 11, No 3 (2010): Methods for Qualitative Management Research in the Context of Social Systems Thinking*.
- Mwesiumo, D., Halfdanarson, J. & Shlopak, M. (2022). Navigating the early stages of a large sustainability-oriented rural tourism development project: Lessons from Træna, Norway. *Tourism Management*, 89, 104456.
- Norgeskart. (2021). Henta frå: <https://www.norgeskart.no/>
- Nunkoo, R., Smith, S. L. & Ramkissoon, H. (2013). Residents' attitudes to tourism: A longitudinal study of 140 articles from 1984 to 2010. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(1), 5–25.
- Nærings- og fiskeridepartementet (2017). *Opplev Norge – unikt og eventyrlig*. Meld. St. 19 (2016–2017). Henta frå: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-19-20162017/id2543824/>
- Oklevik, O., Gössling, S., Hall, C.M., Jacobsen Steen, J.K., Grøtte, I.P. & McCabe, S. (2019). Overtourism, optimisation, and destination performance indicators: A case study of activities in Fjord Norway. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1804–1824. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1533020>
- Perkumiene, D. & Pranskuniene, R. (2019). Overtourism: Between the right to travel and residents' rights. *Sustainability*, 11, 2138.
- Ribeiro, M.A., Pinto, P., Silva, J.A. & Woosnam, K. M. (2017). Residents' attitudes and the adoption of pro-tourism behaviours: The case of developing island countries. *Tourism Management*, 61, 523–537. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.03.004>
- Renfors, S.M. (2020). Stakeholders' Perceptions of Sustainable Tourism Development in a Cold-Water Destination: The Case of the Finnish Archipelago. *Tourism Planning & Development*, 18(5), 510–528. <https://doi.org/10.1080/21568316.2020.1816566>
- Roca-Puig, V. (2019). The circular path of social sustainability: An empirical analysis. *Journal of Cleaner Production*, 212, 916–924. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.12.07>

- Sharpley, R. (2014). Host perceptions of tourism: A review of the research. *Tourism Management*, 42, 37–49. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.10.007>
- Stad kommune (2020, 10. juli). Nye forskrifter om åtfersdsreglar etter friluftsløva – Hoddevika og Ervik. Henta frå: <https://stad.kommune.no/politikk-og-organisasjon/innsyn/kunngjeringar/nye-forskrifter-om-atferdsreglar-etter-friluftsløva-hoddevika-og-ervik.5226.aspx>
- Stad Skipstunnel (2021). Skipstunnel. Henta frå: <https://skipstunnel.no/>
- Statistisk sentralbyrå. (2020). Kommunefakta. Stad. Henta frå: <https://www.ssb.no/kommune-fakta/stad>.
- Stevenson, N. (2016). Reflections Upon the Experience of Longitudinal Research into Cultural Event Production in a Developing Destination. *International Journal of Tourism Research*, 18(5), 486–493.
- UNWTO (2017). Henta i mai 2021 frå <https://www.unwto.org/archive/global/press-release/2017-08-15/tourism-growth-not-enemy-it-s-how-we-manage-it-counts>
- Vaishar, A. & Štastná, M. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on rural tourism in Czechia Preliminary considerations. *Current Issues in Tourism*, 25(2), 187–191. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1839027>
- Visit Nordfjord (2021a). Ervik. henta frå: <https://www.nordfjord.no/ervik>
- Visit Nordfjord (2021b). Vestkapp. Henta frå: <https://www.nordfjord.no/vestkapp>
- Visit Norway (2021). 10 prinsipper for et bærekraftig reiseliv. Henta i mai 2021: <https://business.visitnorway.com/no/barekraftig-reiseliv/10-prinsipper-for-et-barekraftig-reiseliv/>

6. Samskaping – et sosialt eksperiment i rusomsorgen

En studie av klinikerens og lederes erfaring med brukeransettelser

Renate Louise Blindheim-Hansen og Kjersti Halvorsen

Sammendrag I hele den vestlige verden er det en voksende interesse for å ansette personer i helsevesenet med erfaring som brukere av helsetjenester. Dette engasjementet passer som hånd i hanske med FNs bærekraftsmål nr. 17 som omhandler involvering av «relevante og berørte aktører i samskaping» (The Sustainable Development Goals Report, 2019). Aksjonsforskere har satt sine krefter inn på å demonstrere hvorfor tidligere pasienter bør ansettes, og forhåpningen er at lydhørhet for deres erfaringer vil gjøre behandlingsapparatet mer effektivt og demokratisk. Mye kan imidlertid gå galt når man forsøker å «samskape» helsetjenester, og vi vet lite om hvordan pasienterfæringskompetanse i praksis fungerer sammen med fagkompetanse. Flere studier av dette temaet etterlyses i norsk rusomsorg og psykiatri. Vårt bidrag er å utforske klinikerens og lederes erfaringer med brukeransettelser ved norske rusbehandlingsinstitusjoner.

Abstract Throughout the Western world, there is a growing interest in hiring people in healthcare with experiences as users of the healthcare services. This commitment fits hand in glove with the UN's Sustainability Goal No. 17, which deals with the involvement of "relevant and affected actors in co-creation" (The Sustainable Development Goals Report, 2019). Mission-researchers have put their efforts into demonstrating why former patients should be hired as peer supporters, and the hope is that responsiveness to their lived experiences will make the treatment apparatus more effective and democratic. However, a lot can go wrong in "co-creation" of healthcare services, and studies are sparse on how personally acquired competence of experience works together with professional competence. More research on this topic is called for in Norwegian substance abuse care and psychiatry. Our contribution is to study the experiences of clinicians and managers in Norwegian substance abuse care where users of the services are hired.

Nøkkelord rusomsorg | erfaringskompetanse | fagkompetanse | samskaping

INNLEDNING

Vi skal i dette kapitlet utforske klinikers og lederes erfaring med å ansette tidligere brukere av rusomsorgens tjenester. Å opprette stillinger ved behandlingssinstitusjoner for personer som selv har erfart rusavhengighet, støttes av FNs bærekraftsmål nr. 17 som omhandler involvering av «relevante og berørte aktører i samskaping» (The Sustainable Development Goals Report, 2019). Da bærekraftsmål nr. 17 ble vedtatt i 2015, hadde den flytende betegnelsen «samskaping» blitt en del av vokabularet som anvendes av politikere og forskere for å beskrive nye offentlige ledelsesformer der brukeren av en offentlig tjeneste involveres som medprodusent av tjenesten eller i utvikling av tjenesten (Ostrom, 2016). Det «magiske begrepet» samskaping (Pollit & Hupe, 2011) vitaliserte optimismen for mer radikale former for brukermedvirkning, men mye kan også gå galt når dette vidundermiddelet mot endrings-fatigue og osthøvelnedskjæringer testes ut (Krogh, Sørensen & Torfing, 2020). Eksperimentering er vanlig på politikkområder der det er bred enighet om grunnleggende verdier, men uklart hvordan tiltak vil fungere i praksis (Matland, 1995). I norsk rusomsorg er det bred enighet om at brukermedvirkning er et gode, men vi vet fremdeles lite om konsekvensene av brukeransettelser.

Mer refleksjon over hvordan fagkompetanse fungerer sammen med kompetanse basert på erfaring som bruker av tjenestene, etterlyses i norsk rusomsorg og psykiatri (Skjeldal, 2021). Vårt bidrag er å utforske hvordan fagkompetanse interagerer med erfaringskompetanse ved norske rusbehandlingssinstitusjoner. Vi skal studere hvordan klinikere og ledere ser på erfaringskompetanse. Dette har ikke tidligere blitt utforsket i Norge. Undersøkelsen er eksplorerende og kvalitativ, og datagrunnlaget er intervju. Problemstillingen som belyses, er: Hvilke erfaringer har ledere og klinikere ved norske rusbehandlingssinstitusjoner med brukeransettelser? Hensikten med studien er å opparbeide noen tentative innsikter i hvordan erfaringskompetanse i praksis fungerer sammen med fagkompetanse – sett fra klinikers og lederes synsvinkel.

Før vi presenterer det deltakerne i studien forteller om sine erfaringer med brukeransettelser, skal vi skissere noen trekk ved den ruspolitiske konteksten den nye yrkesgruppen springer ut av i Norge. Deretter blir innsikter fra tidligere studier av norske erfaringskonsulenter og internasjonal «peer support» gjort rede for, og et analytisk rammeverk utvikles for å tolke det klinikerne og lederne sier om hvordan fagkompetanse i praksis fungerer sammen med erfaringskompetanse ved den enkelte rusbehandlingssinstitusjon.

NORSK NARKOTIKAPOLITIKK FINNER VEIEN TIL FN

Å sikre god helse og fremme livskvalitet for alle er FNs tredje bærekraftsmål (The Sustainable Development Goals Report, 2019). Inkludert i dette målet er forebygging og behandling av rusmiddelmissbruk, blant annet misbruk av narkotiske stoffer (delmål 3.5). Narkotikaspørsmål har siden FN og WHO ble opprettet, fått mye oppmerksomhet, og organ som behandler disse, tiltrekker seg prominente representanter (Christie & Bruun, 2003). I 2016 fikk helseminister Bent Høie det ærefulle oppdraget å tale på vegne av Norge og Europa i FNs spesialsesjon for framtidens narkotikapolitikk. Høies budskap i talen var at virkemidlene FN rår over for å begrense narkotikamisbruket i verden, har hatt liten effekt (United Nations General Assembly Special Session, 2016). Hvert enkelt medlemsland ble oppfordret til kritisk å undersøke sin tilnærming, og inspirert av et samlet opprop fra norske brukerorganisasjoner (Foreningen for human narkotikapolitikk, 2020) anbefalte han at helseorienteringen i framtidens narkotikapolitikk bør styrkes, og at det bør satses mer på å gjøre rimelige, skadereduserende rehabiliteringstilbud tilgjengelig (United Nations General Assembly Special Session, 2016).

Begrepet bærekraft inviterer til å se løsninger på misbruksproblemer i et generasjonsperspektiv. Helseorienteringen i den norske narkotikapolitikken hadde sin første storhetstid for 60 år siden. Da Statens klinikk for narkomane startet opp i 1961, ble Norge Europas pioner med et spesialisert behandlingstilbud for narkotikaavhengighet (Hauge, 2009). Daværende helsedirektør, Karl Evang, beskrev oppstarten «nærmest som et eksperiment» (Evang, 1967, s. 35) fordi metodene som ble praktisert, hadde lite til felles med alminnelig behandling i psykiatriske klinikker. De «klassiske» narkomane som mottok behandling ved klinikken, var helsepersonell og pasienter med tilgang til opiatholdige legemidler som for eksempel morfin, og som hadde utviklet et misbruk av slike legemidler (Skretting & Amundsen, 2018). Misbruk ble i denne perioden oppfattet som et internt problem for helsevesenet, og tiltak ble satt inn for å regulere legers utskrivning av psykoaktive stoffer (Tønne & Kveim Lie, 2019).

Fra midten av 1960-tallet ble narkotiske stoffer til rekreasjonsbruk mer tilgjengelig, og yngre brukere dukket opp (Nordlund, 2005). Den nye «ungdomsnarkomanien» vekket stor offentlig bekymring, og straff for bruk av psykoaktive stoffer som ikke var foreskrevet av lege, ble skjerpet i tiårene som fulgte (Christie & Bruun, 2003). Sentralt i de sosialmedisinske uttalelsene de nye straffeordningene bygget på, var «smitteteorien», som gikk ut på at hver enkelt misbruker av narkotiske stoffer er en mulig smittetilstand for dem rundt seg (Lind, 1974). Det politiske målet var at Norge skulle være et narkotikafritt samfunn (Sundøen, 2011). Rekreasjonsbruk av narkotiske stoffer, som startet blant urban middelklasseungdom, ble

likevel mer utbredt i hele landet og i alle sosiale lag (Hauge, 2009). Denne typen bruk underrapporteres vanligvis, men Folkehelseinstituttets oversikter over antall pasienter som får behandling for avhengighet av narkotiske stoffer, gir en indikasjon på at bruk av illegale rusmidler de siste årene har vært i rask vekst. Tall fra FHI viser at det i 2017 var 18 500 pasienter som mottok behandling, og dette er en økning på 24 % fra 2010 (Gjersing & Amundsen 2018). For å håndtere dette voksende folkehelseproblemet har myndighetene satt rusomsorg høyt på den helsepolitiske prioriteringsagendaen.

I *Opptrappingsplan for rusfeltet* fra 2016 til 2020 var regjeringens ambisjon å øke kapasiteten i behandlingsapparatet og å utvikle en mer kunnskapsbasert narkotikapolitikk (Prop. 15 S (2015–2016), s. 32). Folkehelseinstituttets nasjonale undersøkelse av pasienterfaringer fra 2015 viste dårlige resultater for pasientenes utbytte av behandling i grupper og lite tilfredshet med den medisinske behandlingen (Haugum, Holmboe, Iversen & Bjertnæs, 2015). Mer kunnskap om brukerne av rusomsorgens tjenester ble etterspurt, og et knippe tiltak ble satt i verk for å gjøre tjenestene mer lydhøre for brukernes behov. Ett av disse var at det ble utlyst prosjektmidler til å opprette egne stillinger ved behandlingsinstitusjoner for personer med erfaringskompetanse (Prop. 15 S (2015–2016), s. 29). Den som ansettes i en slik stilling, kalles erfaringskonsulent eller medarbeider med brukererfaring. Rusomsorgens erfaringskonsulenter er lite utforsket både i Norge og internasjonalt, men studier av brukeransettelser i psykiatrien gir noen innsikter som har overføringsverdi til rusfeltet.

INNSIKTER FRA STUDIER AV ERFARINGSKONSULENTER OG «PEER SUPPORT»

I norsk rusomsorg og psykiatri anslås stillinger for erfaringskonsulenter å utgjøre cirka 300 årsverk, og midlertidige ansettelser i små stillingsprosenter er det alminnelige. Bruk av slike stillinger er mest utbredt i byer og i folkerike kommuner (Ose & Ådnanes, 2019a). Vi har ikke funnet tidligere norske studier av klinikerer og ledes erfaring med brukeransettelser i rusomsorgen. Noe mer kunnskap er opparbeidet om erfaringskonsulenters egne erfaringer i den nye yrkesrollen. Funn i en undersøkelse basert på intervju med erfaringskonsulenter tyder på at det kan oppstå motsetninger mellom den nye yrkesgruppen og fagutdannet personale. Åkerblom, Agdal og Haakseth (2020) finner at erfaringskonsulenter i rusomsorgen noen ganger opplever å bli nedvurdert av fagfolk, men at de ofte inngår i fellesskap med pasienter som gjerne ser på dem som forbilder. En undersøkelse blant erfaringskonsulenter i den norske psykiatrien viser liknende funn. Odden, Kogstad,

Brodahl og Landheim (2015) finner at erfaringskonsulenter opplever å være brobyggere mellom pasienter og fagfolk. En utfordring som beskrives, er doble lojaliteter i den nye yrkesrollen. Eksempler de trekker fram, er at erfaringskonsulenten skal «være der uten å bli en del av konseptet», «høre til og samtidig være kritiker». Flere beskriver også at det er «vanskelig å fronte motstand alene», og at de møter koopteringsmekanismen: «Kom som du er, bli en av oss» (Odden et al., 2015, s. 11).

Johansen (2016), som er forsker, erfaringskonsulent og daglig leder av den landsdekkende brukerorganisasjonen på rusfeltet, RIO, beskriver også motsetningsfylte forventninger til den nye yrkesrollen, som både er og ikke er en del av faggruppen. Han forklarer at kompetansen som trengs for å gjøre en god jobb som erfaringskonsulent, er fersk kjennskap til rusmiljøer, men man må samtidig ha lagt identiteten som rusmisbruker bak seg. Ifølge Johansen er erfaringskompetanse en «ferskvarer». Han peker på at utsiktene til en karriere i rusomsorgen som regel er mer kortsiktig for erfaringskonsulenter enn for fagfolk, og at dette er et problem fordi ansiennitet som «tidligere narkoman» ikke er meritterende utenfor rusomsorgen. Han mener å se at mange erfaringskonsulenter ikke kommer seg videre, men «blir ved sin lest». I en norsk kontekst sammenliknes brukerorganisasjonenes kamp for å bli sett og hørt med sosiale borgerrettsbevegelser (Skjeldal, 2021). Erfaringskonsulenter skal representere brukernes stemme på systemnivå og ved den enkelte behandlingstilstand (Alm Andreassen, 2021). Forventninger som rettes mot erfaringskonsulenter, er altså både politiske og terapeutiske. Et politisk oppdrag fra brukerorganisasjoner har ikke fagutdannet personale.

To studier viser at erfaringskonsulentens arbeidsoppgaver i rusomsorgen ikke er klart definert, og at det kan oppstå usikkerhet om hva som skal være innholdet i den nye yrkesrollen. Anbefalingen som gis for å avklare den lite formaliserte yrkesrollen, er mer kollegialt samarbeid (Biong, Fugletveit & Lofthus, 2012; Borg, Sjøfjell, Lunde, Ogundipe & Bjørlykhaug, 2017). Arbeid med pasienter er den vanligste oppgaven for erfaringskonsulenter i rusomsorg og psykiatri (Odden et al., 2015; Ose & Ådnes, 2019b). Et forhold som kan være av betydning når erfaringskompetanse og fagkompetanse interagerer i pasientnært arbeid, løftes fram av Wifstad (2021). Han peker på at erfaringskonsulentens kunnskap, basert på unike og private livserfaringer, kan være vanskelig å «åpne opp» for gjensidig kunnskapsutveksling. Erfaringskompetanse er ikke følelsesmessig nøytral og skiller seg fra fagkompetanse, i den forstand at en raskt kan havne opp i etiske problemer knyttet til grenseflaten mellom person, liv og sak dersom den undersøkes kritisk. Grunnlaget for erfaringskompetanse kan derfor bli problematisk å diskutere åpent, både på arbeidsplassen og i samfunnet generelt.

Vitenskap og politikk er tett sammenvevd på rusfeltet, og flere studier av erfaringskonsulenter kan plasseres i en aksjonsforskningstradisjon. Åkerblom og Ness (2021) ser det som en gevinst at forskere engasjerer seg i å demonstrere hvorfor flere erfaringskonsulenter bør ansettes, og hvordan forholdene kan legges bedre til rette for integrasjon slik at tjenestene drar nytte av deres kompetanse. Åkerblom et al. (2020) løfter fram erfaringskonsulentens personlige engasjement som et forbilde for fagutdannet personale, for de tøyser regler som ellers begrenses av skillet mellom arbeidstid og fritid, og yter ekstra når de ser at det trengs. Erfaringskonsulenter bruker sine tidligere erfaringer og ønsker gjerne å bidra til at tjenestebrukere mottar det de selv fikk som hjelp dem, eller det de ikke fikk selv, som de opplevde at de trengte (Åkerblom & Eriksen Hammer, 2021).

Den toneangivende internasjonale forskningslitteraturen om «peer support» og «consumer providers» kommer fra USA, New Zealand, Australia og Storbritannia. I disse landene har frivillig likemannsarbeid vært i rask vekst de siste 30 årene, men betalte stillinger for erfaringskonsulenter i helsevesenet er sjeldne (Repper & Carter, 2011). To internasjonale studier av «peer support» for rusavhengige viser at jobbtilfredsheten er høy blant erfaringskonsulenter, og at deres motivasjon er å gi noe tilbake, mens sviktende kollegial integrasjon, lav lønn og konflikter mellom nye og gamle behandlingsmodeller reduserte jobbtilfredsheten (Gagne et al., 2018; Hymes, 2015).

I psykiatrien er litteraturen rikere. Ansettelse av tidligere pasienter har også lengre historiske røtter som går tilbake til 1800-tallet, og knyttes til en behandlingstradisjon som springer ut av «moral treatment»-bevegelsen (Davidson, Bellamy, Guy & Miller, 2012). I nyere former har likemannsarbeid som flyttes fra sivilsamfunnet og inn i helsevesenets organisasjoner, blitt gjenstand for stor klinisk forskningsinteresse. Repper og Carter (2011) finner at erfaringskonsulenter oftere oppfattes som venner av pasientene fordi de, i motsetning til fagutdannet personale, deler personlig informasjon om seg selv. En amerikansk studie viser at erfaringskonsulenter har større troverdighet hos pasienter enn det fagutdannet personale har (Polcin, Mulia & Jones, 2012). Spesielt trekkes det fram at det å gi pasienter håp og tro på muligheter for bedring, er noe erfaringskonsulenter gjør bedre enn fagutdannet personale (Repper & Perkins, 2003; Shepherd, Boardman & Slade, 2008). Internasjonale studier viser at erfaringskonsulenter ikke identifiserer seg med de grensene fagutdannede terapeuter trekker mellom seg selv og pasienter (Carter, 2011; Repper & Carter, 2011). I en studie stilles det spørsmål ved hvor vennskapelig erfaringskonsulentenes relasjon til pasientene bør være, siden nærhet kan være vanskelig å forene med en mer terapeutisk rolle (Coleman & Campbell, 2009). Andre mener å se at det varierer fra individ til individ hvordan

avstand og nærhet til pasienter reguleres, og at noen utvikler en form for profesjonell distanse over tid (Mead & Macneil &, 2006). En studie gjennomført av Coatsworth-Puspoky, Forchuk og Ward-Griffin (2006) viser at noen erfaringskonsulenter kan framstå som om de forstår alt fordi de selv har gjennomgått en vanskelig livssituasjon, og at dette kan bidra til at samarbeid går i stå. Funn i flere studier viser at asymmetri i pasient–behandler-rollene ofte vedvarer når tidligere pasienter ansettes i helseorganisasjoner, selv om de ikke lenger er pasienter. Mange som blir erfaringskonsulenter, arbeider sammen med terapeuter som tidligere har behandlet dem (Fisk, Rowe, Brooks & Gildersleeve, 2000). Dette gjør det vanskelig å utvikle egalitære relasjoner i et team (Mowbray, Moxley & Collins, 1998). Et funn fra en litteraturgjennomgang er at fagutdannet personale ofte er bekymret for at erfaringskonsulenter utsettes for stress som kan gi dårligere psykisk helse (Davidson et al., 1999). Også erfaringskonsulenter beskriver at arbeid med pasienter med liknende lidelse kan trigge gamle symptomer og gi belastninger som gjør det vanskelig å ivareta seg selv (du Plessis, Whitaker & Hurley, 2019).

Oppsummert tyder funn i norske og internasjonale studier på at erfaringskompetanse i praksis sjelden likestilles med fagkompetanse, selv om dette er en intensjon hos alle involverte parter. Fagutdannet personale er antagonistene som erfaringskonsulenter sammenliknes med, og motsetninger mellom disse to gruppene beskrives av norske erfaringskonsulenter. Hvorfor spenninger mellom erfaringskonsulenter og fagutdannet personale oppstår vet vi lite om, og vi vet heller ikke om fagutdannet personale har tilsvarende opplevelser. Klinikerens og lederens perspektiv på interaksjonen mellom fagkompetanse og erfaringskompetanse har ikke blitt utforsket i Norge, og hensikten med denne studien er å opparbeide mer kunnskap om dette.

ANALYTISK TILNÆRMING TIL SAMSKAPING I RUSOMSORGEN

Samskaping som ideal knyttes til nye normer for offentlig ledelse som ble introdusert med reformagendaen New Public Governance (Krogh et al., 2020). En av disse normene er å arbeide på tvers av jurisdiksjoner (Halligan, 2010). Rusomsorg er et utpreget tverrfaglig praksisfelt, og det fagutdannede personalet som arbeider der, tilhører ikke én profesjon, men flere. At rusomsorg er et praksisfelt som ikke domineres legalt, sosialt og kulturelt av én «exclusive occupational group» (Abbott, 1988, s. 8), men av flere forskjellige profesjoner, kan øke sannsynligheten for at rusomsorgens profesjonelle vil være mottakelige for samskaping med erfaringskonsulenter. En annen norm som kom med reformagendaen etter New Public

Management, er nye og mer aktive former for borgerinvolvering (Greve, 2012). På rusfeltet innebærer den nye og mer aktive former for brukermedvirkning. Stillinger for erfaringskonsulenter kan, i tråd med denne normen, benyttes til direkte å involvere tidligere brukere av tjenestene i utforming av dem – og i dette tilfellet også å yte dem. En slik radikal form for samskaping (Røiseland & Lo, 2019) er uvanlig på andre velferdsområder der eksperter og politikere i større grad avgjør hvordan problemer skal forstås og løses. Radikal samskaping forutsetter at relasjonene mellom partene er likeverdige, at samarbeidet er kontinuerlig, at makt og styring adresseres, og dette innebærer ofte at roller omdefineres (Kobro, Andersen, Espersen, Kristensen, Skar & Iversen, 2018).

Hvordan stillinger for erfaringskonsulenter i praksis fungerer ved den enkelte virksomhet er imidlertid ikke gitt, ettersom erfaringskonsulentens arbeidsoppgaver ikke er klart definert. Denne uklarheten åpner for valgmuligheter. Helsemyndighetenes utlysning av prosjektmidler til stillinger for erfaringskonsulenter er et eksempel på hvordan en desentralisert stat gjennomfører reformer. Sammenliknet med andre land gis det i Norge høy grad av autonomi til de agentene som utfører statlige oppdrag (Verhoest, Roness, Rubecksen & MacCarthaigh, 2010). Autonomien består i at den som utfører et oppdrag, gis noen faglige eller administrative valg. Klinikere og ledere har forskjellige valgmuligheter som gis av deres ulike organisatoriske roller. I sitt daglige arbeid har både klinikere og ledere i rusomsorgen i oppgave å iverksette myndighetenes velferdspolitik på bakkenivået, og dette er et eksempel på det Michael Lipsky (2010) kaller bakkebyråkratiets profesjonelle. Rusomsorgens klinikere befinner seg i bakkebyråkratiets «første etasje», der hverdagens ansikt-til-ansikt-møter med pasienter foregår, mens avdelingslederne befinner seg i «andre etasje» og skal legge forholdene til rette for det rusfaglige arbeidet som gjøres i avdelingen. Bruk av rusfaglig skjønn er en forutsetning for arbeidet både klinikerne og lederen ved den enkelte avdeling utfører. Lederne foretar i tillegg organisatoriske vurderinger og beslutninger.

Den enkelte behandlingsvirksomhet er ikke pålagt å ansette erfaringskonsulenter, og det er lederen i avdelingen som tar avgjørelser om ansettelser. Når en leder beslutter å ansette en erfaringskonsulent, er dette et eksempel på en lederrolle som Straus (2002) kaller «igangsetter» av mulige samskapingssituasjoner. Forventninger rettet mot denne rollen er at leder skal skape grunnlag for dialog og tillit mellom de deltakende aktørene ved å framheve gjensidig avhengighet. Leder forventes også å avklare rollen til forskjellige aktører og sikre politisk og ledelsesmessig oppbakking (Krogth et al., 2020). Disse ledelsesfunksjonene er sentrale i en oppstartfase.

Klinikerne på sin side har også ulike handlingsvalg i møte med den nye situasjonen. Hvordan rusomsorgens klinikere velger å handle når en erfaringskonsulent

bringes sammen med det fagutdannede personalet ved en behandlingsinstitusjon, kan forstås ved hjelp av Hirschmans (1970) tre handlingstyper: «loyalty», at man tilpasser seg; «exit», at man melder seg ut; eller «voice», at man protesterer åpent. At rusomsorgens profesjonelle i bakkebyråkratiets «første etasje» befinner seg på et arbeidsområde der det er vanlig å krysse kompetansegrenser, kan øke sjansen for at de velger «loyalty» når mulige samskapingssituasjoner «settes i gang» av leder. Men den samme tverrfagligheten kan også resultere i at jurisdiksjonsgrenser som ellers ikke mobiliseres mellom ulike profesjonsgrupper i det fagutdannede personalet, blir aktivert for å markere det Berger og Luckmann (1966) kaller grenser mellom «de som kan det», og «de som ikke kan det».

Jurisdiksjonsgrenser mellom yrkesgrupper er ikke faste, og det kan oppstå forhandlinger mellom etablerte profesjoner og nye yrkesgrupper som søker å vinne fram som problemløser på et arbeidsområde. På rusfeltet er erfaringskonsulenter en ny yrkesgruppe som kan gi slike forandringer og mobilisere forskjellige typer motstand. «Exit» er en form for motstand som i vårt tilfelle kan innebære at klinikere ikke er motivert for å inngå i samarbeid med erfaringskonsulenter, gjør det halvhjertet eller holder sine meninger for seg selv. Mens «voice» er et handlingsalternativ der klinikere velger å uttrykke åpen protest mot problemforståelser og løsninger som erfaringskonsulenter bringer med seg inn. Profesjoners legitimitetsgrunnlag er at de besitter faglig kunnskap som gir forutsetninger for å bruke skjønn til å gi sine klienter kvalitativt god hjelp (Freidson, 2001), og motstand fra profesjonene på rusfeltet kan ta form av en kamp om hva som er til pasientens beste, eller å definere problemer som faglige – i motsetning til politiske problemer (Terum, 1996). I litteraturen om «mørke sider» ved samskaping blir det framhevet at nedbryting av etablerte tillitsrelasjoner mellom de involverte aktørene kan bli resultatet dersom samskapingen ikke innfrir de involverte partenes forventninger (Fledderius, 2015). Om noen klinikere velger «loyalty» og andre velger «exit» eller «voice», kan det oppstå interne splittelser mellom dem, og tilliten mellom ledere og klinikere kan også settes på prøve.

Hvordan ansvar fordeles, konflikter løses og sviktende motivasjon for samarbeid blant involverte parter håndteres, blir i samskapingslitteraturen sett på som et viktig oppdrag for leder (Torfing, 2016). I rollen som Krogh et al. (2020) kaller «fasilitator» av samskapingprosesser, forventes leder å håndtere eller løse konflikter slik at de blir konstruktive, og sikre at uløselige konflikter ikke blir personlige, men ses på som en felles utfordring. Til rollen som «fasilitator» hører også forventninger om å sikre en felles forståelsesramme ved å utvikle et felles språk og et felles kunnskapsgrunnlag basert på gjensidig kunnskapsutveksling og felles undersøkelser av praksis. I rollen som «katalysator» (Krogh et al., 2020) forventes lederen å

sørge for at de deltakende aktørene tar på seg rollen som ambassadører for nye måter å løse oppgaver på som har blitt utviklet gjennom samskapingsprosesser. Leder skal stimulere til at vanetenking, og den måten aktørene pleier å interagere på, utfordres. NPM-reformagendaens forventninger til ledere om å vise synlige resultater (Greve, 2012) kombineres her med forventninger om en helhetlig ledelsesstil som tar hensyn til mange ulike interesser (Lodge & Gill, 2011). For ledere som søker å leve opp til disse forventningene, er det mye som står på spill når erfaringskonsulenter bringes sammen med det fagutdannede personalet i den enkelte avdeling.

METODE

Tilnærmingen som er brukt i studien er kvalitativ, og datainnsamlingen er basert på intervju der en halvstrukturert spørsmålsguide ble benyttet. Blant de ni deltakerne i studien er fem klinikere og fire avdelingsledere ved behandlingstjenestestrukturer som har ansatt erfaringskonsulenter. De fem klinikerne tilhører ulike profesjoner – en er sykepleier, to er sosionomer, en er vernepleier og en er miljøarbeider. Samtlige deltakere har flere års erfaring med behandling av ruspasienter. Alle intervjuene ble gjennomført på deltakernes arbeidsplass, og de ble ordrett transkribert. Rekrutteringen av deltakere skjedde ved hjelp av «snøballmetoden», der én kontaktperson, som kjente andre virksomheter som brukte erfaringskonsulenter, ga tips om rekruttering av deltakere til studien. For å anonymisere deltakerne omtales alle som «hun». Klinikerne omtales som K1, K2, K3, K4 og K5, mens lederne omtales som L1, L2, L3 og L4. Gjennomføring av studien er godkjent av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD-prosjektnummer 221012).

Deltakerne i studien ble spurt om hva som skiller vurderinger basert på erfaringskompetanse fra vurderinger basert på fagkompetanse, og de ble bedt om å trekke fram eksempler på hvordan de to typene kompetanse i praksis fungerer sammen ved den enkelte behandlingstjeneste. Den som gjennomførte intervjuene, har lang erfaring som kliniker og leder i rusomsorgen. Nærhet til deltakerne og til feltet innebærer at den som intervjuer, ikke er nøytral, og at intervjuene i seg selv er en form for sosial intervensjon som vil påvirke det som studeres (Denzin & Lincoln, 2003, s. 90). Samtidig gir førstehåndskjennskap til konteksten klinikerne og lederne arbeider i, nærhetens fordel. Dette kan ha bidratt til at de fleste deltakerne i studien snakket overraskende åpent, også om temaer som av noen ble beskrevet som «tabubelagte» i rusomsorgen. Å uttale seg om tabubelagte temaer forutsetter at det tas etiske hensyn som sikrer deltakerne i studien høy grad av anonymitet. Vi har derfor valgt å avstå fra en forskningsdesign basert på case fra indi-

viduelle behandlingsinstitusjoner, og i stedet nummerere deltakerne i studien tilfeldig slik at klinikere og ledere som benevnes med samme tall, for eksempel K3 og L3, kommer fra forskjellige arbeidsplasser. Dialekt og personlige uttryksformer er skrevet om for å ivareta konfidensialitet.

Analyseprosessen fulgte en trinnvis tilnærming for tematisk tekstkondensering (Malterud, 2017). I temabaserte tilnærminger samles informasjon og sitater på tvers av deltakerne med utgangspunkt i det tema som skal belyses. Dette gjør anonymisering lettere, men det kan også føre til at deltakerne i studien opplever at deres refleksjoner ikke framtrer i den sammenhengen som de var opptatt av (Thaagaard, 2013). Tekstene for hvert enkelt transkriberte intervju ble først lest gjennom flere ganger for å få et helhetsinntrykk. Deretter ble materialet foreløpig sortert slik at tendenser som kunne skimtes i klinikernes og ledernes beskrivelser, ble prioritert. Kondensatet av meningsinnholdet i hver tematisk kodegruppe ble så illustrert med sitater som viste hovedtendenser. Deretter ble funn i materialet satt sammen og skrevet ut.

HVA SIER KLINIKERNE?

Et hovedfunn i studien er at klinikernes erfaring med brukeransettelser er svært ulik. Det som opptok dem, kretser rundt to hovedtemaer. Det ene temaet dreier seg om hvilken virkning de opplever at erfaringskompetanse har på pasientbehandling, og det andre handler om maktforhold som spiller inn på det som skjer i samhandlingen mellom erfaringskonsulenter, klinikere og ledere. Vi skal først ta for oss deres erfaringer med å involvere tidligere brukere av rusomsorgens tjenester i pasientbehandling. Presentasjonen av hovedtendenser i materialet er organisert ved at uttalelser fra klinikere som er tydelig skeptisk til erfaringskompetanse, følger etter fortellingene fra dem som like klart ønsker den velkommen.

Erfaringskonsulenter bringer med seg håp og handlekraft

Noen av klinikerne beskriver at arbeidet med pasienter blir styrket når en erfaringskonsulent bringer med seg egen kompetanse som gir nye innfallsvinkler til pasientbehandlingen. En av klinikerne som ser erfaringskompetanse som et verdifullt supplement til fagkompetanse, forklarer forskjellen på de to typene kompetanse slik: «Vi har en utdanning der man lærer forskjellige måter å tilnærme seg problemstillinger på, som de andre ikke har», mens erfaringskonsulenter «bruker sine egne livserfaringer som nødvendigvis er veldig preget av følelser og levd liv. Det er to helt forskjellige ting» (K4). Hun forteller at erfaringskonsulenter i mindre

grad begrunner sine vurderinger, og at deres tilnærming er mer «følelsesmessig begrunnet». En annen kliniker løfter fram at «de bidrar til å få inn et håp. Det synes jeg er veldig fint. Vi som sitter på kontor, vi ser på en måte bare 5 % av et liv. Sammen blir vi gode, og jeg tenker vi ikke skal føle oss truet, men det erstatter ikke noe annen kompetanse» (K3). En av klinikerne forklarer at «de kjenner jo ikke systemet så godt som vi som har jobbet i det lenge, og da er det jo slik at de kan presse på for å få ting til som vi faktisk ikke trodde var mulig i systemet» (K2). Hun legger til at «noen ganger må vi virkelighetsorientere dem», og forklarer at det er med ambivalens at man som kliniker enkelte ganger må «representere det vanskelige systemet». K3 sier: «De er kanskje litt mer løsningsorienterte», og hun mener å se at erfaringskonsulenter og klinikere i praksis kjemper sammen «mot systemet» for å få til gode løsninger for den enkelte pasient.

At profesjonell kompetanse har hatt monopol på hva som regnes som gyldig kompetanse i rusomsorgen, er noe K4 har reflektert over, og hun viser til en psykolog i et faglig forum som pekte på at «de fleste psykologer og terapeuter er ganske proteksjonistiske (...) og slipper ikke de andre så veldig til». Også K2 forteller at «det er lett for at vi sitter på en fasit». Hun sier: «Jeg har opplevd at det å ansette erfaringskonsulenter kan være nyttig i forhold til endring, man får en som har gått den veien selv.» Hun forklarer at klinikere som har arbeidet i rusomsorgen lenge, kan miste håp om at pasienter kan ha langsiktige muligheter for bedring, og sier: «Det er så lett å tenke på situasjonen her og nå, og ikke om to år.» Det disse klinikerne forteller, viser at de har opplevd at erfaringskonsulenter tilfører handlekraft og håp om bedring i arbeidet med pasienter. Også den kompetansen erfaringskonsulenter ikke har, løftes fram som en styrke og ses som en «motor» for å drive fram løsninger i systemet som klinikerne ikke trodde var mulig.

Erfaringskonsulenter vil medisinere og innser ikke sin egen begrensning

Andre klinikere er skeptiske til erfaringskompetanse og beskriver at erfaringskonsulenter er for følelsesstyrte, og at deres vurderingsevne i behandling av ruspasienter svikter. En av dem sier: «De innser ikke sin egen begrensning og baserer alt på ett prinsipp om at det som har hjulpet for dem, vil virke på alle» (K1). Hun forklarer at erfaringskonsulenter «har feilaktige oppfatninger av hvordan rusmidler påvirker kroppen, og er tilhengere av tung medisinering av pasientene». Hun opplever at «det å snakke sammen som kolleger blir vanskelig da». En annen forklarer at de i hennes avdeling ikke bruker erfaringskonsulenter i behandlingsarbeid. Hun begrunner dette valget med at «det er jo dette med at de har sin egen overbevisning

mot de vi skal hjelpe, og ikke retter seg etter det avdelingen ønsker» (K5). Hun beskriver stor avstand mellom fagfolks og erfaringskonsulenters virkelighetsforståelse, og sier at «det er en helt annen verden, hos oss får de ikke ta del i behandling. De er mer en støtte på aktiviteter og sånn». Begge mener å se at erfaringskonsulenter har uheldig påvirkning på pasientene fordi de stimulerer forventninger om mer medisinbruk i behandlingen. K1 trekker fram et eksempel der erfaringskonsulenten sier til pasienter: «Jeg håper du får de sobrilene», og hun forteller at hun da tenker: «Det håper ikke jeg!» K5 forteller at holdninger til medisinbruk skaper et samarbeidsproblem når erfaringskonsulenter, som har mye kontakt med pasienter, legger vekt på at de formelt sett har rett til å velge sin egen behandling, og at dette ikke praktiseres i behandling av alle ruspasienter. Hun sier at «politisk så høres det ut som om ting er lettere å ordne enn det egentlig er, og at pasientene har litt mer medvirkning enn det de egentlig har» (K5). Dette tyder på at det noen steder finnes uenighet mellom erfaringskonsulenter og fagutdannet personale når det gjelder bruk av medisiner til pasienter, og hvor mye medvirkning den enkelte pasient bør ha. En løsning på slike uenigheter om hva som er til det beste for den enkelte pasient, er at erfaringskonsulenter i praksis ikke får de samme typene arbeidsoppgaver ved alle rusbehandlingsinstitusjoner. Disse klinikerne uttrykker at erfaringskonsulenter mangler kunnskap om rusbehandling, og at egenerfaring med tidligere rusmisbruk ikke gir bedre vurderingsevne i arbeidet med pasienter, men dårligere.

To typer motstand mot at erfaringskonsulenter blir «hoiet fram og hyppet opp»

Klinikerne beskriver at det å ansette en erfaringskonsulent gir prestisje for ledere i rusomsorgen, og adresserer med dette asymmetriske maktforhold som virker inn på samhandlingen mellom ledere, erfaringskonsulenter og klinikere. En av dem forklarer dette slik: «Vi ser jo at det har blitt prestisje, og at ledere gjerne vil sette navnet sitt på det da (...) det er litt hyppet opp» (K4). En annen sier: «Alle vil liksom ha en bit av den yrkesgruppen» (K3). K4 mener å se at erfaringskonsulenter som blir «hoiet fram og hyppet opp», i praksis ofte blir utnyttet og ensomme i jobbene sine, og forklarer at de ikke gis muligheter til å vokse som mennesker og få mer avstand til rusen, men «bare ansettes i kraft av å være tidligere rusmisbruker». Bekymring for at erfaringskonsulenter skal bli isolert på arbeidsplassen, trekker også K2 fram, som sier at hun kjenner til andre behandlingsinstitusjoner der den som ble ansatt «følte seg utenfor, alene og tilsidesatt» (K2). Dette bekreftes av K4 som sier: «Det tror jeg nok kan være litt ensomt.» Hun forklarer at ledere sjelden

er villige til å gi erfaringskonsulenter hele stillinger, og sier at «de mange steder får veldig små stillingsprosjenter og veldig lav lønn». Disse klinikerne bekymrer seg for erfaringskonsulentens sårbare situasjon på arbeidsplassen og ser med skepsis på lederprestisjen erfaringskonsulenter gir av den grunn.

En av klinikerne er skeptisk til lederprestisjen som knyttes til erfaringskonsulenter, av en helt annen grunn. Hun mener å se at den resulterer i at «fagkompetanse nå kommer i andre rekke», og forklarer: «Dette er ønsket fra toppen og ned på en måte. Det er noe som lederne våre bejubler, og som lederen faktisk ukjentlig roser» (K1). Hun sier: «Jeg har mye mer kompetanse enn min kollega med brukererfaring!» og opplever at «det er vanskelig å arbeide sammen som kollegaer når det viktigste punktet på CV-en er at de har vært ruset de siste 17 årene av livet sitt». Hun synes det er urimelig at «dette virkelig fremheves som kompetanse». Hun beskriver at det oppstår spenninger i relasjonen mellom ledere og klinikere når erfaringskompetanse gis så mye anerkjennelse av ledere, og at fagkompetanse dermed kommer i skyggen. Slik hun ser det, spiller erfaringskompetansens nye prestisje på lag med brukerorganisasjonenes økte innflytelse, og hun sier: «Innspill fra dem gjør det lettere for rusmisbrukere å faktisk forbli rusmisbrukere», og forklarer at det kjempes for «et helt batteri av medikamenter, og at den enkelte skal få velge helt fritt». Hun mener at dette vil lede til «mer medikamenter og mer behandling», og etterlyser at ledere setter foten ned. Denne klinikerens beskriver at det finnes uformelle normer på arbeidsplassen som gjør at det ikke er rom for å diskutere det hun har på hjertet. Hun sier det slik: «Noen ganger er en nødt til å tie på møter fordi en blir redd for å si sin egen mening høyt fordi den ikke er politisk korrekt» (K1).

Klinikernes skepsis mot lederprestisjen erfaringskonsulenter gir, begrunnes med at den «eventyrverden» (K1) som offisielt framstilles «på alle foredrag og i alle fora» (K4) tåkelegger reelle problemer ved brukeransettelser. Problemene som adresseres av klinikerne, gjelder erfaringskonsulenters sårbare posisjon i arbeidslivet, men én av dem er mer bekymret for at fagkompetanse mister betydning, og opplever at kontroverser om bruk av medisiner i behandlingen er tabubelagt i rusomsorgen. Felles for dem er at de peker på sviktende realisme som blir synlig når erfaringskonsulenter og erfaringskompetanse hylles internt og eksternt.

HVA SIER LEDERNE?

Lederne er mer samstemt enn klinikerne når de beskriver sine erfaringer med brukeransettelser, men også blant dem er det variasjon. Flere av lederne forteller at friksjon oppstår når erfaringskompetanse bringes sammen med fagkompetanse.

De opplever at friksjonen er håndterlig og fungerer konstruktivt i avdelingens arbeid med pasienter. En av dem beskriver motsatte erfaringer, nemlig at friksjon i pasientbehandlingen dempes når erfaringskonsulenter ansettes. Et tema som opptar flere av lederne, er at erfaringskonsulenter starter med grenseløst pågangsmot i jobben, men etter hvert tilpasser seg normer og praksiser på arbeidsplassen. Nye lederdilemmaer som kan melde seg, beskrives mest detaljert av ledere som arbeider i avdelinger der erfaringskompetanse gis tilnærmet lik vekt som fagkompetanse.

Håndterlig friksjon mellom fagkompetanse og erfaringskompetanse

Lederne kjenner til at det finnes kompetansekonflikter mellom fagutdannet personale og erfaringskonsulenter ved andre behandlingsinstitusjoner, men de har ikke opplevd mye av dette selv. En av lederne sier at de i hennes avdeling «lenge har vært klar for å ansette en erfaringskonsulent» (L4), og at det ikke er noen motsetning mellom virksomhetenes rusfaglige behov og den politiske satsingen på slike stillinger. En annen forteller at det oppstår færre konflikter i behandlingen av den enkelte pasient når erfaringskompetanse suppleres med fagkompetanse, og løfter fram at dette er gunstig for avdelingen som helhet. Hun sier: «Det vi har erfart her, er at vi får mindre synergier eller avvik. Altså vi har mindre utagering» (L2). Det denne lederen sier, tyder på at hun opplever erfaringskonsulenten som en brobygger mellom det fagutdannede personalet og pasienten. En tredje leder forklarer at det over tid har blitt et mer harmonisk forhold mellom erfaringskonsulenter og fagfolk, og hun forklarer: «Jeg kan jo si at vi har jo hatt bølger. En blir utfordret, og så er det noen som tåler det mer enn andre» (L3). Denne lederen beskriver at friksjon mellom fagansatte og erfaringskonsulenter er gjensidig, og sier: «... på den andre siden kan den fagansatte være litt mer tilbakelemt, og det kan irritere erfaringskompetansen, så det kan gå begge veier og løfte energien». Dette tyder på at friksjonen som oppstår i møtet mellom fagkompetanse og erfaringskompetanse, oppleves som håndterlig og konstruktiv, og at det oppstår en fornyet kraft i møtet mellom de to typene kompetanse.

Mangel på filter hos erfaringskonsulenter er gunstig og mindre gunstig

En av lederne beskriver at fortrinnet ved å ansette personer med erfaring som tidligere rusmisbrukere er at: «Medarbeidere med brukererfaring er mer oppdatert

på miljøet, hva som er normalt og ikke normalt» (L2). Slike erfaringer har ikke resten av personalet, og kompetansen erfaringskonsulenten har, knyttes her til vurderinger av hvordan pasienter kan møtes når de befinner seg i kritiske situasjoner der noen bør gripe inn for å hjelpe. Hun forklarer: «De er opptatt av at det er positivt at de strekker seg langt, og det kan nok hjelpe mange i begynnelsen, men jeg tror på den andre siden at de ikke holder ut så lenge om de ikke finner en balanse i hverdagen.» Hun løfter fram eksempler på at erfaringskonsulenter, når det trengs, kan «banke ned dører midt på natten for å redde noen». Hun forklarer at «dette er noe fagansatte er mer forsiktig med å gjøre», men legger til at erfaringskonsulenter over tid tilpasser seg arbeidsplassens normer for å regulere grenser, og sier: «Det er ganske stor forskjell på de som har vært jobben i noen år og de som er helt nye. De som har jobbet i noen år, får gjerne et faglig filter, og det kan være bra, men også negativt da de mister sin kraft i å være erfaringskonsulent.» Dette tyder på at denne lederen ser arbeid i rusomsorgen som krevende for alle, enten man er leder, kliniker eller erfaringskonsulent, og at hun har erfart at ferske erfaringskonsulenter gradvis tar til seg fagfolks vurderinger, men at de da samtidig står i fare for å miste sin iver og handlekraft.

En annen leder beskriver at erfaringskonsulenters tilstedeværelse blant pasientene er en viktig ressurs, og sier: «De får fort en veldig god dialog med de fleste» (L3). At personer med tidligere rusavhengighet har en kompetanse som samtidig kan være en ressurs og en utfordring i arbeid med rusomsorgens pasienter, beskrives slik av denne lederen: «Både det som jeg synes er gunstig og ikke gunstig, er jo det engasjementet og mangelen på filter som kan mottas av bruker som ekte, som noe genuint som de kan koble seg på» (L2). Her ser vi at denne lederens oppfatninger av erfaringskonsulenters tilnærming er beslektet med klinikerens – begge løfter fram at de har opplevd et sterkt engasjement i jobben hos erfaringskonsulenter. Flere av lederne beskriver ambivalensen ved at erfaringskonsulenters innstilling til jobben kan endres over tid. De mener å se at denne tilpasningen til normer på arbeidsplassen er nødvendig for å holde ut i jobben over tid, men den gjør også at kraften i erfaringskompetanse som «ferskvare» reduseres.

Nye lederdilemmaer melder seg

En av lederne forklarer at erfaringskonsulenter har en annen tilnærming til arbeidet, og sier: «Jeg merker jo at diskusjonen rundt rus fortoner seg ganske annerledes for denne personen enn for andre, fordi hun er farget av sin historie oppi det» (L1), og utdyper: «Hun kan ha veldig klare og tydelige meninger om hva hun synes er fornuftig, fordi det har fungert for henne.» Videre forklarer denne lederen: «Men

som fagperson kan man gjerne tenke at det er jo individuelt fra person til person hva som fungerer og kan hjelpe. Erfaringskonsulenter har vel gjerne en tendens til å hoppe litt fort til de løsningene som hjalp for dem selv.» Slike forskjeller kan noen ganger gi uenigheter, og hun beskriver at selv om fagpersonen er den som har behandlingsansvaret, kan det oppstå «Litt forvirring som gjelder hierarkiet. Og det er ikke helt definert, og det kan være problematisk. Hvor definert er det på en måte? Hvem er det som har sannheten, da?» Hun beskriver sitt lederdilemma slik: «Hvem skal man lytte til? Er det den fagutdannede, eller den som har erfaring med det?» Det denne lederen sier, tyder på at erfaringskonsulenters råd gis vekt på lik linje med den fagansattes, og at det kan oppstå uenigheter, slik at lederen noen ganger får en meklingsoppgave. Den samme lederen løfter fram at det finnes andre situasjoner der fagkompetanse og erfaringskompetanse konkurrerer med hverandre. Hun forklarer at det gir «litt status oppover i systemet» å ansette erfaringskonsulenter, og at man får «klapp på skulderen for det» (L1). Hun har erfart at dette kan gjøre at ledere ansetter en erfaringskonsulent når virksomheten har behov for mer fagutdannet personale. Konkurransen mellom de to typene kompetanse er for denne lederen en realitet som skaper dilemma hvis en samtidig søker å vise lojalitet til ledere over seg, og til klinikere under seg.

Det lederne forteller, tyder på at de søker å være diplomatiske og ta mange hensyn, og hovedtendensen er at lederne legger vekt på gevinster som oppstår når fagkompetanse suppleres med erfaringskompetanse. Måten avdelingens pasientarbeid vanligvis å utføres på, utfordres når erfaringskonsulenter ansettes, og lederne beskriver at friksjonen som oppstår mellom erfaringskompetanse og fagkompetanse, oppleves som håndterlig og fungerer konstruktivt. Noen har erfart at felles normer har utviklet seg i avdelingen over tid, mens erfaringskonsulenters engasjement kan gå tapt når de tilpasser seg grenseregulerende normer på arbeidsplassen. Nye lojalitetsdilemmaer for ledere beskrives der tilnærmet egalitære relasjoner er utviklet mellom fagutdannet personale og erfaringskonsulenter.

HVA BETYR FUNNENE I DENNE STUDIEN?

Som vi har sett, blir erfaringskonsulenter og erfaringskompetanse i rusomsorgen beskrevet som et høyt lederprofilert tema av klinikere som deltok i denne studien. Dette bekreftes av en av lederne som forklarer at man mottar anerkjennelse og «klapp på skulderen» fra andre ledere på rusfeltet når man ansetter en erfaringskonsulent. Dette tyder på at ledere i rusomsorgen, som Krogh et al. (2020) anbefaler, er sikret oppbakking, både politisk og ledelsesmessig, når de tar på seg rollen som «igangsetter» av mulige samskapingssituasjoner. Til «igangsetterrollen» hører

det også med at leder avklarer de involverte aktørenes rolle. Noen ledere legger opp til at erfaringskonsulenter involveres direkte i pasientbehandlingen, mens andre ikke gjør det.

Når fagkompetanse og erfaringskompetanse interagerer

Både klinikere og erfaringskonsulenter arbeider pasientnært. Med utgangspunkt i det deltakerne i denne studien forteller, ser det ut til at pasientbehandling er den viktigste arenaen for interaksjon mellom fagkompetanse og erfaringskompetanse. Det er gjennom dette praktiske arbeidet at erfaringskompetanse «åpnes opp». Blant klinikerne som løfter fram at erfaringskompetanse utvider den samlede kompetansen i et team, ser det ut til at erfaringskonsulenter har blitt inkludert i et nytt kollegialt «vi» som produserer tjenester for pasienter sammen. I den forstand kan disse teamene sies å ha realisert det Røiseland og Lo (2019) kaller en radikal form for «samskaping», der erfaringskonsulenter inngår som tilnærmet likestilte medprodusenter av velferdstjenester for rusavhengige. Med Hirshman (1970) kan disse klinikerne sies å ha valgt «loyalty» ved å omfavne nye samskapingssituasjoner som deres ledere har igangsatt. Klinikere som beskriver at de «samskaper» tjenester for pasienter med erfaringskonsulenter, mener å se at dette tilfører en ekstra verdi i tjenesteytingen ved at erfaringskonsulenter bringer med seg håp, handlekraft og entusiasme inn i arbeidet. Både ledere og klinikere beskriver at disse kvalitetene kan gå tapt hos fagfolk som har arbeidet i rusomsorgen lenge. At erfaringskonsulenter gir pasienter tro og håp på muligheter for bedring er også kvaliteter som trekkes fram i den internasjonale litteraturen om «peer support» (Repper & Perkins 2003; Shepherd et al., 2008). Gevinsten ved å få erfaringskonsulenter som kolleger er for disse klinikerne at en helt annen type kompetanse introduseres til et tverrfaglig arbeidsfelt der grensekryssing mellom ulike typer kompetanse ønskes velkommen. Klinikere som har gode erfaringer med brukersettelser, gir uttrykk for en oppriktig beundring og respekt for de erfaringskonsulentene de har arbeidet med.

Et annet trekk ved klinikere som har gode erfaringer med å samprodusere tjenester for pasienter med erfaringskonsulenter, er at de, som Kobro et al. (2018) anbefaler, adresserer makt og søker å omdefinere asymmetriske roller og relasjoner. Dette ser vi eksempelvis når en av dem løfter fram at også den kompetansen som erfaringskonsulentene ikke har, kan være en styrke for å vinne fram med løsninger som de ellers ikke trodde var mulige i systemet. Her omdefineres det som kan forstås som en mangel, til en gevinst for pasientene. Asymmetri i relasjonen mellom fagkompetanse og erfaringskompetanse søkes her utliknet ved at råd

basert på erfaringskompetanse lyttes til og tas på alvor. Doble lojaliteter beskrives av disse klinikerne når de både søker å forholde seg til erfaringskonsulenter som likestilte kolleger og samtidig noen ganger «må virkelighetsorientere dem» og representere «det vanskelige systemet».

Lederne som har valgt å «fasilitere» samskappingsprosesser ved å la fagutdannet personale og erfaringskonsulenter arbeide sammen i pasientbehandlingen, beskriver at gjensidig friksjon kan oppstå. Noen av dem løfter fram at de har erfart tilspissede konflikter, men at friksjonen etter hvert blir håndterlig og fungerer konstruktivt i arbeidet. Dette tyder på at «fasilitering» av samskappingsprosesser har resultert i at det har blitt utviklet en felles forståelsesramme basert på gjensidig kunnskapsutveksling og felles undersøkelser av praksis. Som «katalysatorer» søker noen av lederne å mekle når uenigheter oppstår, for å forhindre at konflikter blir fastlåst og personliggjort. Spesielt gjelder dette ledere i avdelinger som gir råd basert på erfaringskompetanse stor vekt. Egenomsorg blir av lederne løftet fram som nødvendig for alle som arbeider på rusfeltet, og de anser det som en kollegial oppgave å beskytte erfaringskonsulenter mot å slite seg ut. Som Åkerblom og Eriksen Hammer (2021) løfter fram, ønsker erfaringskonsulenter å bidra til at tjenestebrukere mottar det de selv fikk som hjelp dem, eller det de ikke fikk selv, og som de opplevde at de trengte. For å forhindre at erfaringskonsulenter utsettes for belastninger som gjør det vanskelig å ivareta seg selv, er det lederne som i dette tilfellet ser behov for å yte ekstra omsorg når det trengs, for å gi erfaringskonsulenten hjelp til å sette grenser slik at de holder ut i jobben på sikt. Felles for lederne som deltok i denne studien, er at de framhever gjensidig avhengighet mellom ledere, klinikere og erfaringskonsulenter i avdelingen.

Når fagkompetanse og erfaringskompetanse separeres

Det klinikerne som deltok i studien forteller, tyder på at grunnlaget for dialog og tillit mellom de deltagende aktørene i oppstartfasen er varierende. En av klinikerne sier at de ikke bruker erfaringskonsulenter i pasientbehandlingen i hennes avdeling. Hun mener at dette er en god løsning fordi de ikke er lojale mot avdelingens policy for medisinsbruk. Som funn i den internasjonale litteraturen viser, har erfaringskonsulenter mer troverdighet hos pasientene enn det fagutdannet personale har (Douglas et al., 2012), og dette oppleves av henne som en mørk side ved brukeransettelser. Det denne klinikerne forteller, tyder på at hennes leder, i rollen som «igangsetter», har avklart de involverte partenes rolle ved å skille dem ad. Hun ser dette som en fordel, fordi man da unngår uønsket press og forhandlinger om å bruke mer medisin i behandlingen av pasienter. En av lederne beskriver

at hun har erfart at det å ansette erfaringskonsulenter gjør at det sjeldnere oppstår konflikter med pasienter under behandling. Å ha erfaringskonsulenter i avdelingen gir mindre utagering og mindre avvik. Det går ikke klart fram om denne lederen involverer erfaringskonsulenter i behandlingen eller ikke. Men som «lynavedere» i avdelingen kan erfaringskonsulenter her tenkes å ha annet pasientnært arbeid enn behandling. Hun løfter fram at fordelene med erfaringskonsulentene er at de er mer sammen med pasientene enn det fagfolk er, og at «de kommer veldig raskt i god kontakt med de fleste». Om helt adskilte roller, og fravær av samarbeid mellom erfaringskonsulenter og fagfolk, kvalifiserer til å kalles samskaping av tjenester for pasienter, er mer tvilsomt. Men ved å skille de involverte aktørenes roller og arbeidsoppgaver fullstendig ad i oppstartfasen, blir lederens rolle som «fasilitator» og «katalysator» mindre krevende. En leder som ansetter erfaringskonsulenten i avdelingen, men ikke «igangsetter» samskapingssituasjoner der det legges opp til kunnskapsutveksling mellom erfaringskonsulenter og fagutdannet personale, vil heller ikke forvente at nye arbeidsmetoder skal utvikles som de involverte partene deretter skal tjene som ambassadører for. Kompleksitetsreduksjon ser ut til å være gevinsten ved denne typen «igangsetter»-rolle, samtidig som avdelingen får færre konflikter i behandlingen av pasienter. En forklaring på at erfaringskonsulenters tilstedeværelse i avdelingen i seg selv kan redusere konflikter, er som Repper og Carter (2011) viser, at de oftere oppfattes som venner av pasientene enn det fagutdannede personalet gjør. Når erfaringskonsulenter ikke gis en terapeutisk rolle i behandlingen, forsvinner også problemet Coleman & Campbell (2009) peker på, som er at for stor nærhet til pasientene kan være uforenelig med en mer grensesettende terapeutisk rolle. Men fred i avdelingen kommer med en pris; nemlig at vanetenking, og den måten aktørene pleier å interagere på, ikke utfordres når leder velger å avstå fra å «fasilitere» samarbeid mellom erfaringskonsulenter og klinikere.

Kostnader med unison enighet og frykt for å krenke

Blant klinikerne som deltok i studien, er den noen som møter erfaringskompetanse med en tydelig skepsis som de opplever at de ikke kan snakke åpent om. Som Wifstad forklarer (2021), kan personlig kompetanse, basert på unike og private livserfaringer hos en erfaringskonsulent, være vanskelig å «åpne opp». Dette kan gjøre den utilgjengelig for kollegial diskusjon. En av klinikerne beskriver at det finnes normer på arbeidsplassen som gjør at hun: «Noen ganger er nødt til å tie på møter fordi en blir redd for å si sin egen mening høyt fordi den ikke er politisk korrekt.» Denne erfaringen harmonerer med det Skjeldal har sett (2021), nemlig at reflek-

sjon om grunnlaget for erfaringskompetanse har dårlige kår i norske rusbehandlingsinstitusjoner.

Frykt for å krenke kan skape en offisiell enighetskultur der motstemmer ikke høres, og viktige spørsmål ikke diskuteres. At krenkelser av erfaringskonsulenters personlige og individuelle livserfaringer kan risikere å følge med på lasset dersom kompetansespørsmål brettes ut og diskuteres på arbeidsplassen, ser ut til å skape et tomrom som gjør det uklart hva det saklige grunnlaget for uenigheter egentlig dreier seg om. Temaet noen av klinikerne peker ut som spesielt kontroversielt, uttrykkes som en generell skepsis til erfaringskonsulenter, men angår først og fremst holdninger til bruk av medisiner i pasientbehandlingen. Misnøye med den medisinske behandlingen i rusomsorgen går fram av FHI sine nasjonale pasientundersøkelser (Haugum, Holmboe, Iversen & Bjertnæs, 2015). Ingen av deltakerne i denne studien er medisinerer, men noen har lagt merke til at pasienter kan ha andre forventninger til behandlingen enn den de får. Blant klinikere som mener at pasienter tar skade av medisinbruk i behandlingen, markeres grenser mellom «de som kan det», og de som «ikke kan det» (Berger & Luckmann, 1966). En av klinikerne uttrykker: «Jeg har mye mer kompetanse enn min kollega med brukererfaring!» og markerer tydelig at erfaringskonsulenter, når det gjelder medisin, «ikke kan det». Når grensemarkering pågår, er resultatet ikke at det oppstår mer nyanuerte problemforståelser. Tvert om ser det ut til at den mest kritiske klinikerer har det til tilfelles med erfaringskonsulenter, at overbevisningen er sterk om at én bestemt løsning er den beste for alle ruspasienter. At begge synes å være så urokkelige i samarbeidsrelasjoner som av klinikere beskrives som dårlige, eller fraværende, kan forstås som et resultat av at det på arbeidsplassen ikke diskuteres åpent at det er reell faglig uenighet blant eksperter på rusfeltet om hva som er det medisinske beste for pasienten.

I litteraturen om samskaping stilles det høye forventninger til at ledere skal bygge tillit mellom partene, håndtere konflikter og sikre at de ikke blir fastlåste og personlige. I rollen som «igangsetter» kan denne «fasilitator»-oppgaven forenkles ved å separere fagkompetanse og erfaringskompetanse. En annen vei å gå for å forebygge personliggjorte konflikter er at ledere, før de setter i gang samskapings-situasjoner, involverer klinikere i diskusjoner om det er ønskelig å ansette en erfaringskonsulent, og hvilken form det nye kollegiale samarbeidet skal ta. Å ta «omkamper» om erfaringskompetanse er ønskelig i avdelingen eller ikke, etter at en person er ansatt i stillingen, er mer destruktivt og moralsk betenkelig. At det foregår slike skjulte «omkamper» beskrives ikke av ledere som deltok i denne studien. De nevner heller ikke at medisinerer kan være et kontroversielt tema, eller at det er noen risiko for at fagkompetanse nedgraderes. At noen klinikere likevel

opplever at det er slik, kan skape konflikter mellom erfaringskonsulenter og klinikere, som lederne ikke får med seg, dersom klinikere velger det handlingsalternativet som Hirschman (1970) kaller «exit», fordi «en blir redd for å si sin egen mening høyt». To ulike former for «exit» beskrives av deltakere i denne studien. Den ene klinikerer velger å holde sine meninger for seg selv, mens den andre beskriver en situasjon der «exit» for den enkelte ikke er nødvendig fordi de på hennes avdeling ikke involverer erfaringskonsulenter i pasientbehandling. Klinikeren som selv velger «exit», etterlyser at leder skal sette foten ned og gjøre forhandlinger om jurisdiksjongrensene på arbeidsplassen unødvendige. Ifølge de to skeptiske klinikerne mangler fagutdannet personale innflytelse på erfaringskonsulenters vurderinger. Denne samarbeidsutfordringen harmonerer med funn i en studie fra Coatsworth-Puspoky et al. (2006) som viser at erfaringskonsulenter kan framstå som om de forstår alt fordi de har gjennomgått en vanskelig livssituasjon, og at dette kan bidra til at samarbeid går i stå.

At motstridende behandlingsregimer reduserer jobbtilfredshet blant erfaringskonsulenter er et funn i amerikanske studier av «peer support» på rusfeltet (Gagne et al., 2018; Hymes, 2015). Funn i denne studien viser at det er stor variasjon mellom klinikere som har gode erfaringer med brukersattelser, og de som har dårlige. Denne variasjonen kan forstås som et uttrykk for at klinikerne som deltok i studien tilhører ulike behandlingssideologier, som i varierende grad «spiller på lag» med idealet om samskaping av tjenester for rusomsorgens pasienter. Skillet mellom ulike behandlingssregimer kan tenkes å gå mellom behandlingssinstitusjoner, men det er også mulig at klinikere på samme arbeidsplass kan identifisere seg med ulike behandlingssideologier, og da blir behovet større for at uenigheter diskuteres åpent, og at roller avklares før erfaringskonsulenter ansettes. I Norge har vi sterke medvirkningstradisjoner i arbeidslivet, og de inflaterte forventningene som stilles til ledere i den internasjonale litteraturen om samskaping, bør, slik vi ser det, «tas ned» til et mer nøkternt nivå for å passe inn i en norsk kontekst og tjene lederes troverdighet som endringsaktører i rusomsorgen.

AVSLUTNING

Hensikten med denne studien var å utforske klinikerer og lederer erfaring med brukersattelser i norsk rusomsorg. Vi har rettet oppmerksomheten mot hvordan fagkompetanse interagerer med erfaringskompetanse. Funn i studien tyder på at det i varierende grad oppstår gjensidig kunnskapsutveksling, endringer i arbeidsmåter, roller og maktforhold når erfaringskonsulenter bringes sammen med fagutdannet personale ved den enkelte behandlingssinstitusjon. Med basis i intervju av

ni klinikere og ledere ved norske rusbehandlingsinstitusjoner kan vi ikke trekke generelle slutninger, og ambisjonen med studien var å opparbeide noen tentative innsikter.

En innsikt fra studien er at klinikere og ledere som arbeider sammen med erfaringskonsulenter i behandlingsopplegg for ruspasienter, ser på erfaringskompetanse som en emosjonell og relasjonell handlingskompetanse fundert i førstepersonserfaringer med mestring av en ruslidelse. Grunnlaget for denne kompetansen bestrides ikke av klinikere som har utviklet et nytt kollegialt «vi», der erfaringskonsulentens kompetanse «åpnes opp» gjennom det praktiske behandlingsarbeidet. Gevinsten ved å kombinere erfaringskompetanse med fagkompetanse i pasientbehandlingen ser ut til å være at energien i arbeidet løftes ved at ulike typer kompetanse brytes mot hverandre. En kollega som tidligere har misbrukt rusmidler, og har kommet seg ut av en vanskelig livssituasjon, er i seg selv et synlig og potent eksempel på at rusbehandling nytter, og dette ser ut til å vitalisere optimismen blant klinikere som har vært i rusomsorgen lenge, og over tid kan miste tro på at pasienter kan oppnå langsiktig bedring.

En annen innsikt er at det i avdelinger der erfaringskonsulenter ikke involveres i behandlingen, beskrives at de raskt blir personlige venner med pasientene. I forlengelsen av det vennskapelige fungerer de som «lynaveledere» i avdelingen når det oppstår konflikter i pasientbehandlingen. At dette brobyggerarbeidet kan være krevende i lengden, og gå på bekostning av den enkelte erfaringskonsulents egen tilfriskning, beskrives av ledere som har erfart at erfaringskonsulenter, for å ivareta seg selv, etter hvert tilpasser seg normer på arbeidsplassen, men da står i fare for å miste særtrekk ved sin handlingskompetanse. Klinikeres omtanke for erfaringskonsulenter kommer til uttrykk i bekymring for at de kan bli utnyttet og isolerte på arbeidsplassen, eller brukes i et lederkarrierespill der deres erfaringskompetanse «hyppes opp og hoies fram».

Den tredje innsikten fra studien er at det er ytterliggående forskjeller internt mellom klinikeres erfaring med brukersansettelser. Variasjonen ser ut til å henge sammen med forskjellige behandlingssideologier som i ulik grad «spiller på lag» med idealet om samskaping av tjenester for rusomsorgens pasienter. Rom for lokal variasjon følger av at erfaringskonsulenters rolle er lite formelt beskrevet, og dette gir ledere autonomi i rollen som «igangsettere». Denne valgfriheten hører med til den norske måten å gjennomføre reformer på. Dersom vi ønsker å beholde denne valgfriheten, og anerkjenner at det finnes ulike behandlingsregimer ved rusrehabiliteringsinstitusjoner i Norge, er det slik vi ser det, avgjørende at ledere involverer klinikere i vurderinger som gjøres før erfaringskonsulenter ansettes, og i defineringen av roller som skjer under oppstarten. Å gi tilstrekkelig rom for uenighet

og kollegial medvirkning når organisatoriske rammebetingelser for samarbeid legges, kan redusere sjansene for at det oppstår skjulte «omkamper» og personliggjorte konflikter som resulterer i at klinikere som opplever å ende opp som den avmektige og nedgraderte part, melder seg ut og gir opp å snakke med erfaringskonsulenter som kolleger.

MERKNADER

Forfatterne har ingen interessekonflikter.

LITTERATUR

- Abbott, A. (1988). *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labour*. Chicago: University of Chicago Press.
- Alm Andreassen, T. (2021). Profesjonaliserte brukerstemmer. Brukeransettelser i spenn mellom sivilsamfunn og arbeidsorganisasjon. I E. Skjeldal (red.), *Kritiske perspektiv på brukervedvirkning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality*. London: Allan Lane.
- Biong, S., Fugletveit, R. & Lofthus, A. M. (2012). Utdanningen medarbeider med brukererfaring i Nedre Buskerud – en forskningsbasert evaluering. Forskningsrapport nr. 4. Institutt for forskning innen psykisk helse og rus, fakultet for helsevitenskap, Høgskolen i Buskerud. <http://hdl.handle.net/11250/142341>
- Borg, M., Sjøfjell Lunde, T., Ogundipe, E., & Bjørlykhaug, K. I. (2017). Brukeres erfaringer med hjelp og støtte fra erfaringsmedarbeidere innen psykisk helse og rus. Høgskolen i Sørøst-Norge, Fakultet for helse- og sosialvitenskap. Forskningsrapport nr. 1 2017. <http://hdl.handle.net/11250/2435131>
- Bovaird, T. (2007). Beyond Engagement and Participation: User and Community Coproduction of Public Services. *Public Administration Review*, 67(5), 846–86
- Christie, N. & Bruun K. (2003). *Den gode fiende. Narkotikapolitikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Coatsworth-Puspoky, R., Forchuk, C. & Ward-Griffin, C. (2006). Nurse-client processes in mental health: recipients' perspectives. *Journal of Mental Health Nursing*, 13(3), juni, 347–55. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2850.2006.00968>
- Coleman, R. & Campbell, J. (2009). *Roads to recovery peer development project: The first year. Ongoing evaluation of the developmental process*. Nottingham: Working to Recovery Publications.
- Davidson, L., Bellamy, C., Guy, K. & Miller, R. (2012). Peer support among persons with severe mental illnesses: a review of evidence and experience. *World Psychiatry. The World Psychiatric Association*, 11(2), 123–128.
- Davidson, L., Chinman, M., Kloos, B., Weingarten, R., Stayner, D. & Tebes, J. K. (1999). Peer support among individuals with severe mental illness: A review of the evidence. *Clinical Psychology Science and Practice*, 6, 165–187.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2003). *Collecting and interpreting qualitative materials*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Evang, K. (1967). *Aktuelle narkotikaproblemer: marihuana, LSD, sentral-stimulerende midler, sniffing o.l.* Oslo: Tiden.
- Fisk, M., Rowe, M., Brooks, R. & Gildersleeve, D. (2000). Integrating consumer staff members into a homeless outreach project: Critical issues and strategies. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 23(3), 244–252.
- Fledderus, J. (2015). *User Co-Production of Public Service Delivery*. Nijmegen: Radboud University.
- Foreningen for human narkotikapolitikk (FHN). (2020). Høringssvar <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing---rusreform-fra-straaff-til-hjelp/id2683686/?uid=5cc9fc43-76a5-4bbf-a362-d64e0068080e>
- Freidson, E. (2001). *Professional powers: A study of the institutionalization of formal knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gagne, C. A., Finch, W. L., Myrick, K. J. & Davis, L. M. (2018). Peer workers in the behavioral and integrated health workforce: Opportunities and future directions. *American Journal of Preventive Medicine*, 54(6), 258–266. doi: <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2018.03.010>
- Gjersing, L.R., & Amundsen, E.J (2018). Historisk oversikt over narkotika i Norge 1912–2018. <https://www.fhi.no/nettpub/narkotikainorge/narkotika-i-historien/historisk-oversikt-over-narkotika-i-norge-1912-2018/>. Nedlastet 16.01.2022.
- Greve, C. (2012). *Reformanalyse: hvordan den offentlige sektor grundlæggende er blevet forandret i 00'erne*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Halligan, J. (2010). Post NPM Responses to Disaggregation through Coordinating Horizontally and Integrating Governance. I P. Lægred & K. Verhoest (red.), *Governance of Public Sector Organizations: Proliferation, autonomy and performance*. London: Palgrave Macmillan.
- Hauge, R. (2009). *Rus og rusmidler gjennom tidene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haugum, M., Holmboe, O., Iversen, H.H., Bjertnæs, Ø.A. (2015). Pasienterfaringer med døgnopphold innen tverrfaglig spesialisert rusbehandling (TSB). Resultater etter en nasjonal undersøkelse i 2015. Rapport nr. 1–2016. Oslo: Folkehelseinstituttet, 2016.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice and loyalty*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Hymes, A. S. (2015). *A phenomenological study of the experiences of substance abuse peer recovery coaches career motivation and professional experiences*. Charlotte: The University of North Carolina.
- Johansen, K. A. (2016). Erfaringsprofesjonen. *Rus og samfunn*, 3, 32–35.
- Joshi, A. & Moore, M. (2004). Institutionalised Co-Production: Unorthodox Public Service Delivery in Challenging Environments. *Journal of Development Studies*, 40(4), 31–49.
- Kobro, L. U., Andersen, L. L., Espersen, H. H., Kristensen, K., Skar, C. & Iversen, H. (2018). *Demokratisk innovasjon: Teorier og modeller for samskapende sosial innovasjon i norske kommuner*. (Skriftserien nr. 24). <https://www.ks.no/contentassets/74ff5e45a36a44ceac3b4e99447e327b/forskningsrapport.pdf>
- Krogh, H. G., Sørensen, E. & Torfing, J. (2020). Samskabelse af innovative offentlige løsninger. I E. Willumsen & A. Ødegård (red.), *Samskaping: Sosial innovasjon for helse og velferd*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lipsky, M. (2010). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russel Sage Foundation.
- Lodge, M. & Gill, D. (2011). Towards a New Era of Administrative Reform? The Myth of the Post-NPM in New Zealand. *Governance*, 24(1), 141–166.
- Malterud, K. (2017). *Kvalitative metoder i medisinsk forskning: En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Matland, R. (1995). Synthesizing the Implementation Literature: The Ambiguity–Conflict Model of Implementation. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 5(2), 145–174.
- Mead, S. & Macneil, C. (2006). Peer Support: What Makes It Unique? *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 10(2), 29–37.
- Mowbray, C. T., Moxley, D. P. & Collins, M. E. (1998). Consumer as mental health providers: First person accounts of benefits and limitations. *The Journal of Behavioural Health Services & Research*, 25(4), 397–411.
- Nordlund, S. (2005). Utviklingen av narkotikabruk i Norge: Tilgjengelighet, holdninger og bruk ifølge surveydata. *Nordic studies on alcohol and drugs*, 22(3–4), 197–208.
- Odden, S., Kogstad, R., Brodahl, M. & Landheim, A. (2014). *Opplærings- og veiledningsbehov hos erfaringskonsulenter*. Sykehuset Innlandet, Nasjonal kompetansetjeneste ROP.
- Ose, S. O. & Ådnanes, M. (2019a). Bruk av erfaringskompetanse i kommunene (notat). Trondheim: SINTEF.
- Ose, S. O. & Ådnanes, M. (2019b). Bruk av erfaringskompetanse i spesialisthelsetjenesten (notat). Trondheim: SINTEF.
- Ostrom, E. (2016). The Comparative Study of Public Economies. *The American Economist*, 61(1), 91–107.
- Plessis, C. du, Whitaker, L. & Hurley, J. (2019). Peer support workers in substance abuse treatment services: *Journal of Substance Use*, 25(3), 225–230, doi: <https://doi.org/10.1080/14659891.2019.1677794>
- Polcin, D.L., Mulia, N., Jones, L. (2012). Substance users' perspectives on helpful and unhelpful confrontation: implications for recovery: *Journal of Psychoactive Drugs*, 44(2):144–52. doi: <https://doi.org/10.1080/02791072.2012.684626>
- Pollitt, C. & Hupe, P. (2011). Talking about government. The role of magic concepts. *Public Management Review*, 13(5), 641–658.
- Prop. 15 S (2015–2016). Opptappingsplanen for rusfeltet (2016–2020). <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-15-s-20152016/id2460953/sec1>
- Repper, T. & Carter, J. (2011). A review of the literature on peer support in mental health services. *Journal of Mental Health*, 20(4), 392–411.
- Repper, J. & Perkins, R. (2003). *Social Inclusion and Recovery: A Model for Mental Health Practice*. London: Bailliere Tindall.
- Røiseland, A. & Lo, C. (2019). Samskaping: Nyttig begrep for norske forskere og praktikere? *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 35(1), 51–58.
- Shepherd, G., Boardman, J. & Slade, M. (2008). *Making Recovery a Reality*. London: Sainsbury Centre for Mental Health.
- Skjeldal, E. (2021). *Kritiske perspektiv på brukermedvirkning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skretting, A. & Amundsen, E. J. (2018). Historisk oversikt over narkotika i Norge 1912–2018. FHI. <https://www.fhi.no/nettpub/narkotikainorge/narkotika-i-historien/historisk-oversikt-over-narkotika-i-norge-1912-2018/>
- Sundøen, L. A. (2011). *De første narkomane*. Masteroppgave. Oslo: Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk, Universitetet i Oslo.
- Straus, D. (2002). *How to make collaboration work?* San Francisco, CA: Berrett-Koehler Press.
- Terum, L. I. (1996). *Grenser for sosialpolitisk modernisering: om fattighjelp i velferdsstaten*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thagaard, H. (2013). *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Topor, A. & Denhov, A. (2015). Going beyond: Users' experiences of helping professionals. *Psychosis*, 7(3), 228–236. <https://doi.org/10.1080/17522439.2014.956784>

- Torfig, J. (2016). *Collaborative innovation in the public sector*. Washington, D. C.: Georgetown University Press.
- Tønne, B. & Kveim Lie, A. (2019). Fra sykdom til kriminalitet: Endringer i synet på rusavhengighet. *Tidsskriftet*. Den norske legeförening.
- United Nations Department for Economic and Social Affairs. (2019). The Sustainable Development Goals Report. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2019.pdf>. Nedlastet 16.01.2022.
- United Nations General Assembly Special Session. (2016). The World Drug Problem. Statement on behalf of the Council of Europe (Pompidou Group), by H.E. Mr. Bent Høie, Minister of Health and Care Services, Norway, 19 April. <https://www.norway.no/en/missions/UN/statements/general-assembly-plenary/20162/ungass-the-world-drug-problem/>
- Verhoest, K., Roness, P., Verschuere, B., Rubecksen, K. & MacCarthaigh, M. (2010). *Autonomy and Control of State Agencies. Comparing States and Agencies*. Palgrave Macmillan.
- Wifstad, Å. (2021). Erfaringskunnskapens forutsetninger. I E. Skjeldal (red.), *Kritiske perspektiv på brukermedvirkning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Åkerblom, K. B., Agdal, R. & Haakseth, Ø. (2020). Integrering av erfaringskompetanse: Hvordan opplever erfaringskonsulenter med ruserfaring sin arbeidssituasjon? (s. 1–68). Nasjonalt senter for erfaringskompetanse innen psykisk helse.
- Åkerblom, K. B. & Hammer, A. E. (2021). Integrering av erfaringskonsulenter: Hvilken vei vil vi gå? *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 18(1), 91–95.
- Åkerblom, K. B. & Ness, O. (2021). Peer support workers in co-production and co-creation in public mental health and addiction services: Protocol for a scoping review. *PLoS ONE* 16(3): e0248558. <https://doi.org/10.1371/journal>.

7. Matomsyn i barnehage- måltidet i eit berekraftig folkehelseperspektiv

Kari Ryslett og Liv Ingrid Aske Håberg

Samandrag Berekraftig utvikling er eit overordna formål for norsk folkehelsepolitikk. Innanfor denne tematikken finn ein barnehagens arbeid med mat og måltid. Studien undersøker ved hjelp av fokusgruppeintervju i seks barnehagar korleis matomsyn blir gjennomført. Dei pedagogiske leiarane opplever medisinske og religiøse matomsyn som overkomelege, medan ikkje-medisinske matomsyn i større grad er utfordrande. Funna blir drøfta i lys av sentrale læreplanteoretiske perspektiv og teori om bakkebyråkrati.

Nøkkelord berekraftig utvikling | folkehelse | bakkebyråkrati | medisinske diettar | ikkje-medisinske diettar | religiøse matomsyn

Abstract Sustainable development is an overriding purpose of Norwegian public health policy. Within this theme, one finds the kindergarten's work with food and meals. The study examines, with the help of focus group interviews in six kindergartens, how food considerations inspections are carried out. The pedagogical leaders experience medical and religious food supervision as affordable, while non-medical food supervision is more challenging. The findings are discussed in light of curriculum theories and the theory of street-level bureaucrats.

Keywords sustainable development | public health | street-level bureaucrats | medical diets | non-medical diets | religious food supervision

INNLEIING

Barnehagemåltidet er eit gryande forskingsfelt. Det er mange årsaker til at det er viktig å sikre eit sunt kosthald blant barnehagebarn. Nesten alle norske barn går i barnehage, 92, 8 % av barnepopulasjonen i alderen 1–5 år (SSB, 2021). Dette betyr at nesten alle barn i denne aldersgruppa et 2–3 måltid i barnehagen kvar dag, saman med andre barn og barnehagepersonalet. Mat i barnehagen er såleis ein del av barnehagens folkehelsearbeid (Kunnskapsdepartementet, 2017).

Denne artikkelen handlar om matomsyn i barnehagen. Matomsyn tyder i denne studien tilbod av spesialmat knytt til medisinske diettar, ikkje-medisinske diettar og matomsyn knytt til religion. Desse matomsyna i måltida har i liten grad tidlegare blitt undersøkte (Andreassen & Øvrebø, 2017; Giæver, 2019; Servin et al., 2017).

I artikkelen tek vi føre oss matomsyn slik det kjem til uttrykk som ideal i sentrale dokument som *Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen* (Helsedirektoratet, 2018) og *Rammeplanen for barnehagen* (Kunnskapsdepartementet, 2017). Vi har vidare gjennomført ei empirisk undersøking som omhandlar pedagogiske leiarar sin opplevde praksis om barnehagemåltidet. Formålet med studien er å finne ut korleis pedagogiske leiarar møter utfordringar knytte til mat og måltid, og problemstillinga er formulert slik: *Korleis opplever pedagogiske leiarar møte med ulike matomsyn i barnehagen?*

Til slutt i artikkelen vil vi på grunnlag av dei empiriske funna drøfte kva utfordringar dei pedagogiske leiarane kan bli møtt med i arbeidet med matomsyn i barnehagemåltidet. Ideal og praksis blir knytt til både læreplanteoretiske perspektiv (Goodlad, 1979) og omgrepet bakkebyråkrati (Lipsky, 1980 i Eriksen & Molander, 2008, s. 163). Det overordna perspektivet for studien er arbeid med matomsyn i eit berekraftig folkehelseperspektiv (FN, 2022).

BAKGRUNN

Berekraftig folkehelseperspektiv

FN vedtok i 2015 17 berekraftige utviklingsmål som skal ligge til grunn for all deira verksemd i åra fram til 2030 (FN, 2022). Desse måla inneber ei konkretisering av dei utfordringane vår generasjon må løyse på vegne av etterkomarane våre (WHO, 1987). Omgrepet berekraftig utvikling består av tre dimensjonar: økonomi, miljø og sosiale forhold (FN, 2022). I denne studien blir det sett nærmare på dimensjonen sosiale forhold, som seier noko om korleis menneske har det i eit samfunn, som til dømes barn i barnehage i Noreg.

I eit overordna perspektiv for denne studien knyter vi oss til berekraftsmål nr 3 og 17 (FN, 2022). I berekraftsmål nr 3 er «God helse og livskvalitet» tema. Formålet er å sikre god helse og fremme livskvalitet for alle, uansett alder. I berekraftsmål nr 17 er samarbeid for å nå måla eit sentralt tema. I ein barnehagekontekst kan det bety at pedagogiske leiarar legg særleg stor vekt på samarbeid med foreldre. Formålet er å samarbeide for å oppnå ei berekraftig utvikling. Arbeid for god helse og samarbeid er uttrykte ideal for barnehagen som velferdsordning i det norske samfunnet (Kunnskapsdepartementet, 2005).

Norsk folkehelsepolitikk har som mål å skape betre levekår med god helse i befolkninga som heilskap, og å redusere sosiale helseforskjellar (Meld. St. 19 (2018–2019)). Barnehagen er ein av dei viktigaste arenaene for folkehelsearbeid retta mot barnepopulasjonen 1–6 år (Lundheim, 2013). I denne samanhengen kan arbeidet med matomsyn i barnehagen bli sett inn i eit berekraftig folkehelseperspektiv, og dette er også vektlagt i studien.

Barnehagemåltidet og nasjonale føringar

Barnehagebarn har utfordrande og lange dagar, og dei treng sunn og tilstrekkeleg mat slik at dei har overskot til leik og læring (Engeset et al., 2019, s. 13; Helsedirektoratet, 2016). Det er viktig at maten til barn er næringsrik, då dette har betydning for helsa både på kort og lang sikt (Lekhal et al., 2019, s. 18). Barnehagen har potensial til å påverke barns matval og vanar i tidleg alder og med det førebygge ernæringsrelaterte sjukdomar seinare i livet (Ciren, 2021).

Familie og foreldre har framleis det grunnleggande ansvaret for barn sitt kosthald (Wilhelmsen, 2010), men i løpet av det siste tiåret har barnehagen fått auka ansvar for barn sine matvanar (Helsedirektoratet, 2018). Samfunnsmandatet knytt til mat og måltid i barnehagen kjem til uttrykk først og fremst gjennom sentrale føringar som barnehagelov (Kunnskapsdepartementet, 2005) og rammeplan (Kunnskapsdepartementet, 2017), men også i Helsedirektoratet (2018) sine *Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen*. Eng et al. (2021) finn i si undersøking av 324 barnehagar at personalet sin kjennskap til Helsedirektoratet sine retningslinjer ikkje er optimal.

Mat i barnehagen er ein del av barnehagens folkehelsearbeid (Kunnskapsdepartementet, 2017). *Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen* stiller krav til måltidsfrekvens, gjennomføring av måltida, spisemiljø, hygiene og måltidets pedagogiske funksjon, i tillegg til den ernæringsmessige samansetninga av mat- og drikkeutbodet (Helsedirektoratet, 2018). Alle måltida i barnehagen skal leggst til rette for barn med særlege behov. Dette inkluderer matallergi, matintoleranse,

sjukdom, spisevanskar, barn med nedsett funksjonsevne og andre særlege behov. *Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen* peikar på 12 råd som er sterke tilrådingar kopla til krav i lov eller forskrift. Råd nummer 11 seier at «Barnehagen skal ta hensyn til barn som har spesielle behov knyttet til mat og måltid» (Helsedirektoratet, 2018).

Samla sett har barnehagen eit omfattande samfunnsmandat knytt til arbeid med mat og måltid, men dette kjem i liten grad til uttrykk i barnehagelærarutdanninga. Barnehagelærarutdanninga har totalt 180 studiepoeng, og av desse utgjør fagområdet mat og måltid 2,5 studiepoeng, med noko variasjon mellom utdanningsinstitusjonane (Husjord, 2018). Folkehelseinstituttet (2019) si undersøking *Midtveisvurdering av nasjonal helseplan for bedre kosthold (2017–2021)* viser til eit auka behov for kunnskap om mat, måltid og ernæring i nøkkelinstansar, som barnehagen, i kommunane. Undersøkinga finn at sjølv om det blir gitt informasjon om materiell og nettsider som gjeld mat og helse, kan kompetansemangel i nøkkelinstansar vere eit hinder for implementering av ønskete tiltak.

Aktuelle matomsyn

Spesialkost er ei kostform der det av medisinske årsaker er nødvendig å utelate, avgrense eller auke innhaldet av bestemte næringsstoff eller andre bestanddeler i maten (Helsedirektoratet, 2012, s. 140). Enkelte diagnosar, som diabetes og cøliaki eller allergiar for ulike stoff, krev spesialkost.

Misvær og Lagerløv (2013) hevdar i si *Håndbok for helsestasjonar 0–5 år* at kunnskap om religiøse matomsyn er nødvendig for å kunne legge til rette mattilbodet for alle barn i barnehagen. Mange i vår tid er opptekne av å ete sunt (Bugge, 2012), og nye mattrendar eller ikkje-medisinske diettar oppstår (Arnesen & Meltzer, 2020). Dei mest populære diettane dei siste 15 åra er vegan- og vegetardiettar og glutenfrie diettar i tillegg til lavkarbo-, ketogene-, paleo-, lavfeitt- og høgproteindiettar (Kaminski, et al., 2020, s. 79). Som regel har ikkje-medisinske diettar svakt eller manglande vitenskapleg belegg (Arnesen & Meltzer, 2020). Internett er den mest brukte kjelda til informasjon (Leung et al., 2017). Forsking på ikkje-medisinske diettar viser at upassande kosthaldsendringar kan føre til ernæringsmanglar, og helsepersonell blir difor oppmoda om å følge med på vekst og spisemønster til barn som har ikkje-medisinske diettar (Kirby & Danner, 2009).

Til saman gir desse nye matomsyna i barnehagen barnehagepersonalet endå fleire arbeidsoppgåver og utfordringar i arbeidet med barnehagemåltidet. Servin et al. (2017, s. 643) konkluderer med at obligatoriske legeerklæringar for å ta i bruk diettar i barnehagen kan redusere unødvendige avgrensingar for barna.

Tidlegare forskning

I lys av ei aukande interesse for ulike mattrender i samfunnet (Arnesen & Meltzer, 2020) er dette eit aktuelt tema å undersøke i eit barnehageperspektiv. Ein finn ein del forskning som gjeld mat og måltid i barnehagen, men denne forskinga har i liten grad sett søkelys på matomsyn og pedagogiske leiarar sine opplevingar med dette arbeidet. Aktuelle døme på tidlegare forskning som gjeld matomsyn, er knytt til arbeid med religiøse matomsyn (Andreassen & Øvrebø, 2017; Giæver, 2019) og forholdet mellom medisinske og ikkje-medisinske matomsyn (Servin et al., 2017).

Andreassen og Øvrebø (2017) har i si kvalitative intervjuundersøking studert korleis styrarar og pedagogiske leiarar imøtekjem muslimske foreldre sine ønske om tilpassing til islamske spiseforskrifter. Dei finn at deltakarane baserer seg på to hovudstrategiar i si tilpassing; enten å servere mat som alle kan ete, eller servere ulike typar mat der muslimske barn kan ete eitt av alternativa. Når det gjeld å gjennomføre ramadan og faste i barnehagen, peikar Giæver (2019) på dette som utfordrande.

Servin et al. (2017, s 634) har undersøkt førekomst av spesialdiettar i svenske barnehagar (N = 3221 barnehagebarn) og finn at om lag 19 % av barna hadde spesialdiettar. Fleirtalet av spesialdiettane er knytte til religiøse og ikkje-medisinske diettar (12 %), medan om lag halvparten så mange er knytt til medisinske diettar (6,3). Halvparten av barna med spesialdiettar mangla diagnose. Servin et al. (2017) konkluderer med at ikkje-medisinske diettar er hovudårsaken til spesialdiettar, og peikar på at diagnose kan redusere unødvendige matrestriksjonar for barn.

Annan type forskning som gjeld mat og måltid i barnehagar, har for ein stor del vore konsentrert omkring helse- og ernæringsperspektiv ved maten (Eng et al., 2021), læring (Dahl & Jensberg, 2011), fysiske faktorars betydning for mat og måltidstidbodet (Aadland et al., 2014). Vidare har også barnehagemåltidet som sosial og pedagogisk arena blitt undersøkt (Fossgaard et al., 2016) og også utvikling av spisepreferansar i barnehagen (Ryslett & Håberg, 2021).

Samla sett er det i lys av tidlegare forskning på feltet behov for meir forskning om matomsyn i barnehagen og korleis pedagogiske leiararar opplever dette arbeidet. Studien løfter såleis fram aktuell tematikk med høg relevans.

TEORETISKE PERSPEKTIV

Denne studien undersøker forholdet mellom ideala slik dei kjem til uttrykk i sentrale føringar og kva som skjer i barnehagemåltidet i praksis. Ei slik tilnærming finn støtte i læreplanteoretiske tilnærmingar som forholdet mellom formulerings-

arenaen og realiseringsarenaen. Formuleringsarenaen tyder formelle retningslinjer og rammer for verksemda, det Goodlad (1979, s. 21) definerer som den politisk vedtekne læreplanen. Realiseringsarenaen tyder korleis intensjonar i retningslinjer og rammer blir levd ut i praksis. Goodlad (1979) hevdar at i ein pedagogisk institusjon vil formuleringsarenaen og realiseringsarenaen ofte ikkje overlape kvarandre fullt ut, og at dette kan kome av at det skjer tolkingar hos den enkelte pedagog på vegen frå den vedtekne læreplanen og til den praktiserte.

Ei slik forståing av læreplanen står i kontrast til ei avgrensa form for rammeplan-teori som har som hovudpoeng at endringar i eksterne rammer fører til endringar i indre prosessar (Lundgren, 1999). Det vil seie at dersom eksterne rammer bli endra, som til dømes Helsedirektoratet (2018) sine retningslinjer om mat og måltid, fører dette til at barnehagane sin praksis blir endra tilsvarande. Ei slik tilnærming manglar pedagogens intensjonar og epistemiske haldningar, medan ramme-faktorteori i utvida form også inneheld pedagogens opplevde mening med det han gjer (Lindblad et al., 1999).

Også andre forklaringsmodellar er aktuelle med omsyn til kvifor formelle rammer og retningslinjer i varierende grad blir implementerte. Sjølv om ytre rammer som lovverk og retningslinjer gir føringar, er det typisk for profesjonsutøvarar at det oppstår situasjonar med bruk av skjønn; «Den profesjonelle resonnering om valg av handlemåte må basere seg på en fortolkning» (Molander & Terum, 2008, s. 20). Pedagogiske leiarar har gjennomført barnehagelærarutdanning og har ansvar for å leie ei avdeling / ein base. Lipsky referert til i Eriksen og Molander (2008, s. 163) hevdar at profesjonar set i verk offentleg politikk i rolla som «bakkebyråkratar». Det betyr for pedagogiske leiarar å både vere ein representant for ein offentleg institusjon (barnehagen) og å utøve ein betydeleg grad av skjønn. Som bakkebyråkratar vurderer og avgjer pedagogiske leiarar kva matomsyn som skal prioriterast, og dei kan oppleve å stå i eit krysspress til dømes mellom formelle retningslinjer og krav frå foreldre.

METODE

Det blei valt ei kvalitativ tilnærming for å empirisk undersøke problemstillinga *Korleis opplever pedagogiske leiarar møte med ulike matomsyn i barnehagen?* Valet av ein kvalitativ forskingsstrategi bygger for det første på at matomsyn er eit fagfelt som i liten grad er utforska (Eng et al., 2021; Servin et al., 2017). Kvalitativ forskning kan brukast til å identifisere sentrale moment i fenomen som i liten grad er undersøkte (Maxwell, 2009).

For det andre er kvalitativ forskning prega av å prøve forstå «the meaning, for participants» (Maxwell, 2009, s. 221). Korleis deltakarar opplever og erfarer sin røyndom, leier over i ei fenomenologisk tilnærming der deltakaren si opplevde livsverd er sentral: «Vi forstår [aldri] noe slik det er i seg selv, men bare slik det fremtrer for oss» (Sagberg, 2014, s. 43).

For det tredje bygger valet av ein kvalitativ forskingsstrategi på at denne tek utgangspunkt i deltakarane sin partikulære kontekst og undersøker moglege samanhengar mellom kontekst og individ (Maxwell, 2009). I denne studien blir deltakarane sine opplevingar sette i samanheng med konteksten samfunnsmandatet, slik det kjem til uttrykk i lovverk og andre sentrale føringar.

Fokusgruppeintervju

For di vi ønskte å undersøke problemstillinga ikkje berre på individnivå, det vil seie kva den enkelte pedagogiske leiar meiner, men også på institusjonsnivå, valde vi å ta i bruk fokusgruppeintervju. Alle pedagogiske leiarar i same barnehagen blei inviterte til å delta. Fokusgruppeintervju skaper empiriske data på gruppenivå (Halkier, 2015).

På førehand var det laga ein felles intervjuguide for alle barnehagane. Omgrepet matomsyn blei ikkje nytta i spørsmåla frå intervjuguiden, men deltakarane fortalde om fenomenet på eige initiativ. Intervjuguiden inneheldt spørsmål om organisering og gjennomføring av måltidet, forankring i nasjonale føringar og årsplan, og om det var utfordringar knytte til arbeidet med mat og måltid.

Utval og tilgang til feltet

Studien nytta pedagogiske leiarar som deltakarar fordi dei, ifølge rammeplanen for barnehagen, har eit meir overordna ansvar for alle delar av dagen, inkludert mat og måltid, enn fagarbeidarar og assistentar (Kunnskapsdepartementet, 2017). Strategiske kriterium for utvalet var for det første barnehagar med minimum tre avdelingar og for det andre barnehagar med både små- og storbarnsavdeling. På denne måten sikra vi ein viss storleik på talet på deltakarar, i tillegg til at opplevingar med matomsyn omfatta alle aldersgrupper i barnehagen.

Gjennom søk på internett på heimesider til tre kommunar fann vi barnehagar som oppfylte dei strategiske kriteria, og vi sende e-post til styrar med førespurnad om deltaking. Seks barnehagar svara ja. I etterkant fekk alle pedagogiske leiarar i kvar barnehage tilsendt informasjonsskriv og samtykkeerklæring. Det blei også opplyst om at studien er godkjent av Norsk senter for forskingsdata (NSD).

Til saman sa 23 deltakarar ja til å delta i studien, og av desse var 21 pedagogiske leiarar og 2 styrarar. Alle er kvinner. Styrarane erstatta pedagogiske leiarar som ikkje hadde høve til å ta del på intervjutidspunktet. Storleik på utval i kvalitative undersøkingar bør ikkje vere større enn at det er mogleg å gjennomføre grundige analysar av datamaterialet (Thagaard, 2018). Det er typisk for kvalitativ forskning å nytte eit lite tal på deltakarar for å kunne forstå korleis hendingar og handlingar blir forma ut frå ein gitt kontekst (Maxwell, 2009).

Barnehagane blei anonymiserte og gitt namna A, B, C, D, E og F. I presentasjon av funn blir det vist til barnehage og ikkje til den enkelte deltakar. Å anonymisere er sentralt for å beskytte deltakarar sin identitet (NESH, 2022).

Alle barnehagane ligg landleg til med nærleik til både tettstadar og naturområde. Tre av barnehagane er kommunale, og tre er private. Barnehagane har frå tre til fem avdelingar. Talet på barn varierte mellom 12–15 på småbarnsavdeling og 24–30 på storbarnsavdeling.

Datainnsamling

Fokusgruppeintervjua fann stad i dei seks barnehagane, og kvart intervju tok omlag 35 minutt. Fokusgruppene bestod av fire til seks deltakarar. Det at deltakarane kjente kvarandre godt, kan føre til ein open og trygg intervjusituasjon, og ifølge Halkier (2015, s. 145) er det viktig at moderator gir uttrykk for at alle deltakarane sine opplevingar er relevante. Dette var med i minnet under leiinga av fokusgruppeintervjua. Det blei nytta opptakar for å sikre ordrett attgjeving. I intervjusituasjonen blei det også lagt opp til både dialog mellom deltakarane og opning for deltakarane sine eigne innspel. Hovudinntrykket er at deltakarane svarta fritt og ope på spørsmåla frå intervjuguiden.

Transkripsjon og analyse

Intervjudata blei transkriberte ordrett. Å skrive om tale til tekst er ikkje berre ein teknisk prosess, men ein tolkingsprosess i seg sjølv, innvevd i kulturell analyse (Malterud, 2017). Forskarens oppgåve blir deretter å fortolke røyndomen som deltakarane allereie har fortolka, ut frå sine perspektiv. Dette viser til ei hermeneutisk tilnærming, som er eit kjenneteikn ved kvalitativ forskning (Thagaard, 2018).

I analysen av transkripsjonane blei det brukt NVivo for å skaffe oversikt til koding og kategorisering av datamaterialet. Datamaterialet blei først analysert deduktivt etter tema, med utgangspunkt i spørsmåla i intervjuguiden. Ei slik temasentrert analytisk tilnærming kan vere formålstenleg for intervjudata (Thagaard,

2018). I tillegg blei ytringar om tematikkar utanom intervjuguiden samanlikna og kategoriserte. Ei slik veksling mellom deduktiv og induktiv tilnærming er typisk i kvalitative intervju (Alvesson & Sköldberg, 1994).

Verifisering

Det blei gjennomført separat koding av begge forskarane i studien, noko som styrker reliabiliteten i studien (Thagaard, 2018). Reliabilitet kan også bli styrkt ved å vere grundig og vise transparens i forskingsarbeidet, og dette er vektlagt i studien.

Det er arbeidd med validitet på fleire måtar. Først ved å nytte både deduktive og induktive tilnærmingar. Desse belyser kvarandre og leier fram til abduksjon (Alvesson & Sköldberg, 1994, s. 42), som igjen støttar opp under at slutningar om funn er sannsynlege. Dette er med på å styrke den *indre validiteten* på studien og gjer funna i større grad gyldige (Maxwell, 1992).

Ytre validitet handlar om kor vidt funn gjeld for andre enn dei impliserte i ein studie (Maxwell, 1992), men funn i kvalitativ forskning er ikkje direkte overførbare. Dei kan likevel inspirere både debatt, praksis og forskning og på den måten ha overføringsverdi (Maxwell, 1992). Sidan ein finn få undersøkingar som gjeld arbeid med matomsyn i barnehagen, kan denne studien sette søkelys på fenomenet og inspirere til vidare forskning.

FUNN

I presentasjon av funn blir først barnehagemåltidet omhandla, slik det går føre seg i kvardagen. Vidare blir ulike typar matomsyn presenterte. Sentrale funn i studien er matomsyn knytte til medisinske og ikkje-medisinske diettar i tillegg til matomsyn knytte til religiøse forskrifter. Til sist blir funn om deltakarane sin kjennskap til sentrale styringsdokument, som gjeld arbeidet med matomsyn, presenterte.

Kontekstualisering av barnehagemåltida

I alle dei seks barnehagane blei det dagleg gjennomført frukost, lunsj og ettermiddagsmåltid. Ingen av barnehagane praktiserte matpakke heimanfrå, slik at all mat gjennom heile dagen er barnehagen sitt ansvar. Til frukost, lunsj og ettermiddagsmåltid blei det oftast servert brødmat med pålegg, men av og til også graut. Servering av varmmat varierte mellom barnehagane frå to gongar per veke til ein gong per månad. Døme på varmmat er ostesmørbrød, havregrynsgraut, tomatsuppe, taco, fis-

kepinnar og potetmos, lapskaus, fiskesuppe, kyllinggryte, fiskeburgar og lasagne. Tidsbruken på måltidsgjennomføringane varierte frå to til tre timar per dag.

Ingen av dei seks barnehagane i studien hadde kjøkenhjelp eller anna personale med særskilt kompetanse til arbeidet med mat og måltid. Alle tilsette tok del i matabeidet og veksla på ansvaret. Arbeidet med matomsyn er eit kontinuering arbeid for personalet i barnehagen, og ansvaret for at dette blir gjennomført på ein tilstrekkeleg god måte, ligg hos dei pedagogiske leiarane.

Medisinske matomsyn

Hovudinntrykket er at arbeidet med medisinske matomsyn er overkomeleg med innarbeidde rutinar og erfaringar. Deltakarane peika på at behovet for matomsyn i form av spesialdiettar varierer mykje frå år til år, og at personalet prøver å handtere dette arbeidet etter sine egne føresetnadar. Deltakarane fortalde om ulike medisinske diagnosar som mjølkeintoleranse, laktoseintoleranse og allergiar mot nøtter og egg. Deltakarane i barnehage B framheva at «Nei, det [medisinske matomsyn] er ikkje ei kjempeutfordring», og vidare: «Skulle det vere noko, er foreldra vilige til å hjelpe til med enten å kjøpe inn sjølve eller at dei hjelper oss på veg».

Å bake glutenfri bakst er ei utfordring, men «vi prøvar i alle fall så godt vi kan» (Barnehage B). Ei anna utfordring er å finne aktuelle oppskrifter når det er fleire barn med spesialdiett:

Vi har eit barn som er veldig allergisk og vi skulle lage julekaker, og det var utan egg, utan mjølk, ja, no seier eg alt, utan soya, utan kanel. Og så hadde vi eit anna barn som hadde cøliaki. Eg tenkte, kva skal vi lage, liksom? (Barnehage F).

På spørsmål om deltakarane har nokre oppskrifter, eller ein «bank», var svaret at dei googla litt og så delte dei det det fann med dei andre avdelingane i barnehagen. Deltakarane i barnehage F peika også på at «Så har vi fått litt oppskrifter med foreldre som eig desse ungane». Ein av deltakarane i barnehage D framheva at «Vi er løysingsorienterte», og alle sa seg samde i dette.

Religiøse matomsyn

Hovudinntrykket er at arbeidet med å handtere religiøse matomsyn er prega av innarbeidde rutinar og blir opplevd som handterleg. Som døme uttrykte deltakarane i barnehage A at å ta matomsyn «det må vi no», fordi dei har muslimske barn i barnehagen. Sameleis fortalde deltakarane i barnehage F at «Vi tek omsyn til ...

svin, halal, så alle får mat som dei kan ete». Dei konkluderte sjølve med at religiøse matomsyn ikkje er noko problem. Deltakarane i barnehage D hevda at «det [religiøse matomsyn] går heilt fint» og vidare: «Du har tilpassa deg det [religiøse matomsyn]».

Å få tak i halalkjøt kan vere utfordrande. Deltakarane i barnehage F fortalde at «Vi har jo ein innvandrarbutikk, den har ikkje så godt utval». Samtidig understrekar deltakarane at «Det har vore ein prosess, vi synest det har vore vanskelegare enn vi synest no» (Barnehage F). Deltakarane i barnehage E peikar også på at «Det går greitt, men du må vere obs. Det er ikkje berre å ta ein Toro-pakke, så måltida må vere veldig gjennomtenkte». Til saman peikar deltakarane på at dei pedagogiske leiarane må ha kontroll og oversikt over både ingrediensar og barna sine ulike matomsyn.

Ikkje-medisinske matomsyn

Hovudinstrykket er at arbeidet med ikkje-medisinske matomsyn blir opplevd som utfordrande av deltakarane i alle dei seks barnehagane. Deltakarane fortalde at det kan vere krevjande å møte foreldra sine krav om alternative diettar ved alminneleg magevondt som luftsmertor, laus mage eller mageknip. Deltakarane uttrykte også bekymring for barna når foreldre tek vekk matvarer og stiller ulike typar diagnosar på barna sine. Deltakarane framheva at dei er usikre på om barna får eit fullverdig kosthald ved ulike typar matrestriksjonar.

Deltakarane understreka at dei skil mellom medisinske og ikkje-medisinske diagnosar. Medisinske diagnosar blir opplevd som reelle: «vi har eit barn i barnehagen som er hyperallergisk, og det er ei verkelegheit» (Barnehage A). I kontrast blir ikkje-medisinske matomsyn i større grad opplevd som utfordrande: «Barna er ikkje testa eller noko, så det er berre noko foreldra trur» (Barnehage A). Deltakarane i studien opplevde at ikkje-medisinske diettar kan vere situasjonsavhengige. Dei erfarte at dersom barn var i selskap utanom barnehagen, eller når det blir servert «noko godt» i barnehagen, så kunne «dei sjølvdiagnostiserte barna» ifølge foreldra få ete maten likevel. I fleire av barnehagane blei legeattest framheva som ei mogleg hjelp i arbeidet med matomsyn. Deltakarane i barnehage A peika på at: «Det er ein trend i tida, det er barnehagar i Tromsø, dei krev no legeattest for at det var so stein hakke gale ...». Sameleis uttrykte deltakarane i barnehage C at: «Av og til tenker ein på om det [ikkje-medisinsk matomsyn] er reelt, og nokon snakkar om legeattest for å bekrefte det. Det er litt vanskeleg, dette her».

Dei tre ulike matomsyna som er vist til her, kan kvar for seg vere overkomelege, sjølv om ikkje-medisinske diettar til ei viss grad er krevjande. Men når det blir

fleire typar matomsyn som skal handterast samtidig, kan dette vere utfordrande. Deltakarane i barnehage D fortalde at dei ofte må lage same rett i inntil fire ulike variantar, fordi «då er det ein som ikkje skal ha kjøt, og så ein som skal ha kyllingpølse i staden for [svinekjøt], og så er det ei vanlig gryte». Deltakarane synest dei har mange spesialprodukt å forhalde seg til, som at «nokon skal ha ris og nokon skal ha havremjølk, og det er enda ein sort til...» (Barnehage C). Oppsummert viser dette til eit spekter av ulike matomsyn som pedagogiske leiarar gjennomfører i barnehagemåltidet.

Sentrale styringsdokument

Hovudinntrykket er at sentrale styringsdokument for mat og måltid i liten grad er kjent for deltakarane. Dette inkluderer også arbeidet med matomsyn. Deltakarane fortalde at dei hadde liten kunnskap om eller oversikt over kva som står i årsplanen om mat og måltid. Unisont frå barnehagane blei det svara litt vagt og at dei ikkje hugsa. Deltakarane i barnehage A sa rett ut: «Ikkje spør så vanskeleg!»

Helsedirektorat (2018) sine *Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen* er lite kjent. To av dei seks barnehagane hadde jobba målbevisst med dette dokumentet, medan dei fire andre barnehagane ikkje hadde arbeidd med retningslinjene. Som døme fortalde deltakarane i barnehage C at «Vi hadde det [*Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen*] på plandag... men det koka litt ut i kålen», medan deltakarane i barnehage F fortalde at «Vi kan vel ikkje tøre å seie nei (latter) [kjennskap til retningslinjene], så for å være ærleg, det er blankt.»

DRØFTING

Spørsmålet vi ønskte å finne svar på i denne studien, er korleis pedagogiske leiarar opplever arbeidet med ulike matomsyn. Hovudfunna i studien er at arbeidet med medisinske og religiøse matomsyn har godt innarbeidde rutinar i barnehagen, og at desse matomsyna ikkje blir opplevd som særskilt vanskeleg å handtere. Derimot kan ikkje-medisinske matomsyn vere meir krevjande å forhalde seg til for dei pedagogiske leiarane. Deltakarane i vår studie er ikkje «redde for» meirarbeidet og gir inntrykk av imponerande pågangsmot for å gjennomføre ulike matomsyn. Samtidig skin det gjennom at det eksisterer eit tydeleg meirarbeid med matomsyn som kan gi utfordringar både praktisk og fagleg. I det følgande vil vi drøfte hovudfunna i lys av berekraftsmål nr. 3 og 17 (FN, 2022), læreplanteoretiske perspektiv (Goodlad, 1979; Lindblad et al.,1999) og teori om bakkebyråkrati (Eriksen & Molander, 2008).

Matomsyn knytte til medisinske diettar

Deltakarane uttrykte stor vilje til å legge til rette for dokumenterte medisinske diettar, spesialkost. Dei fortalde at slike matomsyn er overkomelege og relevante å følge opp. I eit berekraftig folkehelseperspektiv er det svært viktig at barnehagen tek omsyn til barn med særlege behov knytte til mat og måltid (Helsedirektoratet, 2018). Dette er i samsvar med *Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen*, råd nr. 11 (Helsedirektoratet, 2018), som peikar på at barnehagen skal ta omsyn til barn med spesielle behov knytt til mat og måltid. Retningslinjene poengterer særleg omsynet til barn med ulike sjukdomar, intoleranse og allergiar. I eit læreplanteoretisk perspektiv (Goodlad, 1979; Lindblad et al., 1999) betyr funn om slike matomsyn at pedagogiske leiarar handlar i samsvar med formelle retningslinjer.

Funn om matomsyn knytte til spesialkost er også i samsvar med berekraftsmål nr 3, med «God helse og livskvalitet» som tema (FN, 2022). Formålet med berekraftsmålet er å sikre god helse og fremme livskvalitet for alle, uansett alder. Dette vil ifølge Lekhal et al. (2019) vere særleg aktuelt i barnehagealderen, der barna er i sterk vekst og grunnlaget for framtidig helse blir lagt.

Matomsyn knytt til religion

Deltakarane fortalde at religiøse matomsyn er overkomelege og viktige å følge opp, på same måte som medisinske. Med bakgrunn i sentrale dokument som *Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen* (Helsedirektoratet, 2018) stiller religiøse matomsyn seg noko annleis enn matomsyn knytte til spesialkost. Religiøse matomsyn er ikkje nemnde i desse retningslinjene, og pedagogiske leiarar finn såleis ikkje formell støtte til denne type matomsyn i dette dokumentet. I kontrast framhevar rammeplanen likestilling og likeverd mellom religion og livssyn (Kunnskapsdepartementet, 2017), som kan bli tolka til å omhandle tilrettelegging i barnehagen i form av religiøse matomsyn.

Funn frå studien om at religiøse matomsyn blir sidestilt med medisinske, står i kontrast til Andreassen og Øvrebø (2017), som finn at medisinske matomsyn blir vurderte som viktigare enn religiøse. I si forskingsoversikt viser Hovdelien (2018) til eit tydeleg behov for meir forskning på religion og livssyn i barnehagen. Vår studie viser at dette også kan gjelde religiøse matomsyn og særleg då korleis pedagogiske leiarar legitimerer eigen praksis, sidan religiøse matomsyn i liten grad er forankra i sentrale dokument som omhandlar mat og måltid i barnehagen.

Matomsyn knytte til ikkje-medisinske diettar

Studien finn eit tydeleg skilje mellom på den eine sida dokumenterte medisinske diagnosar og religiøse matomsyn og på den andre sida tvitydige utspel eller ikkje-medisinske diettar. Deltakarane fortel om ikkje-medisinske diettar som eksperimenterande, flyktige og ikkje fagleg funderte diettar og at foreldra sjølvdiagnostiserer barna sine. Ei slik usikkerheit kan finne støtte i studien til Kirby og Danner (2009), som peikar på at ein reell fare ved ikkje-medisinske diettar er at desse kan føre til ernæringsmanglar.

Tendensen til å bruke ikkje-medisinske diettar er i samsvar med ein trend som er aukande i samfunnet (Arnesen & Meltzer, 2020). Ikkje medisinske-diett ar er ikkje omtala i *Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen* (Helsedirektoratet, 2018), og pedagogiske leiarar får såleis ikkje formell støtte i dette dokumentet til korleis handtere denne type matomsyn. I eit læreplanteoretiske perspektiv kan det bety at formell støtte er fråverande (Goodlad, 1979; Lindblad et al., 1999).

I studien er matomsyn knytte til ikkje-medisinske diettar initiert av foreldre. Ei mogleg tolking av korleis handtere dette er på den eine sida å la føringar i barnehagelov og rammeplanen for foreldresamarbeid bli gjeldande. Barnehagen som institusjon er pliktig til å strekke seg langt for å imøtekomme foreldra sine ønske (Kunnskapsdepartementet, 2005). På den andre sida kan foreldra kome til å ta val på vegne av sine barn som kan vere i strid med *Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen* (Helsedirektoratet, 2018).

Studien finn at retningslinjene frå Helsedirektoratet (2018) i svært liten grad var kjende for dei pedagogiske leiarane, og tilsvarande funn er også gjort i andre studiar (Eng et al., 2021). Studien har vist at det er behov for vidare undersøkingar om korleis barnehagen handterer sjølvdiagnostiseringstrenden, fordi denne trenden kan påverke barns forhold til mat og måltid inkludert moglege risikoar for feil- og underernæring (Kirby & Danner, 2009).

Utøving av skjønn som bakkebyråkratar

Studien peikar på dilemma som pedagogiske leiarar står i, i spennet mellom formelle føringar, krav frå foreldre og eigen kompetanse. Pedagogiske leiarar blir i stor grad overlatne til seg sjølve for å løyse utfordringar knytte til matomsyn og har inga eller lita støtte i det matfaglege arbeidet. Det vil difor vere behov for å utvide skjønn (Molander & Terum, 2008), særleg i arbeidet med matomsyn knytte til ikkje-medisinske diagnosar. Det er typisk for bakkebyråkratar å møte mange krav og forventningar frå foreldre, og at dei må ta stilling til kva behov som skal stettast (Molander & Terum, 2008). Som bakkebyråkratar skal pedagogiske leiarar forvalte

Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen (Helsedirektoratet, 2018), barnehagelov (Kunnskapsdepartementet, 2005) og rammeplan (Kunnskapsdepartementet, 2017).

Formelle føringar kan på den eine sida vere ei støtte for bakkebyråkrater, men på den andre sida peikar eit læreplanteoretisk perspektiv på at desse ikkje er tilstrekkelege. Det vil ofte vere eit gap mellom den vedtekne læreplanen og den praktiserte (Goodlad, 1979). Dette er også i samsvar med den utvida forma for ramme-faktorteori som inneheld pedagogen som tolkande person, i kontrast til den avgrensa forma for rammeplaneteori som hevdar at endringar i eksterne rammer er tilstrekkeleg (Lindblad et al., 1999).

Studien peikar på eit behov for auka matfagleg kompetanse i barnehagen. Også Folkehelseinstituttet (2019) framhevar behovet for auka kompetanse om mat på barnehagefeltet. Utøving av skjønn (Molander & Terum, 2008) som pedagogiske leiarar må bruke i avgjerder som gjeld matomsyn, kan bli styrkt gjennom meir kompetanse. Grunnutdanninga i barnehagelærerutdanninga inneheld svært lite kunnskap om matfeltet (Husjord, 2018), slik at pedagogiske leiarar har lite støtte i eiga utdanning til å handtere dei ulike matomsyna som i stadig større grad blir opplevd i barnehagen. Pedagogiske leiarar har også lite støtte i formelle dokument med tanke på religiøse og ikkje-medisinske matomsyn (Helsedirektoratet, 2018; Kunnskapsdepartementet, 2017). Det er mogleg at det kan vere behov for sterkare sentrale føringar og krav om formell diagnostisering av barna i arbeidet med matomsyn på barnehagefeltet, slik Servin et al. (2017, s. 634) foreslår.

Berekraftig folkehelseperspektiv

Det vidare spørsmålet er korleis studiens funn om matomsyn, gjennomført av pedagogiske leiarar som tolkande bakkebyråkrater, kan bli sett i samanheng med eit berekraftig folkehelseperspektiv. Barnehagemåltidet har eit stort potensial for barns totale kosthald i Norge, noko som kan ha stor verdi i eit folkehelseperspektiv (Lundheim, 2013). Studien peikar på omfattande bruk av brødmatt som hovudsubstans i dei tre daglege måltida i barnehagen, medan varmmat og varierte rettar i tydeleg mindre grad finn stad. I eit ernæringsperspektiv er dette uheldig, fordi maten kan bli for lite variert (Kirby & Danner, 2009). Når det skal takast ulike matomsyn, kan brødmåltid vere enklare å gjennomføre enn varmmat. Det er behov for å undersøke om kosthaldet i norske barnehagar kan ha samanheng med aukande grad av ulike matomsyn. Det er også behov for å undersøke korleis det å gjennomføre tre måltid dagleg i store barnegrupper utan ekstra ressursar til matarbeidet påverkar kva matomsyn som er gyldige.

Foreldresamarbeid er fundamentalt i ein norsk barnehagekontekst (Kunnskapsdepartementet, 2005), slik at alle typar matomsyn vil vere knytte til samarbeid med foreldre og med det til berekraftsmål 17 «*Samarbeid for å nå måla*» (FN, 2022). Eit aktuelt spørsmål kan vere i kva grad samarbeidet er reelt dersom pedagogiske leiarar opplever at dei må gjere som foreldra seier, sjølv om dei er usamde eller usikre på følgene for barnet. Studien finn at utfordringar først og fremst ligg ved bruk av ikkje-medisinske diettar. Når mattrendane blir for ekstreme eller for snevre og dermed kosten blir for einsidig for dei barna det gjeld, kan dette hindre folkehelsearbeidet i barnehagen (Kirby & Danner, 2009). Dette er uheldig i eit berekraftig folkehelseperspektiv der berekraftsmål 3 om fremjing av god helse og livsstil er sentralt (FN, 2022).

AVSLUTNING

Denne kvalitative studien har undersøkt problemstillinga *Korleis opplever pedagogiske leiarar møte med ulike matomsyn i barnehagen?* Funnt i studien viser at pedagogiske leiarar opplever å ha god kontroll på matomsyn knytte til medisinske diettar og religiøse forskrifter, medan ikkje-medisinske diettar kan vere utfordrande. Det er mogleg at det kan vere behov for endringar i sentrale styringsdokument og krav om diagnostisering av barn i arbeidet med matomsyn på barnehagefeltet. Det er også mogleg at det kan vere behov for eit kompetanseløft i arbeidet med mat og måltid i barnehagen. Dette kan igjen kvalitetssikre arbeidet med matomsyn, slik at dilemma og krysspress for dei pedagogiske leiarane kan bli reduserte. På eit overordna plan er spørsmål som gjeld matomsyn i barnehagen, ein sentral del av eit berekraftig folkehelsearbeid. Samla sett viser studien at det er nødvendig med meir forskning og kunnskap om korleis ein arbeider med matomsyn i barnehagen.

MERKNADER

Forfattarane har ingen interessekonflikatar.

LITTERATUR

- Aadland, E. K., Holthe, A., Wergedahl, H. & Fossgard, E. (2014). Fysiske faktorerers betydning for mattilbudet i barnehagene – en casestudie. *Nordisk barnehageforskning*, 8. doi: <https://doi.org/10.7577/nbf.772>
- Alvesson, M. & Sköldberg, K. (1994). *Tolkning och reflektion: Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Studentlitteratur.

- Arnesen, E. & Meltzer, H. M. (2020). Alternative dietter: Tro håp og vitenskap. *Norsk tidsskrift for ernæring*, (4). https://www.ntfe.no/journal/2020/4/m864/Alternative_dietter:_Tro_h%C3%A5p_og_vitenskap
- Andreassen, B.-O. & Øvrebø, E. M. (2017). Religiøse spiseforskrifter i barnehagen. En kvalitativ undersøkelse om barnehagers strategier for tilpasning i møte med islamske spiseforskrifter. *Nordic early childhood education research journal*, 16, 1–15.
- Bugge, A. (2012). Spis deg sunn, sterk, slank, skjønn, smart, sexy. *Fagrapport 4-2012*.
- Ciren, B. (2021). Mat- og måltidspolitik og retningslinjer i barnehager i Norge og Kina: En komparativ analyse. *European Early Childhood Education Research Journal*, 29(4), 601–616. [10.1080/1350293X.2021.1941170](https://doi.org/10.1080/1350293X.2021.1941170)
- Dahl, T. & Jensberg, H. (2011). Kost i skole og barnehage og betydningen for helse og næring. En kunnskapsoversikt. *TemaNord 2011:534*. <http://norden.divaportal.org/smash/get/diva2:700700/FULLTEXT01.pdf>
- Eng, K. F., Lekhal, R., Eriksen, M. L., Helseth, S. & Lekhal, S. (2021). Mat- og måltidspraksisen i et utvalg norske barnehager – en deskriptiv studie. *Norsk Tidsskrift for Ernæring*. https://www.ntfe.no/journal/2021/4/m-525/Mat_og_m%C3%A5ltidspraksisen_i_et_utvalg_Norske_barnehager_%E2%80%93_en_deskriptiv_studie
- Engeset, D., Torheim, L. E. & Øvrebø, N. (2019). *Samfunnsnærings*. Universitetsforlaget.
- Eriksen, E. O. & Molander, A. (2008). Profesjon, rett og politikk. I A. Molander & L. I. Terum, (Red.), *Profesjonsstudier* (161-178). Universitetsforlaget.
- FN (2022, 27. januar). *FNs bærekraftsmål*. <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>
- Folkhelseinstituttet (2019). *Midtveisevaluering av Nasjonal handlingsplan for bedre kosthold (2017-2021)*. <https://www.fhi.no/publ/2020/midtveisevaluering-av-nasjonal-handlingsplan-for-bedre-kosthold-2017-2021/>
- Fossgard, E., Holthe, A., Wergedahl, H. & Aadland E. K. (2016). Lunsjmåltidet i barnehagen som en sosial og pedagogisk arena. *Barn* 34(3), 7–22. <https://doi.org/10.5324/barn.v34i3.3625>
- Giæver, K. (2019). Å gi rom for muslimske barns utprøving av faste i barnehagen. *Prismet* 70(4), 311–326.
- Goodlad, J. I. (1979). *Curriculum inquiry: the study of curriculum practice*. McGraw-Hill.
- Halkier, B. (2015). Fokusgrupper. I S. Brinkmann & L. Tanggaard (red.), *Kvalitative metoder. En grundbog* (137–152). Hans Reitzels Forlag.
- Helsedirektoratet (2012). *Kosthåndboken. Veileder i ernæringsarbeid i helse- og omsorgstjenesten*. Helsedirektoratet.
- Helsedirektoratet. (2016). *Kostrådene*. <https://www.helsedirektoratet.no/fagligerad/kostradene-og-naeringsstoffer/kostrad-for-befolkningen>
- Helsedirektoratet. (2018). *Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen*. <https://www.helsedirektoratet.no/retningslinjer/mat-og-maltider-i-barnehagen>
- Hovdelien, O. (2018). Forskning på religion og livssyn i barnehagen – oversikt og tendenser 1996–2018. *Prismet* 69(4), 281–301.
- Husjord, L. (2018). Er det behov for kompetanse i ernæring, kosthold og helse i barnehagens helsefremmende og forebyggende arbeid med mat og måltidet? *Psykologi i kommunen* (5), 29–38. <https://psykisk-kommune.no/fagartikkel/er-det-behov-for-kompetanse-i-ernaring-kosthold-og-helse-i-barnehagens-helsefremmende-og-forebyggende-arbeid-med-mat-og-maltider/> 19.59
- Kaminski, M., Skonieczna-Zydecka, K., Nowak, J. K. & Stachowska, E. (2020). Global and local diet popularity rankings, their secular trend, and seasonal variation in Google Trends data. *Nutrition*, 79–80:110759.
- Kirby, M. & Danner, E. (2009). Nutritional Deficiencies in Children on Restricted Diets. *Pediatr Clin N Am*, 56, 1085–1103. doi: <https://doi.org/10.1016/j.pcl.2009.07.003>

- Kunnskapsdepartementet (2005). *Lov om barnehagen*. Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet. (2017). *Rammeplan for barnehagen*. Kunnskapsdepartementet. <https://www.udir.no/globalassets/filer/barnehage/rammeplan/rammeplan-for-barnehagen-nynorsk2017.pdf>
- Lekhal, S., Slapø, H., Lekhal, R. & Drugli, M. B. (2019). *Kosthold og fysisk helse* (1. utg.). Cappelen Damm Akademisk.
- Leung, B., Lauche, R. Leach, M., Zhang, Y. Cramer, H. & Sibritt, D. (2017). Special diets in modern America: Analysis of the 2012 National Health Interview Survey data. *Nutrition Health*. <https://doi.org/10.1177/0260106017732719>
- Lindblad, S., Linde, G. & Naeslund, L. (1999). Frame factor theory and practical reason. *Journal of Swedish Educational Research*, 4(1), 93–109.
- Lundgren, U. P. (1999). The frame factor theory revisited. *Journal of Swedish Educational Research*, 4(1), 31–41.
- Lundheim, R. (2013). *Helse. Forbyggende helsearbeid i barnehagen*. Cappelen Damm AS.
- Malterud, K. (2017). *Kvalitative forskningsmetoder for medisin og helsefag* (4. utg.). Universitetsforlaget.
- Maxwell, J. A. (1992). Understanding and Validity in Qualitative Research. *Harvard Educational Review*, 62(3), 279–300.
- Maxwell, J. A. (2009). Designing a Qualitative Study. I L. Bickman and D. J. Rog (Red.) *The SAGE Handbook of Applied Social Research Methods* (s. 214–253). SAGE.
- Meld. St. 19 (2018–2019). *Folkehelsemeldinga – Gode liv i eit trygt samfunn*. Helse- og omsorgsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-1920182019/id2639770/>
- Misvær, N. & Lagerløv, P. (2013). *Håndbok for helsestasjoner 0–5 år*. (5. utg.). Kommuneforlaget.
- Molander, A. & Terum, L. I. (2008). Profesjonsstudier – en introduksjon. I A. Molander, A. & L. I. Terum (Red.), *Profesjonsstudier* (s. 13–28). Universitetsforlaget.
- NESH (2022). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*. <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-og-humaniora/>
- Ryslett, K. & Håberg, L.I. A. (2021). Korleis blir det arbeidd med utvikling av smakspreferansar i barnehagen? *Norsk Tidsskrift for Ernæring*, 19(4), 6–13. <https://www.ntfe.no/asset/2021/NTFE-2021-04.pdf>
- Sagberg, S. (2014). Vitenskapsteori for bachelorstudenter. I M. D. Bergsland & H. Jæger, *Bacheloroppgaven i barnehagelærerutdanningen* (25–48). Cappelen Damm Akademisk.
- Servin, C., Hellerfelt, S., Botvid C. & Ekström, M. (2017). Spesialkost er vanlig blant førskolebarn i alderen ett til fem år i Sørøst-Sverige ifølge en befolkningsbasert tverrsnittundersøkelse. *Acta Paediatrica*, 106(4), 634–638. <https://doi.org/10.1111/apa.13753>
- Statistisk sentralbyrå (2021). *Barnehager. Andel barn i alderen 1–5 år som har plass i barnehage*. <https://www.ssb.no/utdanning/barnehager/statistikk/barnehager>
- Thagaard, T. (2018). *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitative metoder*. Fagbokforlaget.
- Wilhelmsen, B. U. (2010). Barnehagen i et folkehelseperspektiv: arena for et sunt kosthold og fysisk aktivitet. I B. Wilhelmsen & A. Holthe (red.), *Måltider og fysisk aktivitet i barnehagen – barnehagen som arena for folkehelsearbeid* (s. 17–31). Universitetsforlaget.
- WHO (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development. Our Common Future*. Brundtlandkommisjonen.

8. Forutsetninger for en bærekraftig profesjonell hjelperrolle

Ole David Brask

Sammendrag Vår tids trusler mot bærekraftig utvikling bunner i et problematisk samspill mellom sosiale, økonomiske og miljømessige forhold og manglende helhetstenkning både i et generasjonsperspektiv og i et globalt perspektiv. I dette utfordringsbildet får utdanningene viktige oppgaver, også helse- og sosialutdanningene. Sentralt i Unescos strategi står en økt vektlegging av transformativ pedagogikk der studentene øves i kritisk refleksjon, i å utfordre egne referanserammer og i å innta ulike og nye perspektiver. Helse- og sosialprofesjonene er viktige endringsagenter i vårt samfunn, potensielt på både individ- og systemnivå. Samtidig stilles det helt spesielle krav til endringsagenter i bærekraftsammenheng fordi et perspektiv om gjensidig avhengighet må ligge til grunn, for både relasjoner menneske til menneske og menneske til natur. Dette krever en endring av innstilling og modus som åpner for mer dialog, mer samhandling og mer kollektivitet. I dette essayet ser jeg på den profesjonelle hjelperollens betydning for bærekraftig utvikling og diskuterer mulige kjennetegn ved en bærekraftig hjelperolle.

Abstract Today's threats to sustainable development are rooted in a problematic interplay between social, economic, and environmental conditions, and a lack of holistic thinking both in a generational and a global perspective. In this challenging picture, the educational programs are given important tasks, including the health and social educations. Central to UNESCO's strategy is an increased emphasis on transformative pedagogy, where students are trained in critical reflection, in challenging their own frames of reference and in taking on different and new perspectives. The health and social professions are important agents of change in our society, potentially at both the individual and system level. At the same time, very special demands are made on change agents in the context of sustainability, because a perspective of interdependence must be the basis, for both human-to-human and human-to-nature relations. This requires a change of attitude and mode, which allows for more dialogue, more interaction, and more collectively. In this essay, I look at the impor-

tance of the role of the professional helper for sustainable development and discuss possible characteristics of a sustainable helper role.

Nøkkelord hjelperolle | profesjoner | bærekraft | utdanning, kjerneroller

INNLEDNING

Bærekrafttemaet utfordrer oss alle til å forstå noe om sammenhenger. Ikke minst utfordres vi på relasjonen mellom individnivå og systemnivå, mellom det vi gjør som enkeltpersoner, og det som følger av endringer i sosiale, økonomiske og miljømessige forhold. «Alt henger sammen med alt», sa Gro Harlem Brundtland og uttrykte dermed både noe viktig og noe frustrerende ved bærekrafttemaet. Viktig, fordi dette peker på innsikten i *gjensidige* relasjoner, en innsikt som ofte beskrives som avgjørende for bærekraftig utvikling. Frustrerende fordi det refererer til en stor og *helhetlig* sammenheng som kan føles både fjern, diffus og kompleks for enkeltmennesket å forholde seg til. Jeg vil straks gå nærmere inn i hva gjensidighet og helhet innebærer i denne sammenhengen. Det ligger her en fare for at det enkelte menneske kan føle seg maktesløs i bærekraftsammenheng, samtidig som vi vet at det er menneskeheten som må ta ansvaret.

I dette vitenskapelige essayet vil jeg fokusere på de profesjonelle hjelperne, helse- og sosialprofesjonene, og hvordan deres samfunnsoppdrag og rolle kan tenkes å bidra til en mer bærekraftig utvikling. Som et grunnlag for å diskutere dette ser jeg behov for å plassere hjelpernes kompetanse inn i en utdanningshistorisk sammenheng. Etter innledningen vil jeg derfor se på hvordan dannelse og utdanning i et samfunn kan gi individer kompetanse og dedikasjon til å gjøre en forskjell i samfunnet de lever i, herunder bærekraftsspørsmålet.

Det var den såkalte Brundtland-kommisjonen som først definerte bærekraftig utvikling, i rapporten *Vår felles framtid*:

En utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov. (WCED, 1987)

Rapporten tegnet et bilde av alvorlige menneskeskapt klimaendringer, overforbruk av ressurser, sosial ulikhet, fattigdom og konflikter, og at deler av verdens befolkning lever på bekostning av andre, både globalt og i forhold til kommende generasjoner (WCED, 1987).

Da FN vedtok sine 17 bærekraftsmål, ble dette beskrevet som verdens felles arbeidsplan for å utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet og stoppe klimaendringene

innen 2030 (FN, 2015). Bakgrunnen var en erkjennelse av at økonomi, sosiale forhold og miljø påvirker hverandre i større grad enn det en tidligere trodde. Helse- og sosialområdet regnes i dag som svært sentralt i en bærekraftig utvikling. Ikke minst handler det om at den globale helsetilstanden er en premis for gode løsninger innenfor økonomi, klima og fattigdom. I tillegg er det knyttet enorme lidelser og ressursbruk til de viktigste årsakene til kroniske sykdommer og død (Gostin et al., 2019).

Gjensidighet

Hva slags gjensidige relasjoner er det Brundtland viser til, og som har brakt menneskeheten opp i vanskeligheter? Her snakker vi ikke bare om relasjoner mellom mennesker, men like mye om relasjoner mellom mennesker og natur, og i siste instans hele biosfæren. Gjensidighet og gjensidig avhengighet, *interdependence*, er begreper som går mye igjen i forklaringer av menneskets relasjon til naturen og økosystemene (Bouwen & Taillieu, 2004; FN, 2015; Hernández et al., 2012; Morelli, 2011). Gjensidig avhengighet handler om at miljøet vil profitere på menneskers innsats for naturvern, og at mennesker trenger naturen for å overleve. Begrepet relasjon peker på forholdet mellom mennesker og miljø, og nåtidige og framtidige konsekvenser av ikke å forholde seg til den gjensidige avhengigheten (Hernández et al, 2012).

Samtidig kan det virke som at menneskeheten har sluttet å forholde seg til disse sammenhengene, satt på spissen. Når vi i dag opplever alvorlige trusler mot en bærekraftig utvikling, så kan det ha sin bakgrunn i et antroposentrisk verdensbilde der mennesket oppfatter seg som verdens sentrum, er overordnet alt annet og har til oppgave å utnytte naturressursene til beste for seg selv og sin overlevelse (Allen et al., 2019). I dette bildet mangler den grunnleggende gjensidigheten i relasjonene som kunne gitt nødvendig innsikt og fleksibilitet i forhold til omgivelsenes muligheter og begrensninger. Også begrepet *interconnected* benyttes mye i litteraturen, altså gjensidig forbundet eller sammenvevet, som et uttrykk for hvor tett alt henger sammen. En god illustrasjon på dette er dagens situasjon med covid-19 og ansvarliggjøringen av individer ut fra nasjonale og globale hensyn (Beever & Morar, 2017; Davis et al., 2009; Leal Filho et al., 2020).

Utfordringene med et antroposentrisk verdensbilde kan sammenlignes med hva Skjervheim (1992) kalte for det instrumentalistiske mistaket, der en lærer eller helse- og sosialarbeider ikke legger til grunn respekten og lydhørheten for eleven/pasienten, men forholder seg pragmatisk og teknisk til denne. Satt på spissen har hjelperen da et mål om å påvirke den andre *ensidig*, i retning av læring eller tilfrisk-

ning. Vi vet fra forskning at den profesjonelle hjelperens relasjon til pasienten eller brukeren har betydning for effekten av behandlingen, eller for motivasjonen til i det hele tatt å ta imot hjelp (Kerse et al., 2004; Razzaghi & Afshar, 2016). Hjelpere-lasjoner og samarbeidsrelasjoner vil være avhengige av en grad av *gjensidighet* mellom partene som både gir nødvendig informasjonsflyt, fellesskapsfølelse og tillit.

Helhet

Det kritiske perspektivet ovenfor henger sammen med et annet og beslektet moment i denne sammenheng, nemlig utfordringer knyttet til et *dikotomisk* eller dualistisk verdensbilde med linjer tilbake til Descartes. I dette verdensbildet er mennesket atskilt fra naturen, står utenfor den og kan påvirke den utenfra. Samtidig forutsettes en todeling av fenomener generelt, slik som: natur/kultur, tanker/følelser, kropp/sinn, individ/samfunn, lokal/global og kunst/vitenskap (Lehtonen et al., 2018; Norgaard, 2006). Denne typen splitting er bekymringsfull i bærekraftsammenheng om den innebærer at mennesker opplever seg som frakoblet de sammenhenger de er en del av.

Kanskje er det menneskets behov for forenkling som gjør at forståelsen for helhet og sammenheng svikter. Vi sier gjerne at «helheten er mer enn summen av delene», men spørsmålet er om dette gir oss den nødvendige innsikten i bærekraftsammenheng. Det er da også et paradoks at vi på den ene siden vet at det er *enkeltindivider* som må gjøres ansvarlige og gis en meningsfull rolle, samtidig som alle definisjoner på bærekraft viser til en fjern *helhet* og handler om komplekse sammenhenger på systemnivå.

Den amerikanske klimafilosofen Timothy Morton (2018) er lite fornøyd med uttrykket «helheten er mer enn summen av delene» i denne sammenheng. Han mener at uttrykket riktignok kan ha bidratt til en viss respekt og interesse for systemnivået, men at det ikke har bidratt til forståelse av hvordan denne «merverdien» oppstår, på godt og vondt. Vi vet jo at vi som enkeltpersoner gjerne kan la bensinmotoren gå på tomgang uten at verden går under, samtidig som vi vet at *menneskeheten* ikke kan bagatellisere det. Hvordan skal vi forklare dette gapet mellom individ- og systemnivå, og hvor begynner og slutter ansvaret? Det må selvsagt være sånn at en menneskeskapt økologisk krise både startes og opprettholdes av handlingene til enkeltindivider. Likevel er sammenhengene såpass komplekse at det ikke er enkelt – for folk flest – å se hvordan en bør handle, i vanlige hverdags-situasjoner.

Mortons (2018) bidrag, i vår sammenheng, er først og fremst at vi må ha like stor respekt for delene som for helheten. Dette er ikke atskilte fenomener, de eksisterer

i kraft av hverandre. Helheten – for eksempel en framtidig kontroll på covid-19-pandemien – finnes ikke uten delene, slik som den enkelte profesjonelle hjelperens innsats i for eksempel vaksinerings og smittevern. Det handler altså om å ha respekt for verdivalg og handlinger i «det lille bildet», det vi har rett foran oss, samtidig som dette er vårt vindu til å påvirke og forstå «det store bildet». Uten dette perspektivet vil sannsynligvis ikke individene få nødvendig styrke og dedikasjon til å utøve bærekraftig praksis.

På dette grunnlaget oppfatter jeg menneskets innsikt i begrepene gjensidighet og helhet som avgjørende for en bærekraftig utvikling, og at begrepene er viktige å ha med videre i drøftingen. Samtidig framkommer det at en bevegelse i retning av mer gjensidighet og helhet ikke *alene* vil løse problemene, det er nødvendig å forstå dette som polariteter – gjensidighet–ensidighet og helhet–deler.

Helse- og sosialprofesjonene

Helse- og sosialarbeidere retter mye av sin innsats mot enkeltindivider, men er samtidig så mange, og treffer så stor andel av befolkningen, at de med stor sannsynlighet vil sette et «fotavtrykk» på gruppenivå, samfunnsnivå eller globalt nivå. Det kanskje mest kjente eksempelet på dette er antibiotikaresistens, et økende problem både i Norge og globalt (Steinbakk et al., 2014). Bare i Europa er antibiotikaresistens ansvarlig for 33 000 årlige dødsfall (Cassini et al., 2019). Legene er derfor pålagt en restriktiv foreskrivingspraksis når andre faglige og etiske hensyn tillater det, noe som har bidratt til lavt resistensnivå i Norge (Steinbakk et al., 2014). Eksempelet viser hvor stor betydning handlingene til enkeltindivider, også *overfor* enkeltindivider, har for bærekraftig utvikling.

Denne typen handlekraft vil imidlertid også avhenge av en mestringsmotivasjon eller myndiggjøring (empowerment) hos den profesjonelle som bygger på kunnskap og tilbakemelding om, og dermed tro på, egen innvirkning. Studier tyder på at mennesker som opplever lite kontroll og innvirkning, også i liten grad engasjerer seg i bærekraftig praksis (Muskavage, 2016), mens aktiv deltagelse og empowerment ser ut til å virke i andre retningen (Lyons et al., 2001). Avstanden til konsekvensene av egen atferd er typisk stor i bærekraftsammenheng, både i tid og rom, siden en forstår sammenhenger i lys av både et generasjonsperspektiv og et globalt perspektiv. Normalt vil forsinkede eller forskjøvede konsekvenser svekke individets motivasjon, men det skal være mulig å øve opp evnen til å tolerere slike *avstander* (Bouman et al., 2021; Hirsh et al., 2015). I en mye referert oversiktsartikkel tar Lehtonen et al. (2018) til orde for at høyere utdanning må fremme «økologisk intelligens» hos kandidatene, og framhever spesielt bevissthet om gjensidige

sammenhenger og systemtenkning som kjernekompetanse i bærekraftssammenheng.

Vi ser altså at forståelse av perspektivene om gjensidighet og helhet er vesentlige, samtidig som vi ser at menneskets opplevelse av umiddelbar mestring og innvirkning er avgjørende for motivasjonen. Lignende dilemmaer og tilsynelatende paradokser er også typiske for helse- og sosialprofesjonenes arbeidshverdag, der hjelperen står i et kontinuerlig spenningsfelt mellom handling og samhandling, på både individ- og systemnivå. Denne praksisvirkeligheten stiller krav til den profesjonelle hjelperens rolle og kompetanse, og det er interessant å se på hvor verdifull en slik hjelperolle kan være i bærekraftssammenheng. Med begrepet rolle forstår jeg her et sett av forventninger og normer som knyttes til en bestemt stilling, faggruppe, posisjon eller funksjon (Lauvås & Lauvås, 2004).

I sum peker argumentasjonen mot at en mer bærekraftig utvikling vil kreve en bevegelse av fokus fra *ensidige* til *gjensidige* sammenhenger og fra *dikotomisk* til *helhetlig* forståelse. Like viktig er det imidlertid å forstå dette som polariteter, eller spenningsfelt, og å øke borgernes kompetanse i å forholde seg til skiftende, komplekse og motsetningsfylte sammenhenger.

Dette er kunnskap som må bygges opp i samfunnet gjennom danning og utdanning, og det er mulig at helse- og sosialprofesjonene har et gunstig utgangspunkt i kraft av sin kompetanse og rolle.

På denne bakgrunn ønsker jeg å se nærmere på følgende spørsmål:

- Hvordan kan danning og utdanning fremme bærekraftig praksis, og hvilke spesielle muligheter ligger i den profesjonelle hjelperollen?

Den røde tråden her er kompetanse, i noen tilfeller satt i system ved at profesjoner gis spesielle samfunnsoppdrag med en kompetanseprofil som utformes deretter. I litteraturgjennomgangen vil jeg utforske noen forbindelseslinjer mellom danning, utdanning og bærekraft, herunder profesjonsutdanning. Deretter vil jeg presentere en modell på den profesjonelle hjelperollen og se spesielt på hvordan perspektivene om gjensidighet og helhet knytter seg til denne. På dette grunnlaget vil jeg diskutere hjelperollens betydning for bærekraftig utvikling og eventuelle muligheter for styrking av bærekraftspotensialet i rollen.

DANNELSE, UTDANNING OG BÆREKRAFT

Dannelse og bærekraft

Dannelsesbegrepet oppstod med tysk nyhumanisme tidlig på 1800-tallet, der kjennskap til klassisk kultur, språk og historie stod sentralt (Hjardemaal & Jordell, 2011). I denne epoken var det viktig å sette mennesket i sentrum og å skille det fra dyrene. Selvbevissthet, refleksjonsevne og evne til å påvirke egen utvikling ble vektlagt (Straume, 2013). Filosofen Kant la betydelig vekt på autonomi som del av et humanistisk dannelsesideal der mennesket har evne til selvstendig tenkning. Samtidig handlet dannelse om evnen til å innta flere og nye perspektiver og til å ha innlevelse i andres skjebne. Moral og sosial samvittighet hadde en viktig plass både mellommenneskelig og samfunnsmessig (Jepsen, 2017). I løpet av 1800-tallet skjedde det en dreining i retning av moderne kultur og nåtidige perspektiver, og skolen fikk en viktig rolle i identitetsbygging i den forbindelse. På 1900-tallet ble etterkrigstiden preget av oppgjør med nasjonalistiske og totalitære strømninger, og utdanningene la vekt på å utvikle demokratisk og kritisk tenkeevne. Fra 1980-tallet har den tiltagende globaliseringen fått stadig større plass i takt med behovet for internasjonale og helhetlige perspektiver (Løvlie et al., 2011).

Det var også på 80-tallet at Brundtland-kommisjonen knyttet begrepet bærekraft til en utvikling som tilfredsstillende dagens behov uten å ødelegge framtidige generasjoners muligheter til å tilfredsstille sine behov (WCED, 1987). Vi kan kanskje si at målet like mye er å utvikle ansvarlige *framtidborgere* som *verdensborgere*, selv om disse også vil henge sammen. Det er avgjørende at individet forstår noe av helheten det er en del av, og står i et gjensidig avhengighetsforhold til. Selv om forståelsen av mennesker som verdensborgere ikke er ny, så ligger det en ny forståelse av hva dette innebærer, i at vi ikke kan påvirke verden utenfra (ensidig), men lever i et toveis påvirkningsforhold og avhengighet (gjensidig). I tillegg har framtidsperspektivet fått en større plass enn tidligere.

I nyere tid beskriver det såkalte *Dannelsesutvalget for høyere utdanning* dannelse i flere punkter, hvorav det siste lyder:

Evnen til å se seg selv som et medlem av et større fellesskap, lokalt, nasjonalt og globalt, og erkjennelsen av at ens egne krefter og talenter står i tjeneste for et større, felles gode. (Dannelsesutvalget, 2009, s. 10)

Dannelsesutvalget legger i beskrivelsen stor vekt på kandidatens evne til kritisk refleksjon og til å kunne anvende flere perspektiver og forståelsesrammer i en sak. Evnen til å stille seg åpen og undrende overfor fenomener poengteres, og det å kunne lytte. Avhengigheten av andre mennesker er et sentralt punkt, og evnen til

å samarbeide med tanke på å nå mål som ikke kan nås alene. Viktig er også det å kunne formidle og uttrykke seg i et kommunikativt fellesskap. Det å se seg selv som samfunnsborger og verdensborger er vektlagt, og ansvaret for å bidra i et større fellesskap. Parallelt med dette trekkes det også fram en mer individualistisk og uavhengig side, ved at individet må kunne mobilisere og ta kreative initiativer uten å vente på instruksjoner fra andre (Dannelsesutvalget, 2009).

Vi ser at individet utfordres til å ta steget ut av sitt eget egosentriske perspektiv og betrakte verden fra andres perspektiv, riktignok med utgangspunkt i en bevisstgjøring av egne tanker, motiver og verdigrunnlag. I tillegg til at kritisk tenkning er en rød tråd her, ser vi en grunntanke om kollektivistisk innstilling og gjensidig avhengighet. Vi møter altså igjen en type polaritet mellom et autonomi- eller uavhengighetsideal på den ene siden og et ideal om fellesskap og avhengighet på den andre. Uavhengighetsidealet handler om menneskets selvbestemmelse, ansvar, evne til kritisk tenkning og refleksjon. Avhengighetsidealet handler om empati, tilhørighet og nestekjærlighet (Hjardemaal & Jordell, 2011).

Danske Mads Strarup har skrevet boka *Hva' nu* om bærekraftig dannelse i barnehage og skole (Strarup, 2018). Han er opptatt av at klimaforandringer er resultatet av hverdagshandlingene til enkeltmennesker, altså hver og en av oss. Strarup beskriver bærekraftig dannelse som et nytt *moralsk kompass* som han mener vil få oss til å handle på nye måter. Han peker på at det gjennom de siste 150 års industrialisering har vært allment akseptert å utnytte naturen for egen vinnings skyld. Strarup (2018) mener samfunnet har sviktet de oppvoksende generasjonene når det gjelder å etablere en sterk personlig moral.

Utdanningene må vektlegge den gjensidige relasjonen mellom menneske og natur og fremme endringskompetanse og systemisk tenkning, mener Strarup (2018). Samtidig er ikke teoretisk forståelse tilstrekkelig, vi må samtidig utfordres på et personlig plan og utvikle en dyp forståelse av sameksistens mellom artene (Strarup & Elbæk, 2020).

Utdanning og bærekraft

Bærekraftig utdanning blir gjerne forbundet med begrepet *transformativ læring* som beskriver en læringsprosess som endrer selve forståelsesrammen eller verdensbildet til studenten (Mezirow, 1997). Målet med transformativ læring er å myndiggjøre mennesker til å gjennomføre slike endringer i egen forståelsesramme. I et slikt verdensbilde står ikke mennesket utenfor naturen og kan utnytte denne til eget beste. På samme måte står heller ikke de rike landene på utsiden av det globale fellesskapet og kan utnytte ressursene fritt, til eget beste.

Vi kjenner her igjen perspektiver om sammenheng (gjensidighet) og krav om solidaritet, både globalt og i forhold til kommende generasjoner (helhet). Sipos et al. (2008) peker på at transformativ utdanning bygger på kritisk pedagogikk som setter spørsmålsteget ved kunnskap som noe verdinøytralt. Kritisk pedagogikk handler om å utfordre etablerte sannheter, bidra til samfunnsendringer i retning av mer demokrati, mer rettferdig fordeling og styrkede menneskerettigheter.

Hva innebærer dette i praksis for høyere utdanning? Moore (2005) legger vekt på at transformativ læring i høyere utdanning krever store endringer i studieopplegg og annen organisering for å legge til rette for kritisk refleksjon, mer eksperimentell og erfaringsbasert læring, og også tverrfaglig og tverrprofesjonell læring. UNESCO (2017) beskriver *utdanning for bærekraftig utvikling* som:

... education that empowers learners to take informed decisions and responsible actions for environmental integrity, economic viability, and a just society – for present and future generations. (UNESCO, 2017, s. 63)

Det norske Utdanningsforbundet benytter lignende formuleringer i sine forventninger til hvordan utdanningene bør møte kravet om en bærekraftig utvikling (Aaslid et al., 2019). Forbundet taler for å utdanne selvstendige, myndiggjorte og optimistiske tenkere som har evne til å reflektere over egne holdninger og valg, og over eget verdigrunnlag.

I sin veileder *Education for Sustainable Development Goals* beskriver UNESCO åtte nøkkelkompetanser for utdanningene, relevante for alle de 17 vedtatte bærekraftmålene (UNESCO, 2017). Nøkkelkompetansene (gjengitt i boks 1) beskriver individuelle egenskaper som er nødvendige for selvorganisering og handling i komplekse situasjoner: *systemkompetanse, forutseende kompetanse, normativ kompetanse, strategisk kompetanse, samhandlingskompetanse, kompetanse i kritisk tenkning, kompetanse i selvbevissthet og integrert problemløsningskompetanse*. Disse innbefatter både kognitive, emosjonelle, atferdsmessige og motivasjonelle elementer. Nøkkelkompetansene spenner over et stort spekter av kunnskap, ferdigheter og generell kompetanse, med mange forbindelser til dannelsesidealer som har fulgt høyere utdanning lenge.

Overordnede krav til refleksjonsevne og selvobservasjonsevne er i seg selv ikke nytt. Konteksten er imidlertid ny ved at kompleksitetsgraden og uforutsigbarheten øker i bærekraftsammenheng, og dermed kravene til kandidatens fleksibilitet og integritet. Det framgår også av nøkkelkompetansene at kandidaten vil bevege seg innenfor to viktige spenningsfelt, som jeg var inne på i innledningen:

- mellom helhetsperspektiv og delperspektiv – jamfør nøkkelkompetanse 1 og 3, systemkompetanse og normativ kompetanse
- mellom gjensidighetsperspektiv og ensidighetsperspektiv – jamfør nøkkelkompetanse 5 og 4, samhandlingskompetanse og strategisk kompetanse (boks 1)

Disse spenningsfeltene utfordrer kandidatens *fleksibilitet* mer enn tidligere, og det forventes en kontinuerlig åpenhet for alternative perspektiver. UNESCO (2017) framhever viktigheten av samarbeid på tvers av fag, utdanninger og institusjoner og poengterer at enkeltstående perspektiver, fag eller forståelsesmåter ikke kan løse bærekraftutfordringene alene. Samtidig er ikke fleksibilitet noe som kan vurderes isolert, det må følges av *integritet*, der personen framstår på en samlet og troverdig måte, og der faglig, personlig og praktisk kompetanse er forbundet med hverandre (Kassel et al., 2016; Lehtonen et al., 2018; Lozano, 2007; Surbone, 2013).

UNESCOs nøkkelkompetanser var også utgangspunktet for den såkalte SDG-konferansen i Bergen (Sustainable Development Goals) i 2019. Konferansen ble startskuddet til en plattform for deling av beste praksis universitetene imellom, med tanke på bærekraftmålene. En arbeidsgruppe la fram rapporten *SDG – Quality in higher education* (Forpro, 2020) som bygger på UNESCOs nøkkelkompetanser. Arbeidsgruppen videreførte de åtte punktene, men valgte å presisere viktigheten av tverrfaglig samhandling under punkt 5, boks 8.1. I tillegg ble et ekstra punkt lagt til, om kreativ kompetanse bygget på punktene om forutseende kompetanse, tverrprofesjonalitet og kritisk tenkning (2, 5 og 6 – boks 8.1).

Boks 8.1 UNESCOs åtte nøkkelkompetanser for bærekraftig utvikling

Key competencies for sustainability (UNESCO, 2017)

1. Systems thinking competency (*systemkompetanse*): the abilities to recognize and understand relationships; to analyse complex systems; to think of how systems are embedded within different domains and different scales; and to deal with uncertainty.
2. Anticipatory competency (*forutseende kompetanse*): the abilities to understand and evaluate multiple futures – possible, probable, and desirable; to create one's own visions for the future; to apply the precautionary principle; to assess the consequences of actions; and to deal with risks and changes.
3. Normative competency (*normativ kompetanse*): the abilities to understand and reflect on the norms and values that underlie one's actions; and to negotiate sustainability values, principles, goals, and targets, in a context of conflicts of interests and trade-offs, uncertain knowledge and contradictions.

4. Strategic competency (*strategisk kompetanse*): the abilities to collectively develop and implement innovative actions that further sustainability at the local level and further afield.
5. Collaboration competency (*samhandlingskompetanse*): the abilities to learn from others; to understand and respect the needs, perspectives, and actions of others (empathy); to understand, relate to and be sensitive to others (empathic leadership); to deal with conflicts in a group; and to facilitate collaborative and participatory problem solving.
6. Critical thinking competency (*kompetanse i kritisk tenkning*): the ability to question norms, practices, and opinions; to reflect on own one's values, perceptions, and actions; and to take a position in the sustainability discourse.
7. Self-awareness competency (*kompetanse i selvbevissthet*): the ability to reflect on one's own role in the local community and (global) society; to continually evaluate and further motivate one's actions; and to deal with one's feelings and desires.
8. Integrated problem-solving competency (*integret problemløsningskompetanse*): the overarching ability to apply different problem-solving frameworks to complex sustainability problems and develop viable, inclusive, and equitable solution options that promote sustainable development, integrating the above-mentioned competences.

Sett under ett skal nøkkelkompetansene bidra til en bevisstgjøring av kandidaten i forhold til hvordan egne perspektivvalg, innstilling og atferd kan påvirke mulighetene for en bærekraftig utvikling. Her er vi inne på mye av det samme som Strarup (2018) kalte et moralsk kompass, der en anvender faglig og personlig kompetanse til å løfte blikket, og se «de andres» og fellesskapets behov – og i siste instans klodens og framtidens behov. Det skal likevel ikke stikkes under en stol at utdanningene står overfor en stor utfordring: å sannsynliggjøre at gode intensjoner omsettes i faktisk bærekraftig praksis. UNESCO (2017) poengterer da også at mye av læringen må skje gjennom egenerfaring og refleksjon over egen praksis. Bare på den måten vil enkeltmennesket få den nødvendige innsikten, engasjementet og repertoaret til å gjøre en forskjell i forhold til bærekraftig utvikling.

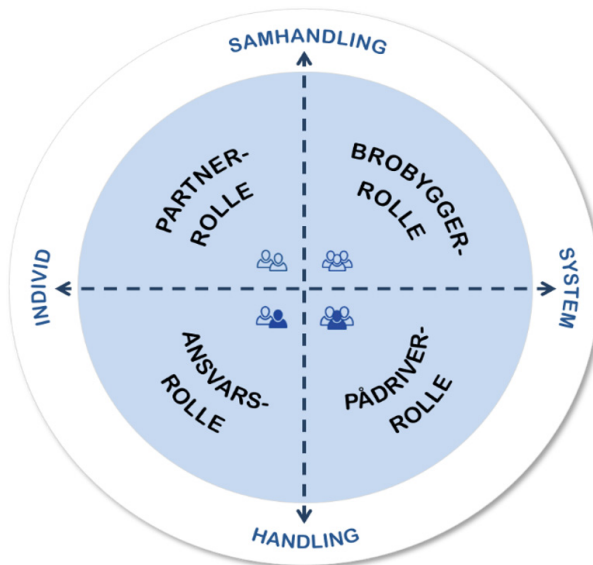
Nettopp refleksjon over egen praksis er utgangspunktet for kjerne rollemodellen som presenteres i neste avsnitt. Kritisk refleksjonsevne regnes som avgjørende kompetanse for helse- og sosialarbeidere som til daglig står overfor komplekse situasjoner med lignende dilemmaer eller spenningsfelt som vi har sett i UNESCOs (2017) framstilling. Jeg vil spesielt se på forventningene til profesjonelle hjelpere, ikke minst om rollebevissthet og -fleksibilitet, og diskutere hvordan kompetansen kan tenkes å bidra til bærekraftig praksis.

DEN PROFESJONELLE HJELPERROLLEN

Dannelse handler om bevisstgjorte og ansvarsfulle samfunnsborgere, og helse- og sosialprofesjonene kjennetegnes nettopp av at de har fått et samfunnsoppdrag om å utøve sitt yrke (Grimen, 2008). Dette er utgangspunktet for boka *Den profesjonelle hjelperollen* (Brask, Østby & Ødegård, 2021), der hjelperollen også settes inn i en historisk sammenheng. Dagens profesjonelle hjelperer stilles overfor en stadig mer kompleks praksishverdag med økte forventninger til både brukerperspektiv og systemperspektiv. Parallelt med dette øker kravene til rollefleksibilitet, der hjelperen må kunne balansere egen handlekraft og ekspertise opp mot behovene for samhandling og medvirkning. Dette gjelder like mye i direkte individrettet arbeid som i systemrettet arbeid, altså arbeid rettet mot viktige andre i omgivelsene eller samfunnet som helhet. Det er derfor ikke uten grunn at nettopp refleksjons- og relasjonskompetanse har en så sentral plass i den profesjonelle hjelperollen.

Profesjonsutdanningene har et stort ansvar når det gjelder å fremme kandidatens evne til kritisk refleksjon, kunne innta ulike perspektiver, og evne til å forholde seg fleksibelt innenfor ulike typer hjelpe- og samarbeidsrelasjoner. Denne kompetansen er å forstå som selve kjernen i den profesjonelle hjelperollen og vektlegges i den nye felles rammeplanen for helse- og sosialutdanningene (Kunnskapsdepartementet, 2017).

I boka om den profesjonelle hjelperollen (Brask, Østby & Ødegård, 2021) utdypes denne rollen ved hjelp av en modell kalt kjerneverollenmodellen (figur 8.1, opprinnelig fra Brask, Østby & Ødegård, 2016). Den nevnte evnen til kritisk tenkning

Figur 8.1 Kjerneverollenmodellen.

skal i prinsippet gjøre hjelperen i stand til å håndtere vanskelige dilemmaer innenfor et spekter av hjelpe- og samarbeidsrelasjoner. I kjernerollemodellen plasseres den profesjonelle hjelperen inn i et spenningsfelt med to akser – fra *individ* til *system* og fra *handling* til *samhandling*. Jeg skal redegjøre kort for disse.

Dimensjonen individ–system (kalt retningsdimensjonen) beskriver i hvilken retning den profesjonelle hjelperen retter sin oppmerksomhet og innsats. Helse- og sosialprofesjonene har, i større grad enn tidligere, samlet seg rundt en forståelse av helse som kontekstavhengig, og at individet må forstås i lys av sine forutsetninger og rammebetingelser. Langs denne dimensjonen innebærer individrettet arbeid at hjelperen samarbeider direkte med pasienten eller brukeren i en hjelperelasjon. Systemrettet arbeid, derimot, bygger på en sosialøkologisk forståelsesmodell (Bronfenbrenner, 1979), og hjelperen samarbeider da med viktige personer i nære eller fjerne omgivelser til hjelpmottageren, i en samarbeidsrelasjon (helhetsperspektiv). Felles for disse relasjonene er at de har en påvirkning på brukerens situasjon, enten det dreier seg om familie, venner, skole, hjelpere, andre offentlige instanser eller – noen ganger – samfunnet som helhet. Ytterpunktene i denne dimensjonen er at hjelperen arbeider enten *individrettet* eller *systemrettet*, selv om en i praksis vil bevege seg mye mellom disse.

Dimensjonen handling–samhandling (kalt kraftdimensjonen) beskriver hvor mye styring og kontroll som preger den profesjonelle hjelperen i hjelperelasjonen eller samarbeidsrelasjonen. Historisk har det skjedd en utvikling i vårt samfunn, fra en tradisjonell ekspertrolle med en dominerende hjelper og til større fleksibilitet, der brukerens perspektiv og kompetanse trekkes inn i et samarbeid. «Shared decision-making» er et etablert internasjonalt begrep i denne sammenheng (Clark et al., 2009). Ytterpunktene på kraftdimensjonen er *handlingsorientert* arbeid (hjelperen har stor grad av styring) og *samhandlingsorientert* arbeid (mindre grad av styring). En samhandlende hjelper vektlegger den andres aktive rolle, deltagelse og dialog (gjensidighetsperspektiv). En handlende hjelper, derimot, vektlegger egen beslutningsdyktighet, handlekraft og måloppnåelse. Ulike situasjoner krever ulike valg. For hjelpmottageren har det utvilsomt betydning om kraften i samarbeidet ligger mest hos hjelperen, eller om den er likelig fordelt, og i sum oppleves styrkende. Samtidig spiller det også en rolle hvilke forventninger personen har til hjelperen. Dersom hjelpmottageren forventer at noen bør ta over, og for eksempel utføre en behandling, så vil også toleransen for hjelperens handlingsorientering være høyere.

I modellen kombineres de to dimensjonene, og det framkommer fire hovedposisjoner, kalt *kjerneroller*, som hjelperen kan innta i sitt arbeid med å hjelpe pasienten eller brukeren (figur 8.1):

- individrettet samhandling: partnerrollen
- individrettet handling: ansvarsrollen
- systemrettet samhandling: brobyggerrollen
- systemrettet handling: pådriverrollen

Partnerrollen og **brobyggerrollen** har det til felles at hjelperen legger vekt på å få i gang en reell og gjensidig dialog der den/de andre er aktivt involvert i å forstå og løse de aktuelle problemene. I partnerrollen skjer dette på individnivå (gjerne kalt hjelperelasjoner) og i brobyggerrollen på systemnivå (samarbeidsrelasjoner). Et aktuelt eksempel på det siste er tverrprofesjonelt samarbeid, eller *interprofessional collaboration*, som innebærer en samarbeidsform der ulike perspektiver skal kunne utfylle og utfordre hverandre i et jevnbyrdig samspill (Willumsen & Ødegård, 2016). Motsvarende har **ansvarsrollen** og **pådriverrollen** til felles at hjelperen ser det som nødvendig å legge vekt på egen beslutningsdyktighet og handlekraft, oftest av helse- og sikkerhetsmessige grunner. I ansvarsrollen skjer dette på individnivå og i pådriverrollen på systemnivå. Aktuelle eksempler på det siste er at hjelperen inntar en varslerrolle eller opptrer som rettighetsforkjemper på vegne av utsatte grupper.

Som en utdyping av kjernerollene er det definert tre typer rollekompetanse, kalt *perspektiv*, *modus* og *praksis*. Denne tredelingen er beslektet med den tradisjonelle kompetansetrekanten kunnskap, holdninger og ferdigheter, men er valgt ut fra et behov for mer praksisnære begreper. Det er bred enighet i dag om at sammenhengen mellom holdninger og atferd er uklar og ofte svak (Marcinkowski & Reid, 2019). Begrepet holdninger ble da også erstattet av «generell kompetanse» i forbindelse med utvikling av kvalifikasjonsrammeverket (Kunnskapsdepartementet, 2011). Generell kompetanse overlapper med personlig kompetanse (Skau, 2017) og viser til et bredt spekter av kompetanse som for eksempel samarbeidsevne, ansvarlighet og evne til refleksjon og kritisk tenkning i utdannings- og yrkessammenheng.

I kjernerollemodellen defineres *perspektiv* som hjelperens kunnskap og verdier, der både empiriske og normative premisser inngår i tillegg til brukerens og hjelperens erfaringskompetanse. *Praksis* defineres som det hjelperen utfører eller gjør, enten det dreier seg om handling eller samhandling. Når det gjelder *modus*, så handler det om personlig kompetanse, men spesifisert til personlig kompetanse som hjelperen faktisk klarer å ta fram og anvende i praksisøyeblikket. Modus er en tilstand som gjør praksis mulig, og hjelperens selvbevissthet og selvregulering er forutsetninger for å bringe fram rett modus i rett situasjon.

Et typisk eksempel på samspillet mellom de tre rollekompetansene vil være aktiv lytting i en konkret praksissituasjon, der kunnskap om lytting (perspektiv) og

ferdigheter i lytting (praksis) er nødvendig, men ikke tilstrekkelig. Om hjelperen ikke klarer å innstille seg på å lytte (modus) – for eksempel oppnå et minstemål av konsentrasjon og ro – så skjer det ingen reell lytting. Modusregulering antas å være en helt sentral forutsetning for den rolleflexibilitet som kreves i komplekse praksissituasjoner. Modus fungerer også som en bro mellom perspektiv og praksis fordi den avgjør om personen er mentalt og kroppslig til stede i det han gjør – fokusert og mobilisert. Dette bidrar til troverdighet, forutsigbarhet og integritet i hjelperollen som er helt avgjørende i hjelpe- og samarbeidsrelasjoner. Hjelperen oppleves som «hel ved», en man kan stole på og støtte seg til. Kjerne rollemodellen skal kunne gjøre det lettere å følge med på hvilken rolle en inntar til enhver tid, og samtidig hvilke perspektiver, modus og praksis som hører til aktuell rolle. På denne måten skal en kunne unngå perspektivløs praksis og manglende samsvar mellom ord og handling (Brask, Østby og Ødegård, 2021).

Vi ser her en rekke fellestrekk med perspektiver og kompetanse som forutsettes for å kunne utøve en bærekraftig praksis. I neste avsnitt vil jeg diskutere om vi på dette grunnlaget kan snakke om en bærekraftig hjelperolle, eventuelt hva som kreves for å utvikle rollen i den retningen.

EN BÆREKRAFTIG HJELPEROLLE?

I dette essayet har jeg reist spørsmål om hvordan dannelse og utdanning kan fremme bærekraftig praksis, og hvilke spesielle muligheter som kan ligge i den profesjonelle hjelperollen. Jeg har tatt utgangspunkt i perspektivene om gjensidighet og helhet, forankret i bærekraftlitteraturen. Et blikk på dannelsens historie viser at perspektivene ikke er av ny dato, samtidig som disse har møtt varierende forståelse og motkrefter over tid.

Gjensidighetsperspektivet er tydelig i dannelsens vekt på samarbeid og kollektivitet, samtidig som helt andre idealer om direkte påvirkning og handlekraft går i retning av hva jeg vil kalle et *ensidighetsperspektiv*. Når det gjelder *helhetsperspektivet*, så har idealet om individet som bidragsytende samfunnsborger lenge stått sentralt, og i nyere tid har også den globale tenkningen fått større plass. Imidlertid er dannelsen også her preget av brytninger, i og med at individuelt ansvar og autonomi har stått sterkt, noe som peker i retning av et *individ-* eller *delperspektiv*. Bærekraftlitteraturen gir et lignende, sammensatt bilde. Samtidig som mye av litteraturen forutsetter økt vekt på gjensidighet og helhet, for å få til en bærekraftig utvikling, så er det i dag også betydelig anerkjennelse for en mer motsetningsfylt forståelse. I det mer komplekse bildet må en kunne forholde seg til alle de

beskrevne perspektivene, forstått som spenningsfelt: gjensidighet–ensidighet og helhet–deler.

Akkurat dette preger da også bærekraftige utdanninger, slik litteraturen framstiller det. Det dreier seg om spenningsfelt som gjenspeiler menneskets forhold til naturen, og som krever en ny type kritisk refleksjonsevne og en fleksibilitet til å tilpasse seg kontinuerlige endringer. Bærekraftige utdanninger forbindes med transformativ læring, der målet er å myndiggjøre mennesker til å tenke og handle nytt. Individuell styrke og dedikasjon må følges av åpenhet og lydhørhet. Åpenheten er viktig på både et mellommenneskelig og tverrfaglig plan, men også i forhold til kompleksiteten i de sammenhenger en forsøker å påvirke, globalt og på tvers av generasjoner.

Med denne bakgrunnen har jeg presentert den profesjonelle hjelperollen, der rolleforventningene har flere fellestrekk med det bildet som allerede er beskrevet. Ikke minst er rollen preget av de samme to spenningsfelt, samtidig som det fortsatt er behov for bevegelse mot *mer* gjensidighet og *mer* helhet i tilnærmingene. Helt avgjørende er kritisk refleksjonsevne og fleksibilitet til å tilpasse seg skiftende situasjoner, illustrert ved kjerneverkmodellen. Modellen gir dermed retning for hvordan den profesjonelle hjelperen kan styrke gjensidigheten og helheten i sine tilnærminger, parallelt med at kompleksiteten i situasjonen anerkjennes. Dette er godt i tråd med UNESCOs nøkkelkompetanser for bærekraftig utvikling.

Oppsummert er inntrykket at den profesjonelle hjelperollen bør kunne danne en gunstig plattform for bærekraftig praksis, og at vi med denne ser konturene av en bærekraftig hjelperolle. Likevel betyr ikke dette at potensialet er fullt utnyttet.

Mot en mer bærekraftig hjelperolle

Alt tyder på at bærekraftig praksis forutsetter individer med evne til å operere i et motsetningsfylt landskap. I dette landskapet kan vi se for oss at den profesjonelle hjelperen kan nyttiggjøre seg kjerneverkmodellens «kompass», som kan bidra til en viktig fleksibilitet, langs aksene individ–system og handling–samhandling. Hver kjerneverk illustrerer hvordan hjelperollen utformes ulikt avhengig av hvilke perspektiver, forståelsesrammer og verdier en legger til grunn. Samhandlingsperspektivet styrkes ved bevegelse *oppover* i modellen, mens systemperspektivet styrkes ved bevegelse *til høyre* i modellen.

Jeg tenker at det her ligger muligheter for å gradere kjerneverkene etter sannsynlig bærekraftpotensial, og også for å diskutere hvordan det samme potensialet kan styrkes, innenfor hver kjerneverk. I utgangspunktet er det rimelig å anta at bærekraftpotensialet er *minst* i det vi kaller ansvarsrollen (individrettet handling), fordi det per definisjon er lite innslag av både systemperspektiv og samhandlingsper-

spektiv. Siden vi likevel har sett eksempler på bærekraftig praksis som både er handlekraftig og individrettet, så er det behov for en nyansering. Vi skal se på hvilket bærekraftpotensial som kan knyttes til de ulike kjerneverkene.

En mer bærekraftig ansvarsrolle

Tradisjonelt har den profesjonelle hjelperollen vært mye *individ-* og *handlingsorientert*, altså det som i kjerneverke-modellen beskrives som ansvarsrollen. Ekspertrollen er et klassisk eksempel på dette. I ansvarsrollen opplever hjelperen mye direkte innvirkning, under her-og-nå-betingelser, noe som isolert sett ikke er tilstrekkelig til å kalles bærekraftig. Likevel har vi altså sett at en hjelper som nekter en pasient antibiotika, vil kunne forsvare dette som bærekraftig praksis, gitt at andre faglige eller etiske hensyn ikke skulle stride imot beslutningen. Hva er den logiske sammenhengen her?

Ansvarsrollen eksisterer heller ikke i et vakuum, og restriktiv antibiotikapraksis er et godt eksempel på at handlekraftig individrettet arbeid noen ganger kan være direkte systemrelatert, i betydningen at det på systemnivå er lagt tydelige føringer. Denne typen *systemrelatert individarbeid* kan sies å styrke bærekraftpotensialet i ansvarsrollen, langs retningsaksen (individ-system). Et annet, og uhyre aktuelt, eksempel på systemrelatert og handlingsorientert individarbeid er helseutdanningenes opplæring i hygiene og smittevern. Covid-19 har gitt en unik anledning til å knytte ferdighetstreningen til refleksjon rundt systemperspektivene ved det nokså instrumentelle arbeidet med hygiene i øvingsavdeling. Mange steder har da også studenter blitt beordret ut i koronarelatert tjeneste i praksisfeltet, med tilsvarende økte læringsmuligheter (Martin-Delgado et al., 2021).

På lignende måte kan bærekraftpotensialet styrkes langs kraftaksen (handling-samhandling), ved at hjelperen bruker sin handlekraft til å bygge direkte opp under samhandlingsorienterte perspektiver og praksis. Denne typen *samhandlingsrelatert handling* ser vi for eksempel ved diabetesopplæring, med klare ringvirkninger til folkehelsen (FN, 2016). Ansvarsrollen benyttes her til å styrke pasientens kunnskapsnivå, som så i neste omgang vil kunne fungere som plattform for å innta en partnerrolle, preget av samhandling, brukermedvirkning og gradvis økende egenmestring og egenomsorg. Den relativt handlekraftige opplæringsdelen styrker da pasientens muligheter til å ta grep om egen helse og bidrar samtidig til et mer bærekraftig hjelpeapparat (Russo et al., 2019). Siden 1980 har det skjedd en firedobling av antall personer med diabetes i verden, en sykdom som er direkte årsak til 1,5 millioner dødsfall per år. Forekomsten øker over hele verden, spesielt i lav- og mellominntektsland, og er mye livsstilsbetinget (WHO, 2016a).

En mer bærekraftig partnerrolle

I moderne tid har vi sett en utvikling mot mer *samhandlingsorientert* individrettet hjelp, jamfør partnerrollen, selv om det utvilsomt finnes et forbedringspotensial fortsatt. Her gir hjelperen avkall på noe av den kontrollopplevelsen som ligger i ansvarsrollen, ut fra en forventning om å oppnå mer via dialog og samhandling. Dette er i tråd med perspektivet om gjensidige relasjoner, og med UNESCOs nøkkelkompetanse om samhandling (UNESCO, 2017).

Et viktig eksempel på bærekraftig praksis i denne sammenhengen er såkalt samvalg eller felles beslutningstaking (shared decision-making). Her tildeles pasienten en tydelig aktiv rolle, og hjelperens kunnskap flettes inn i en anerkjennende dialog, slik at pasienten bygger opp tilstrekkelig innsikt og trygghet til å ta grep om egen helse (Clark et al., 2009). Felles beslutningstaking er blant annet høyaktuelt i forhold til komplekse kroniske lidelser som fedme (Luig et al., 2019), en av de store globale helseutfordringene i dag (Lobstein & Cooper, 2020). En annen global utfordring er psykisk helse og rus, der retten til selvbestemmelse får økende oppmerksomhet i bærekraftsammenheng (Patel et al., 2018).

Heller ikke partnerrollen eksisterer i et vakuum. Vi ser i foregående avsnitt innslag av noe som kan kalles *systemrelatert samhandling*, der partnerrollen styrkes via krav som stilles på systemnivå, altså langs retningsaksen. Profesjonelle hjelperes bidrag til empowerment eller myndiggjøring av enkeltpasienter vil over tid, og i sum, ha stor betydning for hjelpeapparatet som helhet. Verdens helseorganisasjon legger vekt på pasientinvolvering i sin gjennomgang av bærekraftige helse-systemer i Europa. De legger blant annet til grunn at informerte og myndiggjorte pasienter bruker færre helseressurser fordi de bedre er i stand til å ivareta egen helse, kommunisere egne behov og ønsker til fagfolk, og støtte opp om helsen til andre i samfunnet rundt seg (WHO, 2016b).

Et annet viktig bærekrafttema er knyttet til arbeidsmarkedet, der hjelperen kan bidra til viktige prosesser via partnerrollen, og *systemrelatert samhandling*. Framtidsperspektivene i vårt land er ikke direkte lovende, om en vil forsøke å dekke samfunnets behov for arbeidskraft uten å inkludere langt flere av de grupperinger som i dag står utenfor arbeidsmarkedet. Dette er ikke enkle prosesser, og både individuell empowerment, dialog og tilrettelegging vil sannsynligvis være avgjørende for å lykkes (Rasmussen, 2005). I flere av profesjonsutdanningene vil studenter i praksisperioder kunne følge brukere/pasienter som trenger tilrettelegging for å øke mestringsgraden i arbeidslivet. Ergoterapiutdanningen er et godt eksempel, der en gjennom en personsentrert tilnærming forenkler, graderer og tilpasser aktiviteter for den enkelte, og gjennom det muliggjør aktivitet og deltaelse (HVL, 2020). Studentene får på denne måten en viktig type erfaring med

partnerrollen som i undervisningen enkelt kan settes inn i en bærekraftssammenheng.

En mer bærekraftig brobyggerrolle

En bevegelse over i brobyggerrollen betyr i prinsippet at hjelperen legger til grunn en samhandlingsorientert forståelse og tilnærming, men nå rettet direkte mot systemene rundt brukeren eller pasienten, nære eller fjerne. Her er hjelperen dialogisk innstilt og viser interesse og respekt for opplevelsene og initiativet til samarbeidspartnere. Hjelperen kan sies å gi slipp på enda mer av kontrollopplevelsen enn i partnerrollen, siden den opplevde avstanden til «effekt» kan øke i både tid og rom (Hirsh et al., 2015). Hjelperen stiller seg åpen for de andres perspektiver, ikke ved å nullstille egne perspektiver, men ved å involvere seg i en jevnbyrdig turtaking (Melis et al., 2016) med omgivelsene, som en sammenvevd og gjensidig avhengig helhet.

Vi har sett at SDG-rapporten (Forpro, 2020) peker spesielt på tverrprofesjonell samhandling som nøkkelkompetanse for en bærekraftig utvikling. Dette er et trefende eksempel på brobyggerrollen, der deltageres perspektiver både vil kunne *utfylle* og *utfordre* hverandre i samarbeidet. WHO har pekt på at verdens helse-system absolutt ikke er ideelt eller bærekraftig i sin nåværende form, og at helsepersonell som samarbeider tverrprofesjonelt, er en viktig vei å gå for å styrke og utvikle systemet (WHO, 2010). I denne sammenhengen er det også poengtert at tverrprofesjonelt samarbeid ikke handler bare om enighet og god kommunikasjon, men like mye om innovasjon og synergi. Hjelpere med ulik bakgrunn og ferdigheter kommer fram til en ny forståelse som de ikke kunne oppnådd alene (WHO, 2010).

I denne sammenhengen har en ved sosionomutdanningen ved Universitetet i Stavanger gjort seg interessante erfaringer med et studieopplegg knyttet til praksisutplassering (Ødegård & Willumsen, 2019). Studentene får her i oppdrag å utforske praksisrelevante problemstillinger i tett samarbeid med praksisveileder, kollegaer, utdanning og brukere. Ikke minst får studentene øvelse i å stå i situasjoner med mange ukjente faktorer, der forskjelligheten mellom samarbeidspartnere bidrar til å sette i gang grenseoverskridende innovative prosesser, læring og kunnskapsutvikling (Ødegård & Willumsen, 2019). Beskrivelsen sammenfaller mye med dialogisk samarbeid på systemnivå, jamfør brobyggerrollen, godt i tråd med SDG-rapportens poenger om tverrfaglig samhandling og kreativitet i bærekraftssammenheng (Forpro, 2020).

Brobyggerrollen er imidlertid like aktuell ved samhandling med for eksempel pårørende. På bakgrunn av den demografiske utviklingen i Norge blir eksempelvis

samarbeid med pårørende en stadig viktigere del av en bærekraftig eldreomsorg. De pårørende føler seg imidlertid ikke alltid møtt og forstått av de profesjonelle hjelperne (Bragstad et al., 2014), så det gjenstår en god del arbeid på veien mot en mer bærekraftig brobyggerrolle.

En mer bærekraftig pådriverrolle

Her er vi fortsatt på systemnivå, men i pådriverrollen inntar hjelperen en handlingsorientert tilnærming og retter denne mot systemene rundt brukeren eller pasienten, nære eller fjerne. I denne rollen inngår alt fra formidlingspregede råd og ledelse til pådrivervirksomhet overfor offentlige myndigheter. Ofte handler pådriverrollen om å kjempe en kamp på vegne av andre. Hjelperen inntar da en rolle som rettighetsforkjemper eller endringsagent (Ferguson, 2013), der det må ligge en viss kraft bak handlingene for å få gjennomslag. Starten på den moderne sykepleierprofesjonen hadde en klar kobling til global helse, jamfør for eksempel Florence Nightingales programmer for å redusere dødelighet og sykdom under Krimkrigen (Bolan & Ogbolu, 2020). I moderne tid konkluderer en Lancet-kommisjon med at det er viktig å styrke helseprofesjonenes rolle som globale endringsagenter, med mål om bedre og mer rettferdig fordeling av helsetilbud, gjennom blant annet global læring (Frenk et al., 2010).

Gjennom profesjonsutdanningene kan samfunnet bidra til at kandidatene tar et oppgjør med seg selv og sitt forhold til inkludering og menneskerettigheter. Hva innebærer det å løfte blikket, opp og ut av egen hverdag? Eksempelvis gir utveksling og samarbeidsprosjekter med utviklingsland en unik bevisstgjøring for de kommende hjelperne, samtidig som det innebærer gjensidig læring og utveksling av kompetanse. Vernepleierutdanningen ved Høgskolen i Molde har gode erfaringer med samarbeidsprosjekt om barns rettigheter i Norge og Tanzania (HiMolde-PTC, 2019).

AVSLUTNING

Oppsummert er det grunnlag for å si at rolleflexibilitet er et sentralt trekk ved vår tids profesjonelle hjelperrolle, og at den samme fleksibiliteten er en viktig forutsetning for å lykkes med en bærekraftig utvikling. Situasjonen er slik sett lovende, så langt. Om vi ser for oss dette som en tretrinns utvikling, så kan vi si at trinn én og to handler om utvikling av hjelperrollen i retning av mer *samhandlingsorientering* og *systemorientering*, mens det tredje trinnet handler om en utvikling mot mer *økosystemisk orientering*. Selv om vi nettopp har sett en rekke eksempler som illu-

strerer arbeid på trinn tre, så gjenstår det viktig arbeid. På det tredje trinnet relaterer hjelperen seg til globale og framtidige hensyn, og til andre arter og naturen som helhet. I denne situasjonen kreves det et nytt nivå av fleksibilitet fordi avstanden øker til konsekvensene av egen praksis, noe som lett blir et hinder for den ønskede dedikasjonen hos individene. Dette er ikke minst underbygget av litteraturen om personlig mestring og empowerment i bærekraftsammenheng, som vi så i innledningen (Muskavage, 2016; Lyons et al., 2001). I mange tilfeller vil avstanden til konsekvensene av egen praksis øke både i tid og rom, jf. generasjonsmessige og globale ringvirkninger (Bouman et al., 2021; Hirsh et al., 2015).

Hvordan bør rollekompetansen videreutvikles for å styrke den økosystemiske orienteringen? Den nevnte avstandsutfordringen stiller krav til hjelperens forståelse (perspektiv), motivasjon (modus) og gjennomføringsevne (praksis). I essayets siste del så vi dette illustrert, blant annet i eksempelet om *felles beslutningstaking* som gir et innblikk i perspektivaspektet. Her er det rimelig å tenke at hjelperens forståelse øker gjennom å se stadig flere pasienter ta grep om egen helse, oppleve mestring og frigjøre helseressurser. Ansvarsrollen forkastes ikke, men settes inn i en ny forståelsesramme, belyst av gjensidighetsperspektivet. Videre så vi *pandemieksempelet* som illustrerer hvordan engasjementet øker, altså modusaspektet, når en får oppleve rekkevidden av hvordan egen atferd kan få systemiske konsekvenser. Her er det ikke minst helhetsperspektivet en får kontakt med. Noe lignende kan sies om eksempelet om *antibiotikaresistens* som kanskje er særlig interessant i forhold til praksisaspektet. I dette tilfellet øker gjennomføringsevnen ved at hjelperens praksis er en del av en kollektiv satsing, basert på offentlige føringer. Til slutt illustrerer eksempelet om *utvekslingsprosjekter* hvordan en kan styrke både perspektiv, modus og praksis på samme tid. Hjelperens forståelse øker ved at den geografiske avstanden til konsekvensene reduseres, engasjementet øker på grunn av egen deltagelse, og gjennomføringsevnen styrkes gjennom konkret utprøving i realistiske omgivelser.

Eksemplene antyder noe om hva slags «avstandskompetanse» det er behov for hos profesjonelle hjelpere. Vi får et innblikk i hvordan avstanden kan minskes, gjennom å forstå mer om forsinkede og forskjøvede konsekvenser, gjennom selv å oppleve eksempler på slike konsekvenser og gjennom egen praksis i realistiske omgivelser. Individet opparbeider seg en bevissthet om forholdet mellom egen motivasjon og avstand. Dette er nært beslektet med hva Lehtonen et al. (2018) kaller økologisk intelligens, jamfør innledningen. Studier tyder på at dette er noe som kan øves opp (Hirsh et al., 2015), men at mange utdanninger legger minst vekt på selvbevissthet og selvregulering i bærekraftsammenheng (Algurén, 2021). Jeg er særlig spent på kunnskapsutviklingen rundt denne avstandsutfordringen fram-

over, og hvordan hjelperens motivasjon kan påvirkes gjennom ulike måter å forholde seg til avstanden på. Om vi legger til grunn at den viktige rollebevisstheten og -fleksibiliteten er på plass, så er det kanskje her noe av nøkkelen ligger til en mer bærekraftig profesjonell hjelperrolle.

MERKNADER

Forfatteren har ingen interessekonflikter.

LITTERATURLISTE

- Algurén, B. (2021). How to bring about change – a literature review about education and learning activities for sustainable development. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, 12(1), 5–21.
- Allen, S., Cunliffe, A. L. & Easterby-Smith, M. (2019). Understanding sustainability through the lens of ecocentric radical-reflexivity: Implications for management education. *Journal of Business Ethics*, 154(3), 781–795.
- Beever, J. & Morar, N. (2017). Interconnectedness and interdependence: Challenges for public health ethics. *The American Journal of Bioethics*, 17(9), 19–21.
- Bolan, N. & Ogbolu, Y. (2020). Changing the Narrative for Nursing Globally. *Annals of global health*, 86(1), 1–4.
- Bouman, T., Steg, L. & Dietz, T. (2021). Insights from early COVID-19 responses about promoting sustainable action. *Nature Sustainability*, 4(3), 194–200.
- Bouwen, R. & Taillieu, T. (2004). Multi-party collaboration as social learning for interdependence: Developing relational knowing for sustainable natural resource management. *Journal of community & applied social psychology*, 14(3), 137–153.
- Bragstad, L. K., Kirkevold, M., Hofoss, D. & Foss, C. (2014). Informal caregivers' participation when older adults in Norway are discharged from the hospital. *Health & social care in the community*, 22(2), 155–168.
- Brask, O. D., Østby, M. & Ødegård, A. (2016). *Vernepleierens kjerne roller*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Brask, O. D., Østby, M. & Ødegård, A. (2021). *Den profesjonelle hjelperollen. En refleksjonshåndbok for studenter og utøvere innen helse- og sosialfag*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Cassini, A., Högberg, L. D., Plachouras, D., Quattrocchi, A., Hoxha, A., Simonsen, G. S., ... & Hopkins, S. (2019). Attributable deaths and disability-adjusted life-years caused by infections with antibiotic-resistant bacteria in the EU and the European Economic Area in 2015: a population-level modelling analysis. *The Lancet infectious diseases*, 19(1), 56–66.
- Clark, N. M., Nelson, B. W., Valerio, M. A., Gong, Z. M., Taylor-Fishwick, J. C. & Fletcher, M. (2009). Consideration of shared decision making in nursing: a review of clinicians' perceptions and interventions. *The open nursing journal*, 3, 65–75.
- Danielsen, R. D. & Cawley, J. F. (2007). Compassion and integrity in health professions education. *Internet Journal of Allied Health Sciences and Practice*, 5(2), 6.

- Dannelsesutvalget. (2009). *Kunnskap og dannelse foran et nytt århundre*. Innstilling fra Dannelsesutvalget for høyere utdanning. Universitetet i Oslo. <https://www.uio.no/om/organisasjon/utvalg/utdanningskomiteen/moter/2009/291009/dannelsesutvalgets-sluttdokument.pdf>
- Davis, J. L., Green, J. D. & Reed, A. (2009). Interdependence with the environment: Commitment, interconnectedness, and environmental behavior. *Journal of environmental psychology*, 29(2), 173–180.
- Egana del Sol, P. A. (2019). Education for sustainable development: Strategies and key issues. *Quality Education*, 1–15.
- Engelbrecht, A. S., Heine, G. & Mahembe, B. (2017). Integrity, ethical leadership, trust, and work engagement. *Leadership & Organization Development Journal*, 38(3), 368–379.
- Ferguson, I. (2013). Social workers as agents of change. The new politics of social work. I M. Gray & S. A. Webb (red.), *The new politics of social work* (s. 195–208). Macmillan International Higher Education.
- FN. (2015, 25. september). *General Assembly Resolution A/RES/70/1. Transforming Our World, the 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
- FN. (2016, 14. november). *UN chief urges prevention to reduce diabetes and associated blindness*. UN news center. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2016/11/un-chief-urges-prevention-to-reduce-diabetes-and-associated-blindness/>
- Forpro. (2020, 6. februar). *SDG – Quality in higher education: Developing a platform for sharing of ideas and practices within the universities*. Report from working group, January 2020. Forum for profesjonsstudier og profesjonsdialog (Forpro). <https://profesjon.no/new-report-sdg-quality-in-higher-education-developing-a-platform-for-sharing-of-ideas-and-practices-within-the-universities/>
- Frenk, J., Chen, L., Bhutta, Z. A., Cohen, J., Crisp, N., Evans, T., ... & Zurayk, H. (2010). Health professionals for a new century: transforming education to strengthen health systems in an interdependent world. *The Lancet*, 376(9756), 1923–1958.
- Gonnelli, C., Raffagnino, R. & Puddu, L. (2016). The emotional regulation in nursing work: an integrative literature review and some proposals for its implementation in educational programs. *IOSR Journal of Nursing and Health Science*, 5, 43–49.
- Gostin, L. O., Monahan, J. T., Kaldor, J., DeBartolo, M., Friedman, E. A., Gottschalk, K., ... & Yamin, A. E. (2019). The legal determinants of health: harnessing the power of law for global health and sustainable development. *The Lancet*, 393(10183), 1857–1910.
- Grimen, H. (2008). Profesjon og profesjonsmoral. I A. Molander & L. I. Terum (red.), *Profesjonsstudier* (s. 144–160). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernández, B., Suárez, E., Corral-Verdugo, V. & Hess, S. (2012). The relationship between social and environmental interdependence as an explanation of proenvironmental behavior. *Human ecology review*, 1–9.
- Hjardemaal, F. R. & Jordell, K. Ø. (2011). Danning og profesjonsutdanning. *Uniped*, 34(03), 5–19.
- HiMolde-PTC (2019, 7. oktober). *Children with special needs in Norway and Tanzania – Improved life quality through implementation of UN Rights*. Norec-project, Blog, Molde University College. <https://www.himolde.no/english/research/projects/norec-project-n-ptc/>
- Hirsh, J. L., Costello, M. S. & Fuqua, R. W. (2015). Analysis of delay discounting as a psychological measure of sustainable behavior. *Behavior and Social Issues*, 24(1), 187–202.
- HVL. (2020, høst). *Studieplan. Bachelor i ergoterapi. Hausten 2020*. Høgskulen på Vestlandet. <https://hvl.no/studier/studieprogram/2020h/berg/studieplan/>
- Jepsen, P. (2017). Hva var dannelse? *Studier i Pædagogisk Filosofi*, 6(2), 95–109.

- Kassel, K., Rimanoczy, I. & Mitchell, S. F. (2016). The sustainable mindset: Connecting being, thinking, and doing in management education. I *Academy of management proceedings* (Vol. 2016, nr. 1, s. 16659). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
- Kerse, N., Buetow, S., Mainous, A. G., Young, G., Coster, G. & Arroll, B. (2004). Physician–patient relationship and medication compliance: a primary care investigation. *The Annals of Family Medicine*, 2(5), 455–461.
- Kunnskapsdepartementet. (2011, 15. desember). *Nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk*. Oslo: Departementet. https://www.nokut.no/siteassets/nkr/nasjonalt_kvalifikasjonsrammeverk_for_livslang_laring_nkr_nn.pdf
- Kunnskapsdepartementet. (2017). *Forskrift om felles rammeplan for helse- og sosialfagutdanninger* (FOR-2017-09-06-1353). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2017-09-06-1353>
- Lauvås, K. & Lauvås, P. (2004). *Tverrfaglig samarbeid. Perspektiv og strategi* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Leal Filho, W., Brandli, L. L., Lange Salvia, A., Rayman-Bacchus, L. & Platje, J. (2020). COVID-19 and the UN sustainable development goals: threat to solidarity or an opportunity? *Sustainability*, 12(13), 5343.
- Lehtonen, A., Salonen, A., Cantell, H. & Riuttanen, L. (2018). A pedagogy of interconnectedness for encountering climate change as a wicked sustainability problem. *Journal of Cleaner Production*, 199, 860–867.
- Lobstein, T. & Cooper, K. (2020). Obesity: A Ghost at the Feast of the Sustainable Development Goals. *Current obesity reports*, 1–9.
- Lozano, R. (2007). Collaboration as a pathway for sustainability. *Sustainable development*, 15(6), 370–381.
- Luig, T., Elwyn, G., Anderson, R. & Campbell-Scherer, D. L. (2019). Facing obesity: Adapting the collaborative deliberation model to deal with a complex long-term problem. *Patient education and counseling*, 102(2), 291–300.
- Lyons, M., Smuts, C. & Stephens, A. (2001). Participation, empowerment and sustainability: (How) do the links work? *Urban studies*, 38(8), 1233–1251.
- Lystrup, M., Tuven, K., Oksholm, T. & Alvsvåg, H. (2019). Mindfulness i sykepleieutdanningen. *Nordisk sygeplejeforskning*, 9(04), 243–255.
- Løvlie, L., Korsgaard, O. & Slagstad, R. (2011). *Dannelsens forvandlinger* (2. utg.). Oslo: Pax.
- Marcinkowski, T. & Reid, A. (2019). Reviews of research on the attitude–behavior relationship and their implications for future environmental education research. *Environmental Education Research*, 25(4), 459–471.
- Martin-Delgado, L., Goni-Fuste, B., Alfonso-Arias, C., De Juan, M., Wennberg, L., Rodríguez, E., ... & Martin-Ferreres, M. L. (2021). Nursing students on the frontline: Impact and personal and professional gains of joining the health care workforce during the COVID-19 pandemic in Spain. *Journal of Professional Nursing*, 37(3), 588–597.
- Melis, A. P., Grocke, P., Kalbitz, J. & Tomasello, M. (2016). One for you, one for me: Humans' unique turn-taking skills. *Psychological science*, 27(7), 987–996.
- Mezirow, J. (1997). Transformative learning: Theory to practice. *New directions for adult and continuing education*, 74, 5–12.
- Moore, J. (2005). Is higher education ready for transformative learning? A question explored in the study of sustainability. *Journal of transformative education*, 3(1), 76–91.
- Morelli, J. (2011). Environmental sustainability: A definition for environmental professionals. *Journal of environmental sustainability*, 1(1), 2.
- Morton, T. (2018). *Being ecological*. Penguin Books Ltd.

- Muskavage, B. A. (2016, 22. juli). *Exploring the Effects of Psychological Distance and Action-Related Knowledge on Wildlife Conservation*. WWU Graduate School Collection, 524. <https://ced-ar.wvu.edu/wwuet/524>
- Norgaard, R. B. (2006). *Development betrayed: The end of progress and a co-evolutionary re-orientation of the future*. Routledge.
- Patel, V., Saxena, S., Lund, C., Thornicroft, G., Baingana, F., Bolton, P., ... & Unützer, J. (2018). The Lancet Commission on global mental health and sustainable development. *The Lancet*, 392(10157), 1553–1598.
- Rasmussen, B. (2005, januar). *Et bærekraftig nytt arbeidsliv. Kunnskapsstatus og problemstillinger*. Norges forskningsråd, Program for arbeidslivsforskning. <https://www.forskningsradet.no/om-forskningsradet/publikasjoner/2005/et-barekraftig-nytt-arbeidsliv/>
- Razzaghi, M. R. & Afshar, L. (2016). A conceptual model of physician-patient relationships: a qualitative study. *Journal of medical ethics and history of medicine*, 9(1).
- Russo, G., Moretta Tartaglione, A. & Cavacece, Y. (2019). Empowering patients to co-create a sustainable healthcare value. *Sustainability*, 11(5), 1315.
- Sipos, Y., Battisti, B. & Grimm, K. (2008). Achieving transformative sustainability learning: engaging head, hands and heart. *International journal of sustainability in higher education*, 9, 68–86.
- Skau, G. M. (2017). *Mellom makt og hjelp: Om det flertydige forholdet mellom klient og hjelper* (4. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Skjervheim, H. (1992). Det instrumentalistiske mistaket. I H. Skjervheim (red.), *Filosofi og dømmekraft* (s. 172–178). Oslo: Universitetsforlaget. Artikkelen først publisert 1972.
- Steinbakk, M., Sunde, M., Urdal, A. M., Barkbu, K. N., Sørum, H., Lunestad, B. T., Bonhorst, J. Ø., Nilsen, K. M., Lindbæk, M. & Bjørnholt, J. (2014, 15. august). *Antibiotikaresistens – kunnskapshull, utfordringer og aktuelle tiltak*. Rapport fra tverrsektoriell ekspertgruppe. Oslo: Folkehelseinstituttet. https://fhi.brage.unit.no/fhi-xmlui/bitstream/handle/11250/273651/Steinbakk_2014_Ant.pdf?sequence=3
- Strarup, M. (2018). *Hva' nu. Dannelse til bæredygtighet i børnehage, folkeskole og ungdomsuddannelse*. Forlaget Fjordager.
- Strarup, M. & Elbæk, U. (2020, 21. juli). Uddannelse bør tænkes helt ind i maskinrummet af den bæredygtige omstilling. Kronikk i avisen *Information*. <https://www.information.dk/debat/2020/07/uddannelse-boer-taenkes-helt-maskinrummet-baeredygtige-omstilling>
- Straume, I. S. (2013). Danningens filosofihistorie: en innføring. I I. S. Straume (red.), *Danningens filosofihistorie* (s. 15–54). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Surbone, A. (2013). Professionalism in global, personalized cancer care: restoring authenticity and integrity. *American Society of Clinical Oncology Educational Book*, 33(1), 152–156.
- UNESCO. (2017). *Education for sustainable development goals: learning objectives*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247444>
- WCED. (1987). *Our common future*. World Commission on Environment and Development. Oxford: Oxford University Press. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- WHO. (2010). *Framework for action on interprofessional education & collaborative practice*. Report, World Health Organization. http://whqlibdoc.who.int/hq/2010/WHO_HRH_HP-N_10.3_eng.pdf
- WHO. (2016a, 15. april). *10 facts on diabetes 2016*. World Health Organization. <http://www.who.int/features/factfiles/diabetes/en/>

- WHO. (2016b). *Towards environmentally sustainable health systems in Europe. A review of the evidence*. Report, World Health Organization. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0012/321015/Towards-environmentally-sustainable-HS-Europe.pdf
- Willumsen, E. & Ødegård, A. (2016). *Tverrprofesjonelt samarbeid: Et samfunnsoppdrag* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Ødegård, A. & Willumsen, E. (2019). Kunnskapsutvikling og innovasjon i grenseflaten mellom utdanning og praksis. I O. P. Askheim, I. M. Lid & S. Østensjø (red.), *Samproduksjon i forskning: Forskning med nye aktører* (s. 148–162). Universitetsforlaget.
- Aaslid, B. E., Harsvik, T. & Convery, I. (2019, 18. september). *Utdanning for bærekraftig utvikling: Mellom intensjoner og praksis*. Temanotat 4. <https://www.utdanningsforbundet.no/var-politikk/publikasjoner/2019/utdanning-for-barekraftig-utvikling--mellom-intensjoner-og-praksis/>

9. Korleis vinne lokalsamfunnets aksept for produksjon av energi frå vasskraft og fjordvarme?

Lærdommar frå tre typedøme

Jon Gunnar Nesse, Øyvind Heimset Larsen og Johannes Ildsø

Samandrag Det grønne skiftet krev ein kraftig auke i produksjonen av fornybar energi. Samstundes har motstanden mot til dømes vindmøller vorte formidabel. Som kraftfylke må Vestland adressere både grøn kraftutbygging og grøn næringsutvikling. For å realisere dette må utbyggingsaktørar vinne sosial aksept i lokalbefolkninga. Denne artikkelen brukar erfaringar frå tre typedøme til å drøfte korleis slik sosial aksept kan oppnåast. Døma er vasskraftkommunane Høyanger og Luster, og Fjordvarme AS i Stad kommune.

Abstract The green shift will require a major increase in the production of renewable energy. At the same time, the resistance to building windmills has become incredibly strong. As an important power county, Vestland must address both green power development and green business development. To accomplish this, social acceptance for production of renewable energy must be gained among the locals. This article uses data from three cases to discuss how such acceptance can be achieved.

Nøkkelord grøn omstilling | fornybar energi | lokal forankring | næringsutvikling | sosial aksept

BAKGRUNN

Vi har tre typedøme som vi vil bruke for å drøfte moglege løysingar på paradokset med at det grønne skiftet krev vidare utbygging av kraftproduksjon i Noreg. Døma er henta frå to vasskraftkommunar (Høyanger og Årdal) og fjordvarmeanlegget i Stad kommune. Desse døma er valde ut fordi dei har lang erfaring med energiproduksjon utan store konflikhtar, så det kan vere interessant å sjå om dei har gjort noko som andre kan lære av.

Situasjonen Noreg står oppe i per 2022, er at det krevst stor auke i energiproduksjonen for å realisere det grønne skiftet som «alle» er for. Elektrifiseringa må gjennomførast innan industri, transport, bygg og anlegg, oljeproduksjon etc. Vi snakkar om ein nødvendig auke på 30–50 TWh fram mot 2030-åra for å oppnå full elektrifisering av Noreg (Aakervik, 2020; Nyhus, 2022a; Strømme & Omvik, 2021). Vasskraft kan dekke noko av dette, men ikkje alt. Utbygginga av vasskraft i Noreg var den høgaste på 30 år i 2021, og utgjorde 1,4 TWh (Nyhus, 2022b). Potensialet i modernisering av eksisterande vasskraftanlegg er mellom 7,6 TWh og 15–20 TWh, alt etter kven som uttalar seg (Nyhus, 2022b). Dette er utfordringar som ikkje avgrensar seg til Noreg. På verdsbasis må mellom anna følgjande skje innan 2030 for å møte måla i Paris-avtalen som skal sikre ei global oppvarming på mindre enn 2°C samanlikna med førindustrielt nivå: Solkraftproduksjonen må auke med ti gonger, vindkraftproduksjonen med fem gonger og batteriproduksjonen med 50 gonger (DNV GL, 2019; Ghobadi, 2019). Denne krafta må produserast ein eller annan stad, og må kome frå sol, vatn eller vind, men samstundes blir kraftutbygging møtt med stor motstand mange stader i Noreg.

Motstanden mot vindkraftutbygging har eksplodert dei seinare åra, med argument som uheldige naturinngrep (Rygg, 2012), fare for fuglar og anna dyreliv (Bevanger et al., 2017), uheldig for turismen (Rygg, 2012), visuell forureining og støy (Rygg, 2012), få lokale jobbar og inntekter ut over byggeperioden (Arnesen et al., 2012), mindre inntekter til lokalt næringsliv frå hytteeigarar (Arnesen et al., 2012) og påstandar om mikroplastavfall frå mølleblada (Herring et al., 2019). Motstanden kan også koplast til fordelingsverknader, til dømes at inntekter av vindkraft blir privatiserte, medan kostnadene blir belasta samfunnet (Skonhoft, 2018). Det er ulike syn på desse argumenta (Martiniussen, 2021), men motstanden i seg sjølv er reell nok. Nokre vil flytte nye anlegg til havs, men også dette møter kraftig kritikk (Norges Miljøvernforbund, 2019); uansett er det uavklarte forhold om konsekvensar for fiskeri og dyreliv rundt installasjonane (Sundnes, 2020).

Til no har det ikkje vore aktuelt med solkraftverk i Noreg, men etter som solpanela blir meir effektive, vil vi kunne få solkraftverk også her (Kessel et al., 2021). Selskapet Energia planlegg våren 2021 det første storskala solkraftverket i Noreg.

Det er snakk om eit bakkemontert anlegg som vil ta opp eit areal på over 1200 mål. Lokaliseringa er ved Gjøvik, og lokale bønder har kritisert anlegget fordi det vil redusere beiteområda deira (Kessel et al., 2021). Slik konflikt om arealbruk er ikkje uventa, sidan solkraftverk er svært arealkrevjande. Solkraft til havs er også noko som kan kome på agendaen (Goff, 2021).

Eit unntak i dette bildet er Mehuken vindmøllepark i Kinn kommune, som har klart å oppretthalde lokal forankring gjennom å tilgodesjå lokalsamfunnet med ulike fordelar (Byrkjeland et al., 2020; Rygg, 2012). Aakervik (2020) meiner at nokre av ulempene med vindkraftverk kunne vore unngått med varsam arealplanlegging og god miljødesign. Dette er gode forslag, men det er ikkje sikkert at det er tilstrekkeleg, for i si undersøking fann Rygg (2012) at lokale argument *for* vindkraft mest dreia seg om økonomi, modernisering og arbeidsplassar.

Den aukande motstanden mot å ha vindmøller i nærleiken har ført til at regjeringa i revidert nasjonalbudsjett for 2021 foreslår ei lokal avgift på landbasert vindkraftproduksjon frå 2022 av, ved at eit visst tal øre per produsert kWh skal gå til vertskommunen (Lie, 2021). Kor mange øre dette vil bli, er i skrivande stund uvisst, men avgifta skal vere moderat, så det kan bli i storleiksorden 1–2 øre per kWh. Dette skapar konkrete fordelar for vertskommunen, og kan vere eit skritt i rett retning. Forslaget er sendt til høyring.

Det grønne skiftet står altså overfor både problem og moglegheiter. Vestland fylkeskommune (2020; 2021) har teke fatt i problema og moglegheitene ved å arbeide med planar for berekraftig verdiskaping. Hovudmålet er berekraftig bruk av naturressursar, grøn næringsutvikling og innovasjon. Som eit av våre fremste kraftfylke må Vestland satse på grøn kraftutbygging og grøn næringsutvikling. Prosjektet Grøn region Vestland arbeider no saman med kommunar og lokale aktørar for å realisere potensialet for grøn omstilling i fylket (Ernst & Young LLP, 2021).

For å få til det må fylket få med seg lokalsamfunn og -befolkning på dette skiftet. Som Simen Tallaksen (2021) skriv i Klassekampen: «Et grønt skifte uten en sosial profil vil føre til stor folkelig motstand og misnøye.»

For å finne ut korleis eit grønt skifte med sosial profil kan skje, vil vi sjå nærare på korleis dei tradisjonelle vasskraftkommunane har handtert desse utfordringane. Som Rygg et al. (2021) er inne på, er sosial aksept for vasskraft lite forska på. Vårt bidrag til å fylle dette gapet er å bruke vasskraftkommunane Luster og Høyanger som typedøme. Dessutan er Fjordvarme AS i Nordfjordeid i Stad kommune eit interessant typedøme som viser korleis lokal produksjon av fornybar energi kan vere både nyttig og lønsamt. Teknologien som Fjordvarme er basert på, er velkjend og uproblematisk, og fortener ei større spreining, derfor har vi teke med Fjordvarme

som det tredje typedømet vårt. Vi vil undersøke dei tre nemnde typedøma for å få svar på dette forskingsspørsmålet: «Korleis vinne lokalsamfunnets aksept for produksjon av energi frå vasskraft og fjordvarme?»

Resten av denne artikkelen er lagt opp som følgjer: Først gjer vi greie for relevant litteratur på området, så legg vi fram vi metoden vi har brukt. Deretter presenterer vi resultat og drøftar problemstillinga i lys av desse. Til sist summerer vi opp våre viktigaste funn i ein konklusjon.

TEORI OG RELEVANT LITTERATUR

I denne artikkelen er det sosial aksept for utbygging og produksjon av fornybar energi, med typedøme frå vasskraft og fjordvarme, som står i fokus. Vi vil kople dette til berekraftomgrepet. Berekraft betyr rett og slett at noko kan haldast ved like over tid utan at det går under, og utan at skade blir påført omgivnadene med ein gong eller seinare (Tjernshaugen, 2021). Brundtland Commission (1987, s. 37) definerer berekraft slik: «Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs». I føreordet til rapporten framhevar Gro Harlem Brundtland tre sfærar innan berekraft: miljømessig, sosial og økonomisk berekraft. Desse tre sfærane, eller områda, har seinare stått fram som sjølve hovudpilarane innan berekraftomgrepet (Purvis et al., 2019). På bedriftsnivå blir det tilsvarande gjerne tala om den triple botnlinja, der alle desse tre områda inngår (Elkington, 1997). For at eit anlegg for produksjon av fornybar energi skal vinne sosial aksept, føreset vi at anlegget må vere berekraftig, altså skape fordelar miljømessig, sosialt og/eller økonomisk. I tillegg til dei tre områda i berekraftomgrepet tek vi med som eigen faktor behovet for sikker energiforsyning. Denne faktoren har underordna betydning i forhold til dei tre berekraftområda, men dette med sikker energiforsyning er aktualisert i Noreg og Europa i det siste, og er eit av dei viktigaste måla for energipolitikken i EU (Ciucci, 2021). Tilgang på rein energi er dessutan eitt av berekraftmåla til FN (FN-sambandet, 2022). Dette gir oss fire faktorar som er spesielt interessante å sette i samband med sosial aksept: miljøomsyn, sosial innverknad, økonomisk verknad og sikker energiforsyning. Høg skår på ein eller fleire av desse vil kunne gi høg grad av sosial aksept.

Å ta miljøomsyn betyr å redusere eller helst fjerne skadelege utslepp og ureining av luft, jord, landskap og vatn (Cooper et al., 2016; Kumar, 2020; Soltani et al., 2021; Zawaydeh, 2017). Soltani et al. (2021) nemner dessutan utfordringar knytte til støy, handtering av problemavfall og farar for dyre -og planteliv. Det dreier seg også om å hindre uønskte klimaendringar (Cooper et al., 2016). Positive tiltak kan

til dømes vere å starte ei ny miljøvennleg bedrift eller å erstatte fossilt brennstoff med fornybar energi i eksisterande bedrifter (Hall et al., 2010). Generelt skal tiltak for å realisere det grøne skiftet nettopp ta miljøomsyn, men paradokset er at til dømes vindkraftutbygging har vorte kritisert for å vere miljøødeleggende (Rygg, 2012).

Sosial innverknad av ei utbygging kan vere ulike aspekt knytte til lokal utvikling, som lokale arbeidsplassar, større arbeidsmarknad (fleire valmoglegheiter), betre butikktilbod, betre helse, betre levestandard og livsstandard (Kumar, 2020). Zawaydeh (2017) nemner i tillegg høve til kompetanseheving som ein positiv sosial verknad. Her kan det også vere tale om sosial entreprenørskap, altså at verksemder kan bli starta for å etablere fleire arbeidsplassar eller for å få til ei meir rettferdig fordeling av inntekt (Nicholls, 2004).

Økonomisk innverknad kan vere bruk av lokal arbeidskraft, lokale leverandørar, høve til lokalt eigarskap og bruk av lokale banktenester (Kumar, 2020). Ei utbygging kan gi vertskommunen inntekter som kan brukast til diverse gode formål, som tilrettelegging for næringslivet eller billegare straum til innbyggjarane (Kumar, 2020). I ein større samanheng kan utbyggingar av fornybar energi bidra til sysselsetting, inntekter og bidrag til BNP (Zawaydeh, 2017).

Den fjerde faktoren vi ser på, er å syte for sikker tilgang på energi. Zawaydeh (2017) peiker på at utbygging av fornybar energi vil føre til sikrare energitilførsle for land som er avhengige av oljeimport, og såleis gi betre berekraft. Eit av dei fem fremste måla med EUs energipolitikk er nettopp dette: «Diversify Europe's sources of energy, ensuring energy security through solidarity and cooperation between EU countries» (Ciucci, 2021, s. 1). At dette har betydning også for Noreg, ser vi av dei høge straumprisane i Noreg vinteren 2021–22. I Europa (her definert som EU-EØS-området) er det berre Noreg som er netto eksportør av energi. I gjennomsnitt er over 60 % av energiforbruket i europeiske land importert, og dette talet er aukande (Eurostat, 2021). Ei krise i eit eksportland vil derfor kunne skape problem i importland. Overgang til fornybar energi vil føre til meir energiproduksjon i kvart land og mindre import, og dermed også til mindre risiko for energikriser. Sjølv om Noreg er netto eksportør av energi, slepp vi likevel ikkje så lett unna dette problemet: For det første er norsk eksport i stor grad olje og gass, som vil bli redusert over tid, og for det andre er det nære naboar og handelspartnarar i Europa som kan bli ramma av ei slik energikrise.

Det kan vere fleire forskjellige barrierar mot overgang til fornybar energiproduksjon. Miljøomsyna kan bli oppfatta som uviktige eller feil adresserte, dei sosiale verknadene kan vere fråverande, økonomien i prosjektet kan vere svak og lite berekraftig, og energiforsyninga kan bli oppfatta som å vere uproblematisk i næraste

framtid. Rygg (2012) fann fleire grunnar til manglande lokal aksept av anlegg for produksjon av fornybar energi. Desse varierte frå stad til stad, men dei kunne gjerne knytast til mangel på konkrete fordelar for vertskommunen (ingen positiv sosial innverknad) og ulemper med naturinngrepet (miljøomsyn; forsøket på å løyse *eitt* miljøproblem skapar nye miljøproblem).

Truninger et al. (2013) har gjort ein studie av eit solkraftanlegg i Portugal, som kan tene som eit ytterlegare døme på kva som kan gå gale. Anlegget omfattar både ein solpanelfabrikk og eit solkraftverk i kommunen Moura, som ligg i eit av dei mest solrike områda i Europa. Det stod ferdig i 2010, og var i si tid eit av dei største i sitt slag. Totalkostnaden for dei to byggetrinna var 250 millionar euro, og produksjonskapasiteten er 93 GWh per år (Wikipedia, 2020). Truninger et al. (2013) viser til ein del problem med anlegget, og fann berre ein positiv verknad:

- Tek opp stort område (250 ha) som kunne vore brukt til noko anna
- Har berre skapt 15 arbeidsplassar (350 i anleggsperioden)
- Solpanelfabrikken måtte importere delane frå Kina og det dreier seg om montering, ikkje produksjon, og den har ikkje gått med full kapasitet
- Interesse for turist-omvising i starten (2008), men interessa dabba etter kvart av
- Ingen spin-offs i form av high-tech-selskap (berre eit kommunalt selskap som for det meste administrerer den tiltenkte high-tech-parken)
- På den positive sida har det vorte utvikla nokre innovasjonar

Utbygging av anlegg for produksjon av fornybar energi set store spor etter seg i landskapet rundt, med infrastruktur som vindmøller, bygningar, demningar, kraftlinjer og andre installasjonar. Det er ikkje så merkeleg at dette møter lokal motstand. Fleire forfattarar har teke opp korleis slik motstand kan handterast. Nøkkelen ser ut til å vere å oppnå *sosial aksept* for tiltaket. Wüstenhagen et al. (2007) definerte sosial aksept som tilslutning til eit tiltak frå tre område eller dimensjonar: sosiopolitisk aksept (frå ålmenta, interessentar og politikarar), lokalsamfunnsaksept (oppfatta rettferd i framgangsmåtar og fordeling, tillit) og marknadsaksept (frå kundar, investorar og interne aktørar hos utbyggerane). Eit slikt skilje kan vere fornuftig. I ei undersøking av små vasskraftverk fann Rygg et al. (2021) at den sosiopolitiske aksepten av slik utbygging var høg, medan lokalsamfunnsaksept og marknadsaksept var meir uklare. Her er vi spesielt interesserte i dimensjonen lokalsamfunnsaksept.

Ruud et al. (2016, s. 6) gir følgjande råd for styrka samfunnsaksept til energisel-skap som tiltakshavarar og utbyggerar:

- Planlegg kommunikasjon som et grunnlag for åpen dialog mellom ulike berørte interessenter
- Tydeliggjør verdivalg og behovsvurderinger for hvorfor prosjektet fremmes
- Unngå logiske brister og tvetydig terminologi
- Søk mer helhetlig, samtidig treffsikker informasjon om prosjektforslaget
- Kommuniser åpent om ny kunnskap og faglig usikkerhet
- Identifiser gode og akseptable former for kompensasjon med lokal nytteverdi
- Opprettholde dialog med alle berørte parter gjennom hele anleggets livsfase

Som vi ser, er heile seks av dei sju punkta knytte til kommunikasjon, og berre eitt til kompensasjon til lokalsamfunnet. Det kan vere at utfordringa med å oppnå sosial aksept blir noko undervurdert her.

Hustad og Giæver Tande (2019) gir tre råd for handtering av motstand: å rekne med naturens eigenverdi, å involvere og engasjere befolkninga og å satse på flytande havvind. Dei to første punkta er viktige, det siste løyser jo problema med vindkraftanlegg på land, men ikkje nødvendigvis andre problem som til dømes mikroplastavskalingar.

Cohen et al. (2014) meiner at tidlegare definisjonar av sosial aksept ikkje er brukbare, då dei ofte kartla grad av motstand, slik at eventuelt fråvær av motstand kunne tolkast som sosial aksept. Dessutan var sosial aksept vanskeleg å måle ut frå desse definisjonane. Derfor lanserte Cohen et al. (2014, s. 5) ein ny definisjon av sosial aksept basert på økonomisk teori om individuell nytte.

Social acceptance of new infrastructure occurs when the welfare decreasing aspects of the project are balanced by welfare increasing aspects of the project to leave each agent at worst welfare neutral and indifferent to the completion of the project, or better off and supportive of the project. Welfare decreasing aspects of new infrastructure are those that are perceived as 'bad' by local residents such as: diminished viewshed, safety concerns, noise, pollution, landscape destruction, ecological change, decreased property values, and procedural injustice. Welfare increasing aspects of a new project are those that are seen as 'good' by the locals such as: economic development, energy supply security, green benefits, community compensation, personal compensation, place distinctiveness ..., and procedural justice. Thus we define social acceptance, not in terms of any action taken by residents, or as a lack of opposition, but as a set of outcomes and aspects that leave locals at least as well off as they were before the project.

Basert på tidlegare undersøkingar av uheldige verknader av vindfarmar, kraftlinjer og lagring av elektrisitet ved å pumpe vatn til høgare nivå laga Cohen et al. (2014) eit skjema med ulike tiltak for å hindre negative verknader på tre område: synleg infrastruktur, landskapsendringar og prosedyrar. Skjemaet kan brukast av utbyggarar for å styrke den sosiale aksepten. Døme frå skjemaet: Effekten av synleg infrastruktur kan dempast ved mindre bruk av skarpe lys, plassering av vindfarmar i avsides strøk, plassering av nye kraftlinjer ved sidan av gamle og ved økonomisk kompensasjon til dei som får ulemper. Landskapet kan vernast ved å unngå miljømessig sårbare og arkeologisk verneverdige område. Andre aktuelle landskapstiltak er design og plassering av master, og unngå demningar, ikkje endre vassmiljøet vesentleg og unngå bygging i område som er viktige for lokalsamfunnet. Av prosedyretiltak kan nemnast god kommunikasjon, representantar og leiarar med høg legitimitet, fremjing av både prosedyre- og fordelingsrettferd, involvering av lokalbefolkninga og lokal eigarskap.

Azarova et al. (2019) meiner at motstand i lokalbefolkninga mot ny energiinfrastruktur kan hindre oppnåing av EUs mål om at 32 % av energiforbruket skal kome frå fornybare kjelder innan 2030. Dei har derfor innhenta svar frå 2000 personar i fire land (Tyskland, Østerrike, Italia og Sveits) for å undersøke den sosiale aksepten av ulike infrastrukturtiltak i folks nabolag. Resultata frå Azarova et al. (2019) sine analysar viser at solparker og kraft-til-gass-infrastruktur (t.d. hydrogenproduksjon) aukar aksepten, medan vindparker har ein tvtydig effekt, og gasskraftverk og kraftleidningar reduserer aksepten. I tillegg var generelt aksepten lågare hos eldre, kvinner og personar med låg utdanning. Implikasjonar av dette er at lokale satsingar på fornybar kraftproduksjon må vurderast nøye ut frå lokale preferansar for å sikre støtte til prosjektet. Azarova et al. (2019) foreslår, i tråd med sine resultat, utdanning og opplæring for å auke aksepten, men det er kanskje å undervurdere motstanden.

Sjølv om det finst gode råd for handtering av motstand, er det ikkje sikkert at dette er godt nok til å oppnå sosial aksept. Likevel finst det gode døme på at nokon har fått dette til. Det kan vere både sosiale og økonomiske fordelar ut over dei miljømessige med at regionar og lokalsamfunn tek grep for å etablere fornybar energiproduksjon under lokal kontroll: Det kan skape jobbar, skatteinntekter og redusere energikostnader (Busch, 2010). Mellomeuropeiske land som Sveits, Tyskland og Austerrike har vore føregangsland her, der dei har utvikla det som blir kalla «energilandbyar», eller «energi-autarkiske landsbyar», det vil seie lokalsamfunn som i stor grad har vorte sjølvforsynte når det gjeld energi til oppvarming/nedkjøling og elektrisitet (Kunze & Busch, 2011). Eit av stjerneeksempla er den vesle byen Güssingen i Austerrike (Kunze & Busch, 2011).

På tidleg 90-tal var Güssingen prega av tilbakegang og arbeidsløyse. Gjennom satsing på fornybar energiproduksjon klarte byen å snu den negative trenden til noko positivt. I 2005 var Güssingen sjølvforsynt med kraft til oppvarming og elektrisitet, og i 2010 var byen netto eksportør av kraft. Produksjonen er basert på lokale ressursar, for det meste treflis som vart omdanna til gass under høge temperaturar. Dersom tilsvarende kraftmengde skulle importerast, ville det ha kosta 35 millionar euro per år. Güssingen har vorte eit utstillingsvindauga for energi-autarkiske byar. Før koronapandemien kom ca. 40 000 personar årleg på studiereiser til byen (Kunze & Busch, 2011).

Busch (2010) undersøkte motivasjonen for innføring av fornybar energiproduksjon blant ordførarar i tre kommunar i delstaten Brandenburg i Tyskland. Den første kommunen husa Tysklands største solkraftverk, den andre kalla seg «fornybar-energi-byen», og den tredje kommunen inkluderte ein landsby som var den første energi-autarkiske (sjølvforsynte) busetnaden i Tyskland. Hovudresultatet var at omsynet til miljø, klimaendring og nasjonal energiforsyning spelte ein marginal rolle. Viktigast var omsynet til kommunens beste, eller det som skapte nytte for kommunens innbyggjarar. Dette omfattar økonomiske faktorar som arbeidsplassar, skatteinntekter og andre inntekter som kunne brukast til å finansiere tenester til innbyggjarane. Dessutan omfattar det også ikkje-økonomiske faktorar som betringar i det sosiale livet, mindre helsefarlege omgivnader og generelt kjensla av at det skjedde noko positivt i samfunnet.

Desse resultatane impliserer at ein politikk for å fremje omstilling til fornybar energiproduksjon må ta utgangspunkt i kva konkrete fordelar dette medfører for innbyggjarane, framfor å lansere kampanjar mot klimaforandringane (Busch, 2010; Busch & McCormick, 2014). I Noreg finn vi liknande funn hos Byrkjeland et al. (2020), som i si undersøking av Mehuken vindpark bygde vidare på Rygg (2012). Spørsmålet Byrkjeland et al. (2020) stilte, var kvifor Mehuken vindpark tilsynelatande var mykje betre motteken i lokalmiljøet enn andre norske vindparker. Svaret dei fann, knyter den lokale velviljen til konkrete fordelar for innbyggjarane:

Hovudårsakene til denne positiviteten er at Zephyr som utbygger har hatt en svært god dialog med kommune, grunneiere og lokalsamfunnet både før, under og etter utbygging av de tre prosjektene. I tillegg til å ha gitt lokalsamfunnet et flott og lett tilgjengelig turområde har vindparken gitt gode økonomiske fordelar til både grunneiere, det lokale grendehuset og lokale ungdomsorganisasjoner. Alt dette har vindparken tilført lokalsamfunnet uten at det har gått på bekostning av dyre- og fuglelivet i området i og rundt vindparken (Byrkjeland et al., 2020, s. 4).

Framvekst av suksessrike energi-autarkiske område reiser spørsmålet om lokalsamfunn må ta større ansvar for energiproduksjonen. I Nederland har talet på lokale organisasjonar (offentlege, private eller sivile/frivillige) som arbeider for eit skifte mot meir fornybar energiproduksjon, vore jamt aukande sidan 1980-talet (Boon & Dieperink, 2014). Boon og Dieperink (2014) meiner at ei slik desentralisering er nødvendig for å få til eit skifte mot produksjon av fornybar energi. Dei gir også fleire råd om korleis regjeringar kan støtte opp om danning og utvikling av slike organisasjonar.

Denne litteraturgjennomgangen viser at motstanden mot anlegg for produksjon av fornybar energi kan vere stor, men også at det er tilfelle der det har vore mogleg å oppnå sosial aksept for slike anlegg. Vi har fire berekraftfaktorar som er av interesse å studere nærare m.o.t. sosial aksept: miljøomsyn, økonomiske og sosiale verknader og sikker energiforsyning.

METODE

Her vil vi forklare korleis vi har samla inn og analysert data for å svare på forskingsspørsmålet: «Korleis vinne lokalsamfunnets aksept for produksjon av energi frå vasskraft og fjordvarme?» Bakgrunnen for spørsmålet er at produksjonen av fornybar energi må aukast kraftig i åra som kjem, og at motstanden mot ytterlegare utbygging av kraftproduksjon har møtt stor motstand i Noreg. Typedøma våre er vasskraftkommunane Luster og Høyanger kommune, og Fjordvarme AS på Nordfjordeid i Stad kommune. Typedøma er valde fordi dei har fått til energiproduksjon utan konflikt, og derfor kan det vere lærdom å hente for andre utbyggarar. Vasskraftutbyggingane i Luster og Høyanger har gitt noko tilbake til lokalsamfunna (økonomisk og sosialt, i alle fall, men også industri basert på fornybar energi). Fjordvarme sikrar rimeleg og sikker lokal forsyning og set få spor i naturen, og baserer seg på kjend teknologi, og er noko som burde vore spreidd til fleire lokalsamfunn langs kysten.

Innhenting av data i Luster kommune

Luster kommune har ca. 5200 innbyggjarar og er Noregs åttande største kraftkommune, med ein årsproduksjon på 3400 GWh i 2021. Primærdata er henta inn gjennom eit intervju med næringssef i Luster kommune, Olav Grov. Vi har dessutan hatt tilgang på ein del sekundærmateriale som kommunens retningslinjer og vedtekter for næringsarbeidet, fire politiske saker om tildeling av næringsstøtte. Dessutan har vi funne ein del nyttig informasjon på Lusters kommune si heimeside. Intervjuet er transkribert og materialet analysert ut frå problemstillinga, sjå eige avsnitt nedanfor.

Innhenting av data i Høyanger kommune

Høyanger kommune har ca. 4000 innbyggjarar. Dette er ein stor kraftkommune med årsproduksjon på 1000 GWh rundt Høyanger tettstad (Statkraft) og 700–800 GWh på sørsida av Sognefjorden (BKK). Primærdata er samla inn ved intervju med ordførar i Høyanger, Petter Sortland. Som sekundærmateriale har vi nytta kommunale planar, heimesidene til Høyanger kommune og Høyanger Næringsutvikling AS. Intervjuet er transkribert og materialet analysert ut frå problemstillinga, sjå eige avsnitt nedanfor.

Innhenting av data frå Fjordvarme AS

Fjordvarme er lokalisert i Nordfjordeid, som er ein tettstad med ca. 3000 innbyggjarar i Stad kommune. Fjordvarme leverer per 2021 15 GWh i året, og av dette går 13 GWh til varme og 2 GWh til kjøling. Når anlegget er fullt utbygd, vil det levere 18 GWh energi per år. Primærdata om Fjordvarme har desse kjeldene:

- Samtale med Magne Hjelle (leiar av Fjordvarme, har vore med heilt frå starten)
- Samtale med vaktmeisteren på Operahuset, som forklarte om drifta og kostnadene
- I tillegg har vi fått omvising på anlegget i Nordfjordeid

Sekundærdata er henta inn på følgjande måtar: Rekneskapsdata er henta frå Brønnøysundregistera, dessutan har heimesida til Fjordvarme AS gitt nyttig informasjon.

Merk at Idsø (2013) hadde eit prosjekt finansiert av Sogn og Fjordane fylkeskommune som tok føre seg lønsemda av Fjordvarmeanlegget i Nordfjordeid. Fjordvarme er tidlegare skildra i Idsø og Årethun (2017) og Oklevik et al. (2017). I samband med denne artikkelen har vi gjennom e-post oppdatert informasjonen og fått informasjon om utviding og drift sidan 2013. Materialet om Fjordvarme er analysert ut frå problemstillinga, sjå eige avsnitt nedanfor.

Analysemetode

Det innsamla materialet frå kvart av dei tre typedøma er analysert ved at tekstblokker frå intervju og anna materiale er klassifisert i forhold til fire sentrale område for å sikre sosial aksept: miljøomsyn, økonomiske og sosiale verknader, og energiforsyning. Både positive og negative sider er vurdert.

Tabell 9.1 Analyseskjema

Faktorar som påverkar sosial aksept	Typedøme: Luster, Høyanger, Fjordvarme AS
Miljøomsyn	Tekstblokker frå intervju, nettsider og dokument som kan seie noko om betydninga av dei fire faktorane for kvart typedøme
Økonomiske verknader	
Sosiale verknader	
Energiforsyning	
Ulemper / negativ innverknad	
Grad av sosial aksept (fordelar/ulemper)	Vurdering av ovanstående positive og negative faktorar

Tabell 9.1 viser meir konkret korleis materialet er analysert. Tekstblokker frå primær- og sekundærmaterialet er sette inn i analysetabellen i relasjon til typedøma og dei fire områda for sosial aksept. Siste rada i tabellen viser ei oppsummering av radene ovanfor, med vekt på fordelar vs. ulemper for kvart typedøme.

RESULTAT OG DRØFTING

Fornybare energikjelder vert kontinuerleg fornya, er del av naturen sitt eige kretsløp, og sol-, vind-, vatn-, bio-, geotermisk- og tidevassenergi er døme på kjelder nytta i Noreg (Hofstad & Halleraker, 2021). Vi har avgrensa studien til vasskraft og fjordvarme sjølv om ulike aktørar og næringsliv i regionen bygger ut område for å samle vindenergi, har etablert fabrikk for solenergi-teknologi og bygd pilotar for bølgeenergi. Vi grunngir valet med at vasskraft har størst omfang, og fjordvarme er eit konsept som fortener større utbreiing, og som alt er etablert i vekst-senter som Førde, Sogndal og Ulsteinvik i tillegg til Nordfjordeid (Thomasgard, 2019). Sjølv om vindenergiproduksjon dei siste åra har vakse raskt, er det stilt store spørsmål om berekraft under utbygging og drift. Dei andre energikjeldene er enno små energiproducentar i regionen.

Luster kommune – lokal nytte av vasskraft

Store aktørar innan kraftproduksjon i Luster er Statkraft og Hydro. Statkraft sel krafta i marknaden, medan Hydro leverer mykje til eigen produksjon av aluminium i Årdal, og sel også ein del i marknaden. I tillegg til dei to store er det 10–12 småkraftverk, som sel noko på lange kontraktar og resten på Norpool-børsen. Andre viktige aktørar er Luster Energiverk, som leverer kraft lokalt i Luster, og som eig dei lokale linjene, og Statnett, som for tida bygger ein ny trafo-stasjon til 400 millionar kroner.

Konsesjonskraftinstituttet i Luster stammar frå tidleg 1900-tal, då kraftverka vart etablerte. Då skulle kommunane som stilte sine vassfall til disposisjon, få 10 % av den krafta som vart levert. No for tida er det ikkje fullt så enkelt. Luster får sine 10 %, men ikkje meir enn det som er allmennforbruket i kommunen, som er 90–100 GWh. Luster kommune kan altså kvart år selje 90–100 GWh kraft. Staten fastset innkjøpsprisen (for tida 12,5 øre per kWh), og krafta blir selt i marknaden. På intervju tidspunktet (3. mai 2021) var marknadsprisen 60 øre, og det vart rekna å vere svært bra. Men om marknadsprisen er låg, vil inntektene bli tilsvarende lågare. 2020 var eit kriseår i så måte, med tap på 3 millionar, mot budsjettet 18 millionar i pluss. 2021 ser derimot ut til å bli eit bra år for sal av konsesjonskraft.

I tillegg til konsesjonskrafta har Luster kommune også inntekter i form av konsesjonsavgift. Dette er ei avgift som kraftprodusentar betalar til vertskommunen. For Luster utgjør dette ca. 17 millionar kroner i året. Konsesjonsavgifta blir indeksregulert kvart femte år. Både konsesjonsavgifta og konsesjonskrafta er gamle institutt som vertskommunar får som kompensasjon for store inngrep i naturen.

Dessutan er det ca. 100 arbeidsplassar i Luster som er direkte tilknytt energiproduksjon. Statkraft har i overkant av 50 tilsette, mykje av dette er ingeniørarbeidsplassar. Hydro har 15–20 tilsette, og så har Luster energiverk vel 30. Statkraft og Hydro har store anlegg som gir arbeid for entreprenørar. Det er jamt og trutt arbeid som skal gjerast, og store oppdrag. Det er ofte dei minste prosjekta som er enklast å kome inn på for lokale entreprenørar.

Kommunen står fritt når det gjeld å bruke konsesjonsinntektene. I Luster går noko av inntektene inn i den generelle kommuneøkonomien, medan resten blir kanalisert inn mot ulike tiltak for næringsutvikling. Luster har eit næringsfond som kan brukast til å støtte næringslivet i kommunen med lån og tilskot. Fondskapitalen på 22 millionar vart gitt av Statkraft. Fondskapitalen kan ikkje nyttast til lån eller tilskot. Avkastninga på fondet er årlege konsesjonsavgifter, renter og anna avkastning på fondskapitalen. Denne avkastninga blir brukt til å fremje etablering av ny næringsverksemd og vidareutvikling av eksisterande verksemder. Ulike typar kommunalt utviklingsarbeid kan også få støtte. Lån vert gitt til fysiske investeringar, til dømes i bygg og utstyr. Tilskot vert gitt til utviklingstiltak som oppstarting, planlegging og prosjektering, undersøking, produktutvikling, marknadsundersøking og marknadsføring, og opplæring/kompetanseoppbygging. Avkastninga kan variere frå år til år, og då vil også tildelingane kunne variere. Tilskota per år er 2–4 millionar. Nye lån per år utgjør ca. 12 millionar, og så får ein kvart år inn att ca. 8 millionar i nedbetalingar av lån.

Kriteria for å få støtte kan vere sosiale (skaping eller berging av arbeidsplassar), økonomiske (sikre verdiskapinga i kommunen) og miljømessige (ulike former for

klima- eller miljøtiltak som er innbakt i søknaden frå bedrifta). Det siste er relativt nytt, og spesielt interessant, ved at inntekter frå fornybar energiproduksjon blir slusa inn mot miljøvenlege tiltak. Dessutan blir det tildelt ein fast sum til alle bedrifter som blir miljøsertifiserte.

Døme på saker der bedrifter har fått støtte frå næringsfondet:

- Ei bedrift fekk 100 000 i tilskot (10 % av kostnaden) for å bygge ein klimavenleg vaskehall for bilar. Ein slik miljøvenleg hall er dyrare enn ein vanleg vaskehall.
- Ei bedrift fekk eit tilskot på 200 000 (20 % av kostnaden) til kompetanseheving og utvikling. Grunngevinga for støtta var å sikre arbeidsplassar i Luster, og å sikre bedrifta i ei vanskeleg tid (pga. covid-19).
- Eit bondeektepar fekk rentefritt lån på 2 000 000 til oppføring av ny driftsbygning. Lånet er avdragsfritt i to år, sidan skal det betalast ned over 13 år. Total kostnad var rekna til ti millionar, av dette var 2,4 millionar tilskot frå Innovasjon Norge og resten andre lån og eigenkapital. Med denne investeringa kunne ekteparet auke talet på mjølkekyr frå 14 til 24, og dessutan ville framtidige krav til driftsbygningar vere stetta. Grunngevinga var også at dette ville bli ein framtidssretta arbeidsplass for familien, og busetting og drift ville vere sikra for mange år framover.
- Ei bedrift fekk eit utviklingstilskot på 30 000, og eit lån på 100 000. Lånet er rente- og avdragsfritt i to år, og skal sidan betalast ned over fem år. Grunngevinga for støtte er at tiltaka, som i stor grad er nytt utstyr, vil betre effektiviteten og auke sikkerheita i produksjonen.

Kraftproduksjonen gir altså fleire konkrete fordelar for Luster. Olav Grov sa det slik:

... fordelene er jo kort og greitt at kommunen får ein betre generaløkonomi, og kan bruke desse midlane både til ulike kommunale tiltak, det vere seg kommunale investeringar eller slike ting, men også ... mot næringsutvikling. Så det er ikkje nokon tvil om, eigentleg, at det er gode pengar for ein kommune.

I tillegg skapar energiproduksjonen direkte og indirekte mange arbeidsplassar. Slik blir det ein synleg lokal nytte av å etablere kraftproduksjon, for å bøte på ulempene. Ut over naturinngrepa såg ikkje Grov nokre ulemper. Han meinte at fordelane med kraftutbygging og -produksjon med klar margin vog opp for ulempene.

Høyanger kommune – lokal nytte av vasskraft

Det meste av Statkraft sin kraftproduksjon går til Hydro Aluminium sin aluminiumsfabrikk i Høyanger. BKK sin produksjon går inn i deira totale portefølje. I tillegg er det ein del småkraftverk som også gir rett til konsesjonskraft og konsesjonsavgifter. Både Luster og Høyanger har mange småkraftverk, noko som skuldast gunstige statlege reglar og ordningar tilpassa urøynde og kapitalsvake utbyggarar (Yttri, 2020).

Kommunen har totalt tilgang på 120 GWh konsesjonskraft per år, og 84,5 GWh heimfallskraft (avtale saman med Ullensvang med Statkraft). Som i Luster blir kommunens kraftinntekter oppfatta som rettviss kompensasjon for naturinngrepa. Delar av konsesjons-/heimfallskrafta går til rimeleg straum til innbyggarar og bedrifter, resten blir selt i open marknad (spot). I 2021 blir konsesjonskrafta brukt til billeg straum i kommunen, medan heimfallskrafta går til spotmarknaden.

I 2018 fekk kommunen tilført omlag 55,7 millionar i inntekter frå kraftverka, og i 2019 auka dette til 68,5 millionar på grunn av auka straumprisar (Høyanger kommune, 2019). Inntektene i 2019 fordeler seg på konsesjonsavgifter (9,1 millionar), netto inntekter frå sal av konsesjonskraft (26,1 millionar), eigedomsskatt (17,9 millionar) og naturressursskatt (15,4 millionar). For 2019 utgjorde kraftinntektene vel 13 % av kommunens totale inntekter. Om desse inntektene skulle falle bort, som foreslege av eit offentleg utval (NOU 2019: 16), vil dette altså ha store negative konsekvensar for Høyanger kommune.

Det er omtrent 250 arbeidsplassar i Høyanger som kan knytast til kraftproduksjonen. Vi tek då med arbeidsplassane ved Hydro, som produserer aluminium med lokalt produsert kraft, og lokale leverandørar til Hydro. Hydro har 170 tilsette, Statkraft har 20, Bilfinger (vedlikehald på Hydro) har 40–50 arbeidsplassar. Og Hydro har planar om å starte med omsmelting av skrapmetall til kvalitets-aluminium; det kan skape 18–20 nye arbeidsplassar.

Nokre klare fordelar av kraftproduksjonen i Høyanger er då inntekter til kommunen og arbeidsplassar. Vidare har utbygginga ført med seg eit betre fritidstilbod med lett tilgjenge til fjellet, alpinanlegg, turvegar, hengebruer o.l. På spørsmål om fordelar og ulemper med kraftproduksjonen sa ordførar Petter Sortland dette:

Så det, for å seie det slik, så har vel kraftproduksjonen hatt alt å seie for det Høyanger-samfunnet vi kjenner i dag. Og viss ein tek det litt lenger, og kanskje inn i kvardagen til folk, så vil eg vel seie at du ser spor etter kraftutbygging eigentleg overalt i Høyanger-fjella, absolutt overalt. Du ser linjer, du ser tilførselsvegar, du ser vegar som du kan køyre bil på. Du ser vegar der du kan køyre ATV og scooter på for dei ulike årstidene. Du ser damanlegg, du ser røygater, og du ser som sagt kraftlinjemaster.

Men eg har vel hatt det inntrykket av at eit drygt hundre år med dette, så er dette noko som folk oppfattar som udelt positivt. Ein kjem seg lettare til fjellet. Ein har fått kompensasjonar i form av eit alpinanlegg til fjells som no blir vida-reutvikla i kommunal regi med barneskitrekk og mønstringsplass med varme-stove og gapahuk, og ... Du kjem veldig enkelt til fjells i Høyanger 365 dagar i året. På vinteren så blir det brøyta opp til fjellet. Nokon seier til meg at det blir finare brøyta på fjellvegen enn det er i Høyanger sentrum der kommunen brøytar. Sånn at det er ... eg vil seie at fordelane heilt klart overstig ulempene med dette.

Høyanger kommunestyre har vedteke ein verdiskapingsplan (Høyanger kom-mune, 2016) der det er lagt inn tiltak for samfunns- og næringsutvikling som skal auke folketalet og sysselsettinga i kommunen. Kommunen har vidare etablert eit eige selskap for å arbeide med næringsutvikling, Høyanger Næringsutvikling (HNU). Det var styret i HNU som tok initiativet til å utvikle ein verdiskapingsplan. HNU er eit aksjeselskap der kommunen eig ca. 90 % av aksjane, og det lokale næringslivet resten. HNU er ansvarleg for å prioritere tiltak og å gjennomføre handlingsprogrammet i verdiskapingsplanen, og blir tildelt midlar til dette arbeidet frå kommunen. Selskapet har for tida eitt årsverk, men har høve til å leige inn kompetanse etter behov.

HNU laga ein tiltaksplan for 2017 (HNU, 2016) for å følgje opp verdiskapingsplanen. Prinsippet er gjerne at HNU delfinansierer ein del prioriterte tiltak, til dømes med 50 %. Resten av finansieringa må då skaffast av næringslivet eller andre for at tiltaket skal kunne gjennomførast. Tiltaksplanen hadde tre hovud-punkt: utvikling av eit kraftfullt næringsliv, betre bustadpolitikk og ei særleg sat-sing på reiselivsnæringa. Tiltak innan næringsutvikling omfatta støtte til eksiste-rande bedrifter, støtte til utvikling av nye forretningsområde innan eksisterande bedrifter (t.d. Hydros prosjekt med omsmelting av skrapmetall) og styrking av entreprenørskapsmiljøet i kommunen (altså miljøet for oppstart av nye bedrifter).

Sjølv om ikkje tiltaksplanen direkte nemner det grøne skiftet, ligg dette inne som ein føresetnad i verdiskapingsplanen, og er klart uttalt på HNU sine heimesi-der, der til dømes utvikling av ein sirkulær prosessindustri i Høyanger står sentralt (Høyanger kommune, 2021).

Fjordvarme – berekraftig energisparing

På slutten av 1990-tallet hadde sjukehuset på Nordfjordeid i dåverande Eid kom-mune behov for kjøling. Dette måtte sjukehuset løyse innafør eit stramt budsjett.

Sjukehuset tok kontakt med kommunen med forslag om å prøve å bruke vatn frå fjorden for å få til kjøling på ein energieffektiv måte. Etter nokre år med planlegging og innhenting av informasjon etablerte kommunen bedrifta Fjordvarme AS med 98 prosent kommunal eigarskap.

Ved hjelp av den godt utprøvde varmepumpeteknologien utvikla Fjordvarme eit fjernvarme-anlegg som kunne brukast både til kjøling og til oppvarming. I 2021 leverer Fjordvarme 15 GWh (15 millioner kilo-watt-timer) per år, og av dette går 13 GWh til varme og 2 GWh til kjøling. Når anlegget er fullt utbygd, vil det levere 18 GWh energi per år. Røyrnettet i sentrum av Nordfjordeid er per mai 2021 ca. 10 km. Fjordvarmeanlegget på Nordfjordeid blei starta i 2004 (Hjelle, 2021c). Dette er status i mai 2021:

1. I Nordfjordeid blir 80 000 m² bygningsmasse varma opp av fjordvarme. Bedrifta leverer energi til 64 kundar. 60 kundar er varme-kundar, og fire er reine kjøle-kundar. Av dei 60 varme-kundane er det 30 som også nyttar seg av kjøling. Blant kundane er Operahuset / Eid vidaregåande skule (som er i same bygg) og badehuset til Nordfjord hotell. Totalt blir det nytta fjordvarme i 15 offentlege bygg, 15 næringsbygg og 25 bustadanlegg med totalt 121 bueiningar. Om sommaren blir anlegget nytta til kjøling.
2. Oppvarming av kunstgrasbana i Eid idrettspark om vinteren skjer ved at sjøvatn frå anlegget blir sendt gjennom et nettverk av røyr under banedekket. Her er det ikkje nødvendig med varmepumper for å hente ut varmen. Kostnadene knytte til å halde bana isfri er derfor svært låge.
3. Kundane får dekt ca. 90 prosent av energibehovet til oppvarming/kjøling gjennom Fjordvarme, resten må kunden supplere på andre måtar med spisslast (Larsen, 2017).
4. I gjennomsnitt reduserte kundane energibruken til oppvarming med mellom 30 og 50 prosent.
5. Den største kunden (Operahuset / Eid vidaregåande skule) har eit energikjøp på 98 kWh per m² per år. Det gjennomsnittlege forbruket i Noreg for tilsvarande bygg er 140 kWh per m² per år.
6. Nordfjord sjukehus — ein av initiativtakarane bak fjordvarmekonseptet — har i mange år vore det mest energieffektive sjukehuset i landet.

Et viktig poeng er at teknologien som fjordvarmeanlegget baserer seg på, er ferdig utvikla og utprøvd varmepumpeteknologi. Det betyr at det er relativt enkelt å drifte anlegget. Vedlikehald og reparasjonar kan utførast ved hjelp av lokal kompetanse. Det betyr stor driftssikkerheit og stabilitet i leveransane til kundane. Det

betyr at drifts- og vedlikehaldskostnader i stor grad er føreseielege. Den økonomiske risikoen knytt til fjordvarmeanlegg er derfor svært liten. Anlegget har vore i drift i sidan februar 2004 utan problem. På direkte spørsmål om driftssikkerheita seier Fjordvarme (v/ Magne Hjelle) dette i ein e-post 11.5.21:

Vi starta med energileveranse til fyrste kunde, Nordfjord sjukehus, 15.02.2004. Oppetida til anlegget har vore god, etter ein innkøyringsperiode i starten der vi ikkje hadde reserveinstallasjonar. Anlegget er no fleksibelt og driftssikkert ved at vi kan føreta det meste av vedlikehald og utbetringar utan å stoppe energileveransen mot kundane. Problem/utfordringar har vore størst knytt til aggressivt sjøvatn. Vi har også hatt nokre mindre lekkasjar, som kan vere vanskelege å finne. Vi jobbar med tiltak for å kunne hente ut restkapasiteten i anlegget og tilby fjordvarme til fleire kundar.

Sjølv om fjordvarmeanlegget er eit pilotprosjekt, så har det vore ein økonomisk suksess. Kundane får reduserte oppvarmingskostnader (reduksjon i energibruk: 30–50 prosent), og Fjordvarme AS hadde i perioden 2010–2019 eit samla overskot etter skatt på 1,9 millionar kroner (sjå figur 9.1). Internrenta til anlegget er rekna til 13 prosent med levetid på 40 år (Idsø, 2013). Avkastninga blir delt mellom kundane (lågare energikostnader) og Fjordvarme AS (lite overskot).

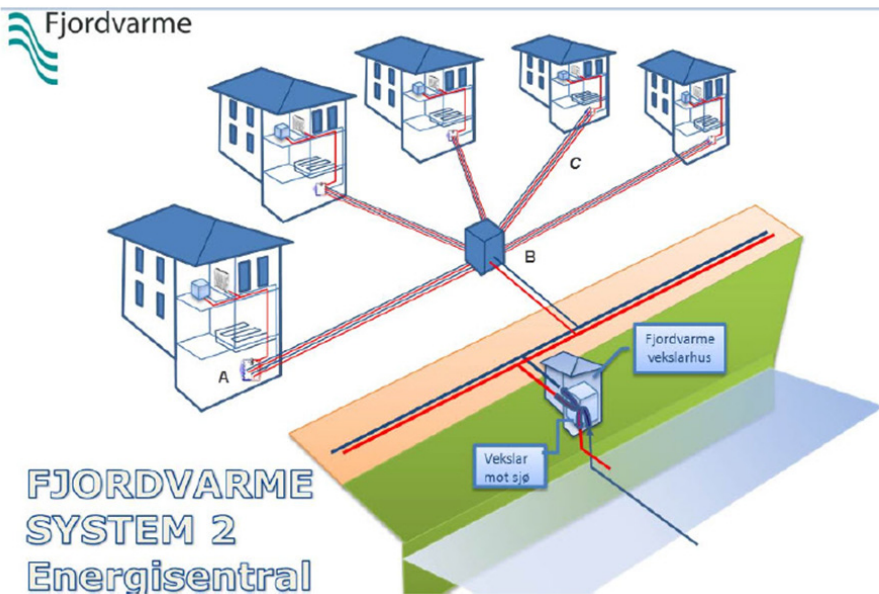
Figur 9.1 Inntekter og årsresultat for Fjordvarme AS (Bisnode Credit Pro).

Anlegget påverkar dei fysiske omgivingane i liten grad. Det står eit lite pumpehus nede ved fjorden. Det er ingen støy. Dei nødvendige røyra er gravne ned, og det er lagt sykkelveg på toppen. Ved planlegging av nye byggefelt kan røyra leggest i bakken når andre røyr blir lagt ned. Det reduserer investeringskostnadene.

Pilotprosjektet i Nordfjordeid har ført til bygging av tilsvarande anlegg i Førde (22,4 GWh/år) og i Ulstein (8,3 GWh/år), sjå Hjelle (2021a; 2021b), og i Sogndal kor det nye høgskulebygget og det nye helse- og omsorgssenteret får ein stor del av energien frå eit fjordvarmeanlegg. Fullt utbygd vil anlegget i Sogndal kunne gje 15,5 GWh varme og 5 GWh kjøling per år (Sognekraft, 2021).

Fjordvarme AS representerer ein norsk variant av energi-autarkiske område (Busch, 2010; Kunze & Busch, 2011). Sjølv om fjordvarmeanlegg har vist seg å være lønsame, så er det problem med å hente ut den økonomiske gevinsten ved å overlata utvikling av fjordvarmeanlegg til marknaden. Dette er eit døme på marknadssvikt. Som med vassforsyning er planlegging og bygging av fjordvarmeanlegg noko det offentlege bør ta seg av. Når anlegget er bygd, kan drifta overlatast til private bedrifter. I Stad kommune er dette løyst ved at kommunen har selt seg ned til 37 % eigarskap.

Fjordvarmeanlegg er ei lågt-hengande frukt, men den private marknaden klarar ikkje å plukke den opp, og mange kommunar ser det heller ikkje som si oppgåve å sørge for rimeleg og miljøvennleg energi til innbyggjarar og bedrifter. Dette er truleg årsaka til at utviklinga av fjordvarmeanlegg har gått tregt. Det optimale anlegget er vist i figur 9.2. Det er ein varmesentral (merka B), og Fjordvarme optimaliserer der drifta av anlegget. Kundane treng derfor ikkje å føreta seg noko eller ha spesiell kompetanse.

Figur 9.2 Det optimale fjordvarmeanlegget (Idsø, 2013, s. 9).

Lat oss no vende tilbake til forskingsspørsmålet vårt: «Korleis vinne lokalsamfunnets aksept for produksjon av energi frå vasskraft og fjordvarme?»

Vi har, ut frå litteratur som Busch (2010), tenkt oss at sosial aksept for produksjon av fornybar energi må medføre tydelege og konkrete fordelar for lokalsamfun-

net. Desse fordelane knyter vi til berekraftomgrepets tre element (Purvis et al., 2019): miljømessige, sosiale og økonomiske faktorar (Cooper et al., 2016; Kumar, 2020; Soltani et al., 2021; Zawaydeh, 2017). I tillegg tek vi som nemnt med energiforsyning (DNV GL, 2019; Zawaydeh, 2017). Moglege negative verknader for lokalsamfunna er også med i vurderinga, sjå tabell 9.2.

Tabell 9.2 Lokale fordelar og ulemper av produksjon av fornybar energi

Faktor som påverkar sosial aksept	Luster	Høyanger	Fjordvarme AS
Miljøomsyn	Klima-/miljøtiltak får støtte frå næringsfondet	Støtte til sirkulærøkonomiske tiltak	Lite synlege anlegg
Økonomiske verknader	Store inntekter til kommunen, næringsfond, oppdrag til lokale bedrifter	Store inntekter til kommunen, oppdrag til lokale bedrifter	Billegare oppvarming/ nedkjøling for kundane
Sosiale verknader	Arbeidsplassar, god økonomi gir betre sosialtenester	Arbeidsplassar, turmoglegheiter, god økonomi gir betre sosialtenester	Undervarme til kunstgrasbane Sykkel- og gangsti
Energiforsyning	Høve til å bruke konsesjonskraft til lokalt næringsliv	Konsesjonskraft til industrien, billeg straum til bedrifter og ålmenta	Blir mindre avhengig av kraftimport
Ulemper / negativ innverknad	Miljø: Store naturinngrep	Miljø: Store naturinngrep	Økonomi: Høge initiale kostnader
Grad av sosial aksept (fordelar/ulemper)	Høg	Høg	Høg

I tabell 9.2 ser vi at Luster kommune har store økonomiske fordelar av kraftproduksjonen, i form av inntekter til kommunen som kan brukast i næringsutviklingsarbeid og i det generelle budsjettet. Vidare er det positiv sosial innverknad i form av arbeidsplassar. Miljø har ikkje hatt like stor betydning i Luster som sosiale og økonomiske faktorar, men dette er i ferd med å endre seg. Det grøne skiftet blir teke alvorleg, og næringsfondet har egne reglar for støtte til klimavenlege tiltak. Når det gjeld energiforsyning, er kommunen sikra kraft til eiga befolkning, og kan også tilby konsesjonskraft billeg til næringslivet. Mykje av krafta har gitt energiforsyning og dermed arbeidsplassar ved Hydro Aluminium og silisiumskiveproducenten Norsun i nabokommunen Årdal.

Vidare i tabell 9.2 ser vi at Høyanger, som Luster, har store økonomiske fordelar av kraftproduksjonen. Desse inntektene går inn i den generelle kommuneøkonomien, og noko blir brukt til næringsutvikling og lokalsamfunnsutvikling gjennom

HNU. Gunstige statlege ordningar har dei seinare åra ført til rask småkraftutbygging som har gitt inntekter til kommunane og lokale utbyggarar (Yttri, 2020).

Høyanger har sosiale fordelar i form av arbeidsplassar og tilbod som turveggar i fjellet. Miljøomsyn har ikkje stått så sterkt i Høyanger som dei økonomiske og sosiale fordelane, sjølv om grunnlaget for utviklinga i Høyanger har vore produksjon av fornybar energi. No er i alle fall tankegangen bak sirkulær økonomi på veg inn for fullt, til dømes gjennom prosjektet til Hydro med omsmelting av skrapmetall, noko som også skapar nye arbeidsplassar. Fornybar energi som basis gir tru på framtida i Høyanger. Når det gjeld energiforsyning, har Høyanger gjennom konsesjonskrafta skaffa rimeleg straum både til bedrifter og til vanlege folk.

For at andre kommunar kan gjere noko tilsvarende som Luster og Høyanger, er konsesjonskraft og konsesjonsavgift knytt til produksjon av alternativ fornybar energi, som vind- og solkraft, ei moglegheit.

Fjordvarme har, som vist i tabell 9.2, ført til betre økonomi for kundane ved at oppvarmings- og nedkjølingskostnader er kraftig reduserte. Sosiale verknader er det i mindre grad, sidan denne teknologien ikkje skapar så mange nye arbeidsplassar. Men det er etablert undervarme på idrettsplatsen på Nordfjordeid frå Fjordvarme-anlegget. Dessutan har ein bygd gang- og sykkelveg i traseen over røyra. Befolkninga har fått mange nye kilometer med gang- og sykkelveg på strekningar kor mjuke trafikantar tidlegare ikkje var skilt frå biltrafikken. Når det gjeld miljøomsyn, har ikkje dei vore veldig viktige. Men fjordvarmesystem gir lite synlege inngrep i naturen. Anlegget lagar ikkje støy, støv eller anna forureining. Det tek liten plass, berre nokre få kvadratmeter nede i vasskanten til varmevekslaren. Men når det gjeld energiforsyning, har Fjordvarme vore svært viktig. Anlegget reduserer behovet for import av energi til Nordfjordeid, og gjer bygda meir uavhengig. Utvikling i retning av energi-autarkiske område (Busch, 2010; Kunze & Busch, 2011) er altså realistisk også i Noreg. Dersom ein vil kople det til FN sine berekraftsmål (FN-sambandet, 2022), så er Fjordvarme-anlegget i tråd med berekraftsmål nummer 13: «Bygge solid infrastruktur og fremje inkluderande og berekraftig industrialisering og innovasjon» og nummer 7: «Sikre tilgang til påliteleg, berekraftig og moderne energi til ein overkomeleg pris».

Alle kommunar som grensar til ein fjord, kan etablere liknande anlegg. Men det er ein ulempe økonomisk sett: Utbygging krev truleg selskap med høg del av offentleg eigarskap i starten, i alle fall er den initiale utbygginga kostbar.

Minuset både i Luster og Høyanger er store naturinngrep, altså miljømessige ulemper. At det grøne skiftet krev naturinngrep, er eit paradoks som ein ikkje kan koste under teppet. Når det gjeld Fjordvarme, er ulempa den høge inngangskostnaden (økonomisk ulempe). Som vi var inne på i litteraturgjennomgangen, defi-

nerte Cohen et al. (2014) sosial aksept som følgjer: «Thus we define social acceptance, not in terms of any action taken by residents, or as a lack of opposition, but as a set of outcomes and aspects that leave locals at least as well off as they were before the project.» Alt i alt blir den sosiale aksepten – slik definert – vurdert å vere høg for alle tre typedøma, det vil seie at ulempene av utbyggingane er klart mindre enn fordelane.

Tabell 9.3 viser våre vurderingar når det gjeld effekten av berekraftelementa i våre typedøme.

Tabell 9.3 Ulike faktorar si betydning for lokal sosial aksept

Påverknadsfaktor	Luster	Høyanger	Fjordvarme AS
Miljøomsyn	Svak, men stigande	Svak, men stigande	Svak–middels
Økonomiske verknader	Sterk	Sterk	Sterk
Sosiale verknader	Sterk	Sterk	Svak
Energiforsyning	Middels	Sterk	Sterk

Dei sterkaste påverknadsfaktorane er økonomiske og sosiale fordelar for lokalsamfunna. For Fjordvarme spelar dessutan forsyningsargumentet ei viktig rolle. I tråd med Busch (2010) og Rygg (2012) har miljøfaktorar har spelt ei mindre rolle så langt, sjølv om betydninga er stigande. Også dette med energiforsyning kan få større innverknad i framtida, om det blir knapt med tilgang på fornybar energi. Når det gjeld framtidsutsikter elles, er det mogleg at lokalsamfunnets aksept av småkraftverk kan bli redusert på grunn av ein tendens til at desse har vorte selde til utanlandske aktørar (Yttri, 2020). Ei anna utfordring er om skattlegging av vasskraft blir endra etter forslag i NOU 2019: 16. Då vil både Luster og Høyanger gå glipp av store inntekter.

Dei typedøma vi har studert, har vore lite kontroversielle i lokalsamfunna. Dette er eit medvite val frå vår side for å finne positive døme på utbygging av fornybar kraft. Undersøkingar andre stader kan gi andre resultat. Vi må også vere merksame på at den sosiale aksepten kan variere mellom ulike typar infrastrukturtiltak (Azarova et al., 2019).

KONKLUSJONAR

Lokale fordelar knytte til produksjon av fornybar energi med vasskraft og fjordvarme må vere konkrete, og overgå ulempene, for å oppnå sosial aksept. Dei viktigaste funna våre er oppsummerte i tabellane 9.2 og 9.3. Lærdomane frå Luster

og Høyanger kommune er at inntekter frå energiproduksjon frå vasskraft kan brukast både til å realisere ein betre kommuneøkonomi (økonomiske fordelar) og til å skape nye arbeidsplassar eller sikre dei arbeidsplassane som alt er der (sosiale fordelar). I den seinare tid er klima- og miljøvenlege tiltak prioritert tydelegare enn før i næringsutviklingsarbeidet. Dei største ulempene er likevel miljømessige, i form av naturinngrep som kraftlinjer og damanlegg. For at andre kommunar kan gjere noko tilsvarende som Luster og Høyanger, er konsesjonskraft og konsesjonsavgift knytt til kraftproduksjon ein god idé. Regjeringa sitt forslag i revidert nasjonalbudsjett 2021 om ei produksjonsavgift til vertskommunen for vindkraftanlegg kan vere eit skritt i rett retning.

Dømet Fjordvarme AS viser at utvikling i retning av energi-autarkiske område som blir mindre avhengige av importert kraft, er realistisk også i Noreg. Fjordvarmeanlegg er ei lågthengande frukt som tilfredsstillar krava til berekraftig utvikling. Økonomisk er anlegget ein suksess ved at kundane sine oppvarmings- og nedkjølingskostnader er kraftig reduserte. Anlegget lagar ikkje støy eller støv eller anna forureining. Det tek liten plass, berre nokre få kvadratmeter nede i vasskanten til varmevekslaren. Sosialt har utbygginga resultert i undervarme på fotballbana og eit omfattande nett av gang- og sykkelveggar. Dessutan har Fjordvarme sikra den lokale energiforsyninga og redusert importbehovet. Alle kommunar som grensar til ein fjord, kan etablere Fjordvarme-anlegg. Barrieren som må overvinnast, er den initiale utbygginga, som krev investeringar som private bedrifter ikkje ser seg tente med. Det må altså truleg opprettast utbyggingsselskap med høg del av offentlig eigarskap. Når drifta kjem i gang, kan det offentlege selje seg ut av selskapet.

MERKNADER

Forfattarane har ingen interessekonfliktar.

LITTERATUR

- Arnesen, T., Ericsson, B. & Hagen, S. E. (2012). *Fritidseiendommer, næringsliv og et mulig vindkraftverk på Kvitvola i Engerdal kommune*. Østfoldforskning, ØF-rapport 11/2012.
- Aakervik, A-L. (2020, 29. oktober). – *Bygg ut fornybar energi som tar hensyn til mennesker og miljø*. Gemini. <https://gemini.no/2020/10/miljodesign-bygg-ut-fornybar-energi-som-tar-hensyn-til-mennesker-og-miljo/>
- Azarova, V., Cohen, J., Friedl, C. & Reichl, J. (2019). Designing local renewable energy communities to increase social acceptance: Evidence from a choice experiment in Austria, Germany, Italy, and Switzerland. *Energy Policy*, 132, 1176–1183.

- Bevanger, K., May, R. & Stokke, B. (2017). *Landbasert vindkraft. Utfordringer for fugl, flaggermus og rein*. NINA Temahefte 68.
- Boon, F. P. & Dieperink, C. (2014). Local civil society based renewable energy organisations in the Netherlands: Exploring the factors that stimulate their emergence and development. *Energy Policy*, 69, 297–307.
- Busch, H. (2010). *Local Success Stories: An analysis of the motivations of municipalities in Germany to support renewable energies* (Masteroppgåve). Lund Universitet.
- Busch, H. & McCormick, K. (2014). Local power: Exploring the motivations of mayors and key success factors for local municipalities to go 100% renewable energy. *Energy, Sustainability and Society*, 4(1), 1–15.
- Brundtland Commission. (1987). *Our common future: The report of the Brundtland Commission*. <https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html>
- Byrkjeland, E., Wiik Strømgren, T. & Wright, J. J. (2020). *Mehuken vindpark* (Bacheloroppgåve). HVL.
- Ciucci, M. (2021). *Energy policy: General principles*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/68/energy-policy-general-principles>
- Cohen, J. J., Reichl, J. & Schmidhalter, M. (2014). Re-focussing research efforts on the public acceptance of energy infrastructure: A critical review. *Energy*, 76, 4–9.
- Cooper, J., Stamford, L. & Azapagic, A. (2016). Shale gas: A review of the economic, environmental, and social sustainability. *Energy Technology*, 4(7), 772–792.
- DNV GL. (2019). *Energy transition outlook 2019: Power supply and use*. <https://eto.dnv.com/2019/download>
- Elkington, J. (1997). Cannibals with forks. *The triple bottom line of 21st century business*. Capstone.
- Ernst & Young LLP (2021). *Grøn region. Vestlandsporteføljen 2021*. https://www.vestlandfylke.no/globalassets/innovasjon-og-naringsutvikling/gron-region-vestland/gron-region-vestlandsportefoljen_endelig.pdf
- Eurostat (2021). *Energy dependence*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/t2020_rd320/default/table?lang=en
- FN-sambandet (2022, 23. februar). FNs berekraftsmål. <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal?lang=nno-NO>
- Ghobadi, M. (2019, 11. september). *8 times more wind and solar power needed by 2030 to help meet Paris climate target, DNV GL finds*. DNV GL. <https://www.dnv.com/news/8-times-more-wind-and-solar-power-needed-by-2030-to-help-meet-paris-climate-target-dnv-gl-finds-157573#>
- Goff, L. (2021, 28. april). *Nå vil forskere sjøsette solkraftverk*. Gemini. <https://gemini.no/2021/04/na-vil-forskere-sjosette-solkraftverk/>
- Hall, J., Daneke, G. & Lenox, M. (2010). Sustainable development and entrepreneurship: Past contributions and future directions. *Journal of Business Venturing*, 25, 439–448.
- Herring, R., Dyer, K., Martin, F. & Ward, C. (2019). The increasing importance of leading edge erosion and a review of existing protection solutions. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 115, 109382. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109382>
- Hjelle, M. (2021a). *Fjordvarmeanlegget i Førde*. Fjordvarme. <https://www.fjordvarme.no/referansar/fjordvarmeanlegget-i-forde/>
- Hjelle, M. (2021b). *Fjordvarmeanlegget i Ulsteinvik – utbygging*. Fjordvarme. <https://www.fjordvarme.no/referansar/fjordvarmeanlegget-i-ulsteinvik---utbygging/>
- Hjelle, M. (2021c). *Stad Fjordvarme*. Fjordvarme. <https://www.fjordvarme.no/stad-fjordvarme/>

- Hofstad, K. & Halleraker, J. H. (2021, 30. september). Fornybar energi. I *Store norske leksikon*. https://snl.no/fornybar_energi
- Hustad, J. & Giæver Tande, J. O. (2019, 12. august). *Tre råd for bærekraftig utbygging av vindkraft i Norge*. Gemini <https://gemini.no/2019/08/tre-rad-for-baerekraftig-utbygging-av-vindkraft-i-norge/>
- Høyanger kommune. (2016). *Verdiskapingsplan for Høyanger kommune. Perioden 2016–2020*. Høyanger kommune.
- Høyanger kommune. (2019, 27. november). *NOU 2019:16 – skattlegging av vasskraftverk – Høyanger kommune sin høyringsuttale*. Brev til Finansdepartementet. Høyanger kommune.
- Høyanger kommune. (2021). *Mulighetsbilde. Sirkulærøkonomisk prosessindustri Høyanger*. <http://hnu.no/wp-content/uploads/2020/11/Mulighetsbilde-sirkul%C3%A6r%C3%B8konomisk-prosessindustri-H%C3%B8yanger.pdf>
- Høyanger Næringsutvikling. (2016). *Handlingsplan 2017*. HNU.
- Idsø, J. (2013). *Lønnsomhetsvurdering av fjordvarmeanlegget på Nordfjordeid*. Notat nr. 1. Høgskulen i Sogn og Fjordane.
- Idsø, J. & Årethun, T. (2017). Water-thermal energy production system: A case study from Norway. *Sustainability*, 9(9), 1665. <https://doi.org/10.3390/su9091665>
- Kessel, D., Vollan, M. & Moen Holø, R. (2021, 29. april). *Selskap planlegger gigantisk solcellepark i Norge*. NRK. <https://www.nrk.no/innlandet/far-energeia-som-de-vil-far-gjovik-det-forstorskala-solkraftverket-i-norge-1.15472097>
- Kumar, M. (2020). Social, economic, and environmental impacts of renewable energy resources. I K. E. Okedu, A. Tahour & A. G. Aissaou (Red.), *Wind Solar Hybrid Renewable Energy System*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.89494>
- Kunze, C. & Busch, H. (2011). The social complexity of renewable energy production in the countryside. *Electronic Green Journal*, 1(31), 1–19.
- Larsen, J. (2017, 21. desember). *Hvilken varmekilde bør jeg velge som spisslast?* VB Bloggen. <https://blogg.vb.no/proff/hvilken-varmekilde-bor-jeg-velge-som-spisslast>
- Lie, Ø. (2021, 10. mai). *Regjeringen vil foreslå vindkraft-avgift*. Energiteknikk. <https://energiteknikk.net/2021/05/regjeringen-vil-foresla-vindkraft-avgift/>
- Martiniussen, E. (2021, 15. mai). *Sant og usant om vindkraft. Er egentlig vindkraft miljøvennlig?* Teknisk Ukeblad. <https://www.tu.no/artikler/ni-pastander-om-vindkraft-vi-har-faktasjekket-dem/509409?key=5Q94fAnY#a1>
- Nicholls, A. (2010). The legitimacy of social entrepreneurship: Reflexive isomorphism in a pre-paradigmatic field. *Entrepreneurship Theory & Practice*, 34(4), 611–633.
- Norges Miljøvernforbund (2019, 4. november). *Miljøvernforbundets høringsvar på Havvind*. <https://www.nmf.no/2019/11/04/miljovernforbundets-horingssvar-pa-havvind/>
- NOU 2019: 16 (2019). *Skattlegging av vannkraftverk*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-16/id2670343/>
- Nyhus, H. (2022a, 28. januar/2. februar). *Mindre ny kraft enn venta – forbruket auka dobbelt så mykje som veksten*. NRK. https://www.nrk.no/vestland/mindre-ny-kraft-enn-venta-_forbruket-auka-dobbelt-sa-mykje-som-veksten-1.15831294
- Nyhus, H. (2022b, 2. februar). *Meir vasskraftutbygging enn på 30 år*. https://www.nrk.no/vestland/meir-vasskraftutbygging-enn-pa-30-ar_-1.15836467
- Oklevik, O., Nesse, J. G. & Idsø, J. (2017). Drivarar og hindringar for innovasjon og entreprenørskap innanfor fornybar energi. Analyse av fire prosjekt i Sogn og Fjordane. I J. G. Nesse (Red.), *Innovasjonsøkosystem* (s. 187–205). Fagbokforlaget.
- Pasqualetti, M. J. & Haag, S. (2011). A solar economy in the American Southwest: Critical next steps. *Energy Policy*, 39(2), 887–893.

- Purvis, B., Mao, Y. & Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: In search of conceptual origins. *Sustainability Science*, 14(3), 681–695.
- Ruud, A., Wold, L. C. & Aas, Ø. (2016). Økt samfunnsaksept for fornybar energi. Hvordan redusere konflikter under planlegging, utbygging og drift? NINA Temahefte 66.
- Rygg, B. J. (2012). Wind power—An assault on local landscapes or an opportunity for modernization? *Energy Policy*, 48, 167–175.
- Rygg, B. J., Ryghaug, M. & Yttri, G. (2021). Is local always best? Social acceptance of small hydropower projects in Norway. *International Journal of Sustainable Energy Planning and Management*, 31, 161–174.
- Skonhoft, A. (2018). Fornybar energi og ødelagt natur. Vindkraftutbygging i Norge. *Samfunnsøkonomen*, 6, 53–65.
- Sognekraft. (2021). Vi hentar energi frå fjorden. <https://www.sognekraft.no/framside/om-oss/kraftproduksjon/fjordenergi/>
- Soltani, M., Kashkooli, F. M., Souiri, M., Rafiei, B., Jabarifar, M., Gharali, K. & Nathwani, J. S. (2021). Environmental, economic, and social impacts of geothermal energy systems. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 140, 110750.
- Strømme, S. H. & Omvik, O. R. (2021, 15. Januar/17. Januar) – *Neppe mye kraft å hente i vernede vassdrag uten å gå inn i indrefiletten av norsk natur*. NRK. https://www.nrk.no/norge/_-neppe-mye-kraft-a-hente-i-vernede-vassdrag-uten-a-ga-inn-i-indrefiletten-av-norsk-natur-1.15809103
- Sundnes, H. M. (2020). Hva vet vi om vindkraft i havet? *Norsk Fiskerieriering* nr. 9–20. <https://norskfisk.no/2020/11/03/hva-vet-vi-om-vindkraft-i-havet/>
- Tallaksen, S. (2021, 17. september). Gule vester 2. *Klassekampen*, s. 2.
- Thomasgard, J.-A. (2019, 20. september). Dette tettstedet henter energi fra sjøen. *Teknisk Ukeblad*. <https://www.tu.no/artikler/dette-tettstedet-henter-energi-fra-sjoen/474494>
- Tjernshaugen, A. (2021). *Bærekraft*. Store norske leksikon. <https://snl.no/b%C3%A6rekraft>
- Truninger, M., Delicado, A., Junqueira, L., Figueiredo, E., Horta, A. & Silva, L. M. D. S. (2013). Solar energy, innovation and community resilience. In *XXVth Congress of the European Society for Rural Sociology (E-Proceedings)* (s. 261–262). European Society for Rural Sociology.
- Vestland fylkeskommune (2020). *Utviklingsplan for Vestland 2020–2024. Regional planstrategi*. Vestland fylkeskommune.
- Vestland fylkeskommune (2021). *Berekraftig verdiskaping. Regional plan for innovasjon og næringsutvikling 2021–2033*. Vestland fylkeskommune.
- Wikipedia. (2020). *Moura Photovoltaic Power Station*. https://en.wikipedia.org/wiki/Moura_Photovoltaic_Power_Station
- Wüstenhagen, R., Wolsink, M. & Bürer, M. J. (2007). Social acceptance of renewable energy innovation: An introduction to the concept. *Energy policy*, 35(5), 2683–2691.
- Yttri, G. (2020). Lokal verdiskaping og berekraft i norsk småkraftutbygging. I L. Longvanes & T. Årethun (Red.). *Berekraftig verdiskaping* (s. 57–70). Fagbokforlaget.
- Zawaydeh, S. (2017). Economic, environmental and social impacts of developing energy from sustainable resources in Jordan. *Strategic Planning for Energy and the Environment*, 36(3), 24–52.

10. Exploring the Use of Blockchain Technology in the Guarantees of Origin Value Chain

Svein Ølnes, Synnøve Rubach, Hans Petter Kildal and Marius Røthe Bøen

Samandrag Sidan starten med Bitcoin in 2008, har blokkjedeteknologien fått stor merksemd og interesse, også i energisektoren. I denne artikkelen diskuterer vi erfaringar med bruk av blokkjedeteknologi til handtering av opprinnelsesgarantiar for fornybar energi (GO). Basert på forskingsarbeidet og identifisering av teknologiske barrierar foreslår vi eit hybrid-system der blokkjedeteknologi blir brukt til sikker og synleg dokumentasjon av GO-forbruk.

Nøkkelord Opprinnelsesgaranti | fornybar energi | berekraft | blokkjedeteknologi | smarte kontrakter

Abstract After its emergence in conjunction with Bitcoin in 2008, blockchain technology has attracted a lot of interest, also in the energy sector. This paper discusses the experience of using blockchain technology for managing Guarantees of Origin (GO). Our study shows that there are still substantial barriers to full utilization of the technology in this field. Based on our research, we propose a hybrid solution whereby a blockchain is used for secure and transparent documentation of the GO consumption.

Keywords Guarantees of Origin | Renewable energy | Sustainability | Blockchain technology | Smart contracts

INTRODUCTION

Guarantees of Origin (GOs) is the European system for documenting the source of renewable energy and its method of production. The GO scheme was initially introduced in 2001 in the first EU renewable energy directive (Directive 2001/77/EC) to give consumers a choice between renewable and non-renewable sources used to produce electricity. Energy producers that sell GOs receive extra income from their renewable energy production (NECS, n.d.). The EU Directive 2009/28/EC defined GOs as electronic documents having the sole function of providing proof to the final consumer that a given share or quantity of energy was produced from renewable sources (European Union, 2009). The GO system is part of the three main European goals in the “Clean Energy for all Europeans” and addresses the goal of a transition to renewable energy in Europe (AIB, n.d.). The directive also states that the standard size of a GO is 1 MWh and stipulates that no more than one GO can be issued in respect to each unit of energy produced. Furthermore, it specifies the information that each GO must contain (Castellanos et al., 2017):

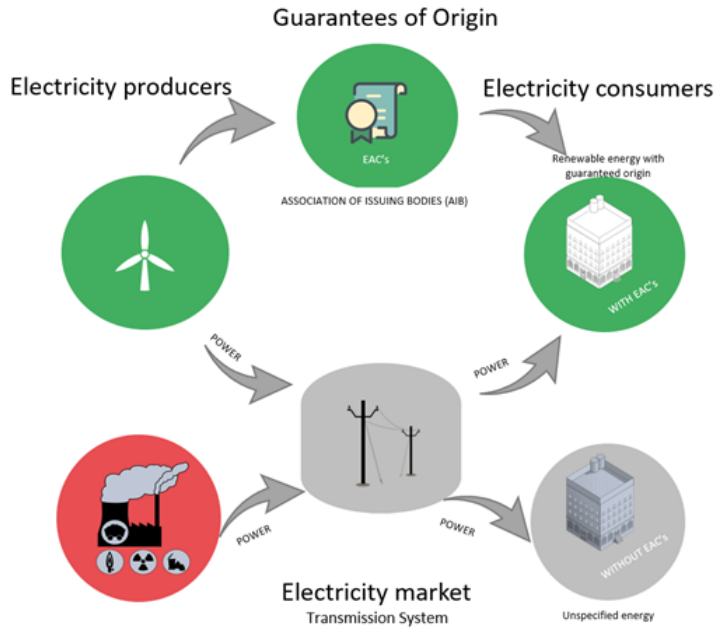
- The source from which the energy was produced.
- Whether it relates to electricity, heating or cooling.
- The identity, location, type and capacity of the installation where the energy was produced.

On the EU level, the Association of Issuing Bodies (AIB) coordinates the national GO systems in the 28 countries comprising the EU and EEA (and after 01.01.2021 also Great Britain) (AIB, n.d.). AIB’s purpose is to develop, use and promote a standardized system – the “European Energy Certificate System” (EECS) (ibid.). They operate the AIB Hub as the central point for transferring certificates between registries (ibid.).

In Norway, the state-owned company Statnett is appointed issuing body for the national GO scheme. The Norwegian Energy Certificate System (NECS), a subsidiary of Statnett, maintains the register of GOs. Statnett is a member of AIB and one of its founding members. The Norwegian Water Resource and Energy Directorate (NVE) is responsible for approving production plants for the GO scheme (NECS, n.d.). GOs are issued on a weekly basis, every Monday. GOs are issued for the production that took place three weeks previously.

Although nearly 100% of Norwegian energy production is renewable energy (98% in 2020), the electricity disclosure, because of the GO scheme in the European perspective, deviates substantially from the production mix. For 2020, the electricity disclosure for electricity purchases without Guarantees of Origin for Norway was 59% fossil, 30% nuclear and only 11% renewable energy (NVE, 2021).

Figure 10.1 The electricity market and the GO system process (Figure by Lise Ulriksen, Becour AS).

The reason for this is that most of the energy consumed in Norway is not accompanied by purchased GOs and that GOs from Norwegian renewable energy production are sold to other European countries. NVE does an annual calculation of the electricity disclosure for electricity sold without GOs (NVE). This calculation balances the accounting of the environmental attributes exported from Norway by the sales of GOs to other countries. The calculation is based on a methodology developed in the RE-DISS project¹ and follows three steps:²

1. Volume (TWh) of known electricity generation in Norway that has not received GOs and expired GOs.
2. The volume (TWh) of electricity corresponding to the GOs that are sold is subtracted and replaced with the European Attribute Mix. This mix is an estimate of the energy sources of the electricity sold without GOs in Europe.
3. Disclosure is found by adding the volume of known electricity generation and the European Attribute Mix.

1 <http://www.reliable-disclosure.org/>.

2 <https://www.nve.no/energy-supply/electricity-disclosure/>.

The possibility to choose the origin creates the foundation for a market of supply and demand in which energy consumers are willing to pay more for renewable energy with guaranteed origin than for other energy sources. Renewable energy sources are given a higher economic value, and the producers gain financially from producing renewable energy. The intention behind the system is good, and the infrastructure for issuing, transferring and expiring GOs is well organized. The way the market has organized itself, however, is non-transparent and does not deliver the credibility and trust needed to scale the GO system to its full potential. The way the market is organized creates a significant information gap between the energy user and the producer of renewable energy. Whereas the system was intended to leave the producers with most of the money (AIB, 2017b), the Guarantees of Origin function more as a marketing measure and channel most profits to the intermediaries in the market rather than to the energy producers ((Mulder & Zomer, 2016; Skaar, 2017). Furthermore, one of the biggest challenges is that what energy users pay for the green added value does not lead to investments in new, renewable energy. Today's operation of the market is a breach of the intention of the Guarantee of Origin system. The use of the system, rather than the way it was designed, generates a market error (Mulder & Zomer, 2016; Skaar, 2017). Today, the main challenges are insufficient transparency in the market and the issue of getting energy users to consider renewable energy products as credible (Skaar, 2017, p. 37). Furthermore, the market organization reduces the system's potential to enable increased production of renewable energy. There is also an imminent danger that this system may be abolished due to the way it has developed or that Norway may be excluded (Jansen, 2017; Mulder & Zomer, 2016). The producers must be guaranteed the largest part of the energy user's willingness to pay, and the energy user must be given the opportunity to follow the money back to the producer of renewable energy. This requires transparent market solutions based on an "open book" strategy and peer-to-peer transactions. Innovative, transparent, digital solutions might play a role in this necessary market change. This is where blockchain technology is viewed as an interesting tool.

Blockchains, or more generally Distributed Ledger Technology (DLT), have attracted much interest in many sectors in addition to the financial sector. For example, the promise of continual storage of unalterable records (immutability), transparency and an additional programmable environment in the form of smart contracts has led to considerable interest on the part of the energy sector. The range of opportunities in the energy sector spans from peer-to-peer energy grids of producers and consumers to energy trading and decentralized market places, Internet of Things (IoT) applications, energy vehicle charging and e-mobility, and documentation of the use of renewable energy (Andoni et al., 2019).

Blockchain technology has the potential to be an important part of future energy systems, systems that will rest on three key principles, the three “Ds”: **decarbonization, decentralization** and **digitalization** (ibid.). The two last principles, decentralization and digitalization, seem obvious in light of blockchain technology, while the first, decarbonization, could pose a challenge, at least for blockchains run on Proof of Work (PoW), a consensus method that consumes large amounts of electricity (Cambridge Centre for Alternative Finance, 2022).

Blockchain technology (BCT) has been touted as the perfect solution for storing persistent documents such as certificates, licenses, and grants. Among the important features of blockchain technology are the global nature of the technology and scope, its decentralized and distributed character, its built-in transparency and independence of trusted parties. Although some of these features are particularly important in countries rife with corruption, along with citizens, and businesses’ general distrust of government, the need for a secure and immutable way of storing certificates is equally applicable to countries not plagued by corruption. In these countries, with a lack of trust between actors and between users and providers of certificates, the promise of a transparent and immutable system for handling certificates is what drives expectations and development.

Despite BCT’s remarkable growth as a foundation for novel innovations, it is still an immature technology. The promise of BCT is to provide a secure, verifiable record of every transaction (Crosby et al., 2016), whether it is a financial transaction or a transaction involving a Guarantee of Origin (e.g., recording and time-stamping a GO). This gives the technology a potential for beneficially changing the handling of certificates in the energy sector.

The use of blockchain technology as a platform for issuing certificates has been promoted by several developers; well-known examples are Blockcerts developed by MIT and the company Learning Machine (now Hyland Credentials) (Capece et al., 2020) and a system developed by the University of Nicosia (Ølnes & Jansen, 2018). These examples also point to the more general question of using BCT as a platform for issuing other certificates and persistent information. After all, a certificate is just a standardized piece of information, or as Capece et al. (2020) put it: “A certificate is an official document attesting a fact and, broadly speaking, the term is often used with different meanings: guarantee, proof, authorization, authentication, verification, credentials, accreditation, testimonial, warrant, license, voucher, diploma, and more.” A “certificate” can be any certification of achievement or membership (ibid.). A Guarantee of Origin represents the non-physical attributes of 1 MWh of metered production of renewable energy. The GO is a unique electronic document providing specific information about when and

where an individual MWh has been produced. This electronic document is issued at the point of production and is the property of the producer of renewable energy (immaterial property rights). The producer can decide to trade these electronic certificates by selling them to an energy consumer or an electricity supplier representing energy consumers. An energy consumer can claim the attributes of renewable energy production by purchasing GOs equal to the electricity consumption during a limited period, for instance one year. The claim that the energy consumer can make is that an amount equal to the electricity consumed has been produced in a specific location at a specific time. In everyday speech, this is deemed “consumption of renewable energy”. Thus, a GO used for documentation of the production and later consumption of renewable energy follows the definition of a certificate, and the experiences from using BCT as a platform for certificates are therefore also applicable to the handling of GOs.

The European Energy Exchange (EEX) is among the largest energy exchanges in the world. Their view of the potential in using BCT is not unanimous, following their involvement through studies and pilots (Alt & Wende, 2020). A reason for the somewhat sceptical outlook on the potential of BCT in this space may be that lack of trust between the actors involved is not a main issue. Trust is an important factor for deciding whether BCT is beneficial (e.g., Werbach, 2018; Wüst & Gervais, 2018). If you can trust your collaborators, the main reason for using a blockchain is not present (*ibid.*). However, even if the actors trust each other, there is still a problem with lack of transparency in the whole process.

EEX is still positive towards the use of BCT in certain parts of its operations. They see the trend of decentralization and digitalization developing in parallel with the evolving BCT, and they acknowledge that this could be interesting for the harmonization and interconnection of these individual new platforms (Alt & Wende, 2020). EEX points to two promising use cases for BCT in the energy sector: peer-to-peer energy trading within a microgrid (the LO3 pilot) and the use of BCT for the issuing and handling of GOs, especially GOs from smaller energy producers such as solar panel facilities (*ibid.*). That would probably need a transition from today’s 1 MWh unit of energy for one GO to a 1 kWh unit, or even a smaller unit.

While the EEX has tested BCT for the auctioning of GOs for the French government (Alt & Wende, 2020), Castellanos et al. went a step further by simulating a marketplace. This was named the Energy Token Market, based on the Ethereum blockchain and smart contracts (2017). Such markets bypass energy providers, allowing consumers to trade GOs directly from the producers. This way the extra cost of renewable energy is reduced while at the same time the money goes directly to the producers of renewable energy without any cut going to intermediaries. The

major benefit was that a market for small producers (in reality *prosumers*, as they were both producers and consumers) was opened up. These prosumers are cut off from the traditional markets such as EEX, as participation is too costly for small actors. Another benefit was the elimination of intermediaries, resulting in cost savings and a better price per GO than through ordinary markets. The authors also found that the Ethereum blockchain was suitable to model the energy token market, although the development tools were found to be somewhat limited (*ibid.*). An important challenge not discussed in the paper, however, was the reliance on oracles and the vulnerabilities this introduces. This challenge will be discussed in the next section of this paper.

With this as a starting point, the DINGO project (**D**igitalized **N**ode trading for renewable energy with **G**O's) set out to develop a system that would make GO trading more transparent and efficient and would enable producers to get more of the GO revenues than today. The project owner, Becour, is an energy tech company now providing a digital ecosystem for documentation of credible claims to renewable energy based on several research and innovation projects, including the results from DINGO. Becour serves corporate energy buyers globally. The digital ecosystem matches corporate energy users and production of renewable energy transparent and peer to peer.

The possibility of using BCT as a tool for increasing transparency was an important part of the project. The research questions therefore were as follows:

RQ1: How can the use of blockchain technology increase transparency in the GO process?

RQ2: What are the known barriers to using BCT and how can they best be mitigated if applied to the GO value chain?

Following the introduction, this paper continues with a description of blockchain technology to the extent necessary for applying it to GOs and renewable energy. Furthermore, we describe our method and continue describing the pilot developed and tested in the DINGO project. We discuss our findings before finally concluding and pointing to further research needed in this field.

IMPORTANT ASPECTS OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY

This chapter will discuss blockchain technology along four aspects of particular importance for a GO trading system: (1) tamper evidence and tamper resistance, (2) the trust issue, (3) smart contracts and (4) the oracle problem. Going from

tamper evidence and tamper resistance to the trust issue, we also discuss the permissionless or permissioned properties of BCTs.

Blockchain technology was introduced with Bitcoin (Nakamoto, 2008). However, blockchain was only one of the important innovations Bitcoin brought along. Other innovations were (2) digital scarcity (bitcoin as a scarce digital asset), (3) a censor-free payment system through the peer-to-peer-based architecture, and (4) the Proof-of-Work consensus method that combined securing the blockchain with issuing new bitcoins (Ajiboye et al., 2019).

Bitcoin was built on well-established research and standards in cryptography, including earlier attempts to create virtual currencies (see Back, 2002; Chaum, 1983; Dai, 1998; and Szabo, 2008). The core technological principles of Bitcoin are (1) the peer-to-peer architecture, (2) the use of blockchain as storage, including hash linking and time stamping, and (3) the consensus mechanisms framing the rules and the security model (Valkenburgh, 2016). The name “blockchain” comes from the time-stamped ordering of transactions into bulks called blocks. The blocks are connected by hash-pointers. The hash of the previous block (e.g., the block headers) is included in the next block and thus forms a chain. This arrangement creates a tamper-evident structure allowing attempts to manipulate transactions to be easily discovered. However, contrary to many beliefs, this is not what prevents manipulation (also called double-spending). It is the consensus method, in Bitcoin called Proof of Work, that ensures security and manipulation resistance. Hash-pointers make blockchains *tamper-evident*; the PoW consensus method (or other consensus method) makes a blockchain *tamper-resistant* (Ølnes, 2021).

A key challenge for distributed, decentralized systems is to agree on the state of the system. Without a middleman or trusted third party, there is no authority to tell what transactions should be accepted and what transactions should be rejected. For the network of nodes to be able to agree on the current state, there is a need for a consensus mechanism. In Bitcoin, and many other blockchains, the consensus method is called Proof of Work and is based on proving that a certain amount of work (translated to energy) has been spent to be able to add transactions to the blockchain (Narayanan et al., 2016).

Blockchains can be completely open (public, permissionless) or completely closed (private, permissioned), as Table 10.1 shows. Bitcoin and Ethereum are examples of completely open blockchains where anyone can participate in any of the operations of the blockchain (read, transact [“write”], and add new transactions/blocks to the blockchain [“commit”]). The terminology is rather ambiguous here; we often see the term “public blockchain” used to denote a public, permissioned blockchain, and correspondingly the term “private blockchain” used for a private,

Table 10.1 Main types of blockchains segmented by permission model (Hileman and Rauchs, 2017, from OECD, 2018)

			READ	WRITE	COMMIT	EXAMPLE
BLOCKCHAIN TYPES	OPEN	Public permissionless	Open to anyone	Anyone	Anyone	Bitcoin, Ethereum
		Public permissioned	Open to anyone	Authorised participants	All or subset of authorised participants	Supply chain ledger for retail brand viewable by public
	CLOSED	Consortium	Restricted to an authorised set of participants	Authorised participants	All or subset of authorised participants	Multiple banks operating a shared ledger
		Private permissioned "enterprise"	Fully private or restricted to a limited set of authorised nodes	Network operator only	Network operator only	External bank ledger shared between parent company and subsidiaries

permissioned blockchain. We should, nevertheless, distinguish between the public/private and the permissionless/permissioned part, as Hileman and Rauchs (2017) have done.

Permissionless blockchains, however, are also implicitly public since the term “permissionless” indicates that all parts of the blockchain are open for anyone to participate in. The concept “permissioned”, however, needs to be further explained since a permissioned blockchain can be open to anyone to read and/or transact, but the commitment part is excluded. An example might be a central bank issuing a digital currency on a permissioned blockchain. It would be public in the sense that anyone could transact with it and possibly also read from it. Still, the consensus part would be carried out by a group of trusted actors.

This leads us to the trust issue of DLTs and blockchains. We often hear that blockchain technology is “trustless” or “trust-free”, but this is not the case. Trust does not magically disappear in a (public, permissionless) blockchain. Bitcoin and cryptocurrency advocate Andreas Antonopoulos argue that BCT enables a shift from trusting people to trusting math (Antonopoulos, 2014). Kevin Werbach, on the other hand, argues that blockchain technology represents a new architecture for trust (2018). He also coins the term “trustless trust” (ibid.). The latter can be illustrated by the case of Bitcoin, for instance, where anyone who understands the Bitcoin protocol can be confident that the network will generate a particular quantity of new bitcoin (6.25 bitcoin at the moment) under specific conditions (whenever a miner finds a new block) and at a particular pace (within an average of 10 minutes), without the need to rely on any financial institution or other centralized authority (De Filippi et al., 2020).

The new architecture of trust, as proposed by Werbach (2018), reflects the shift from trusting a group of pre-qualified validators to trusting in the dynamic distribution of powers between key stakeholders and actors. The most important of these are the full-node users who download the whole blockchain and run the main program, the miners or validators (depending on the consensus method) and the developers. The balance of powers between these groups is reminiscent of Montesquieu's principle of separation of powers between the legislative, the executive, and the judicial branches (Lane, 2017). No group has absolute power, but each must balance its power against the powers of the other groups.

When discussing the use of BCT in the energy sector, the concept of smart contracts often comes up. The term "smart contract" was first used and described by Nick Szabo (1997), and a definition of the term is "... an automatable and enforceable agreement" (Clack et al., 2016). Automatable refers to the execution by computers, and enforceable agreement refers to legal enforcement of rights and obligations (ibid.). Although an agent creates smart contracts, they are self-owned. Smart contracts are not controlled by any private keys and cannot self-execute (Caldarelli, 2020).

The Ethereum blockchain made smart contracts its focal point. The founders of Ethereum found Bitcoin's programming language too limited and developed a blockchain with a Turing-complete programming language interpreted by an Ethereum Virtual Machine (EVM) (Buterin, 2013). A Turing-complete programming language means that all possible algorithms can be expressed in it. This way, Ethereum has paved the way for a wider use of BCT than Bitcoin originally did.

Contrary to many beliefs, BCT does not guarantee that information stored or connected to it is true. All external information stored or connected to a blockchain has to be verified by a third party. This is called the oracle problem. Blockchains are "blind" to the real world outside them and are therefore dependent on "oracles" to engage with it (Antonopoulos & Wood, 2018). The term "oracle" comes from Greek mythology and refers to someone able to communicate directly with the gods and see the future (Caldarelli, 2020). Anything providing external data to the blockchain can be classified as an oracle (ibid.). In the blockchain realm, "oracles" are centralized and trusted third parties that constitute the interface between blockchains and the real world (Damjan, 2018). As oracles reintroduce the concepts of trusted third parties and centralization, their implementation is often seen as a problem in the blockchain sphere (Dalovindj, 2015, in Caldarelli, 2020).

Oracles, whether in the form of manually entered data or data automatically fed into the blockchain by smart contracts, constitute a single point of failure (Caldarelli,

2020). A system built on oracles, or depending on oracles, can fail in two ways: The oracle can be compromised, or the data given by the uncompromised oracle can be wrong (ibid.). Either way, the result is corrupted data stored on the blockchain.

In the energy sector we also face a “dual” oracle problem (ibid.). For a system managing GOs, we need an inbound oracle for uploading a GO certificate to the blockchain, and we need an outbound oracle for assuring the cancellation of the certificate once the specified amount of energy is used. Relevant examples of oracles for our research are IoT devices feeding energy production data to a blockchain or an organization doing the same manually, for both inbound and outbound transactions.

The challenges connected with the oracle problem are partly the reason why Norwegian actor NECS so far has been uninterested in trying out BCT for handling GOs from origin to cancellation.³ Our BCT pilot did not escape the oracle problem since the pilot had to trust that the GO certificates entered into Becour’s digital match-making system (the business system) were correct.

METHOD

According to Yin (1981), cases can be used as a research strategy in exploratory, explanatory, and descriptive types of studies. Having an empirical inquiry, a case has its strength in its ability to cover both the contemporary phenomenon and its context in the examination phase. Therefore, Yin believes that cases are appropriate to answer how and why questions. An exploratory case study should then be suitable when the objective is to understand and study if and how BCT can be used in market for GOs.

Furthermore, this study has been based on abduction (Alvesson & Sköldberg, 2009, p. 3). Whereas induction has its point of departure in empirical data and deduction in theory, abduction is used in real practice in case studies (ibid.). In abduction, Alvesson (ibid., p. 4) explains, the empirical area of application is successively developed during the process, and the theory (the proposed overarching pattern) is also adjusted and refined. Abduction includes understanding as well and corresponds with how our thinking, understanding, data generation, and the idea and focus of the blockchain pilot developed during the research project period. To be able to answer the research questions, we needed to understand and follow the development processes of the peer-to-peer ledger system. What reasoning was used? What arguments were made? Which actions were taken? What did

---

3 From communication with key persons at NECS.

the thinking and competence sharing we (the researchers) imposed lead to? Which factors promoted or hampered the company's idea of what use blockchain might have in the system under development?

Throughout the DINGO project we have had discussions in the project group concerning what role blockchain technology could play. The project partners comprising the extended project group consisted of research institutions, universities, energy companies and software developers. After some iterations between sketching out the digital matchmaking system to be made and the theories and published learnings from other uses of BCT in the energy sector, the project group concluded that the complexity of the GO system and the data required (like meter readings, production data, etc.) to build a peer-to-peer system ruled out a solution built entirely on a blockchain system. The next question was how BCT could enhance the trading system built with traditional database technology. Based on the technology's primary strengths, it became clear that using BCT as a tool for transparency and confirmation of registered data was the right utilization. Finally, when the pilot version of the digital matchmaking platform was up and running, we developed a pilot to demonstrate how a hybrid approach could provide a better overall solution. In terms of process, design thinking (Brown, 2009; Martin, 2009), SCRUM (a framework created with a view to developing complex information systems) and rapid application development (RAD) were used in the development of both the digital matchmaking platform and the blockchain pilot.

A BLOCKCHAIN PILOT FOR DOCUMENTATION OF GOS

We examined several blockchain systems to find the most suitable one for our project. We emphasized smart contract support and preferably EVM⁴ compatibility, and ended up building the pilot on the VeChain blockchain, also called VeChainThor in its 2.0 upgrade. The main reason for choosing this blockchain was Becour's already existing collaboration with DNV (formerly DNV GL), a global company in assurance and risk management. DNV is one of currently five strategic partners in VeChain and has developed a framework for easier development and implementation of BCT application on the aforementioned blockchain.

VeChain is a blockchain system aimed at the enterprise market. It is a controlled blockchain that falls under the "Closed – Consortium" category shown in Table 10.1. However, VeChain applications can also be built to be used by a public audience when it comes to reading and transacting. The closed/controlled

---

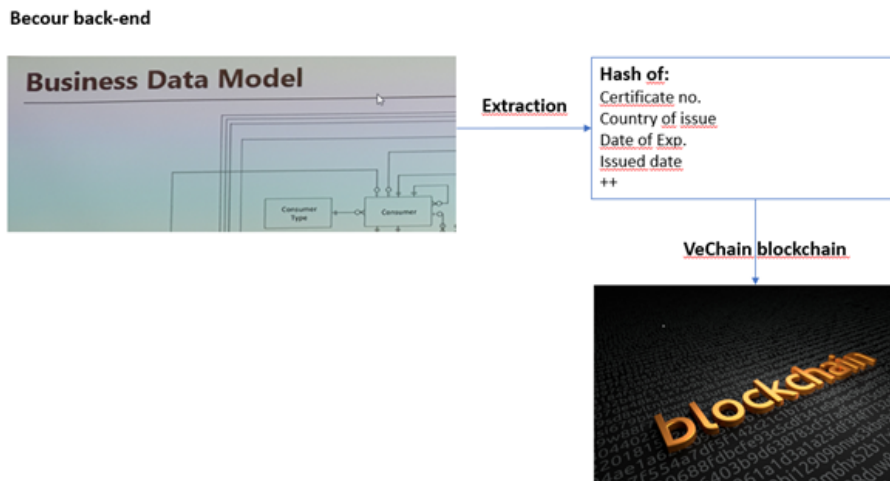
4 Ethereum Virtual Machine, the built-in smart program execution part of Ethereum.

aspect is tied to its consensus-method-based Proof of Authority (PoA) where a group of approved members are allowed to verify new transactions in a new block and add the block to the ever-growing blockchain (VeChain Foundation, 2019).

The first step in developing the pilot was to extract key values from Becour's business system. The flow is described below:

- Create a subset of values from the consumer database.
- Create a hash value based on the extracted data.
- Send certificate to DNV.
- Save response consisting of URL and an ID from DNV.
- Check data from Becour, create a hash value and compare it to the hash value sent to DNV during creation.

Effort was made to ensure the data would be tied to only one consumer, one consumption point and one year-value. The selected data from the consumer database were Certificate Number, Country of Issue, Date of Expiration, Issued Date, Issuing Body, Production Device Name, Production Period Start, Production Period End, Technology Name and Type of Installation. The selected data was then converted from a JSON structure to a comma-separated CSV structure which was hashed using a MD5 hashing algorithm.

Figure 10.2 Illustration of process where GO data from Becour's business system were hashed and stored on the blockchain (Figure by Marius R. Bøen, Becour AS).

After creating the hash, the data was sent to DNV using an API call to DNV's VeChain framework. In the response from this API call, there would be a URL and a certificateIdHash. This ID is the certificate ID of the certificate stored at DNV. These values would then be saved to the consumer table together with the newly created hash value that was also sent to DNV.

The second step was to make an application that showed what is on the blockchain and what is stored in Becour's business system and compare these values to check that the data has not been tampered with. The application consisted of a list of consumers with a stored certificateIdHash using the DNV API call. The list would show consumer name, year, and consumption point. The pilot application would let the users search for consumer, year, or consumption point.

The hash of the certificate data stored on the VeChain blockchain is matched to the hash of the same values stored in Becour's database and compared. The user can also see what the hash value is based on. A green bar with the text "Hash values are equal" is shown when the two hashes match. This is a guarantee that the data has not been changed after being sent to DNV. If, for some reason, the hashes do not match, a red bar with the text "Hash values not equal" will be displayed. It is important to note that the certificate number of the original GO certificate is included and thus the information can be traced and verified all the way back to the production and issuance of the certificate.

Figure 10.3 Screenshot from the developed application showing data for a specified consumer. The QR code contains a link to the certificate (Figure by Marius R. Bøen, Becour AS).

Becour Hash value: 01762a909d4a8681d786b25e9493722d
 Blockchain Hash value: 01762a909d4a8681d786b25e9493722d
 Number of Certificates: 5

Hash values are equal

Certificate No	Country of Issue	Date of Expiration	Issued Date	Issuing Body	Production Device Na...
1	NO	2020-09-21T22:00:00.000Z	2019-09-22T22:00:00.000Z	Statnett	CC ØST

Figure 10.4 Screenshot from the application showing matching of hash value from Becour's business system and the VeChain blockchain (Figure by Marius R. Bøen, Becour AS).

A mobile version of the application was also developed. This may facilitate the use of the service for a broad group of stakeholders.

DISCUSSION

This paper is based on the project DINGO – in which the use of blockchain technology was one of the work packages. We will now return to our research questions posed in the introduction and try to answer them based on our findings.

The first research question was: How can the use of blockchain technology increase transparency in the GO process?

As we discussed in the introduction, the tempting idea of using BCT to control the GO process from the creation of certificates to the cancellation of them has several barriers to realization. Firstly, the automation of data feed from the production facilities is problematic because there is a lot of manual quality control and correction that is not possible to bypass, at least for now. Secondly, there is trust among the actors in this process, and also between end users, people in the public sector and others that need to trust the handling of GOs. This is the case in Norway, at least. Thirdly, managing the trade of GOs is also complex and involves many actors and would be challenging to implement solely by the use of BCT, even though pilots already exist.

However, we think our project and pilot have demonstrated the usefulness of a hybrid approach whereby BCT will be a tool for enhancing the transparency in the GO process. Although there is a general trust in the overall numbers (number of GOs issued and cancelled), the process from production and issuance of GOs to consumption and subsequently cancellation of GOs is not very transparent and creates unnecessary distance between producers and consumers (Skaar, 2018). Increasing the transparency in the process has been one of the strongest motiva-

tions for the DINGO project, as it would shorten the distance between producers and consumers by cutting out some of the links between them and as a result give producers more of the GO revenue and thereby incentivize them to produce more renewable energy. By extracting key values from Becour's business system and publishing the verified data as a hash value on the VeChain blockchain, the customers of Becour, and others, can be assured that the data has not been tampered with and that the GOs reported add up to the official numbers published. In addition, because the certificate numbers of the original GOs created and later cancelled are part of the hash published on the blockchain, users of the pilot can test the reliability of the information by performing their own verification. Anyone in doubt about the published information can trace the certificates back to the production of the renewable energy. A later version of this pilot will include a URL to list all the corresponding GO certificates. The weak link in the process currently is that the issuing body of the GOs needs to be trusted.

To really make a difference in today's process, other traders of GOs need to follow the example and open up their internal systems. This pilot has shown that opening up the process and publishing key data on a blockchain is quite trivial and could serve to inspire others to do the same. The pilot has shown that transparency can be increased with relatively modest efforts, although the process from GO creation and all the way to cancellation is not fully trustless at the moment. However, the pilot described here lacks the last step in the development, namely, the possibility to list all individual GOs involved.

Our second research question was: What are the known barriers to using BCT and how can they best be mitigated if applied to the GO value chain?

The role of blockchain technology in the DINGO project was addressed in discussions both in the project group and in the extended meetings comprising both members of the reference group and the project steering group. These discussions, the theoretical explorations of BCT, and the ideas and knowledge of the needed functionality of the GO trading system followed a continuous network learning cycle (Rubach, 2011) in the first part of the project. The conclusion of this process was that to base the GO trading system exclusively on BCT would be difficult and the focus related to BCT then shifted to how it could be used to enhance transparency.

Becour is only one of many actors in the overall system of GO trading. The platform was also meant to connect the energy producers and the consumers. A BCT-based system for GOs would need to include at least the initial part of the GO chain, i.e. the producers with their initial data on produced renewable energy. As described in the introduction, there are currently no plans for automating the data feed from the production facilities. NECS also shared their experience of having to

manually correct a lot of the registered data, which is one of the main reasons why GOs are normally issued by NECS three weeks after the production date. Such corrections happen quite often.⁵ This window of delay allows for errors to be detected and corrected before certificates are issued. More important, the different professional actors in this sector, the power utilities, the NVE directorate and Statnett/NECS as issuing body, all trust each other. Also, the customers (mostly companies) trust the different actors in the GO value chain. There is no need to eliminate trust or replace the existing trust with a trust model based on blockchain architecture, and the main reason for using a blockchain was therefore to bring more transparency to the handling of GOs after they have been created. On the other hand, the less professional actors, such as the energy users, are not provided with the level of transparency needed for them to be able to trust the system. This lack of transparency is not a system failure. It is mostly the result of an implemented market organization that is desired by the professional middlemen trading GOs (Skaar, 2018). In a peer-to-peer transactional model, this transparency gap can be avoided.

Becour, contrary to the actors in the production and issuing phase, is dependent on having trust both upstream and downstream in their value chain, i.e., among both producers and consumers of GOs. As a new architecture for trust (Werbach, 2018), BCT can help secure trust in Becour's platform as well as increase transparency. Becour's platform, like most other business systems, is a closed system in which the customers have access to their own data. Actors outside of Becour's system need to trust the claims from Becour's customers when they report their GOs. This is where BCT can play an important role and enhance trust and transparency, as long as the GO information provided can be traced and verified all the way back to the originally issued GOs.

Our BCT pilot system showed that exporting data from the trading system to a blockchain is a relatively easy task that will increase transparency substantially and can provide customers a better basis for trusting the system. An important lesson here is that verifying the information stored on the blockchain is crucial. After all, it is just as easy to store false information as correct information on a blockchain. In Nick Szabo's words (2017): "Blockchains don't guarantee truth; they just preserve truth and lies from later alteration, allowing one to later securely analyse them, and thus be more confident in uncovering the lies." The GO process currently depends on trusting the issuing body, Statnett/NECS, to produce correct data.

---

5 Personal correspondence with representatives from NECS.

CONCLUSION

The study presented in this paper is based on the findings from the project DINGO, an R&D project aimed at developing a system that would make GO trading more transparent and efficient and which would allow producers to get more of the GO payments than today.

Our work with the DINGO project led us to develop a hybrid solution whereby key data from Becour's business system was published on a VeChain blockchain, after being verified by DNV as a trusted third party. The hybrid solution incorporates the best of two worlds: the possibility of developing a complex business system based on traditional and well-proven database technology with the enhanced transparency and security of a blockchain solution. By using BCT this way, the GOs could increase their value as a documented ingredient "energy" for the purchaser. The present pilot lacks a more detailed verification of the incoming GOs to the business system to be complete. This is being developed.

There is a need for more research in this field of blockchain technology application. Generally, there now seems to be a shift from the earlier enthusiastic embracement of blockchain technology to a more down-to-earth approach. This should be welcomed, as new technology tends to be overvalued in the beginning but often undervalued in the long-term perspective.

NOTES

This work has been funded by Oslofjordfondet, Østfold Energi, Lyse Produksjon AS and Becour AS part of the DINGO project and by in-kind financing of Western Norway Research Institute and NORSUS AS. Oslofjordfondet is the Norwegian regional research fund for the Oslofjord region, supported by the former regional country authorities Buskerud, Telemark, Vestfold and Østfold and the Norwegian Research Council.

Hans Petter Kildal and Synnøve Rubach are shareholders in Triple Loop AS, which again is a shareholder in Becour AS. Synnøve Rubach works part time in Becour AS as COO and Head of R&D&I in addition to her employment in NORSUS AS as a senior researcher.

Marius Røthe Bøen is an employee of Becour AS.

Svein Ølnes works as a senior researcher at Vestlandforskning and has no conflict of interests in the DINGO project.

REFERENCES

- AIB. (n.d.). AIB history [Webpage]. *AIB Website*. <https://www.aib-net.org/aib/history>
- Ajiboye, T., Buenaventura, L., Gladstein, A., Liu, L., Lloyd, A., Machado, A., Song, J., & Vranova, A. (2019). *The Little Bitcoin Book—Why Bitcoin Matters for Your Freedom, Finances, and Future*. 21 Million Books.
- Alt, R., & Wende, E. (2020). Blockchain technology in energy markets—An interview with the European Energy Exchange. *Electronic Markets*, 30(2), 325–330.
- Alvesson, M., & Sköldbberg, K. (2009). *Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research*. Sage Publications.
- Andoni, M., Robu, V., Flynn, D., Abram, S., Geach, D., Jenkins, D., McCallum, P., & Peacock, A. (2019). Blockchain technology in the energy sector: A systematic review of challenges and opportunities. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 100, 143–174.
- Antonopoulos, A. M. (2014, February 20). Bitcoin security model: Trust by computation. *O'Reilly Radar*. <http://radar.oreilly.com/2014/02/bitcoin-security-model-trust-by-computation.html>
- Antonopoulos, A. M., & Wood, G. (2018). *Mastering Ethereum: Building Smart Contracts and DApps*. O'Reilly Media.
- Back, A. (2002). *Hashcash—A Denial of Service Counter-Measure*. <http://c65mcoiddjlt3zo.onion.city/pdf/hashcash.pdf>
- Brown, T. (2009). *Change by Design: How Design Thinking Creates New Alternatives for Business and Society*. Collins Business.
- Buterin, V. (2013). Ethereum White Paper—A next generation smart contract and decentralized application platform. *White Paper*. https://www.weusecoins.com/assets/pdf/library/Ethereum_white_paper-a_next_generation_smart_contract_and_decentralized_application_platform-vitalik-buterin.pdf
- Caldarelli, G. (2020). Understanding the blockchain oracle problem: A call for action. *Information*, 11(11), 509.
- Cambridge Centre for Alternative Finance. (2022, April 1). Cambridge Bitcoin Electricity Consumption Index—CBECI [Realtime measure of Bitcoin's electricity use]. *Cambridge Bitcoin Electricity Consumption Index - CBECI*. <https://ccaf.io/cbeci/index>
- Capece, G., Levaldi Ghiron, N., & Pasquale, F. (2020). Blockchain technology: Redefining trust for digital certificates. *Sustainability*, 12(21), 8952.
- Castellanos, J. A. F., Coll-Mayor, D., & Notholt, J. A. (2017). Cryptocurrency as guarantees of origin: Simulating a green certificate market with the Ethereum Blockchain. *2017 IEEE International Conference on Smart Energy Grid Engineering (SEGE)*, 367–372.
- Chaum, D. (1983). Blind signatures for untraceable payments. *Advances in Cryptology*, 199–203. http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4757-0602-4_18
- Clack, C. D., Bakshi, V. A., & Braine, L. (2016). Smart contract templates: Foundations, design landscape and research directions. *ArXiv Preprint ArXiv:1608.00771*.
- Crosby, M., Pattanayak, P., Verma, S., & Kalyanaraman, V. (2016). Blockchain technology: Beyond bitcoin. *Applied Innovation*, 2, 6–10.
- Dai, W. (1998). B-money. *Consulted*, 1. <http://www.weidai.com/bmoney.txt>
- dalovindj. (2015). *The Oracle Problem*. Reddit. https://www.reddit.com/r/Bitcoin/comments/2p78kd/the_oracle_problem/
- Damjan, M. (2018). The interface between blockchain and the real world. *Ragion Pratica*, 2, 379–406.
- De Filippi, P., Mannan, M., & Reijers, W. (2020). Blockchain as a confidence machine: The problem of trust & challenges of governance. *Technology in Society*, 62, 101284.

- European Union (EU). (2009). Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. *Official Journal of the European Union*, 5, 2009.
- Hileman, G., & Rauchs, M. (2017). *2017 Global Blockchain Benchmarking Study*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3040224>
- Jansen, J. (2017). Does the EU renewable energy sector still need a guarantees of origin market? *CEPS Policy Insights*, 2017–27.
- Lane, J.-E. (2017). Law and politics: Montesquieu and the 4 schools of legal theory. *Open Access Library Journal*, 4(11), 1–11.
- Martin, R., & Martin, R. L. (2009). *The Design of Business: Why Design Thinking Is the Next Competitive Advantage*. Harvard Business Press.
- Mulder, M., & Zomer, S. P. (2016). Contribution of green labels in electricity retail markets to fostering renewable energy. *Energy Policy*, 99, 100–109.
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. *Consulted*, 1(2012), 28.
- Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E., Miller, A., & Goldfeder, S. (2016). *Bitcoin and cryptocurrency technologies: A comprehensive introduction*. Princeton University Press.
- NECS. (n.d.). About Guarantees of Origin [Webpage]. *NECS Web Information*. <https://necs.statnett.no/goabout>
- NVE. (2021, January 3). *Varedeklarasjon for strømleverandører (Electricity Disclosure)* [Webpage]. <https://www.nve.no/energiforsyning/opprinnelsesgarantier/varedeklarasjon-for-stromleverandorer/?ref=mainmenu>
- OECD. (2018). *OECD Blockchain Primer*. <https://www.oecd.org/finance/blockchain>
- Ølnes, S. (2021). Bitcoin and blockchain security A study in misconceptions. *Norsk IKT-Konferanse for Forskning Og Utdanning*, 2.
- Ølnes, S., & Jansen, A. (2018). Blockchain technology as infrastructure in public sector: An analytical framework. *Proceedings of the 19th Annual International Conference on Digital Government Research: Governance in the Data Age*, 1–10.
- Rubach, S. (2011). *Company Learning in a Network: A Dual Organization-Development (OD) Process: Bridging the Learning Processes in a Network and the Local Learning Processes in the Participating Company*.
- Skaar, J. (2018). *Analysis of the Trade in Guarantees of Origin* (No. 2017–5). Oslo Economics.
- Szabo, N. (2008). *Bit gold* [Website/Blog]. <http://unenumerated.blogspot.no/2005/12/bit-gold.html>
- Szabo, N. (2017, September 2). Money, blockchains, and social scalability [Blog]. *Unenumerated*. <http://unenumerated.blogspot.com/2017/02/money-blockchains-and-social-scalability.html>
- Valkenburgh, P. van. (2016). *Open Matters—Why Permissionless Blockchains are Essential to the Future of the Internet* (p. 62). Coin Center. <https://coincenter.org/files/2016-12/openmattersv1-1.pdf>
- VeChain Foundation. (2019). *VeChain Whitepaper 2.0* (p. 55). <https://www.vechain.org/whitepaper/#header>
- Werbach, K. (2018). *The Blockchain and the New Architecture of Trust*. MIT Press.
- Wüst, K., & Gervais, A. (2018). Do you need a blockchain? *2018 Crypto Valley Conference on Blockchain Technology (CVCBT)*, 45–54.
- Yin, R. (1981). The case study as a serious research strategy. *Science Communication*, 3(1), 97–114.

11. Bærekraft og backshoring – teoretiske refleksjoner

Lise Lillebrygfjeld Halse

Sammendrag Over flere tiår har norsk produksjon blitt flyttet fra høykostland til lavkostland, såkalt offshoring. I de senere år har vi imidlertid sett en økende oppmerksomhet rundt det å flytte produksjon tilbake til opprinnelseslandet, kalt backshoring (Gray, Skowronski, Esenduran & Rungtusanatham, 2013). Nyere studier av dette fenomenet har hovedsakelig sett på motivene for å bringe produksjon tilbake til opprinnelseslandet. Til tross for at bærekraft fremstår som en relevant driver for relokalisering av produksjon, har dette i liten grad blitt studert som et selvstendig motiv eller resultat av backshoring (Orzes & Sarkis, 2019). I dette essayet går jeg grundigere inn i litteraturen om backshoring og bærekraft, for så å finne ut hvordan den adresserer sammenhengen mellom bærekraft og backshoring. Transaksjonskostteori og ressursbasert teori har vært de dominerende teorier for å forklare backshoring. Med utgangspunkt i bærekraftsbegrepets tre dimensjoner, økonomisk, miljømessig og sosial bærekraft, drøftes disse teorienes begrensninger. Institusjonell teori foreslås som et alternativt teoretisk rammeverk for å analysere hvordan bærekraft kan spille en rolle i bedrifters strategiske beslutninger om backshoring.

Nøkkelord offshoring | backshoring | bærekraft

INTRODUKSJON

Siden 1990-tallet har det vært en markert tendens til å flytte produksjon fra høyt til lavkostnadsland, såkalt offshoring eller global sourcing. Denne utviklingen har primært vært drevet av mulighetene for kostnadsbesparelser i arbeidsintensiv produksjon, som er illustrert ved den såkalte «smiling curve» (Mudambi, 2008). Etter mange år med global utsetting av produksjon til lavkostland har imidlertid flere bedrifter opplevd at offshoring ikke har gitt de fordelene en i utgangspunktet hadde forventet (Fratocchi, Di Mauro, Barbieri, Nassimbeni & Zanoni, 2014; Larsen, Manning & Pedersen, 2013), hovedsakelig på grunn av koordineringsutfordringer i globale verdikjeder, kvalitetsproblemer, kulturelle forskjeller, lang ledetid

og risiko. Flere av disse faktorene er vanskelige å kvantifisere før beslutningen om å flytte produksjonen er tatt.

Med økt grad av automatisering har vi også sett at reduserte produksjonskostnader i industrialiserte land har redusert forskjellen i kostnader mellom landene (Arlbjørn & Mikkelsen, 2014). Økt grad av automatisert produksjon, samt økende lønnsnivå i vertslanene, har redusert kostnadsfordelene ved å sette ut produksjon. Et resultat av dette har vært at selskaper har begynt å omstrukturere sine verdikjeder ved å flytte produksjonen tilbake til sine hjemland. Dette fenomenet er i litteraturen kalt backshoring eller reshoring og har fått økt oppmerksomhet de siste årene (Ellram, 2013; Nujen & Halse, 2018). Fenomenet kan betraktes som en respons på den nevnte reduksjon i kostnadsgap mellom hjemland og offshoringslokasjoner, økende kompleksitet i leverandørkjeden og kundenes etterspørsel etter fleksibilitet (Tate, 2014; Veit, Lambrechts, Quintens & Semeijn, 2018). I den senere tid har dessuten utbruddet av covid-19 gjort bedrifter oppmerksomme på fordelene med geografisk forkortede forsyningskjeder med produksjon nær markeder (Gereffi, 2020).

I de siste årene har bærekraft fått stadig større oppmerksomhet i samfunnet, som også gjenspeiles i forskning innenfor mange fagfelt. Umiddelbart vil en kunne tenke at lokalisering av produksjon vil kunne påvirke en bedrifts bærekraft. Behovet for transport vil for eksempel avhenge av lokalisering og dermed påvirke utslippet av klimagasser. Produksjon er også i seg selv en aktivitet som har betydning for økonomisk, sosial og miljømessig bærekraft. Arbeidsforhold og utslipp vil for eksempel avhenge av lokalisering. Regler, normer og verdier knyttet til strategiske beslutninger om lokalisering av produksjonen vil kunne være en viktig del av bedrifters arbeid og utvikling mot mer bærekraftige operasjoner (Kolk, 2016).

Litteraturen om backshoring er fortsatt relativt begrenset og har i hovedsak adressert de underliggende motivene og driverne for den strategiske beslutningen om å flytte virksomheten tilbake til morselskapets hjemland. Bærekraft nevnes sjelden som et sentralt motiv for å flytte produksjon. I lys av en stadig økt oppmerksomhet rundt bærekraft har det derfor blitt etterlyst mer forskning om sammenhengen mellom bærekraft og backshoring (Ashby, 2016; Di Stefano & Fratocchi, 2019; Orzes & Sarkis, 2019). Målet for dette essayet er å utforske hvordan teorier som anvendes innenfor fagområdet backshoring, kan belyse rollen som bærekraft kan spille for å motivere og være et resultat av beslutningen om å føre produksjon tilbake til hjemlandet.

I neste del vil jeg presentere begrepene backshoring og bærekraft, før jeg i påfølgende del går gjennom de mest brukte teoriene som anvendes i studier av backshoring. Disse er hovedsakelig de samme som har blitt brukt i forbindelse med

outsourcing, nemlig transaksjonskostteori og det ressursbaserte syn. I drøftingen kopler jeg inn begrepet bærekraft som jeg belyser ved å gå inn på de tre dimensjonene eller bærekraftspilarene; økonomisk, miljømessig og sosial bærekraft, samt relevante bærekraftsmål.

FENOMENET BACKSHORING

Beslutning om backshoring dreier seg om det motsatte av beslutningen om å sette ut produksjon til et annet land, såkalt global sourcing. Backshoring innebærer dermed å flytte aktiviteter «hjem» til der hvor morselskapet befinner seg. Ulike begreper har blitt brukt for å beskrive dette fenomenet, som reshoring, backshoring, backsourcing osv. (Wiesmann, Snoei, Hilletoft & Eriksson, 2017). Ellram (2013) definerer reshoring som følger: «Moving manufacturing back to the country of [the firm's] parent company» (s. 3). Gray et al. (2013) har utvidet denne definisjonen ved å inkludere eierdimensjonen og foreslår en typologi med fire situasjoner: intern reshoring, outsourcet reshoring, reshoring for outsourcing og reshoring for insourcing. Her bruker jeg begrepet backshoring som i prinsippet inkluderer alle tilfeller av tilbakeføring av produksjon til hjemlandet, uavhengig av eierskap. Det omfatter situasjoner der produksjonen flyttes fra utlandet inn til egen organisasjon eller en annen organisasjon i hjemlandet, enten fra utenlandske datterselskaper eller uavhengige utenlandske leverandører. Begrepet «backshoring» blir brukt om dette fenomenet i dette essayet, selv når jeg refererer til litteratur som benytter forskjellige begreper om det samme.

Benito og Welch (1997) publiserte en av de første studiene som så på tilbaketrekking eller reduksjon av internasjonale operasjoner. De betegnet dette fenomenet som «de-internationalization». I deres teoretiske studie presenteres ulike årsaker til at denne tilbaketrekkingen skjer, som lav fortjeneste, forhold knyttet til transaksjonskostnader, ledelse og strategiske hensyn. De fokuserer spesielt på ledelse og reflekterer rundt hvorfor denne strategien er så uvanlig. De mener at dette kan skyldes at det knyttes negative og uønskede holdninger til tilbaketrekking, siden det ligger en form for innrømmelse av tidligere feilslåtte beslutninger knyttet til denne strategien som fører til at ledere vil unngå å korrigere tidligere beslutninger om å utsette produksjon. Dette kan også handle om at ledere og organisasjoner over tid bygger opp engasjement for deres internasjonale operasjoner, som det kan være vanskelig å reversere. Denne studien reflekterer nok den generelle holdningen på den tiden hvor utflagging av produksjon var en norm (Musteen, 2016). I de senere år synes imidlertid den generelle holdningen til dette spørsmålet å ha endret seg, og dermed også trolig lederes oppfatninger. I de senere årene har vi

kunnet se at den generelle holdningen når det gjelder global sourcing, har blitt endret i flere land ved at de har introdusert programmer for å bringe produksjon tilbake, basert på den antakelsen at produksjon er avgjørende for et lands velstand (Roos & Kennedy, 2014) og innovasjon (Pisano & Shih, 2012). Under den forrige presidentperioden i USA var dette særlig fremtredende på den politiske agendaen, hvor Trump hevdet at æraen for amerikansk offshoring var over. I ettertid har det imidlertid blitt påpekt at backshoring i liten grad har skjedd (Sainato, 2020). Liversey (2012) viser videre til en generell bevegelse mot en radikalt annerledes global økonomi med kortere leverandørkjeder og færre produksjonstrinn som har blitt aktualisert i forbindelse med covid-19, og som i flere tilfeller har synliggjort sårbarheten ved globale verdikjeder. Fra dette perspektivet er det gunstig å konsentrere virksomheten innenfor mindre geografiske områder.

Mens det er en omfattende litteratur som studerer global utsetting av produksjon (global sourcing), er litteraturen om backshoring fortsatt relativt begrenset (Stentoft, Olhager, Heikkilä & Thoms, 2016). I de senere årene har det likevel blitt publisert flere metastudier innenfor backshorings-feltet. Litteraturgjennomganger viser at de fleste studier hovedsakelig har fokusert på omfanget og driverne av dette fenomenet (Kinkel, 2012; Kinkel & Maloca, 2009), beslutningsprosessene (Tate & Bals, 2014), og konsekvensene av beslutningene (Kinkel, 2014). Studiene anvender vesentlig de samme teoretiske rammeverkene som brukes til å forklare og analysere global offshoring (Foerstl, Kirchoff & Bals, 2016). Fratocchi et al. (2016) gjennomførte for noen år tilbake en omfattende gjennomgang av litteraturen på feltet for å kartlegge motivene og driverne for backshoring. De ble kategorisert i fire hovedtyper basert på to dimensjoner; målet for beslutningen og analysenivået.

Wiesmann et al. (2017) har gjennomført en systematisk litteraturgjennomgang om «reshoring», der 22 fagfelleverderte tidsskriftartikler ble valgt ut og analysert. Studien konkluderer med at det ikke er oppnådd en konsensus om teori på feltet. Dette understøttes av en nylig publisert konseptuell studie utført av McIvor og Bals (2021), hvor det hevdes at det mangler teoretiske rammer som forklarer de ulike og sammenhengende faktorene i beslutninger knyttet til backshoring. Forfatterne hevder at disse beslutningene må betraktes fra flere teoretiske perspektiver enn det som hittil er gjort, og som har vært de dominerende teorier innenfor global sourcing. De presenterer et rammeverk for beslutningen om backshoring som vesentlig er basert på transaksjonskostteori (TCE) og ressursbasert teori (RBV).

Barbieri, Ciabuschi, Fratocchi og Vignoli (2018) har analysert og klassifisert forskningen innen backshoring av produksjon med det formålet å stake ut noen veier for fremtidig forskning på feltet. De analyserer 57 artikler om backshoring og påpeker at det er en viss konvergens blant de tidligere studiene om hva backshor-

ing er, og hva dens viktigste funksjoner og motiver er. Studien peker videre på at beslutnings- og implementeringsprosesser i mindre grad er forstått enn motivene for backshoring. Funnene indikerer at backshoring er motivert av et annet sett med motiver enn offshoring, og at det derfor bør brukes ulike teorier for å belyse motivene for disse to strategiske beslutningene. Innenfor offshoring er teori om transaksjonskostnader mye brukt, noe som gjenspeiler at denne strategien ofte er basert på kostnadsvurderinger. Backshoring, på den annen side, er basert på vurderinger knyttet til aspekter som kvalitet, fleksibilitet, levering og kunnskap, som er mer i tråd med et ressursbasert perspektiv (Johansson, Olhager, Heikkilä & Stentoft, 2019). Ifølge Canham og Hamilton (2013) kan beslutninger om å flytte produksjonen tilbake til høykostnadslokasjoner tyde på at selskaper vurderer et bredere spekter av ressursbaserte faktorer utover det opprinnelige kostnadsfokuset som var gjeldende da organisasjonene satte ut produksjon i første omgang. Basert på en undersøkelse i tre skandinaviske land (Sverige, Danmark og Finland) fant Johansson et al. (2019) at for offshoring var kostnader, marked, utvikling, handelspolitikk og ekstern påvirkning relevante faktorer. For backshoring fant de at kvalitet skilte seg ut som den viktigste faktoren. Andre faktorer var utvikling, nærhet til markedet, kostnader og ekstern påvirkning og handelspolitikk samt erfaringer ved backshoring som kvalitet, levering og fordeler knyttet til fleksibilitet. Disse funnene er i tråd med tidligere studier og støtter den oppfatningen at beslutninger om backshoring kan betraktes som korrigeringer av tidligere beslutninger om å sette ut produksjon, hvor en har lagt for stor vekt på reduserte kostnader uten å ta i betraktning andre faktorer som er vanskelig å kvantifisere.

Til tross for betydningen industri har på bærekraft, er bærekraft i liten grad blitt nevnt i tidligere studier av backshoring (Orzes & Sarkis, 2019). Dette kan indikere at bærekraftsaspekter så langt ikke har vært viktige i selskapers beslutninger knyttet til sourcing. Med økt oppmerksomhet rundt bærekraft i selskapenes strategiske beslutninger og operasjoner kan vi forvente at dette er i ferd med å endre seg, noe som gjør det interessant å studere bærekraft i denne sammenhengen. Med dette som bakgrunn og utgangspunkt tar denne studien sikte på å belyse følgende problemstilling: Hvordan kan teorier som anvendes for å belyse fenomenet backshoring, forklare bærekraft som motiv og resultat av dette strategiske valget?

BÆREKRAFT

Etter Brundtland-rapporten «Vår felles fremtid» (United Nations General Assembly, 1987), har begrepet bærekraftig fått stadig økt oppmerksomhet blant organisasjoner og forskere. Spesielt det siste tiåret har spørsmålet om bærekraft kommet

på dagsordenen, som har blitt kraftig forsterket etter at klima- og naturforskere har kommet med stadig alvorligere funn om planetens utvikling. Organisasjoner står nå overfor forventninger om at deres virksomhet skal operere i tråd med FNs bærekraftsmål. På enkelte områder viser dette seg som konkrete krav i standarder, lover og forskrifter, og det reflekteres også i endrede kundeforventninger og -krav (Veit et al., 2018). Det har også vært flere skandaler knyttet til globale verdikjeder som har ført til mediaoppmerksomhet og krav om bærekraft og større åpenhet (Gualandris, Golini & Kalchschmidt, 2014; Koberg & Longoni, 2019). Eksempler på dette er Apple, hvis underleverandør i Kina har utnyttet lokale arbeidere (Eriksen, 2013), forurensning fra legemiddelselskaper (Fisher, 2022) og den mye omtalte kjøttskandalen (NTB, 2013).

Begrepet bærekraft er kraftig nærværende, men også et sammensatt begrep. Noen vil si at det er et uklart begrep. Ifølge Brundtland-rapporten defineres bærekraftig utvikling som utvikling som «meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs» (United Nations General Assembly, 1987). Mange bedrifter har valgt å velge seg ut noen av de 17 bærekraftsområdene til FN og måle og rapportere på parametere knyttet til disse. Oppdelingen av begrepet bærekraft i tre pilarer har fått stor utbredelse (Elkington, 1999; Purvis, Mao & Robinson, 2019), nemlig de økonomiske, sosiale og miljømessige pilarene. Disse representerer en «tredelt bunnlinje» som er eksplisitt innebygd i FNs bærekraftsmål (SDGs) (United Nations). Ideen bak denne er at selskaper skal operere innenfor tre dimensjoner av bærekraft, den økonomiske, sosiale og miljømessige. Stockholm Resilience Center har integrert de 17 bærekraftsmålene og den tredelte bunnlinjen i en modell som vist i figur 11.1, hvor «biosphere» representerer miljødimensjonen, «society» sosial bærekraft, og øverst finnes «economy» som representerer den økonomiske dimensjonen (Rockström & Sukhdev, 2016). Den økonomiske dimensjonen omfatter bærekraftsmålene 8 (anstendig arbeid og økonomisk vekst), 9 (industri, innovasjon og infrastruktur), 10 (mindre ulikhet) og 12 (ansvarlig forbruk og produksjon). Den sosiale dimensjonen omfatter målene 1 (utrydde fattigdom), 2 (utrydde sult), 3 (god helse og livskvalitet), 4 (god utdanning), 5 (likestilling mellom kjønnene), 6 (rent vann og gode sanitærforhold), 7 (ren energi til alle), 11 (bærekraftige byer og lokalsamfunn), 12 (ansvarlig forbruk og produksjon), 13 (stoppe klimaendringene), 14 (livet i havet), 15 (livet på land), 16 (fred, rettferdighet og velfungerende institusjoner). Figuren illustrerer at miljø (natur) danner grunnlaget for den sosiale dimensjonen, som til sammen danner grunnlaget for økonomi. Alt dette krever partnerskap (SDG 17) for å få til.

Den tredelte bunnlinjen legger til grunn at det er mulig å bidra langs alle tre dimensjonene samtidig. Det har imidlertid vist seg at miljømessig og sosial bære-

kraft kan stå i konflikt med å oppnå økonomisk overskudd (Glover, Champion, Daniels & Dainty, 2014). Bærekraftsmålene kan også knyttes til ulike analytiske nivåer som enkeltbedrifter har ulike forutsetninger for å adressere. For eksempel kan en bedrift sette mål for klimagassutslipp (SDG 13), mens det å utrydde fattigdom (SDG 1) kan være mer krevende for en enkelt bedrift å forholde seg til. Mange organisasjoner implementerer ulike modeller for å møte krav til bærekraft (Schaltegger, Hansen & Lüdeke-Freund, 2016).

Figur 11.1 SDGs og bærekraftens tre pilarer. Kilde: Azote for Stockholm Resilience Centre, Stockholm University (CC BY 4.0).

Selv om interessen for bærekraftige verdikjeder (SSCM)¹ (Koberg & Longoni, 2019; Seuring & Müller, 2008) og bærekraftig global sourcing (SGS)² (Jia & Jiang, 2018) har vært økende, er litteraturen som tar for seg bærekraftens rolle i beslutninger om backshoring, mer eller mindre fraværende (Ashby, 2016; Orzes & Sarkis, 2019). Dette er dokumentert i en litteraturgjennomgang som nylig ble utført av Fratocchi og Di Stefano (2019) som hevder at det til nå «er lagt liten vekt på den gjensidige avhengigheten (hvis noen) blant bærekraftsspørsmål og bedrifters beslutning knyttet til å flytte hjem sin produksjonsvirksomhet» (oversatt, s. 451).

1 Sustainable Supply Chain.

2 Sustainable Global Sourcing.

Funnene er i tråd med påstanden fra Orzes og Sarkis (2019) om at forholdet mellom backshoring og bærekraft er et «grunnleggende uutforsket forhold» (oversatt, s. 482). Fratocchi og Di Stefano (2019) har analysert 33 artikler (fra et opprinnelig sett av 105 publikasjoner) og finner at oppmerksomhet rettet mot miljømessig og sosial bærekraft som motivasjon/driver for beslutninger om backshoring fortsatt er på et generisk nivå. Svært få publikasjoner fokuserer spesielt på bærekraft som et spesifikt og selvstendig resultat av backshoring. Basert på en litteraturgjennomgang og sekundærdata fra 801 beslutninger i 24 europeiske land konkluderer forfatterne med at miljømessige og sosiale aspekter ved bærekraft ikke er de mest relevante blant drivere for backshoring, men antar i økende grad relevans (Fratocchi & Di Stefano, 2019). De understreker imidlertid også at beslutningen om å flytte produksjonsaktiviteter til hjemlandet kan ha innvirkning på bærekraft, selv om det ikke var hovedmotivasjonen i utgangspunktet. Di Stefano og Fratocchi (2019) konkluderer med at man har hatt liten oppmerksomhet rettet mot mer spesifikke elementer av bærekraft, som forbrukernes og leverandørenes rolle og miljøsertifiseringer (fotavtrykk). Videre hevder forfatterne at bærekraft ikke blir anerkjent som et enkeltstående resultat av å flytte produksjon til hjemlandet. Imidlertid hevder de at beslutninger om backshoring er «more easy to be kept and implemented when the entrepreneur is attentive to sustainability issues» (s. 134). Basert på funnene i en litteraturgjennomgang foreslår Stefano og Fratocchi en modell for videre forskning der sosial og miljømessig bærekraft kan representere en motivasjon/driver, barriere/tilrettelegger og utfall for backshoring-beslutninger. Denne modellen har imidlertid ikke et klart teoretisk fundament.

Siden industriell virksomhet har innvirkning på alle tre dimensjonene av bærekraft (Sutherland et al., 2016), kan også lokalisering av denne ha en viktig innvirkning på bedriftenes bærekraft (Di Stefano & Fratocchi, 2019). I det følgende skal jeg gå inn i de teoriene som er anvendt innenfor litteraturen som adresserer backshoring, og undersøke på hvilken måte denne litteraturen bidrar til å belyse hvordan spørsmål knyttet til bærekraft kan motivere beslutningen om å føre tilbake produksjon, og hvordan bærekraft kan bli et resultat av en slik strategisk beslutning.

Innen feltet backshoring har en forsøkt å lage et teoretisk grunnlag basert på de samme teoriene som en har anvendt for å forklare den strategiske beslutningen om å sette ut aktiviteter (Bailey & De Propriis, 2014). Ofte forklares backshoring som et lokaliserings- og/eller kostnadsrelatert valg i tråd med transaksjonskostnadsteori og ressursbasert teori, hvor en ser reduserte kostnadsfordeler ved å operere ute, varierende etterspørsel eller et spørsmål knyttet til håndtering av nettverk og eierskapsproblemer (Wiesmann et al., 2017). I det følgende vil disse teoriene presenteres og diskuteres i lys av bærekraft.

For å belyse bærekraftens rolle for backshoring betraktes begrepet bærekraft ut ifra den tredelte bunnlinje som innbefatter SDG-er. Der det er hensiktsmessig, er poengene illustrert med referanse til konkrete SDG-er og eksempler.

TEORI OM TRANSAKSJONSKOSTNADER

Da Ronald Coase publiserte artikkelen «The Nature of the Firm» i 1937 (Coase, 1937), gav han en ny alternativ forklaring på begrepet «firma» og dets grenser. I artikkelen argumenterte han for at bedrifter oppstår fordi de bedre kan håndtere transaksjonskostnader internt i organisasjonen sammenlignet med i et marked. Williamson videreutviklet disse ideene som har fått navnet transaksjonskostteori, hvor transaksjonen mellom to aktører er den fundamentale analyseenheten. Teorien spesifiserer under hvilke forhold en transaksjon skal håndteres internt i organisasjonen, og når det er fornuftig å sette den ut til en leverandør. Størrelsene på transaksjonskostnader avhenger av nivået til de transaksjonsspesifikke investeringer som foretas i den økonomiske transaksjonen, usikkerhet knyttet til transaksjonen og antall transaksjoner (frekvens). Med spesifikke investeringer menes investeringer knyttet til transaksjonen som har liten eller ingen verdi utenfor transaksjonen. Dette kan være kostnader knyttet til fysiske ressurser, menneskelige ressurser (spesialisert kunnskap) eller ressurser knyttet til lokalisering. Transaksjonskostnader omfatter kostnadene ved å håndtere, kontrollere og overvåke avtaler med leverandører når aktiviteten er satt ut. Når usikkerheten er stor og det er høy grad av transaksjonsspesifikke investeringer, er det fornuftig å holde transaksjonen internt i bedriften. Transaksjonskostteori forklarer dermed de ytre grensene for en bedrift og evaluerer en lag-selv-eller-kjøp-beslutning (make-or-buy). Senere har forskere på feltet foreslått en rekke andre former for «governance» av transaksjoner for å håndtere transaksjonsspesifikke investeringer, opportuniste og koordineringskostnader, som blant annet er basert på tillit mellom aktører i nettverk (Heide & John, 1990).

Den økonomiske dimensjonen til bærekraft er godt innarbeidet på organisasjonsnivå i bedrifters operasjoner og rapportering. Dette innebærer at bedrifter tar strategiske valg som sikrer den kort- og/eller langsiktige økonomiske inntjeningen. Selve trenden med global sourcing fra vestlige land har som nevnt sitt grunnlag i økonomiske betraktninger basert på lavere kostnadsnivå i andre land, for eksempel i Asia og i østblokkland. Teori om transaksjonskostnader har minimering av økonomiske kostnader forbundet med transaksjoner som hovedanliggende og tar bare inn bærekraftsaspekter som er knyttet til den miljømessige og sosiale pilaren om de er forbundet med kostnader. I dette perspektivet vil selska-

pene velge lokasjoner basert på kostnadsvurderinger. Utslipp som knyttes til produksjonen, vil ha betydning for transaksjonskonstaden om denne typen utslipp innebærer økte kostnader for bedriften.

Det er direkte utslipp knyttet til transport av råvarer og ferdige produkter (Akyelken & Keller, 2014; Reshoring Institute, 2020) som i utgangspunktet handler om den miljømessige pilaren i bærekraftsbegrepet, og spesielt bærekraftsmål 13 (stoppe klimaendringene). Dette vil imidlertid ikke påvirke transaksjonskostnadene såfremt det ikke legges avgifter på utslippene. Lovgivning og kostnader knyttet til forurensning vil variere og avhenge av landet og regionen hvor produksjonsfasilitetene er lokalisert (Sawhney & Rastogi, 2015). Dette er grunnlaget for hypotesen om forureningsparadiser (PHH)³ som hevder at «skitne» næringer migrerer fra de utviklede regionene til utviklingsregioner hvor det er slakkere krav til utslipp (Cole, 2004; Li & Zhou, 2017). Transaksjonskostnadene kan for eksempel være knyttet til avgifter som forurenser må betale, kostnader med å endre produksjonsprosesser til å bli mer miljøvennlige og kostnader forbundet med å forholde seg til regelverket.

En av årsakene til at global sourcing har blitt så utbredt, er den kraftige reduksjonen i transportkostnader de siste tiårene. Transportkostnader ble kraftig redusert med fremveksten av effektiv logistikk, men er også vesentlig knyttet til kostnadene til fossilt drivstoff som falt kraftig etter oljekrisen i 2014. Siden internasjonal sjøfart i stor grad får energi fra fossile energikilder, medfører transport av råstoff og varer utslipp av klimagasser (Andersen et al., 2010) som hittil i liten grad har blitt ført som kostnad (Transport & Environment, 2018). Dette kan bli utfordret av internasjonal regulering hvor emisjon av drivhusgasser prises (Bals, Daum & Tate, 2015).

Energien som kreves for produksjon, har også betydning for miljø og utslipp av klimagasser (SDG 5 og 7). Hvor stor påvirkning energien har på miljøet, vil avhenge av hvilke kilder energien kommer fra (energimiks), som vil avhenge av produksjonens lokalisering. I Norge vil en for eksempel kunne tenke at energien kommer fra fornybar energi fra vannkraft, og at det dermed vil være et attraktivt sted for produksjon sett ut fra et bærekraftperspektiv. Opprinnelsesgarantier kompliserer imidlertid dette bildet, siden det omgjør den fysiske energiproduksjonen til en finansiell transaksjon. Bedrifter som produserer i Norge, vil dermed måtte kunne betale for opprinnelsesgarantier for å dokumentere at en bruker fornybar energi i produksjonen. Dette påvirker lokaliseringen av produksjon og har vært gjenstand for debatt. Analyseselskapet Oslo Economics sier:

---

3 Pollution Haven Hypothesis.

Dersom den fremtidige utviklingen til slutt fører til at energikostnadene til industrivirksomhet i Norge øker, vil det gjøre det relativt mindre attraktivt å etablere og vedlikeholde industrivirksomheter i Norge, sammenlignet med dagens situasjon. (Eide, Aasland, Sjøstad & Liadal, 2019)

I et kostnadsperspektiv er det prisen på energien som har betydning, uansett kilde, som også vil variere over ulike lokalisering og tid. Prising på utslipp og sertifikater i de landene hvor en opererer, vil dermed kunne påvirke beslutninger om backshoring.

Dårlige arbeidsforhold og menneskerettigheter i flere land har bidratt til oppmerksomhet rundt problemene ved produksjon i lavkostlokasjoner (Clarke & Boersma, 2017; Lim & Phillips, 2008; Litzinger, 2013). Økt fokus på sosial og økonomisk bærekraft kan føre til skjerpede krav til betingelser og arbeidsforhold i lavkostlokasjoner, som vil kunne påvirke kostnaden ved å produsere «ute». Om også en del av denne fordelen «spises opp» av økte transportkostnader som følge av prising av klimagasser, vil dette motivere backshoring.

I tillegg til de rene kostnadene forbundet med prising av miljø- og klimapåvirkning, samt forbedrede lønn- og arbeidsbetingelser, omfatter transaksjonskostnader også kostnaden med å håndtere, kontrollere og overvåke avtaler med leverandører. Med stadig flere regulative krav til bærekraft vil en kunne se for seg at slike avtaler vil omfatte flere og mer detaljerte krav til bærekraft, og at det vil koste mer å håndtere slike avtaler, spesielt hos leverandører som er langt unna. På denne måten kan de sosiale og miljømessige dimensjonene av bærekraft også bli tatt med i backshoringsbeslutninger på en indirekte måte. Avstand mellom morselskapet og utenlandske produksjonsfasiliteter kan også begrense mulighetene for å håndtere aspekter knyttet til bærekraft (Koberg & Longoni, 2019), siden økt geografisk avstand gjør det vanskelig å vurdere leverandørenes forpliktelser og ytelse når det gjelder bærekraft (Gualandris et al., 2014). I tråd med dette hevder Ashby (2016) at nærhet til hjemlandet gir bedre kontroll over miljøpåvirkningen av produksjonsprosesser og på grunn av redusert transport, i tillegg til økt synlighet knyttet til etisk atferd (Gray et al., 2013).

DET RESSURSBASERTE SYNET

Denne teorien ser på en bedrift som en sammensetning av spesielt kunnskapsbaserte ressurser som er spesielle for bedriften, og som kan gi den et konkurransefortrinn relativt til andre bedrifter. Dette konkurransefortrinnet oppnås ved å implementere en strategi som utnytter bedriftens interne styrker ved å respondere

på muligheter i omgivelsene, samtidig som eksterne trusler nøytraliseres og interne svakheter unngås (Barney, 1991). Bedrifter kan dermed ha ulike strategier siden deres sammensetninger av ressurser er forskjellige. En ressurs kan skape et konkurransefortrinn om den har høy verdi, er sjelden, er vanskelig å kopiere, samt at bedriften er organisert for å kunne utnytte ressursen.

Det ressursbaserte synet er viktig for fenomenet outsourcing siden det fremhever betydningen av å ha verdifulle ressurser, for eksempel kjernekompetanse internt i organisasjonen, og dermed setter grensen for hvilke aktiviteter som kan settes ut (Hamel & Prahalad, 1994). En bedrifts grenser kan ifølge dette perspektivet bestemmes ved å sammenligne interne kapabiliteter med konkurrerende kapabiliteter (Langlois & Robertson, 1995). Kapabiliteter representerer her «the knowledge, experience, and skills» til en bedrift (Langlois, 1995). Teece (2019) hevder at kapabiliteter oppstår fra læring, blant annet ved å kombinere og utnytte ressurser, og kan være innvevd i rutiner og hos lederteamet. Organisasjoner kan få tilgang til komplementære kapabiliteter fra eksterne aktører (leverandører) der det ikke er et konkurransefortrinn å utføre de assosierte aktiviteter internt (McIvor, 2009).

I motsetning til transaksjonskostøkonomi, som i stor grad handler om å håndtere opportuniste, ser det ressursbaserte perspektivet på muligheten for å skape konkurransefortrinn gjennom bedriftens ressurser. Dette gjør at de to teoriene i noen tilfeller kan gi ulike råd knyttet til beslutninger om outsourcing og håndtering av relasjoner til leverandører.

McIvor (2009) argumenterer for at hverken transaksjonskostteori eller det ressursbaserte syn alene kan forklare kompleksiteten til outsourcing, og at begge teoriene må inkluderes i vurderinger av sourcing. Det teoretiske rammeverket utviklet av Gereffi, Humphrey og Sturgeon (2005) innarbeider eksempelvis begge teoriene for å anbefale koordinering (governance) av globale verdikjeder. Her anvendes to dimensjoner av transaksjoner, kompleksitet og kunnskapens kodifiserbarhet som grunnlag for å velge blant fem koordineringstyper, hvor ytterpunktene er vertikal integrasjon og organisering i marked.

Dunnings eklektiske paradigme inneholder elementer fra både transaksjonskostteori og det ressursbaserte syn og har som mål å gi et rammeverk for å bestemme hvordan bedrifter skal organisere internasjonale aktiviteter på best mulig måte. I så måte kan teorien nok anses å ha et normativt forhold til global sourcing. Teorien foreslår at bedrifters internasjonale aktiviteter er drevet av eierskaps-, lokaliserings- og internaliseringsfordeler (OLI).⁴ Eierskap handler om fordeler som er spesifikke for bedriften, og er direkte knyttet til ressurser som eies

---

4 Ownership, Location, and Internationalization.

eller kontrolleres av bedriften. En bedrift kan ha internaliseringsfordeler om transaksjonskostnader minimeres gjennom å internalisere aktiviteten, det vil si integrere i organisasjonens hierarki. Fordeler som er fysisk knyttet til lokasjonen hvor bedriften opererer (lokasjonsspesifikk), er basert på at ressurser, nettverk, institusjonelle strukturer eller annet ikke kan flyttes geografisk. Senere har Graf og Mudambi (2005) integrert behovet for utdannet arbeidskraft i modellen. Dunning støtter denne videreutviklingen og hevder at i et nytt verdensscenarior vil intellektuell kapital være en ny kilde til velstand som kan tiltrekke seg multinasjonale selskaper til bestemte globale lokasjoner (Dunning, 1998). Fra det eklektiske paradigmet kan en finne flere elementer som er sentrale for backshoring. Dunning (1998) peker på flere slike fordeler, blant annet ressursfordeler, som tilgang og kostnader til råmaterialer og infrastruktur, tilgang til klynger og nettverk av lokale partnerbedrifter, markedsforhold og tilgang til lokal kunnskap.

Det er imidlertid flere sider ved backshoring som ikke umiddelbart lar seg forklare gjennom disse teoriene. Ifølge McIvor og Bals (2021) er det mange faktorer som kan påvirke beslutningen om å ta tilbake produksjon, som dårlig kvalitet på produkter og leverandører, leverandøravhengighet, tap av kontroll, og effekter knyttet til omdømme. Det at bedrifter ønsker å gjøre sine verdikjeder enklere, mer transparente og resiliente, er i liten grad adressert i disse teoriene (Gray et al., 2013). Teoriene adresserer heller ikke den økte oppmerksomhet fra kunder knyttet til miljø og sosial bærekraft (Ellram, Tate & Petersen, 2013; Gereffi & Lee, 2012). Dette understøttes av en nylig publisert konseptuell studie utført av McIvor og Bals (2021), hvor det hevdes det at det mangler teoretiske rammeverk i denne litteraturen som forklarer de ulike og sammenhengende faktorene i backshoringsbeslutninger. Det hevdes videre at disse beslutningene må betraktes fra flere teoretiske posisjoner enn det som hittil er gjort, og som har vært de dominerende teorier innenfor global sourcing. Når det også er et gap i litteraturen om backshoring som handler om bærekraft, er det et klart behov for studier som ser på teoriutvikling på feltet som spesielt adresserer bærekraftsaspekter. Mens transaksjonskostteori i det vesentlige er knyttet til økonomiske betraktninger, er ressursbasert teori (det ressursbaserte synet) i større grad opptatt av muligheter gjennom å fokusere på bedriftenes ressurser og mulige tilgang til ressurser. Det kan imidlertid hevdes at den underliggende og dominerende logikken i denne teorien også er økonomisk, om enn indirekte. Hovedmålet er å skape et konkurransemessig fortrinn som kan måles i økonomisk overskudd.

Om vi betrakter de to andre bærekraftsdimensjonene, blir imidlertid det sentrale *hvordan* dette overskuddet skapes, det vil si i hvilken grad den sosiale og miljømessige dimensjonen av bærekraft blir hensyntatt for å skape et konkurransefor-

trinn og dermed økonomisk overskudd. Tilgang til ressurser kan være et element i vurderingen av å sette ut og ta tilbake aktiviteter, som produksjon. Lokaliseringsfordelene i det eklektiske paradigmet (Dunning, 1980) kan for eksempel kunne handle om tilgang til råmaterialer, energi eller menneskelige ressurser. Tradisjonelt har den miljømessige og sosiale dimensjonen av bærekraft ikke vært fremtredende i slike vurderinger. Dette gjelder for eksempel spørsmål knyttet til naturinngrep som uttak av ressurser kan medføre, eller eventuelle miljøutslipp ved anvendelse av disse råmaterialene i de lokasjoner hvor det multinasjonale selskapet opererer. Eksempel på dette er nedhogging av regnskoger som for noen år tilbake førte til at flere leverandører sluttet å benytte palmeolje i sine produkter. Økt oppmerksomhet rundt miljø og klima vil gjøre at slike ressursbetraktninger vil bli viktigere og representere en viktig faktor i beslutninger om backshoring.

Som nevnt ovenfor vil den sosiale dimensjonen av bærekraft kreve at ansattes arbeidsvilkår i lavkostland får økt oppmerksomhet. Det ressursbaserte perspektivet er imidlertid også opptatt av ansattes kompetanse. Det gir mulighet til å forbinde det ressursbaserte perspektivet tettere med både sosial og miljømessig bærekraft. Ifølge backshoringlitteraturen er motivene for backshoring mer sammensatte enn beslutninger om å sette ut produksjon, som tradisjonelt har vært drevet av kostnadsmotiver. Kompetanse og utdanningsnivå til menneskelige ressurser har vært betraktet som et mulig motiv i denne litteraturen. Lund og Steen (2020) trekker frem regionale verdier («assets») og innveddhet («embeddedness») som betydningsfulle i forbindelse med backshoring. De peker på utdanningssystemet i Norge som en ressurs ved at det er viktig for selskapers evne til å implementere produksjonsteknologier, noe som kan spille en rolle for backshoring. Videre kan den norske kulturen og måten å organisere arbeid på («Den norske modellen») og den historisk akkumulerte kompetansen betraktes som regionale verdier som kan muliggjøre backshoring. På den annen side kan utarming av produksjonskunnskap i hjemlandet på grunn av global sourcing representere en barriere for backshoring (Nujen, Halse, Damm & Gammelsæter, 2018).

Selv om kunnskap knyttet til bærekraft ikke har blitt eksplisitt adressert i denne sammenhengen, kan en se for seg at kompetanse knyttet til bærekraftige operasjoner vil kunne bli stadig viktigere. Kjernekompetanse knyttet til bærekraft kan bli viktig å ha «in-house» for å sikre at bedriften opererer i henhold til miljø og sosial bærekraft. Denne kompetansen kan utgjøre et konkurransefortrinn i et marked som blir stadig mer opptatt av bærekraft. I forlengelsen av det ressursbaserte perspektivet kan en se for seg at det utvikles samarbeid mellom morselskapet og leverandører for å utvikle kompetanse som er relevant for å sikre bærekraft (Gold, Seuring & Beske, 2010). Geografisk nærhet kan være av betydning for en slik

kompetanseutvikling som reflekteres for eksempel i klyngeteori (Porter, 1998). Ressurser i form av kompetanse kan dermed komme til å representere et sentralt motiv for backshoring.

TEORETISKE BEGRENSNINGER OG MULIGHETER

I de foregående refleksjonene har vi sett at både transaksjonskostnadsteori og ressursbasert teori har klare begrensninger når det gjelder å adressere de tre dimensjonene av bærekraft. Teori om transaksjonskostnader fokuserer på kostnader forbundet med transaksjoner, som hovedsakelig adresserer den økonomiske dimensjonen. For å innarbeide ulike dimensjoner av bærekraft er det nødvendig å sette kostnader på ulike aspekter knyttet til disse, som for eksempel klimagassutslipp, forbedrede arbeidsvilkår for ansatte og kostnader med å implementere og håndheve skjerpede miljøkrav. Dette kan utjevne kostnadsfordelene mellom lokasjoner og dermed være viktige drivere for backshoring.

Det ressursbaserte perspektivet tilbyr teoretiske refleksjoner som kan forklare hvordan bærekraft kan motivere og være et resultat av backshoring, siden kunnskap er et sentralt element i denne teorien. Begrensningen til både transaksjonskostnadsteori og det ressursbaserte synet er midlertid at en ser på beslutningen om å flytte aktiviteter til globale lokasjoner som hovedsakelig en rasjonell prosess hvor aktørene samler informasjon og kunnskap uavhengig av hverandre som grunnlag for beslutningen (Canello, 2021; Johanson & Vahlne, 1977). Teoriene tar videre for seg enkeltbedriften og dens kjernekompetanse for å sette grenser for hva bedriften må beholde internt, og hva som kan settes ut til leverandører. I det ligger det et grunnleggende atomistisk og markedsøkonomisk konkurransemotiv. En er mindre opptatt av at organisasjoner er en del av en kontekst hvor organisasjoner sammen skal skape bærekraft langs alle tre dimensjoner. Disse teoriene har blitt kritisert for i liten grad å ta hensyn til den institusjonelle konteksten som bedriftene er en del av, både «hjemme» og «ute» i deres globale operasjoner (Halse, Nujen & Solli-Sæther, 2019).

Bedrifters strategiske valg vil påvirkes av konteksten og institusjonelle faktorer som bedriften er en del og påvirkes av, og som de ovennevnte teoriene adresserer i liten grad. Gjennom andre teoretiske inntak, som for eksempel institusjonell teori, kan en få en utvidet og mer sammensatt forståelse av hvordan bærekraft kan forme beslutninger om backshoring. Beslutningstakeres oppfatninger er formet av den konteksten som selskaper og ledere er en del av (Benito & Welch, 1997; March, 1994). Institusjonell teori gir oss et teoretisk rammeverk hvor vi kan identifisere og undersøke hvordan faktorer som kultur, sosialt miljø, reguleringer, tradisjoner og

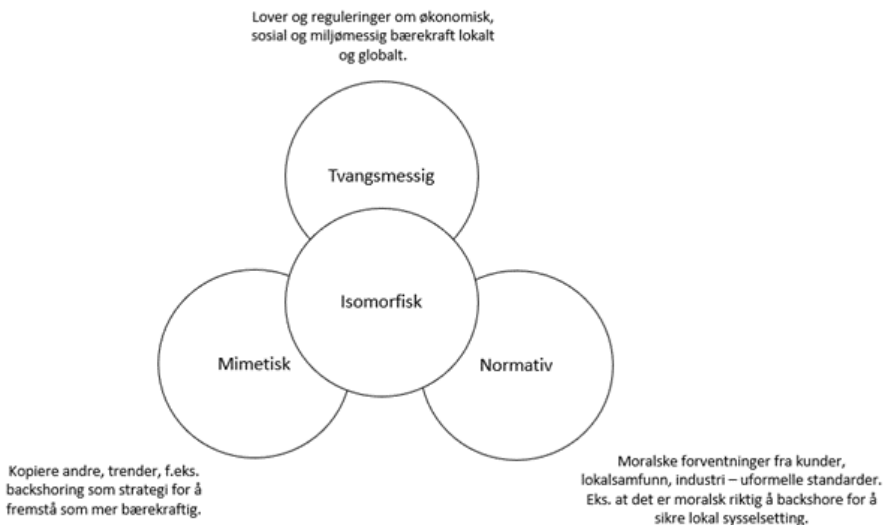
historie kan påvirke aktørers beslutninger (DiMaggio & Powell, 1991; Scott, 2008). Sosialt, politisk og økonomisk press påvirker selskapenes strategier og organisatoriske beslutningsprosesser ved at bedrifter søker å legitimere sin praksis i andre interessenters syn (North, 2009). På den måten representerer dette et alternativt syn enn de mer rasjonelle forutsetningene som de foregående teoriene er basert på. Institusjonell teori fremhever legitimeringsprosesser hvor for eksempel organisasjonsstrukturer og ledelsesmodeller blir tatt for gitt, uavhengig av om de er effektive eller ei for den enkelte bedrift. Halse et al. (2019) anvender dette perspektivet og belyser hvordan aktører motiverer og legitimerer sourcingbeslutninger, herunder backshoring. I dette perspektivet er lederes sourcingbeslutninger formet av den institusjonelle konteksten, representert av verdier og normer.

DiMaggio og Powell (1991) formulerte begrepet institusjonell isomorfisme som beskriver hvordan organisasjoner påvirkes gjennom press fra den institusjonelle konteksten, og hvor organisasjoners strategiske valg er en del av deres kulturelle og historiske kontekst. Isomorfisme kan være en «begrensende prosess som tvinger en enhet i en populasjon til å ligne andre enheter som står ovenfor det samme settet av miljømessige forhold» (oversatt, s. 149). Dette står i motsetning til den rasjonelle aktøren som står i sentrum i transaksjonskostnadsteori og ressursbasert teori. DiMaggio og Powell beskriver tre typer isomorfisme; tvangsmessig (coercive), normativ (normative) og mimetisk (mimetic). Tvang kan oppstå gjennom påvirkning fra aktører som har en mektig posisjon i bransjen, og som er viktig for å drive frem bærekraft. Denne typen press kan også komme fra myndigheter som vedtar lover og regler knyttet til de ulike dimensjonene av bærekraft. Slike lover vil som tidligere nevnt være avhengige av konteksten hvor produksjon finner sted. Men også lover i hjemlandet og krav fra forbrukere kan ha betydning for vurdering av å flytte produksjon hjem. Dette gjelder for eksempel krav om bærekraftsrapportering som også kan omfatte bedrifters operasjoner i andre land. Krav om opprinnelsesgarantier og ulike miljøgodkjenninger og sertifikatsystemer er former for tvangsmessig isomorfisme som påvirker bedrifters operasjoner i andre land enn sitt eget.

De normative driverne sørger for at organisasjoners handlinger blir oppfattet som legitime av omgivelsene. Normativt press knyttet til bærekraft kan komme fra kunder, andre interessegrupper eller fra strømninger i samfunnet som påvirker hva som oppfattes som viktig og riktig. For eksempel kan kunder stille spørsmål ved selskapenes virksomhet i inn- og utland når det gjelder bærekraft, og oppfatte lokale leverandører som mer bærekraftige (Veit et al., 2018). Normene for hva som er akseptabelt, kan endres over tid, og vi ser allerede at det i flere bransjer har funnet sted en holdningsendring i bærekraftig retning. Den maritime klyngen i Møre

og Romsdal har tidligere i stor grad har vært «oljedrevet» ved at oljenæringer har representert kundegrunnlaget (Hervik, Oterhals, Bergem & Johannessen, 2010). Vi ser nå en holdningsendring som uttrykkes gjennom klyngens «New blue deal», hvor en hevder at klyngen skal bli utslippsfri og en viktig del av løsningen på klimautfordringene (Skotheim, 2021). Slike legitimeringsprosesser knyttet til økt bærekraft i verdikjeder har tidligere vært undersøkt innenfor andre bransjer og kontekster (Glover et al., 2014; Sarkis, Zhu & Lai, 2011). Bedrifter og dens ledere vil søke å oppnå legitimitet hos sine interessenter gjennom beslutninger som er i tråd med bærekraftsprinsipper (DiMaggio & Powell, 1991). På samme som outsourcing kan betraktes som en beslutning som over en lengre periode gav legitimitet, har vi sett at backshoring er i ferd med å bli det i flere kontekster.

Mimetisk isomorfisme skjer når organisasjoner kopierer andre organisasjoner som følge av usikkerhet, for eksempel på grunn av tvetydige og usikre mål og løsninger. Bærekraft representerer for mange stor grad av usikkerhet, og bedrifter søker derfor etter løsninger for å vise et engasjement og oppnå legitimitet knyttet til bærekraft. Dette kan spille en viktig rolle når bedrifter skal implementere bærekraftige praksiser (Sarkis et al., 2011). Det er velkjent at ledelsesmodeller spres gjennom at bedrifter på tvers kopierer hverandre (Røvik, 2011) lokalt, nasjonalt og globalt. Sourcingstrategier har blitt betraktet som ledelsesmodeller som har spredt seg gjennom mimetisk isomorfisme (Canello, 2021). Ved å kople backshoring til bærekraft kan bedrifter oppnå økt legitimitet som vil kunne styrke slagkraften til denne strategien.

Figur 11.2 De tre formene for isomorfisme, hvordan bærekraft kan påvirke backshoring (basert på DiMaggio & Powell, 1991).

Figur 11.2 presenterer en konseptuell modell som illustrerer hvordan bærekraft gjennom disse tre formene for isomorfisme kan ha betydning for beslutninger om backshoring (basert på DiMaggio & Powel, 1991).

KONKLUSJON

Utgangspunktet for dette essayet er at litteraturen innenfor backshoring i liten grad adresserer backshoring, til tross for at bærekraft i den senere tid har antatt en stadig større rolle som faktor i strategiske beslutninger. Det er behov for å undersøke hvilke teoretiske rammeverk som kan anvendes for å belyse rollen til bærekraft innen backshoring. De teoretiske perspektivene som hittil har vært anvendt i litteratur om backshoring, er i det vesentlige transaksjonskostteori (TC) og ressursbasert teori (RBV). Transaksjonskostnadsteori forklarer hovedsakelig hvilke aktiviteter som bør utføres internt i organisasjonen eller bør flyttes ut til en ekstern leverandør, og definerer grensene til organisasjonene (Coase, 1937; Williamson, 1975). Denne teorien er tydelig knyttet til den økonomiske dimensjonen i bærekraftens tredelte bunnlinje. Teori om transaksjonskostnader kan belyse rollen til de to andre bærekraftdimensjonene i beslutninger om backshoring når det er kostnader forbundet med disse, for eksempel prising på klimautslipp, og koordineringskostnader forbundet med å implementere og håndtere økte krav til bærekraft. Det ressursbaserte perspektivet (Pralhad & Hamel, 1990) er primært opptatt av sammensetningen og utviklingen av en organisasjons interne ressurser og kapabiliteter, som betraktes som en kilde til konkurransefortrinn. Ressurser kan handle om fysiske ressurser, men også kompetanse som bedrifter kan benytte i sine operasjoner for å oppnå konkurransekraft. Bruk av fysiske ressurser som naturressurser kan være nært knyttet til miljø, mens menneskelige ressurser for eksempel kan handle om den sosiale pilaren i bærekraft. Ressurser er knyttet til mennesker, kunnskap, prosesser og rutiner som bedriften utvikler over tid, og deling av disse mellom ansatte (Kogut & Zander, 1992). Selv om den ressursbaserte teorien kan ta til seg en del av miljømessig og sosial bærekraft, har den begrensninger. Som i transaksjonskostnadsteori tillegges den økonomiske dimensjonen av bærekraft på organisasjonsnivå størst vekt, og at aktører foretar rasjonelle valg basert på komplett informasjon.

Dette essayet bidrar til litteraturen innen backshoring gjennom å demonstrere begrensningene til de to teoretiske inntakene som er sentrale i litteraturen om backshoring, transaksjonskostnadsteori og ressursbasert teori, når en skal analysere bærekraft som driver for denne strategiske beslutningen. Essayet har videre belyst hvordan institusjonell teori kan fange opp viktige aspekter ved bærekraft i

backshoringsbeslutninger. Institusjonell teori og isomorfisme adresserer i større grad enn de tidligere diskuterte teoriene konteksten hvor organisasjoners valg foretas. På denne måten kan denne teoretiske retningen forklare hvordan de tre dimensjoner av bærekraft kan påvirke organisasjoners beslutninger om backshoring. Jeg har drøftet hvordan institusjonell teori kan representere et teoretisk rammeverk for å belyse hvordan bærekraft som kan spille sammen for å drive bedrifter til å ta tilbake produksjon. Dette representerer et første skritt i utviklingen av teoretiske rammeverk som kan brukes til å forklare dette fenomenet. Det er videre behov for rike empiriske studier som søker forståelse for hvordan bærekraft spiller inn i beslutninger om backshoring, og hvordan disse beslutningen kan resultere i økt bærekraft.

REFERANSER

- Akyelken, N. & Keller, H. (2014). Framing the Nexus of Globalisation, Logistics and Manufacturing in Europe. *Transport Reviews*, 34(6), 674–690.
- Andersen, O., Gössling, S., Simonsen, M., Walnum, H. J., Peeters, P. & Neiberger, C. (2010). CO2 emissions from the transport of China's exported goods. *Energy Policy*, 38(10), 5790–5798.
- Arlbjørn, J. S. & Mikkelsen, O. S. (2014). Backshoring manufacturing: Notes on an important but under-researched theme. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 20(1), 60–62.
- Ashby, A. (2016). From global to local: reshoring for sustainability. *Operations Management Research*, 9(3–4), 75–88.
- Bailey, D. & De Propriis, L. (2014). Manufacturing reshoring and its limits: the UK automotive case. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 7(3), 379–395.
- Bals, L., Daum, A. & Tate, W. (2015). From Offshoring to Rightshoring: Focus on the Backshoring Phenomenon. *A I B Insights*, 15(4), 3–8.
- Barbieri, P., Ciabuschi, F., Fratocchi, L. & Vignoli, M. (2018). What do we know about manufacturing reshoring? *Journal of Global Operations and Strategic Sourcing*, 11(1), 79–122.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120.
- Benito, G. R. G. & Welch, L. S. (1997). De-Internationalization. *MIR: Management International Review*, 37, 7–25.
- Canello, J. (2021). Mimetic isomorphism, offshore outsourcing and backshoring decisions among micro and small enterprises. *Regional Studies*, 1–18.
- Canham, S. & Hamilton, R. T. (2013). SME internationalisation: offshoring, “backshoring”, or staying at home in New Zealand. *Strategic Outsourcing: An International Journal*, 6(3), 277–291.
- Clarke, T. & Boersma, M. (2017). The Governance of Global Value Chains: Unresolved Human Rights, Environmental and Ethical Dilemmas in the Apple Supply Chain. *Journal of Business Ethics*, 143(1), 111–131.
- Coase, R. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, 4(16), 386–405.
- Cole, M. A. (2004). Trade, the pollution haven hypothesis and the environmental Kuznets curve: examining the linkages. *Ecological Economics*, 48(1), 71–81.

- Di Stefano, C. & Fratocchi, L. (2019). Manufacturing back-shoring and sustainability: a literature review. *Sinergie Italian Journal of Management*, 37, 119–143.
- DiMaggio, P. J. & Powell, W. W. (1991). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. I P. J. DiMaggio & W. W. Powell (red.), *The New institutionalism in organizational analysis* (s. 62–82). Chicago: University of Chicago Press.
- Dunning, J. H. (1980). Toward an Eclectic Theory of International Production: Some Empirical Tests. *Journal of International Business Studies*, 11(1), 9–31.
- Dunning, J. H. (1998). Location and the Multinational Enterprise: A Neglected Factor? *Journal of International Business Studies*, 29(1), 45–66.
- Eide, E. B., Aasland, T., Sjøstad, R. & Liadal, H. H. (2019). Representantforslag om en kraftpolitikk som bygger norsk industri. Hentet fra <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Representantforslag/2018-2019/dok8-201819-163s/>
- Elkington, J. (1999). *Cannibals with forks: the triple bottom line of 21st century business*. Oxford: Capstone.
- Ellram, L. M. (2013). Offshoring, Reshoring and the Manufacturing Location Decision. *Journal of Supply Chain Management*, 49(2), 3–5.
- Ellram, L. M., Tate, W. L. & Petersen, K. J. (2013). Offshoring and Reshoring: An Update on the Manufacturing Location Decision. *Journal of Supply Chain Management*, 49(2), 14–22.
- Eriksen, D. (2013). Hevder Apple-produkter lages under stadig dårligere forhold. *nrk.no*. Hentet fra <https://www.nrk.no/viten/apple-far-ny-arbeidsforhold-kritikk-1.11156101>
- Fisher, J. (2022). Pharmaceuticals in rivers threaten world health – study. *bbc.com*. Hentet fra <https://www.bbc.com/news/science-environment-60380298>
- Foerstl, K., Kirchoff, J. F. & Bals, L. (2016). Reshoring and insourcing: drivers and future research directions. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 46(5), 492–515.
- Fratocchi, L., Ancarani, A., Barbieri, P., Di Mauro, C., Nassimbeni, G., Sartor, M., Vignoli, M. & Zanoni, A. (2016). Motivations of manufacturing reshoring: an interpretative framework. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 46(2), 98–127.
- Fratocchi, L., Di Mauro, C., Barbieri, P., Nassimbeni, G. & Zanoni, A. (2014). When manufacturing moves back: Concepts and questions. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 20(1), 54–59.
- Fratocchi, L. & Di Stefano, C. (2019). Does sustainability matter for reshoring strategies? A literature review. *Journal of Global Operations and Strategic Sourcing*, 12, 449–476.
- Gereffi, G. (2020). What does the COVID-19 pandemic teach us about global value chains? The case of medical supplies. *Journal of International Business Policy*, 3(3), 287–301.
- Gereffi, G., Humphrey, J. & Sturgeon, T. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*, 12(1), 78–104.
- Gereffi, G. & Lee, J. (2012). Why the World Suddenly Cares About Global Supply Chains. *Journal of Supply Chain Management*, 48, 24–32.
- Glover, J. L., Champion, D., Daniels, K. J. & Dainty, A. J. D. (2014). An Institutional Theory perspective on sustainable practices across the dairy supply chain. *International Journal of Production Economics*, 152, 102–111.
- Gold, S., Seuring, S. & Beske, P. (2010). Sustainable supply chain management and inter-organizational resources: a literature review. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 17(4), 230–245.
- Graf, M. & Mudambi, S. M. (2005). The outsourcing of IT-enabled business processes: A conceptual model of the location decision. *Journal of International Management*, 11(2), 253–268.

- Gray, J. V., Skowronski, K., Esenduran, G. & Rungtusanatham, M. J. (2013). The Reshoring Phenomenon: What Supply Chain Academics Ought to know and Should Do. *Journal of Supply Chain Management*, 49(2), 27–33.
- Gualandris, J., Golini, R. & Kalchschmidt, M. (2014). Do supply management and global sourcing matter for firm sustainability performance? An international study. *Supply Chain Management*, 19.
- Halse, L. L., Nujen, B. B. & Solli-Sæther, H. (2019). The Role of Institutional Context in Backshoring Decisions. I R. V. Tulder, A. Verbeke & B. Jankowska (red.), *International Business in a VUCA World: The Changing Role of States and Firms* (Vol. 14, s. 251–268): Emerald Publishing Limited.
- Hamel, G. & Prahalad, C. K. (1994). *Competing for the future*. Boston, Mass.: Harvard Business School Press.
- Heide, J. B. & John, G. (1990). Alliances in Industrial Purchasing: The Determinants of Joint Action in Buyer-Seller Relationships. *JMR, Journal of Marketing Research*, 27(1), 24.
- Hervik, A., Oterhals, O., Bergem, B. G. & Johannessen, G. (2010). Status for maritime næringer i Møre og Romsdal 2010. *Rapport* (Vol. 1011, s. 26 pag. bl.). Molde: Møreforskning Molde AS.
- Jia, F. & Jiang, Y. (2018). Sustainability Sustainable Global Sourcing: A Systematic Literature Review and Bibliometric Analysis. *Sustainability*, 10, 595.
- Johanson, J. & Vahlne, J.-E. (1977). The Internationalization Process of the Firm: A Model of Knowledge Development and Increasing Foreign Market Commitments. *Journal of International Business Studies*, 8(1), 23.
- Johansson, M., Olhager, J., Heikkilä, J. & Stentoft, J. (2019). Offshoring versus backshoring: Empirically derived bundles of relocation drivers, and their relationship with benefits. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 25(3), 100509.
- Kinkel, S. (2012). Trends in production relocation and backshoring activities. *International Journal of Operations & Production Management*, 32(6), 696–720.
- Kinkel, S. (2014). Future and impact of backshoring – Some conclusions from 15 years of research on German practices. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 20(1), 63–65.
- Kinkel, S. & Maloca, S. (2009). Drivers and antecedents of manufacturing offshoring and backshoring – A German perspective. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 15(3), 154–165.
- Koberg, E. & Longoni, A. (2019). A systematic review of sustainable supply chain management in global supply chains. *Journal of Cleaner Production*, 207, 1084–1098.
- Kogut, B. & Zander, U. (1992). Knowledge of the Firm, Combinative Capabilities, and the Replication of Technology. *Organizational Science*, 3(3), 383–397.
- Kolk, A. (2016). The social responsibility of international business: From ethics and the environment to CSR and sustainable development. *Journal of World Business*, 51(1), 23–34.
- Langlois, R. (1995). Capabilities and the Theory of the Firm. *Industrial Organization*, March.
- Langlois, R. N. & Robertson, P. L. (1995). *Firms, markets and economic change: a dynamic theory of business institutions*. London: Routledge.
- Larsen, M. M., Manning, S. & Pedersen, T. (2013). Uncovering the hidden costs of offshoring: The interplay of complexity, organizational design, and experience. *Strategic Management Journal*, 34(5), 533–552.
- Li, X. & Zhou, Y. (2017). Offshoring Pollution while Offshoring Production? *Strategic Management Journal*, 38.
- Lim, S.-J. & Phillips, J. (2008). Embedding CSR Values: The Global Footwear Industry's Evolving Governance Structure. *Journal of Business Ethics*, 81(1), 143–156.
- Litzinger, R. (2013). The Labor Question in China: Apple and Beyond. *South Atlantic Quarterly*, 112(1), 172–178.

- Liversey, F. (2012). The need for a new understanding of manufacturing and industrial policy in leading economies. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 7(3), 193–202.
- Lund, H. B. & Steen, M. (2020). Make at home or abroad? Manufacturing reshoring through a GPN lens: A Norwegian case study. *Geoforum*, 113, 154–164.
- March, J. G. (1994). *A primer on decision making: how decisions happen*. New York: Free Press.
- McIvor, R. (2009). How the transaction cost and resource-based theories of the firm inform outsourcing evaluation. *Journal of Operations Management*, 27(1), 45–63.
- McIvor, R. & Bals, L. (2021). A multi-theory framework for understanding the reshoring decision. *International Business Review*, 101827.
- Mudambi, R. (2008). Location, control and innovation in knowledge-intensive industries. *Journal of Economic Geography*, 8(5), 699–725.
- Musteen, M. (2016). Behavioral factors in offshoring decisions: A qualitative analysis. *Journal of Business Research*, 69(9), 3439–3446.
- North, D. C. (2009). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NTB. (2013). Mattilsynet skal DNA-teste kjøtt. *dagbladet.no*. Hentet fra <https://www.dagbladet.no/nyheter/mattilsynet-skal-dna-teste-kjott/64015960>
- Nujen, B. B. & Halse, L. L. (2018). Kunnskapsbygging og backshoring. I *Det regionale i det internasjonale* (s. 355–377). Oslo: Universitetsforlaget
- Nujen, B. B., Halse, L. L., Damm, R. & Gammelsæter, H. (2018). Managing reversed (global) outsourcing: The role of knowledge, technology and time. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 29(4), 676–698.
- Orzes, G. & Sarkis, J. (2019). Reshoring and environmental sustainability: An unexplored relationship? *Resources, Conservation and Recycling*, 141, 481–482.
- Pisano, G. P. & Shih, W. (2012). *Producing Prosperity: Why America Needs a Manufacturing Renaissance*. Boston, MA: Harvard Business Review Press.
- Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77–90.
- Prahalad, C. & Hamel, G. (1990). The core competence of the corporation. *Harvard Business Review*, 68(3), 79–91.
- Purvis, B., Mao, Y. & Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability Science*, 14(3), 681–695.
- Reshoring Institute. (2020). Reshoring and Sustainability: Beyond the Horizon. Hentet March 1 fra <https://reshoringinstitute.org/wp-content/uploads/2020/03/White-Paper-Sustainability-26-FEB-2020.pdf>
- Rockström, J. & Sukhdev, P. (2016). How food connects all SDGs. Hentet 01.10.2021 fra <http://www.stockholmresilience.org/research/research-news/2016-06-14-how-food-connects-all-the-sdgs.html>
- Roos, G. & Kennedy, N. (2014). *Global perspectives on achieving success in high and low cost operating environments*: Business Science References.
- Røvik, K. A. (2011). From Fashion to Virus: An Alternative Theory of Organizations' Handling of Management Ideas. *Organization Studies*, 32(5), 631–653.
- Sainato, M. (2020, 12. september). US corporations continue sending jobs abroad during pandemic. *The Guardian*. Hentet fra <https://www.theguardian.com/business/2020/sep/12/us-corporations-sending-jobs-abroad-offshoring-pandemic>
- Sarkis, J., Zhu, Q. & Lai, K.-H. (2011). An organizational theoretic review of green supply chain management literature. *International Journal of Production Economics*, 130(1), 1–15.
- Sawhney, A. & Rastogi, R. (2015). Is India Specialising in Polluting Industries? Evidence from US-India Bilateral Trade. *The World Economy*, 38(2), 360–378.

- Schaltegger, S., Hansen, E. & Lüdeke-Freund, F. (2016). Business Models for Sustainability: Origins, Present Research, and Future Avenues. *Organization & Environment*, 29, 3–10.
- Scott, W. R. (2008). *Institutions and organizations: ideas and interests*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Seuring, S. & Müller, M. (2008). From a literature review to a conceptual framework for sustainable supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, 16(15), 1699–1710.
- Skotheim, H. (2021, 16. juni). Den maritime klynga skal bli utslippsfri – har strategien klar. *Sunnmørsposten*.
- Stentoft, J., Olhager, J., Heikkilä, J. & Thoms, L. (2016). Manufacturing backshoring: a systematic literature review. *Operations Management Research*, 9(3), 53–61.
- Sutherland, J. W., Richter, J. S., Hutchins, M. J., Dornfeld, D., Dzombak, R., Mangold, J., ... Friemann, F. (2016). The role of manufacturing in affecting the social dimension of sustainability. *Cirp Annals-manufacturing Technology*, 65, 689–712.
- Tate, W. L. (2014). Offshoring and reshoring: U.S. insights and research challenges. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 20(1), 66–68.
- Tate, W. L. & Bals, L. (2014). Outsourcing/offshoring Insights: Going Beyond Reshoring to Rightshoring – call for papers, International Journal of Physical Distribution & Logistics Management (IJDPLM). Hentet 09.01. fra <http://www.emeraldgrouppublishing.com/authors/writing/calls.htm?id=5868>
- Teece, D. J. (2019). A capability theory of the firm: an economics and (Strategic) management perspective. *New Zealand Economic Papers*, 53(1), 1–43.
- Transport & Environment. (2018). Planes and ships can't escape Paris climate commitments. Hentet fra <https://www.transportenvironment.org/discover/planes-and-ships-cant-escape-paris-climate-commitments/>
- United Nations. The 17 goals. Hentet fra <https://sdgs.un.org/goals>
- United Nations General Assembly. (1987). Our Common Future Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future.
- Veit, C., Lambrechts, W., Quintens, L. & Semeijn, J. (2018). The Impact of Sustainable Sourcing on Customer Perceptions: Association by Guilt from Scandals in Local vs. Offshore Sourcing Countries. *Sustainability*, 10, 2519.
- Wiesmann, B., Snoei, J. R., Hilletoft, P. & Eriksson, D. (2017). Drivers and barriers to reshoring: a literature review on offshoring in reverse. *European Business Review*, 29(1), 15–42.
- Williamson, O. E. (1975). *Markets and Hierarchies: Analysis and antitrust implications*. New York: Free Press.

12. Towards sustainable production in industrial clusters

Olena Klymenko and Lise Lillebrygfjeld Halse

Sammendrag For å møte de store utfordringene med global oppvarming og tap av biologisk mangfold, må industribedrifter svare på samfunnets krav om å produsere og levere sine produkter på en mer bærekraftig måte gjennom radikalt endrede produksjonsprosesser, logistikk og forretningsmodeller. Bedrifters måte å produsere produkter og tjenester på har imidlertid utviklet seg over mange år, noe som er knyttet til kultur og tradisjoner på organisasjonsnivå, men også innenfor bransjer og nettverk der disse organisasjonene opererer. På den ene siden kan disse forholdene utgjøre en barriere mot radikal endring mot bærekraftig produksjon, på den annen side kan innovasjonsevnen til industrinettverk og klynger bidra til å forberede selskaper til denne overgangen. I denne studien har vi gjennomført en kvalitativ casestudie av den maritime klyngen i Møre og Romsdal for å undersøke hvordan små og mellomstore bedrifter i regionale klynger responderer på forventinger om bærekraftig utvikling. Funnene viser at klyngeselskapene besitter unik kunnskap og kompetanse som kan representere en viktig ressurs for utvikling av en ny bærekraftig utvikling. Diversifisering av den maritime klyngen kan imidlertid svekke relasjoner mellom klyngeselskaper, redusere kommunikasjon og dermed svekke klyngens innovasjonsevne.

Abstract To deal with the challenges of global warming and the loss of biodiversity, industrial companies must respond to stakeholder pressure for producing and delivering their products in a more sustainable way. This can be achieved through transformation of production processes, logistics and business models. Companies manage their operations based on their culture and the traditions in which these organizations operate. These can be seen as barriers to radical change towards sustainable production. However, through collaboration and knowledge sharing industrial networks can assist companies in meeting the transition to sustainability. In this qualitative study of a maritime cluster in the county of Møre and Romsdal, we investigate how small and medium-sized companies in a regional cluster respond to the need for sustainability development. The findings show that the cluster companies possess a unique knowledge and expertise resource that can be transformational and create a new path of development. However, diversification in the cluster may

weaken integrity between the companies and consequently reduce communication between them and weaken their ability to innovate.

Keywords Industrial cluster | Sustainability transition | Drivers and barriers

INTRODUCTION

In recent years, the topic of sustainability has encouraged both researchers and practitioners to explore new ways to create value. Inter-firm networks may play an important role in achieving environmental and societal gains, as it can be difficult for firms to achieve these on their own (Mazzoni, 2020; Nielsen, 2019). Industrial clusters are important for the economic system and may also play a vital role for the society's development towards sustainability. Companies and institutions in clusters share a culture characterized by a high degree of trust (Bell, Tracey, & Heide, 2009). Moreover, geographical proximity is seen as a driving force for enhanced trust and collaboration, which drives innovation (Porter, 1998). These characteristics of clusters have the potential to drive implementation of sustainability-oriented practices and novel projects. However, clusters may also present barriers that hinder the development of new paths towards more sustainable practices due to lock-in effects and dependence on institutional aspects, which decreases the ability to innovate (Grabher, 1993; Tripl, Grillitsch, Isaksen, & Sinozic, 2015). The operational management literature has covered sustainability themes mainly at firm and supply chain levels (Koberg & Longoni, 2019; Seuring & Müller, 2008). Yet, clusters and their potential to bring environmental and social improvements remain under-investigated in the literature.

In the recent years of growing awareness about the climate and societal problems, several studies have explored clusters' reorientation towards sustainability. These studies address the integrated efforts of cluster firms together with regulatory bodies on the path to green economic development (Davies, 2013), the role of policy and normative context for the green transition (Sjøtun & Njøs, 2019), the role of EU policies (Derlukiewicz et al., 2020) and circular economy opportunities for industrial clusters (Mazzoni, 2020; Nielsen, 2019). Previous studies on clusters have mainly focused on the role of policy, examples of best practice and more generalized investigation of clusters. Moreover, previous studies have not explored how the established values and norms of a cluster's culture may influence the transition toward sustainability. The study by Liu, Feng, Zhu, and Sarkis (2018) suggests that cluster theory has potential in examining green supply chain manage-

ment and circular economy topics, although it has not been among the top theories in these fields. There is a need for research exploring how being a part of clusters influences companies' reorientation in this respect. This paper aims to examine the potential of clusters to contribute towards sustainability development. The core question of the paper is this: *How can cluster membership contribute to small and medium-sized enterprises' transition towards sustainability?*

The study contributes to the recent stream of literature addressing clusters' role in the transition towards sustainability. While advancing theoretical knowledge regarding the role of cluster membership for sustainability, the study also provides knowledge for industrial managers and policy makers, focusing on the sustainable development of regional economies. To answer the research question, we have carried out a qualitative research study based on interviews with managers of the Norwegian maritime cluster and secondary data assessment. Currently, the cluster is aiming to strengthen its position towards industrial restructuring and respond to increasingly stricter sustainability requirements and industry standards at national and international levels.

The paper proceeds as follows: First, we present cluster theory as a theoretical lens for facilitating the adoption of sustainability and sustainable innovations in regional industries. In the following sections, we discuss the results from the case study and how it can advance our understanding of cluster membership for sustainability transition.

LITERATURE

Cluster theory

In large parts of the literature on sustainability, the organizational and supply chain level are given a prominent place (Gawon, Yalcin, Hales, & Hee Yoon, 2019; Gold, Seuring, & Beske, 2010; Koberg & Longoni, 2019; Seuring, Brix-Asala, & Khalid, 2019). While supply chains involve upstream and downstream cooperation of companies related to manufacturing and delivery of specific products or services to the end customer, clusters are geographical concentrations of companies and other institutions, such as educational, regulative and other supportive entities. Studies addressing the linkage between supply chain management and cluster theory have investigated how supply chain managers can benefit from the advantages of geographic proximity characteristics for clusters (DeWitt, Giunipero, & Melton, 2006). While the intersection of cluster theory and SCM offers an opportunity for building a competitive advantage based on the locally available resources, the role of clusters in the sustainability transition has been under-investigated.

According to the definition given by Porter (1998), clusters can be characterized as industrial regions or locations that are focused on one specialized type of industry (Marshall, 1997). Companies in clusters are claimed to exhibit a high degree of competitiveness due to the vital and innovative business environment (Porter, 1998). A cluster integrates various actors, from focal firms, suppliers, service and infrastructure providers to government institutions and educational, research and technical organizations. Foreign companies having permanent presence in the cluster are also considered as being cluster members (Porter, 2000). Cluster literature includes studies dealing with regional studies (Lu, Reve, Huang, Jian, & Chen, 2018), as well as economic geography describing the various advantages of belonging to a cluster, and explores the underlying reasons for why clusters represent beneficial contexts for companies (Porter, 2000). Studies reveal that geographical proximity plays an important role in facilitating the development of trustful and long-term relations as a platform for communication and social interaction (Porter & Ketels, 2009), exchange of knowledge, mutual learning and cooperation (Dyer & Singh, 1998), and joint problem-solving and co-creation of value (Hammervoll, Halse, & Engelseth, 2014). Different forms of proximity – namely, geographic, organizational, cognitive, social and institutional proximities – have been identified as important for cooperation and knowledge exchange (Boschma, 2015; Asheim & Isaksen, 2002).

Previous studies have mainly focused on clusters' role in economic development through enhanced productivity and innovation (Porter, 2000; Trippel et al., 2015). However, the increased awareness of climate problems and socio-ethical issues has created a need for research on how clusters can facilitate the transition towards a more sustainable economy. Several studies have been published in this field. A study by Davies (2013) provides an investigation of cleantech clusters' role in the green economy and suggests that for pushing forward the green transition, the effort of cluster actors should be combined with wider institutional resources and responses. In a similar vein, a study by Sjøtun and Njøs (2019) explores clusters at the policy level and focuses on the green reorientation in Norway, while Derlukiewicz et al. (2020) discuss how EU policies strengthen the position of clusters in achieving sustainable development. Kyllingstad and Rypestøl (2019) argue that sustainability is driven by integrated efforts of different groups of actors in the cluster, both at the system level and the firm level. The studies mentioned above investigate how sustainability or the green transition can be achieved in industrial clusters by emphasizing the role of policy makers and regulative bodies. The literature in this field is, however, still scarce. There is a need for studies examining the role of the cluster context for sustainability reorientation of cluster companies.

Knowing the benefits of clusters for innovation and regional development, we aim to expand the field of research by identifying how cluster environments can affect transformation towards sustainable operations by considering both potential advantages and barriers.

Cluster evolution and development of new growth path

Sustainability reorientation can be considered as a complex transition process involving changes at different levels, including technology, policy, economics/business/markets, and culture/discourse/public opinion (Geels, 2004, 2011). Although interaction is vital for driving the transition, norms and values within the cluster may represent a strong facilitating factor for the sustainability transition. In order to understand how the transition may occur within a cluster, our point of departure has been previous studies within cluster research literature that investigate changes and evolution of clusters. The development of clusters, their growth, maturity, decline and renewal, is based on previous events in the region, localized capabilities, routines and institutions and is facilitated by knowledge infrastructure, supporting organizations, technological and institutional set-up, cultural aspects and policy applied in the region (Tripl et al., 2015). Co-location leads to the creation of a shared culture and trust that enables formal and spontaneous communication. Moreover, regional co-location and collaboration between different private and public organizations linked to mutual interest leads to regional innovation and development (Fogelberg & Thorpenberg, 2012). Firms' innovative capacity and technological capabilities can enhance radical innovations and are crucial for new path development (Asheim & Isaksen, 1997). Porter (2000) argues that connections between companies and industries in the cluster are crucial for new business formations. Thus, mutual orientation or goal-oriented transition towards sustainability may lead to knowledge acquisition and innovations for sustainability. This may be different from a range of historical emergent transitions without a specific goal for reorientation (Geels, 2011; Smith, 2007). Furthermore, the diversification of firms and products and the development of new niches are essential for cluster transformation (Sjötun & Njøs, 2019).

Previous studies reveal that innovation is one of the key enablers for sustainability (Adams, Jeanrenaud, Bessant, Denyer, & Overy, 2016; Neutzling, Land, Seuring, & Nascimento, 2018). The study of Bathelt, Malmberg, and Maskell (2004) proposes two aspects that affect innovation and new knowledge creation in clusters: local buzz and global pipelines. Related to the concept "local buzz", the authors suggest that firms in the cluster can benefit from the locally available net-

works, information and news that spread fast within the cluster environment. Face-to-face contacts between workers at different companies can take place during formal and informal meetings. Furthermore, knowledge exchange and technology transfer can occur when firms cooperate in specific projects, during personal contacts of engineers and employees and when an employee changes workplace within the cluster (Asheim & Isaksen, 2002).

Trippel et al. (2015) suggest that cluster growth is linked to innovation, which is facilitated by collective learning, access to tacit knowledge and skilled labour. Tacit knowledge is embedded in the experience of employees and in routines at the workplaces (Asheim & Isaksen, 2002; Trippel et al., 2015). Bathelt et al. (2004) propose that during new product development “the knowledge is being transformed and perfected through processes of learning and socializing,” meaning that knowledge undergoes constant transformations and improvement over time (p. 25). Sjøtun (2020) argues that maritime engineers perform a central role in the development and implementation of new technology and in lobbying for green transition. In this study, engineers take part not only at the firm level for the development of new technological solutions, but also at an industrial cluster field by offering solutions to support industry competitiveness and job creation, thus assisting in regional industry renewal.

Global pipelines comprise different socio-institutional and cultural environments that allow for a broader set of knowledge, technological settings for the local cluster actors (Halse & Bjarnar, 2014). The cooperation with foreign customers can lead to R&D knowledge exchange between local and international innovation systems (Asheim & Isaksen, 2002).

In his study on cluster evolution, Boschma (2015) discusses how industrial, network and institutional dimensions facilitate regional resilience. The author suggests that there can be two kinds of new growth paths: path renewal and new path creation, where both can be affected by regional factors. Furthermore, if the region has one main specialization, it may have fewer opportunities for renewal and diversification, while diversified regions are considered to have more opportunities for new path growth. The availability of related industries can enhance industry learning and encourage joint work and the combination of resources and capabilities.

Grillitsch and Trippel (2016) show that regions can possess barriers to structural change and new path development. Trippel et al. (2015) suggest that homogeneity and heterogeneity in competencies can also be associated with cluster growth and decline. Furthermore, proximity can lead to lock-in effects hindering new path development (Grillitsch & Trippel, 2016; Hassink, 2010). Grabher (1993) suggests that lock-in effects evolve from institutional environments that preserve the exist-

ing industrial structure and hinder the ability for renewal. Consequently, cluster membership may also involve barriers that may hinder the transition to a more sustainable economy (Derlukiewicz et al., 2020).

The literature presented above provides a brief overview of the cluster literature addressing cluster innovation and evolution. The literature has not yet developed a comprehensive understanding of how industrial clusters may evolve to facilitate companies' transition towards sustainable operations. This study aims to contribute to this discussion by exploring how cluster companies in the region of Møre and Romsdal deal with the global call for reorientation towards sustainability.

RESEARCH METHODS

The study aims to gain a deep holistic view of a research problem associated with cluster membership and sustainability transition. To explore how cluster membership contributes to transition into more sustainable operations, we have carried out a qualitative single case study (Yin, 2018) in the Norwegian maritime cluster in Møre and Romsdal. A single case study method is suitable for extending the theory and illuminating and extending relationships and logic among study objects (Eisenhardt, 1989) and is therefore appropriate for shedding light on the research problem at hand. The purpose of the study has been to achieve a deeper understanding of the cluster and to facilitate theory development (Baskarada, 2014). Although, the study is based on one case, a maritime cluster, the analysis includes outcomes about six organizations within the cluster (Yin, 2018). Furthermore, qualitative research assumes that social reality is human-based; thus, people's meanings and practices are used to understand particular cases (Strauss & Corbin, 1994).

To gather comprehensive information regarding the role of cluster in sustainability transition, we have conducted interviews with different actors in the cluster such as shipyards, equipment manufacturers, ship design companies and the cluster organization. The data collection encompasses interviews with employees that allow us to fulfil the requirement to use numerous knowledgeable interviewees, representing various hierarchical levels and functional areas that can limit bias and ensure external validity (Eisenhardt, 1989).

The analysis starts with a short historical overview of maritime cluster evolution for highlighting its main periods and the evolution. Further, the discussion covers the ongoing situation of the cluster in relation to the sustainability transition by identifying drivers and barriers. To ensure the validity and reliability of the qualitative research, we followed the principles of trustworthiness (Guba & Lincoln, 1994).

We followed a semi-structured interview approach consisting of an identified set of questions and opportunity to refocus the questions and ask additional questions during the interview process (Baskarada, 2014). The interview questions were designed in a way to cover such topics as (1) sustainability work in the cluster and in the firm, (2) how companies perceive their belonging to the cluster with respect to the sustainability transition against theoretical overview in the literature section and (3) challenges and opportunities regarding the transformation of the cluster. Our data gathering started in October 2020 and continued until April 2021. It is based on interviews with managers that were conducted digitally due to the restrictions associated with the Covid-19 outbreak. The duration of each interview was approximately one hour. Data were obtained from six organizations. All interviews were transcribed and saved in the qualitative software NVivo 12 Pro for further content analysis. To evaluate data gathered, we applied analytical generalization that allows us to compare theoretical findings with case study results (Yin, 2018). Furthermore, the data gathering involved secondary data assessment that consists of media coverages, annual and sustainability reports and reports regarding maritime industry published by Menon Economics. Finally, data were collected through observations during the annual maritime cluster conferences in 2018, 2019, 2020, 2021 and other cluster events. A wide range of data sources contributes to understanding the current situation and the development of the cluster over recent years. Table 12.1 gives an overview of the maritime cluster companies that we interviewed.

Table 12.1 Maritime cluster companies

Firm	Specialization	Revenue, NOK mill (2019)	Number of employees	Ownership
Firm 1	Maritime cluster organization	-	-	Local
Firm 2	Shipyard	7938	805	Multinational
Firm 3	Shipyard	27	8	Local
Firm 4	Shipyard	2002 (in 2018)	81	Local
Firm 5	Maritime equipment manufacturer	1095	347	Local
Firm 6	Maritime equipment manufacturer	162	105	Local

Case description: The maritime cluster

Shipbuilding in Møre and Romsdal is mostly represented by small and medium-sized firms specialized in complex manufacturing of tailor-made unique ships (Amdam, Bjarnar, & Wang, 2018; Halse, 2017). The cluster has gradually expanded from the construction of fishing boats into a full-blown cluster, integrating various

companies such as shipyards, producers of engines, propellers and other equipment, as well as local educational and supportive organizations (Amdam, Lunnan, Bjarnar, & Halse, 2020). Today, cluster companies deliver a variety of vessel types such as offshore supply, offshore wind, aquaculture, exploration cruise, ferries, yachts and fishing vessels (Jakobsen, Helseth, & Aamo, 2020).

The Norwegian maritime cluster is an interesting case for several reasons. The cluster has achieved a leading position in the international market due to the cluster companies' competence within advanced technologies and the manufacturing of advanced and high-quality vessels for offshore supply operations. Companies located in Norway are known for having good working standards and social norms, low levels of corruption and stringent environmental regulations compared to developing countries. Moreover, Norway has good infrastructure, logistics systems, and educational and research organizations, and is advanced in technology and digitalization. Consequently, all these factors are beneficial for sustainability-oriented changes of Norwegian clusters.

Since the negative association between fossil fuels on climate issues has become evident, the debate regarding the future of the industry is ongoing. Moreover, growing awareness toward sustainability has established new goals for many businesses with the purpose of reducing the negative impact of their current operations. The maritime industry must comply with increasingly stricter sustainability requirements and industry standards at national and international levels such as emission control issues by the International Maritime Organization and the International Convention for the Prevention of Pollution from Ships; Environmental, Social and Governance (ESG) reporting; and EU Taxonomy (Klima- og miljødepartementet, 2019). Moreover, the market is signalling an increased demand for low- and zero-emission ships.

FINDINGS AND DISCUSSION

To answer the research question, we investigated both past events and the current situation in the cluster.

Cluster development

Historically, the geographical location with proximity to the ocean has been a driver for locals to engage in the construction of fishing boats. The discovery of oil fields in Norway in 1969 represented the start of a new era for this industry, with a new demand for vessels that could serve offshore operations and services. Ship-

owners and manufacturers entered a new development phase to which they needed to respond, developing and building entirely new vessels to serve the oil industry. This also motivated new business development to fill the gaps in the local market and to expand the local network with suppliers located in other parts of the country and abroad. Changes in supply chain structure were followed by the growth of companies and intensified cooperation and knowledge sharing between companies and supply chain partners (Halse, 2017). In the 1990s, globalization transformed the industrial cluster from being a local to a globally oriented cluster (Amdam et al., 2020). This led to the development of a more formalized form of communication and contracting among companies (Halse, 2017). However, cluster companies aimed to contain product development and design processes in-house in order to protect knowledge (Bjarnar, 2010; Halse, 2017). Cluster dynamics with close cooperation between cluster companies involving knowledge exchange between shipowners and shipyards made the transition to the offshore market possible (Halse, 2017).

The downturn in the offshore market in 2014 made it clear that the cluster and its companies could not continue as before. Thus, it marked the beginning of a new phase where companies had to reorient towards alternative market segments such as passenger vessels, short sea shipping, fisheries and renewable energy. The costly reorientation to cruise and passenger shipbuilding required building new competence and investments in new technology. Moreover, companies aimed to establish cost-efficient supply chains in order to make the construction of cruise vessels more profitable (Jakobsen et al., 2020). Despite the efforts and investment in the transition, companies have been struggling with the low profitability associated with building cruise and passenger vessels and have not received the expected number of orders and revenue (Jakobsen et al., 2020). In 2020, the outbreak of Covid-19 led to increased market uncertainty, and the respondents expect a reduction in orders from the cruise market in the future.

The role of cluster culture in facilitating sustainability transition

The Møre and Romsdal region includes a variety of firms and supporting organizations, allowing cluster firms to find a partner for cooperation. The maritime cluster organization GCE Blue Maritime performs an important role in facilitating relationships between cluster members and developing common competitive strategy through the fostering of cooperation and innovation. Moreover, the cluster organization facilitates the transition of the industry and contributes to developing its knowledge and competence base. GCE Blue Maritime shares office space

with the cluster organizations for the marine and furniture industries, which enhances cross-industrial collaboration and innovation and supports the development of the regional industries, with each of them having an express ambition to develop sustainability on their agendas. Whereas most cluster organizations focus on specific sectors, one of the cluster organizations in the county brings together actors from various industries, stimulating cross-industrial collaboration and new network creation. Moreover, there are four higher educational institutions and two research organizations in the county that create opportunities for joint research projects and additional financing/grants for exploring new sustainability oriented solutions.

During recent years, cluster organizations have started to consider sustainability as an important long-term strategic direction for regional industries. Document analysis of the maritime cluster shows that during 2013–14 the cluster administration defined global partnership and recruitment as some of the strategic goals, but sustainability did not yet emerge as an important topic. However, some years after the oil crisis, when sustainability issues had gained more attention, companies started to cooperate in projects on the development of green products and solutions. Findings indicate that there has been an increasing focus on sustainability in the cluster organizations' work, as well as in research and educational institutions. However, respondents of Firms 2 and 6 are still relying on and expecting more orders for the offshore oil and gas supply sector.

Being under the umbrella of the same cluster, culture, regional and national regulations, and policies, it is easier for cluster firms to be aware of and follow the same standards and habits established in the country's social and ethical norms, compared to the situation in globally dispersed supply chains. The culture of shipbuilding lies in the local society's orientation towards maritime activities on the basis of their location and traditions. Over the years of industrial development, it became not only a business but a part of cluster identity that related to shared perceptions and understanding among cluster companies (Amdam et al., 2020).

Core business areas in the cluster, such as work with steel and the design and construction of advanced vessels, have been developing through many years and remain important for the cluster. Globalization through the outsourcing of activities has introduced the risk of reduced flexibility, weakening local shipbuilding competence and knowledge (Halse & Bjarnar, 2014; Menon Economics and Boston Consulting Group, 2021). Respondents in Firms 1 and 4 claim that existing maritime competence in the region is a basis for new and modernized directions in the cluster's development. Firm 4 has been acquired by a group external to the cluster which has initiated a new strategy for the firm and the cluster – recycling

of ships. Recycling represents a new business opportunity for firms and can potentially promote sustainability and stimulate new work opportunities for locals. According to respondents from Firm 4, competence and long experience in shipbuilding are important elements for running recycling, repair and rebuild operations, as indicated in the following:

“Recycling is a reverse process to shipbuilding. You must perform recycling in the best possible and efficient way. ‘Steel expertise’ is absolutely needed for that kind of operation”.

This statement confirms that local knowledge gained over the years of experience and skilled labour are essential for reorientation of the cluster firms toward new operations such as recycling. Recycling operations in the region represent a transformational strategy for the manufacturing of newly designed ships that can be more sustainable in operations and can be recycled easier. Moreover, it opens opportunities to create a circular economy supply chain, which will require new actors who can operate within recycling, rebuilding, and reuse activities.

The respondent from Firm 1 refers to the key competencies and strengths of the maritime cluster, which is needed to enable the industry to overcome the transition. He claims that it is crucial for the firms in the maritime cluster to satisfy a new demand by using ready-available knowledge, capabilities and experience gained throughout the cluster’s history. Hence, according to this respondent, cluster firms should be cautious about getting involved in totally new business areas where they do not have enough competence and knowledge. Reorientation towards something new in the maritime industry is quite challenging for firms and employees, as stated in the following:

“For people to think differently and react differently when you are so good at what you do – it is not an easy task.”

This indicates that established culture and historically accumulated norms, capabilities and ways of thinking need to be challenged for reorientation towards sustainability thinking. Although the maritime industry is seeing increased demand for more sustainable solutions and performance, customers’ requests do not always reflect this. The respondents say they are prepared to deliver more sustainable solutions, but that this is dependent on customers’ needs:

“...we are prepared to design and make boats that do not use carbon-based fuels. However, currently there is quite little demand for such products, and

this is the biggest problem. But we must be prepared anyway to produce that kind of product.”

And similarly, another response from the representative of Firm 1:

“... sustainability lies at the bottom, and many talk about it. Ideally, there should be zero emissions, but no one buys it.”

Since the oil crisis, the number of local shipping firms has dramatically decreased. Shipping firms perform an important role in the cluster, as the respondent says:

“Shipping firms are not present in all of the segments, thus we lose ‘drivers’ for innovation, because the shipping firms are one of the drivers, that also pay the bills.”

With fewer shipping companies in the region, the traditional representation in the cluster that used to include shipowners, shipyards, equipment suppliers and design firms is changing, which may affect the innovativeness of cluster companies. According to the respondent from Firm 1, this is a reason why international cooperation could be beneficial for local industry. However, when establishing relationships with foreign companies, one should consider challenges as differences in institutional context, low trust, risk of failure and required investment and resources to make the cooperation fruitful for both parties. Cultural differences can also hinder the sharing of tacit knowledge between actors. Furthermore, it may create a challenge for communication and working culture, which is reflected in this respondent’s quote:

“It was good to have closeness between equipment supplier and shipyard, so that the discussion and communication goes smoothly. The problem is when a significant part of the workforce is foreign ... Then you buy hull and equipment from abroad, but what about the culture of cooperation and flexibility at the Norwegian shipyard?”

Changes in the cluster structure and operations associated with globalization may represent a risk of weakening knowledge and competence locally, which is an important foundation for cluster competitiveness and development. Internationalization can weaken competitiveness of local shipyards (Menon Economics and Boston Consulting Group, 2021). In this sense, globalization may represent challenges for the transition to a more sustainable industry. Similarly, the competence

of Norwegian companies in complex offshore oil and gas projects is vital for developing the offshore wind industry (NHO, 2020).

Findings show that some of the equipment suppliers operating at the national and international levels and offering products for several market segments have exhibited more stability during recent years (Jakobsen, Lind, & Abrahamoglu, 2021). Cluster specialization can limit firms' product portfolio and flexibility to transform, but at the same time having a rich foundation from previous transformations, in addition to tacit knowledge and unique competence, might facilitate new business development. On the other hand, the recent market changes have demonstrated the vulnerability of the cluster due to its narrow specialization in the offshore market. According to Trippel et al. (2015) this can be viewed as a lock-in effect of clusters being specialized in one major field of operation. Furthermore, Derlukiewicz et al. (2020) discuss some of the disadvantages that clusters can bring for businesses, including a risk of economic downturn in regions that rely on one large industry that may cause growth in unemployment and other social issues.

The maritime cluster has accomplished the transition from specializing in fishing vessels to building offshore supply vessels. This experience can be considered as an advantage for further reorientation of the cluster. History can also be seen as a constraint and opportunity "as it sets the scope for re-orientating technologies, skills and institutions in regions" (Boschma, 2015, p. 736), meaning that new path development can be facilitated by available resources and capabilities. Derlukiewicz et al. (2020) argue that it can be more challenging to encourage companies related to heavy industries to follow sustainability reorientation. Furthermore, the costly transition towards new market segments can demotivate some of the actors' willingness to change. Even though we have seen a move in the cluster towards new markets, the respondents from Firms 2 and 6 say they expect to deliver more products to the offshore market. This is supported by Grillitsch and Trippel (2016), who describe how strong capabilities that have been developed over the years with investments in knowledge, routines and infrastructure become a barrier for firms to change and invest in new transitions.

The common opinions of the respondents and findings from the secondary data assessment indicate that currently the maritime cluster faces many structural changes that represent a risk for its future development (Jakobsen et al., 2020; Jakobsen, Helseth, & Baustad, 2019). Some of the respondents agree that the cluster is on the way to fragmentation towards several market segments and the value chains will be transformed. During fragmentation there is a lack of connectedness between networks. Consequently, communication and cooperation are concentrated within instead of between networks (Tödtling & Trippel, 2005). Thus, know-

ledge sharing and innovation activities concentrated within networks could be reduced due to diminished communication and interdependency between these networks. According to Grillitsch and Trippel (2016) this can be seen as a barrier for growing new paths if we consider the cluster as one entity. However, the diverse market orientation in the cluster indicates that the existing path is changing. Consequently, the findings show that the actors who are looking into reorientation towards sustainable development might face issues related to the lack of partners and resources available.

In the transition process towards more sustainable operations, clusters are considered as drivers for innovation; competition, which creates opportunities for learning and new knowledge acquisition; and access to regional capabilities. For supply chains which are not part of the clusters, the influential role is given to the leading firms – firms with a higher level of power – who set the supply chain requirements. These supply chains are often globally dispersed and therefore do not provide access to the local benefits of traditional clusters. In globally dispersed supply chains, geographic distance increases complexity and logistics costs, and emissions due to transportation are higher than in localized supply chains. Unlike supply chains, clusters are characterized by geographic, organizational, cognitive, social and institutional proximity between companies (Boschma, 2005), which makes it easier for a company to select a supplier or a partner that will have similar values and follows similar practices. In cluster environments, close geographic proximity and trust facilitate the exchange of knowledge and technology, which fosters the innovation necessary for the development and implementation of sustainable solutions.

CONCLUSION

The purpose of this study is to shed light on the current reorientation process towards sustainability through the lens of cluster theory. According to the study, sustainability is well defined as a strategic direction in the cluster policy. The findings in this study indicate that cluster organizations play an important role in strengthening the industry towards sustainability. Moreover, our findings indicate that shipbuilding knowledge and competence represent a foundation for development towards sustainability, as shown in the example with recycling and repair of vessels. The regional culture has been important for the development of a basis of unique expertise and knowledge, which could be vital for a new path development towards sustainability. However, cluster companies are focusing on delivering solutions according to customer requirements, which in some cases are not in line

with a transition towards sustainability. Moreover, some of the firms do not seem to be ready for transformational changes as their knowledge is based on experience gained from delivering to the offshore market over several decades.

Another challenge is the recent diversification of the cluster, which can lead to new separate production networks with lower degrees of communication and cooperation between networks, which can weaken the traditional advantages of cluster membership – close relations, ease of communication and interdependency. Globalization and changes in cluster structure can weaken the companies' knowledge and competence, which will indirectly reduce the companies' ability to undergo transformation.

On the basis of the empirical findings from the maritime cluster in Møre and Romsdal, which are analysed through a cluster theory perspective, this study contributes to the understanding of how cluster membership can facilitate and hinder companies in their transition to more sustainable practices and operations. The study also gives insight for industrial managers and policy makers, focusing on sustainable development of regional economies. The study has some limitations as it draws on the empirical data of one industrial cluster in a high-cost location.

REMARKS

The authors declare no conflict of interest.

REFERENCES

- Adams, R., Jeanrenaud, S., Bessant, J., Denyer, D., & Overy, P. (2016). Sustainability-oriented innovation: A systematic review. *International Journal of Management Reviews*, 18(2), 180–205.
- Amdam, R. P., Bjarnar, O., & Wang, J. (2018). The dynamic role of small-and medium-sized multinationals in global production networks: Norwegian maritime firms in the Greater Shanghai Region in China. *Asia Pacific Business Review*, 24(1), 37–52.
- Amdam, R. P., Lunnan, R., Bjarnar, O., & Halse, L. L. (2020). Keeping up with the neighbors: The role of cluster identity in internationalization. *Journal of World Business*, 55(5), 1–13. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2020.101125>
- Asheim, B. T., & Isaksen, A. (2002). Regional innovation systems: The integration of local 'sticky' and global 'ubiquitous' knowledge. *Journal of Technology Transfer*, 27(1), 77–86.
- Baskarada, S. (2014). Qualitative case study guidelines. *The Qualitative Report*, 19(40), 1–25.
- Bathelt, H., Malmberg, A., & Maskell, P. (2004). Clusters and knowledge: Local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, 28(1), 31–56. Retrieved from <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=638744481&Fmt=7&clientid=10702&RQT=309&VName=PQD>

- Bell, S. J., Tracey, P., & Heide, J. B. (2009). The organization of regional clusters. *The Academy of Management Review*, 34(4), 623–642. Retrieved from <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1883250861&Fmt=7&clientId=10702&RQT=309&VName=PQD>
- Bjarnar, O. (2010). *Transformation of Knowledge Flow in Globalising Regional Clusters* (Vol. 2010:2). Molde: Høgskolen i Molde.
- Boschma, R. A. (2005). Proximity and innovation: A critical assessment. *Regional Studies*, 39(1), 61–74. Retrieved from <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=787757351&Fmt=7&clientId=10702&RQT=309&VName=PQD>
- Boschma, R. A. (2015). Towards an evolutionary perspective on regional resilience. *Regional Studies*, 49(5), 733–751. doi: <https://doi.org/10.1080/00343404.2014.959481>
- Davies, A. R. (2013). Cleantech clusters: Transformational assemblages for a just, green economy or just business as usual? *Global Environmental Change*, 23(5), 1285–1295.
- Derlukiewicz, N., Mempel-Śnieżyk, A., Mankowska, D., Dyjakon, A., Minta, S., & Pilawka, T. (2020). How do clusters foster sustainable development? An analysis of EU policies. *Sustainability*, 12(4), 1297. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/4/1297>
- DeWitt, T., Giunipero, L. C., & Melton, H. L. (2006). Clusters and supply chain management: The Amish experience. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*.
- Dyer, J., & Singh, H. (1998). The relational view: Cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage. *Academy of Management Review*, 23. doi: <https://doi.org/10.2307/259056>
- Eisenhardt, K. M. (1989). Building theories from case study research. *Academy of Management Review*, 14(4), 532–550.
- Fogelberg, H., & Thorpenberg, S. (2012). Regional innovation policy and public–private partnership: The case of Triple Helix Arenas in Western Sweden. *Science and Public Policy*, 39(3), 347–356.
- Gawon, Y., Yalcin, M. G., Hales, D. N., & Hee Yoon, K. (2019). Interactions in sustainable supply chain management: A framework review. *International Journal of Logistics Management*, 30(1), 140–173. doi: <http://dx.doi.org/10.1108/IJLM-05-2017-0112>
- Geels, F. W. (2004). From sectoral systems of innovation to socio-technical systems: Insights about dynamics and change from sociology and institutional theory. *Research Policy*, 33(6), 897–920. doi: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2004.01.015>
- Geels, F. W. (2011). The multi-level perspective on sustainability transitions: Responses to seven criticisms. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 1(1), 24–40.
- Gold, S., Seuring, S., & Beske, P. (2010). Sustainable supply chain management and inter-organizational resources: A literature review. *Corporate Social – Responsibility and Environmental Management*, 17(4), 230.
- Grabher, G. (1993). *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Networks*. Routledge.
- Grillitsch, M., & Trippel, M. (2016). *Innovation Policies and New Regional Growth Paths: A Place-Based System Failure Framework*.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. *Handbook of Qualitative Research*, 2, 163–194, (105).
- Halse, L. L. (2017). The evolution and transformation of industrial clusters: A conceptual model. *International Journal of Manufacturing Technology and Management*, 31(1–3), 176–191. doi: <https://doi.org/10.1504/IJMTM.2017.082013>
- Halse, L. L., & Bjarnar, O. (2014). Social fields of knowledge flows: A regional cluster in a global context. In R. Rutten, P. Benneworth, D. Irawati, & F. Boekema (Eds.), *The Social Dynamics of Innovation Networks: From Learning Region to Learning in Socio-spatial Context* (pp. 157–176). Routledge.

- Hammervoll, T., Halse, L. L., & Engelseth, P. (2014). The role of clusters in global maritime value networks. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 44(1–2), 98–112. doi: <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-11-2012-0335>
- Hassink, R. (2010). Locked in decline? On the role of regional lock-ins in old industrial areas. *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*, 450.
- Jakobsen, E., Helseth, A., & Aamo, A. (2020). *GCE Blue Maritime Global Performance Benchmark 2020*. Retrieved from Menon-Publication NO 107/2020: <https://www.menon.no/publication/gce-blue-maritime-global-performance-benchmark-2020/> (accessed 15 August 2021)
- Jakobsen, E., Lind, L. H., & Abrahamoglu, S. (2021). *Report GCE Blue Maritime: Cluster Performance and Market Prospects 2021* Retrieved from <https://www.menon.no/wp-content/uploads/2021-86-GCE-Blue-Maritime-2021-cluster-performance-and-market-prospects.pdf> (accessed 20 January 2022)
- Jakobsen, E. A., Helseth, A., Baustad, H. (2019). *Report: GCE Blue Maritime Cluster – Global Performance Benchmark 2019*. Retrieved from Menon Publication 8/2019: https://www.bluemaritimecluster.no/download?objectPath=/upload_images/CA7ABD47DCC4487A96179DB9B32C75DC.pdf (accessed 15 August 2021)
- Klima- og miljødepartementet. (2019). *Regjeringens handlingsplan for grønn skipsfart. Handlingsplan*. Retrieved from Klima- og miljødepartementet: <https://www.regjeringen.no/contentassets/00f527e95d0c4dfd88db637f96ffe8b8/handlingsplan-for-gronn-skipsfart.pdf> (accessed 30 April 2021)
- Koberg, E., & Longoni, A. (2019). A systematic review of sustainable supply chain management in global supply chains. *Journal of Cleaner Production*, 207, 1084–1098. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.10.033>
- Kyllingstad, N., & Rypestøl, J. O. (2019). Towards a more sustainable process industry: A single case study of restructuring within the Eyde process industry cluster. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, 73(1), 29–38. doi: <https://doi.org/10.1080/00291951.2018.1520292>
- Liu, J., Feng, Y., Zhu, Q., & Sarkis, J. (2018). Green supply chain management and the circular economy: Reviewing theory for advancement of both fields. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*.
- Lu, R., Reve, T., Huang, J., Jian, Z., & Chen, M. (2018). A literature review of cluster theory: Are relations among clusters important? *Journal of Economic Surveys*, 32. doi: <https://doi.org/10.1111/joes.12255>
- Marshall, A. (1997). *Principles of Economics*. Amherst, N.Y: Prometheus Books.
- Mazzoni, F. (2020). Circular economy and eco-innovation in Italian industrial clusters. Best practices from Prato textile cluster. *Insights into Regional Development*, 2(3), 661–676.
- Menon Economics and Boston Consulting Group. (2021). *Norske skipsverft – aktivitet, konkurransesituasjon og rammebetingelser*. Retrieved from http://s3-eu-west-1.amazonaws.com/maritim-forum.no/documents/menon-economics_norske-skipsverft-aktivitet-konkurransesituasjon-og-rammebetingelser-1.pdf (accessed 20 January 2022)
- Neutzling, D. M., Land, A., Seuring, S., & Nascimento, L. F. M. d. (2018). Linking sustainability-oriented innovation to supply chain relationship integration. *Journal of Cleaner Production*, 172, 3448–3458. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.11.091>
- NHO. (2020). *Maritim klynge i krise*. Retrieved from <https://www.nho.no/regionkontor/nho-viden-oslo/artikkelarkiv/maritim-klynge-i-krise/> (accessed 28 January 2022)
- Nielsen, K., & Nielsen, M. (2019). *Clusters in the Circular Economy: Building Partnerships for Sustainable Transitions of SMEs*. Retrieved from <http://circularpp.eu/wp-content/uploads/2019/11/Clusters-in-Circular-Economy.pdf>
- Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. 76(6).

- Porter, M. E. (2000). Location, competition, and economic development: Local clusters in a global economy. *Economic development quarterly*, 14(1), 15–34.
- Porter, M., & Ketels, C. (2009). Clusters and industrial districts: Common roots, different perspectives. In *A Handbook of Industrial Districts*: Edward Elgar Publishing.
- Seuring, S., Brix-Asala, C., & Khalid, R. U. (2019). Analyzing base-of-the-pyramid projects through sustainable supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, 212, 1086–1097. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.12.102>
- Seuring, S., & Müller, M. (2008). From a literature review to a conceptual framework for sustainable supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, 16(15), 1699–1710. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2008.04.020>
- Sjøtun, S. G. (2020). The role of engineers in the greening of the South-Western Norwegian Maritime Industry: Practices, agency and social fields. *Geoforum*, 113, 111–120.
- Sjøtun, S. G., & Njøs, R. (2019). Green reorientation of clusters and the role of policy: ‘The normative’ and ‘the neutral’ route. *European Planning Studies*, 27(12), 2411–2430.
- Smith, A. (2007). Translating sustainabilities between green niches and socio-technical regimes. *Technology Analysis & Strategic Management*, 19(4), 427–450. doi: <https://doi.org/10.1080/09537320701403334>
- Strauss, A., & Corbin, J. (1994). Grounded theory methodology: An overview.
- Trippel, M., Grillitsch, M., Isaksen, A., & Sinozic, T. (2015). Perspectives on cluster evolution: Critical review and future research issues. *European planning studies*, 23(10), 2028–2044.
- Tödting, F., & Trippel, M. (2005). One size fits all? Towards a differentiated regional innovation policy approach. *Research Policy*, 34, 1203–1219. doi: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2005.01.018>
- Yin, R. K. (2018). *Case Study Research and Applications: Design and Methods* (6th ed.). Los Angeles: SAGE.

13. Rural berekraft og digitalisering. Ein studie av typedøme frå lokalsamfunn i Sogn

Øyvind Heimset Larsen, Jon Gunnar Nesse og Torbjørn Årethun

Samandrag Digitalisering kan vere vegen til berekraft i distrikta. Vår studie av fem regionale it-bedrifter argumenterer for dette i boka «Berekraftig verdiskaping» frå 2020. Vi studerer her tre nye typedøme med vekt på berekraftig utvikling. Avery Dennison NTP, Digital Etikett og Sogn Frukt og Grønt SA er intervjuet om deira digitale eksistens og utvikling. Ein ordførar og ein nærings sjef er også intervjuet. Kva rolle spelar digitaliseringa for berekraftig utvikling og satsingar til eit utval rurale vekstmiljø i Sogn? Gjer avansert digitalisering det mogleg å lukkast like godt som urbane konkurrentar?

Abstract Digitization can support sustainable development in rural areas. A study of five regional IT companies argues for this in the book “Sustainable value creation” published in 2020. Here we add three new cases. We interview Avery Dennison NTP, Digital Etikett and Sogn Frukt og Grønt SA about their digital existence and development. A Mayor and a Head of Economic Development is also interviewed. What role does digitalisation play in sustainable development and investments in a selection of rural growth environments in Sogn? Does advanced digitization make it possible to succeed as well as urban competitors?

Nøkkelord regional utvikling | berekraftig utvikling | digitalisering

INTRODUKSJON

Verdiskapinga i den digitale delen av økonomien veks raskt. Digitalisering kan vere vegen til berekraftig utvikling i distrikta. I ein studie av fem regionale it-bedrifter, som var grunnlaget for kapittel 7 i boka «Berekraftig verdiskaping» frå Fagbokforlaget i 2020, konkluderte Årethun et al. (2020) med at det var tre viktige grunnar som låg bak stadvalet: At gründerane var oppvaksne der, at dei hadde god tilgang på finansielle ressursar, særleg frå det regionale verkemiddelapparatet, og at store delar av arbeidsstokken kunne fjernarbeide. Dette jobbmønsteret gjorde det enklare å etablere bedriftene i distrikta og var ein måte å overkome rekrutteringsproblemet på i rurale område.

Fjernarbeid gjev dessutan eit mindre fotavtrykk på miljøet enn det pendling gjer. I tillegg kan digitale verksemder og tenestilbydarar vere miljøvenlege bedrifter med mindre investeringsbehov og transportkostnader enn det vareproduserande bedrifter har.

Dette bidraget studerer tre nye typedøme (eng. case) og utvidar grunnlaget for analysar av samanhengen mellom digitalisering og berekraftig utvikling i distrikta. Språkrådet (personleg kommunikasjon, 21. desember 2021) rådde forfattarane til å nytte typedøme på nynorsk i staden for det engelske «case».

Vi intervjuar dei tre typedøma; Avery Dennison NTP og Digital Etikett i Luster, og Sogn Frukt og Grønt SA i Lærdal om deira digitale eksistens og utvikling. Digital Etikett er landets første heildigitale produsent av etikettar. Avery Dennison NTP er «center of excellence» innan sin divisjon i konsernet, der produkt og produksjonsprosessar anten blir utvikla i eller skal godkjennast av Avery Dennison NTP i Gaupne. Sogn Frukt og Grønt har ei ny storsatsing i Sogn der digitalisering og automasjon er kritisk. Våre forskingsspørsmål er: Kva rolle spelar digitaliseringa for berekraftig utvikling og satsingar til eit utval rurale vekstmiljø i Sogn? Gjer avansert digitalisering det mogleg å lukkast i forhold til urbane konkurrentar?

TEORI

Brundtlandkommisjonen (Brundtland & Dahl, 1987) skriv at ei berekraftig utvikling er kjenneteikna av ei samfunnsutvikling som kjem dagens forbruksbehov i møte utan å minska moglegheitene for komande generasjonar. Denne definisjonen gjev rom for å tolke omgrepet langs minst tre dimensjoner: klima/miljø, økonomi og sosiale tilhøve. Desse dimensjonane vart grunnlaget for FN's 17 berekraftsmål (UN, 2015), og desse er operasjonaliserte i omgrepet den tredelte botnlinja på bedriftsnivå (Elkington, 1997). Berekraftig utvikling kan altså stude-

rast på ulike nivå, og også på bedriftsnivå. Den samla påverknaden som ei bedrift har på ulike grupper, som m.a. eigarar, tilsette, kundar, miljøet og lokalsamfunnet, kan ikkje målast berre ved det økonomiske resultatet i årsrekneskapen. Bedrifta må difor og målast på sosiale og miljøretta indikatorar, attåt dei finansielle. I denne artikkelen vert det drøfta i kva grad digitalisering gjev bedriftene og lokalsamfunna deira ei meir berekraftig utvikling.

Den digitale økonomien, eller e-økonomien, kviler på fire ulike teknologiske nyvinningar: telekommunikasjon, informasjonsteknologi, nye elektroniske medium og ny teknologi knytt til ulike spel og anna underhaldning (Kollmann, 2001). Eit viktig kjenneteikn for bedrifter i den digitale økonomien er at dei nyttar ein eller fleire av desse teknologiane som ein sentral del av produksjonsprosessen (Kollmann, 2006). Teknologiane har påverka verdiskapinga på tre ulike måtar. For det første har dei betra kvaliteten på produksjonsutstyr og annan realkapital i bedriftene, primært i vareproduserande næringar og i noko mindre grad innafor tenesteyting (Broersma & Van Ark, 2007; Gago & Rubalcaba, 2007). For det andre så har den nye informasjons- og kommunikasjonsteknologien gjort kunnskapsdeling og kunnskapsspreiing enklare (Norris, 2001), noko som verkar inn på innovasjons- og veksttakten i økonomien gjennom større og raskare spreiding av nye idear og nye produksjonsmetodar (OECD, 1996). Kliewe et al. (2016) peiker på at kunnskapsutvekslinga mellom utdanningssektoren og privat næringsliv fører til meir entreprenørskap og innovasjon.

For det tredje gjev den digitale økonomien større rom for at ulike delar av produksjonsprosessen kan gå føre seg innafor eit større geografisk område. Behovet for tett kommunikasjon treng ikkje å innebere at arbeidstakarar i same føretak må vere lokalisert på den same staden. Teräs og Giacometti (2020) fann til dømes at digitalisering, saman med smart spesialisering og kompetanseutvikling, kan vere med på å styrke nordiske lokalsamfunn og regionar, og foreslår nordisk samarbeid om dette. Raheem (2020) baserer seg på litteraturgjennomgang og studiar av matvareprodusentar i Lappland som typedøme, og konkluderer med at bruken av digital teknologi innan næringsmiddelindustrien kan føre til auka berekraft i finske Lappland. Lappland, med rik tilgang på naturressursar innan mat- og fornybar energiproduksjon, har høve til bli ein føregangsregion i smart spesialisering og digitalisering. Robotar er til dømes brukte til å plukke frukt. Regionen legg stor vekt på å utvikle ein berekraftig og sirkulær økonomi.

I tillegg har teknologiske nyvinningar forenkla skiping og vedlikehald av dei ulike nettverka som ei bedrift nyttar, anten det er nettverk av leverandørar, av kundar eller det er nettverkssamarbeid med kunnskapsbedrifter og offentlege verkmiddelaktørar eller med andre, tilsvarande bedrifter (Anderson et al., 2010;

Matlay & Westhead, 2005). Kunnskapseksternalitetar i nettverk blant nye entreprenørar handlar i stor grad om korleis verksemda skal organiserast og kome inn på nye marknader, og korleis bedriftene bør leggje til rette for innovasjonar. I modne, entreprenørielle nettverk legg ein meir vekt på å dele bransjespesifikk informasjon om produksjonsteknologi og innsatsfaktorar (Autio, 2017).

Auka utbygging av den digitale infrastrukturen vil gje betre tilgjenge til IKT-verktøy og dermed gjere det mogleg for fleire å bli e-entreprenørar. Mack et al. (2017) fann at tidlegare entreprenørskapserfaring var viktig for at ein nytta IKT som sentral del av produksjonsprosessen også ved etableringa av ei ny bedrift. Lokalisering i ein næringshage og opplæring i IKT-baserte verktøy generelt og i programmering spesielt vil påverke kvinnelege e-entreprenørar i særleg grad, og dot.com-selskap skipa av kvinnelege gründerar gjer det i gjennomsnitt betre enn tilsvarende verksemdar etablerte av menn (Serarols-Tarres et al., 2006). Andre sentrale faktorar som har ein positiv påverknad på lønsemda i e-bedrifter, er entreprenøren sine leiareigenskapar, utdanningsnivå og tidlegare erfaring frå den digitale økonomien.

Bransjane som med ei fellesnemning vert kalla kunnskapsintensiv forretningsmessig tenesteyting (KIFT), er kjernen i den digitale økonomien (Gago & Rubalcaba, 2007). Denne næringa tek raskt i bruk ny teknologi og innoverer meir enn andre bransjar i servicesektoren. Miles et al. (1995) definerer KIFT på bakgrunn av følgjande tre element:

- Fleirtalet av dei tilsette i KIFT-bedrifter har høgare utdanning.
- Kunnskapsinnhaldet i produksjonsprosessen og i den delen av tenesteleveransen som er retta mot bedrifter, organisasjonar eller offentlege etatar, er svært høg.
- Tenestene frå KIFT-bedriftene har avgjerande innverknad på konkurranseevna i privat sektor.

Den sterke veksten i næringa dei siste åra inneber at det blir stadig viktigare for den økonomiske utviklinga i ein region å ha eit stort innslag av KIFT-bedrifter. Holmen et al. (2016) har rekna ut at bruttoproduktet i KIFT-næringa i 2015 utgjorde om lag 16,6 % av BNP i Fastlands-Noreg, men det er store regionale skilnader. Medan KIFT-næringa står for om lag 1/3 av bruttoregionproduktet i Oslo, kjem berre 4 % av den samla verdiskapinga i tidlegare Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal frå den same næringa. Faktorar som dreg i retning av at mange KIFT-bedrifter etablerer seg i urbane område, kan vere tilgangen på høgt utdanna arbeidskraft, stor flyt av kunnskap mellom ulike aktørar (Capello & Spairani, 2004) og at mange verksemdar på eit lite geografisk område gjev større moglegheiter for

å bygge nettverk (Malecki et al., 2004; Shearmur & Doloreaux, 2008). På den andre sida vil bruken av IKT forenkle kommunikasjonen og dermed redusere dei ekstra transport- og samhandlingskostnadene knytte til ei rural lokalisering.

I ei undersøking av kvar nye KIFT-bedrifter i Portugal vart lokaliserte, sette Ferreira et al. (2010) fram ei hypotese om at det var tre faktorar som påverka dette valet:

- Bedriftsøkonomiske faktorar – etableringa blei påverka av ønskje om eit større overskot eller lægre bedriftsøkonomiske kostnader enn i andre område
- Institusjonelle faktorar – etablerarane la vekt på dei institusjonelle rammene for bedrifta i det aktuelle området (tilgangen på inkubatorar, kundar, samarbeidspartnarar, FoU-institusjonar og det offentlege verkemiddelapparatet)
- Personlege faktorar – etablerarane la vekt på faktorar som bustadprisar, lokalmiljø, kvar ein sjølv er oppvaksten, nær tilgang til familie og vener og om staden er prega av eit entreprenørielt miljø.

Deira analyse viste at det i særleg grad var personlege og institusjonelle faktorar som påverka lokaliseringvalet blant portugisiske KIBS-bedrifter. For teknologitunge KIFT-bedrifter var det berre to einskildfaktorar som verka inn: kva haldningar lokalmiljøet hadde til entreprenørskap, og den geografiske avstanden til regionsenteret. For desse bedriftene hadde ikkje institusjonelle faktorar nokon innverknad.

Nobelprisvinnar Robert Solow (1987) er relevant i diskusjonen om digitalisering og berekraftig utvikling. Han formulerte i 1987 «Solows paradoks» som ei åtvaring om at det ikkje nødvendigvis er ein klår samanheng mellom digitalisering og høgare produktivitet. Seinare har mange forskarar gripe fatt i dette, og eit døme på nyare forskning knytt til Solows paradoks er ein studie i Polen av 2960 innovative produksjonsbedrifter (Kijek & Kijek, 2019). Dei måler både direkte og indirekte effektar av IT-investering på produktivitet, og viser til både andre si og eiga forskning som viser at prosessinnovasjonar påverkar produktiviteten vesentleg. Innovasjon kan altså vere ein nøkkel til å løyse Solows paradoks.

Når det gjeld koplinga mellom digitalisering og berekraft, påpeiker både Renn et al. (2021) og van der Velden (2018) at ikkje all digitalisering medfører berekraft. Digitalisering kan til dømes føre til stivhengnad, noko som ikkje treng vere berekraftig, sidan endring blir vanskeleg. Dersom det som blir produsert av digitale tenester inneheld element som er laga gjennom barnarbeid eller sosial dumping, kan ikkje tenestene seiast å vere berekraftige. Men Renn et al. (2021) påpeiker at digitalisering *kan* medføre berekraft, men då må følgjande vilkår vere oppfylte:

betre digital kompetanse i alle deler av befolkninga, gratis internettilgang, støtte til digital modernisering i små- og mellomstore bedrifter, allmenn tilgang til digitale tenester, sikring av datatryggleik og utforming av digitale produkt som reduserer etterspørselen etter energi og råstoff. Om desse vilkåra ikkje blir oppfylte, meiner Renn et al. (2021) at digitale innovasjonar truleg vil bli svekte, og at innsatsen for berekraftig digitalisering kan settast i fare. Niehoff og Beier (2018) er inne på eit liknande resonnement. Dei ser spesielt på miljødimensjonen innan berekraftomgrepet, og meiner at digitalisering har potensial til å påverke miljødimensjonen i retning av auka berekraft. Men dette krev merksemd både frå forskarar og bedrifter, for å unngå problemforskyving og rebound-effektar. d'Angelo et al. (2021) granska trendar innan teknologiutvikling og digitalisering i Noreg. Dei fann mellom anna at utvikling av berekraftig vekst ikkje berre er resultat av lokale initiativ, men også avhengig av utviklinga nasjonalt og globalt når det gjeld det grønne skiftet.

Nyare forskning på digitalisering, miljø og rural utvikling inkluderer ein rapport for EoRPA-konsortiet (Vironen & Kah, 2019) om korleis digitalisering forandrar samfunn og økonomiar, og påverkar måten vi lever, jobbar og relaterer oss til kvarandre på. EoRPA-konsortiet omfattar EU pluss Noreg, Sveits og UK. Vironen og Kah (2019) tek føre seg dei regionale utviklingsproblema som er knytte til digitalisering, og dreg fram korleis regionar kan påverkast, med særleg søkjelys på landlege og avsidesliggende område. Viktige spørsmål er:

- **Det er store skilnader mellom landa.** Av EoRPA-landa vert rangeringa på Digital Economy and Society Index (DESI-indeksen) toppa av Sverige, Finland og Nederland, tett følgt av Sveits og Norge, medan Polen og Italia heng etter EU-gjennomsnittet.
- **Det er framleis eit urbant distriktsskilje i digitaliseringa.** Digitaliseringsarbeidet har så langt prioritert byområde. Mange landlege og avsidesliggende samfunn søker aktivt nye moglegheiter, for eksempel i digitale tenester, for å drive økonomisk vekst, men står overfor vanskar på grunn av utilstrekkeleg digital infrastruktur og kompetanse. For å skape vellukka regionar vert det oppmoda om tiltak på tvers av de tre digitaliseringspilarane: digital infrastruktur, digitale tenester og digital kompetanse.
- **Digitalisering står høgt på dei politiske dagsordenane.** EU-kommisjonen har vore spesielt aktiv i å lansere ulike strategiar og initiativ for å støtte digitaliseringsprosessen og skape ein fullt fungerande digitalt enkeltmarknad i EU. Eit sentralt EU-initiativ spesielt retta mot digitalisering på landsbygda er EUs tiltak for «smarte landsbyar».

- **Temaet står høgt som eit målområde for ESI-fond (EU Structural and Investment Funds).** Digitaliseringa er også sterkt framme i forslaga for programperioden etter 2020 som det tredje av dei fem planlagde prioritetsmåla («a more connected Europe»).
- **Ulike land og rurale og avsidesliggande område har ulike politiske tiltak for å takle digitaliseringsflaskehalsene.** Det er ingen enkelt beste praksis, men innsatsen må halde fram på tvers av de ulike elementa i digitaliseringa (inkludert tilkopling, teneste- og kompetanseutvikling), og løysingar må skreddarsyast, vere innovative og godt koordinerte.

Vi vil også nemne ein Nordregio-rapport om lærdommar frå digitalisering i fem nordiske regionar (Randall & Berlina, 2019), og eit kort politikkdokument basert på rapporten (Berlina & Randall, 2019). Finnmark er ein av dei fem regionane. Nokre viktige funn:

- I Norden testar fleire bedrifter ut moglegheiter for nye forretningsmodellar som stimulerer til eit meir mangfaldig næringsliv. Det tydelegaste dømet på nye forretningsmodellar vart funne i Tampere, som har gått frå å vere avhengig av to store selskap til å ha mange bedrifter i forskjellige storleikar.
- Digitale teknologiar har potensial til å gjere både byar og bygder «smartare» og grønarare ved å redusere forbruk og karbonutslepp. Dette kan skje innan felt som transport, trafikk, belysning og vass- og avfallshandtering.
- Mindre stader har ein fordel i forhold til større gjennom betre høve for fleksibilitet. Dei kan snu seg raskare rundt og utnytte nye digitaliseringsmoglegheiter.
- Det ser ut til at den mest effektive måten å utnytte digitale moglegheiter på er å ta i bruk ei nedanfrå-og-opp-tilnærming, framfor ovanfrå-og-ned.

Microsoft (2021) har lansert hybride arbeidsplassar som ny megatrend og den neste store disruptionsjonen. Dette er relevant fordi vi ser mange satsingar i Peak- og andre miljø i Vestland som baserer sitt idegrunnlag på hybride arbeidsplassar.

Forskningsresultata viser så langt at til meir digitalisert produksjonen, innsatsfaktorbruket og infrastrukturen er i eit land, til høgare er verdiskapinga. Samanhengen er sterkare di høgare den digital kompetanse i befolkninga er, og ditto større tenesteytande sektor er. Resultata tyder og på at den digitalisert drivne utviklinga i noko større grad kjem urbane område til gode, samanlikna med dei rurale områda i eit land, men dette er ikkje eintydig. Skilnaden mellom veksten i urbane og rurale område i Noreg har vore sterkare i KIFT-næringane enn i gjennomsnittet av andre næringar dei siste 20 åra. Forfattarane finn derimot lite fors-

king om i kva grad dette også gjeld for veksten i den berekraftige delen av økonomien, og kor viktig digitaliseringa er for ei berekraftig utvikling i rurale regionar. Men vi har funne noko forskning som seier at digitalisering *kan*, men ikkje treng medføre berekraft. Våre spørsmål er då: Kva rolle spelar digitaliseringa for berekraftig utvikling og satsingar til eit utval rurale vekstmiljø i Sogn? Gjer avansert digitalisering det mogleg å lukkast i forhold til urbane konkurrentar?

FORSKINGSMETODE

Forskarane gjennomførte personleg intervju med tre verksemdar i den digitale økonomien og ein næringssjef og ein ordførar (tidlegare næringssjef) i to ulike kommunar. Selskapa var valde fordi dei nyttar IT både som ein viktig innsatsfaktor og som ein sentral del av produktet/tenesta dei leverer, og dei har vore flinke med å tilpasse produksjonslinja til endringar i etterspurnaden og for å kunne trengje inn på nye marknader. I tillegg til dette har alle dei tre verksemdene vore høgt profilerte gjennom regionale medium. All datainnsamling er gjennomført i tråd med Vestlandsforskning sine rutinar for handtering av personopplysningar i forskingsprosjekt og bruk av datasystem, databehandlarar og elektroniske hjelpemiddel. Instituttet har sidan 11.02.2003 hatt avtale om personvernombod med Norsk senter for forskningsdata (NSD).

Alle dei personlege intervjuar vart tekne opp på band og deretter transkriberte. Intervjuar vart gjennomført i mai 2021, og kvart intervju var på i underkant av ein time. Informantane var dagleg leiar i høvesvis Avery Dennison NTP og Digital Etikett i Luster kommune, og Sogn Frukt og Grønt SA i Lærdal kommune. I tillegg til intervjuar vart data om selskapa samla inn frå sekundære kjelder som avisutklipp frå databasen Atekst og selskapa sine eigne nettsider. Informasjon om nøkkeltal frå årsrekneskapen vart henta frå Bisnode Norge.

Som Yin (2018) påpeiker, kan ein typedøme studie omfatte eitt eller fleire typedøme. I dette tilfellet har vi ein studie med fleire typedøme. Det er tre sentrale element i eit slikt undersøkingsopplegg: det å velje kva typedøme som skal studerast, så samle inn data og til sist å dra konklusjonar på tvers av typedøma. Vi har nytta ein enkel kvalitativ metode med manuell analyse av datagrunnlaget der vi har samla tekstblokkar frå intervjuar og anna materiale inn i ny samanheng ved å relatere tekstblokkene til forskingsspørsmåla våre.

Vi vurderte òg våre nye typedøme opp mot funn og analysar frå dei fem innovative bedriftene i regionen som vart intervjuar i perioden oktober 2017–juni 2018 (Årethun et al., 2020). Metodebruken var den same i begge kartleggingane.

SKILDRING AV TYPEDØMA

Forfattarane la tre kriterium til grunn for valet av typedøme: Bedriftene skulle anten tilhøyre ei KIFT-næring, i tråd med definisjonen i Holmen et al. (2016), eller at tenestene deira har avgjerande innverknad på konkurranseevna til andre aktørar i privat sektor (Miles et al., 1995). Det tredje kriteriet er at bedrifta har vore tidleg ute med å satse på digitalisering, har hatt ein synleg profil og hatt vekst i omsetnaden over tid. Både Digital Etikett og Avery Dennison NTP oppfyller alle dei tre kriteria, medan Sogn Frukt og Grønt SA oppfyller dei to siste.

Digital Etikett

Kjetil Hovland starta Digital Etikett i 2007. Første tida produserte han etikettane i Sverige, men i 2008 var produksjon i lokale leigde hjå Luster energiverk i gang. Forretningssideen har heile tida vore «produksjon og sal av etikettar til produktmerking». Produksjonen skjer digitalt. Kundelista er etter kvart vorten lang. Lokale kundar er til dømes Lerums og Ægir. Digital Etikett produserer etikettar til heile mikrobryggeribransjen, mykje til helsekost som Omega 3 og C-vitamin. Andre område er næringsmiddel og produkt innan kjemi og måling.

Digital Etikett har investert i og vore med på å utvikle teknologi. Dei er internasjonalt leiande innafor digital produktmerking. Bedrifta satsar på å produsere små-seriar og vere ein fleksibel leverandør. Det kundar før venta 3–5 veker på, kan bedrifta no levere på dagen. Ho konkurrerer ikkje på pris, men på kvalitet, lojalitet, sikkerheit, leveringstid og fleksibilitet. Digital Etikett har fått «gründerprisen» i Sogn og Fjordane, og i tillegg Gassel-prisen i tre år på rad, ein pris avisa Dagens Næringsliv gjev til verksemder med rask vekst og positive resultat. Bedrifta er i vekst og hadde 21 tilsette og omsetnad på 51 mill. i 2020, og gjekk med eit overskot på 9 mill. Bedrifta bekrefta til Finansavisen (i artikkel 04.06 2021) at korona har ført til betre etterspurnad.

Avery Dennison NTP (NTP)

Bedrifta er i dag ein leiande aktør innan produksjon av transfermerker, til merking av sports-, arbeids- og profilklede. I over 30 år har dei drive fabrikk i Gaupne, administrasjonssenteret i Luster kommune. 130 tilsette jobbar med å produsere høgkvalitetsmerke til trykk på tekstilar. Mykje går til den norske marknaden, men dei eksporterer òg til kjente merkevarer som Adidas, Umbro og Nike. I tillegg til eigenproduserte merke leverer dei produkt som brodererte og vevde merke, produsert av Avery Dennison-einingar internasjonalt. Avery Dennison-konsernet har

drift i 60 land, der NTP er ein del av «Retail Branding and Information Solutions». NTP er senter for vidare produktutvikling av transfermerke (Center of Excellence), med eineståande kunnskap og kompetanse innan faget. Dei har innovasjonsavdeling og testsenter i Gaupne, der dei dagleg jobbar med å forbetre produkt og skape nye produkt. Avery Dennison NTP ønskjer å merkje seg ut som smart, kreativ og miljøvennleg. Bedrifta legg seg høgast på pris fordi dei har ein unik kvalitet og eit system med gode e-verktøy for kundane. Bedrifta er i vekst og hadde i 2020 181 tilsette, omsette for 232 mill. og hadde eit overskot på 48 mill.

I 2018 skipa bedriftene Avery Dennison NTP (Luster), Digital Etikett (Luster) og Printfarm.no (Årdal) eit bedriftsnettverk støtta av Innovasjon Norge. Alle tre verksemdene ligg langt framme når det gjeld digitalisering, og dekkjer ulike segment i marknaden, slik at dei kan utfylle kvarandre. Målet er vidare vekst, og å bli best i Norden innan digital printing.

Sogn Frukt og Grønt SA (SFG)

Sogn Frukt og Grønt SA vart etablert hausten 2020 etter fusjon mellom Lærdal Grønt SA og Sognefrukt SA. Den nye verksemda representerer om lag 160 produsentar av frukt, bær, poteter og grønsaker. Geografisk dekkjer selskapet områda frå Balestrand og innover Sognefjorden med produsentar i Vik, Sogndal, Luster, Årdal, Lærdal og Aurland kommunar. Hovudvolumet av produksjonen skjer i kommunane Lærdal og Sogndal. Verksemda driv felles pakkeritenester og er i ferd med å bygge eit av Noregs største frukt- og grøntpakkeri på Håbakken i Lærdal. Det opnar i 2022, og bedrifta vil då også vere ei regional «fellesplattform» for kompetanseutvikling, rekruttering, innovasjon og vidare næringsutvikling. Lokaliseringa er optimal i forhold til distribusjon til Oslo og Bergen. Bedrifta vektlegg ikkje pris som konkurransefaktor. Konkurransen er først og fremst mot import. Bedrifta har 19 tilsette og omsette i 2021 for 101 mill., og hadde eit underskot på 0,5 mill i oppstartsåret. Eigenkapitalen er positiv med 14 mill.

Kommunane

Luster kommune har ca. 5200 innbyggjarar og er Noregs åttande største kraftkommune, med ein årsproduksjon på 3400 GWh i 2021. Høyanger kommune har ca. 4000 innbyggjarar. Dette er ein stor kraftkommune med årsproduksjon på 1000 GWh rundt Høyanger tettstad (Statkraft) og 700–800 GWh på sørsida av Sognefjorden (BKK), og det er ein industrikommune.

Kort omtale av bedriftene som var typedøme for studien i 2017–2018

Highsoft AS i Vik kommune

Highsoft med då 21 tilsette ligg i Vik kommune i Sogn. På kundelista til selskapet står 59 av dei 100 største selskapa i verda, og i åra frå 2011 til 2017 hadde Highsoft ein gjennomsnittleg fortanestemargin på 62 %. Presentasjonsverktøyet Highcharts er selskapet sitt hovudprodukt.

Rocketfarm AS og nLink AS i Sogndal kommune

Rocketfarm AS hadde då 11 tilsette som arbeider med utvikling av robotar, programvarer og applikasjonar. nLink AS hadde 15 tilsette og utviklar avanserte, brukarvennelege robotsystem til bruk i anleggsbransjen. Sentralt produkt er den første takboringsroboten i verda lansert av den internasjonale verktøyprodusenten Hilti, som kom inn på eigarsida i 2017. Grunna samlokalisering vart dei handsama som eitt selskap.

Beat AS i Gulen kommune

Selskapet er teknologileverandør og driv med strøyming av musikk og lisensiering av denne teknologien til andre selskap for bruk på andre område, som til dømes strøyming av lydbøker og ulike teletenester. Selskapet hadde då 16 tilsette.

Lefdal Mine Datacenter/LocalHost AS i Kinn og Stad kommune

Lefdal Mining Datacenter (LMD) starta i 2017 og ligg i ei tidlegare olivingruve med eit areal for datalagring på tilnærma 120 000 m². Anlegget vert kjølt ved bruk av kaldt fjordvatn. LocalHost AS starta i 2007 og driv datasenter og utleige av serverar gjennom LMD, samt utvikling av programvare.

BlueFjords AS i Luster kommune

BlueFjords vart skipa i 2008 i nærleiken av ein kraftstasjon i Luster kommune. I datasenteret leiger kundane plass til maskinvara si, og BlueFjords tilbyr straum, kjøling, tryggleik og basisvedlikehald som grunnleggjande tenester.

RESULTAT OG DRØFTING

Hovudresultatet i vår tidlegare studie i 2017–2018 av eit utval regionale bedrifter var at e-entreprenørskap kan vere vegen til vekst i distrikta (Årethun et al., 2020). Dei tre viktigaste grunnane bak stadvalet deira var at gründerane var oppvaksne der, at dei hadde god tilgang på finansielle ressursar, særleg frå det regionale ver-

kemiddelapparatet, og at store delar av arbeidsstokken kunne fjernarbeide. Dette jobbmønsteret gjorde det enklare å etablere bedriftene i distrikta og var ein måte å overkome rekrutteringsproblemet i rurale område. Fjernarbeid fann vi også gav eit betydeleg mindre fotavtrykk på miljøet enn det pendling gjer for dei. Dessutan viste e-entreprenørskap seg å resultere i miljøvenlege bedrifter gjennom relativt låge investeringsbehov og små transportkostnader samanlikna med vareproduserande bedrifter. Dei viktigaste barrierane for vidare vekst for dei var mangel på kvalifisert personell og lange avstandar til kundar og andre samarbeidspartnarar samt tilgang på privat kapital i oppstartfasen.

Vi summerer opp våre funn frå dei nye intervjuar i ein analysetabell basert på intervjuguiden.

Tabell 13.1 Analysetabell med oppsummering av resultat

1. Etablering & lokalisering
a. Gründerar og småskala-bønder såg potensial dei store ikkje nytta og satsa på å fornye bransjane sine.
b. Lokalisering hadde viktige motivasjonsfaktorar frå «familie, tilhørsle og næringsvenleg kommune».
2. Internett
a. For produksjonsdelen er Internett gått frå noko som ikkje var verdsett, til å vere kritisk. Kvardagen er videomøte, og det er ekstremt mykje datatrafikk inn og ut.
b. Er ein føresetnad for vekst og utvikling. Kommunane her var tidleg ute med fiberdekning. 5G er interessant på litt sikt.
3. Konkurransestrategi
a. Pris er ikkje konkurransefaktor. Kunden kjøper kvalitet, lojalitet, sikkerhet, leveringstid og fleksibilitet. Ein relasjon er viktig, og alle verksemdene nyttar nettbutikk- og katalogar, direktekontakt (ofte video) og SoMe.
b. Grøn profilering av bedriftene? Kundane har først i seinare tid teke til å bry seg. Men bedriftene i Luster har satsa og vil satse. Ei bedrift kjem godt ut på eksterne testar på fotavtrykk etter å ha utvikla bransjeleiarande vassbaserte kjemi-produkt og fått kraftmerke for bruk av kjøling frå elva og vasskraft. Ei anna skal satse meir på å profilere seg på grøn vasskraft og investere i sirkulærøkonomi. I Lærdal er kraftressursen grøn vasskraft, men dei store kjedene etterspør enno ikkje grøn profilering på vegne av sine kundar.
c. Digitalisering som konkurransefaktor
i. Kostnadsreduksjon: Alle tre verksemdene vektlegg dette som viktig og som ein av deira suksessfaktorar der dei er betre enn konkurrentar.
ii. Nye unike og berekraftige produkt og nisjar: Utvikle webshop for konsernet, betre emballasje og maskinell sortering er trekt fram. Nye nisjar er merkesal til ferdigproduserte tekstilar og direktesal/SoMe.
iii. Grøn innovasjon generelt: Kontor, heimekontor og digitalisering. Det har fungert kjempebra med heimekontor i pandemien. Dei kan jobbe på fabrikk og vere i utlandet same dag. God informasjon til produsentane digitalt har gjeve grunnlag for innovasjonar.

4. Rekruttering
a. Lokaliseringsutfordring? På høgre stillingar, kompetansearbeidsplassar, er det ei utfordring. På rein produksjon går det bra. Det går på ryktebørs og godt renommé. Stabil arbeidskraft er ein fordel i distriktet kontra i ein by. Sesongtilsette må skaffast husvære. Viktig å marknadsføre regionen betre.
b. Kompetanseutvikling: Mykje intern opplæring. Berekraft har hatt økt fokus.
c. Betyr digitaliseringa noko? Digitale kurs og sertifisering er mykje nytta.
5. Nettverk
a. Alle deltek i velfungerande bedriftsnettverk som deler informasjon, er aktive medlemmar av internasjonale nettverk og deltek på studieturar og messer.
b. Andre aktørar. Samarbeidet varierer over tid. Innovasjon Norge er viktig. Forskningsrådet og kommunen vert òg nemnt.
c. Betyr digitaliseringa noko? Kanskje ikkje med dei eksisterande samarbeidsmodellane dei har, men med nye. Og meir enn før pga. korona.
6. No-situasjonen for digitalisering og grøn profil
a. Sterke sider er at dei allereie har jobba med grøn profil i mange år, nyttar berre grøn energi, tidleg ute med digitalisering. Har høg tillit.
b. Svake sider er for ei av bedriftene at ho er del av konsern og har avgrensa mandat, for ei anna at fysisk vegnett avgrensar, og for fleire at andre ledd i verdikjedene bedrifta er del av i mindre grad er digitalisert enn dei sjølve.
7. Framtida med vekt på digitalisering og grøn profil
a. Trugsmål er rekruttering av høgt utdanna, bustadpolitikk, konkurranse og teknologiutvikling.
b. Moglegheiter er engasjerte erfarne medarbeidarar, digital produksjon sitt bidrag i sirkulærøkonomi på plast og moglegheiter digitalisering gjev for produksjonseffektivisering.
8. Vurdering av forskingsspørsmålet «Korleis kan digitalisering skape grunnlag for berekraftig utvikling og vekst i rurale strøk?»
a. Tru på at tilgang på naturressursar og plass, god infrastruktur og trygge rammer betyr noko. Dei smarte hovuda vil ha trygge rammer. Digitalisering vil vere nødvendig. Attraktive globale bedrifter tillèt at du jobbar frå overalt.
b. Framtida er at du kan ta med deg jobben til rurale strøk, om du får god nett-tilgang og ein hub. Du må ha eit kontorfellesskap. Dette kjem til å kome meir og meir. Pandemien har fått fortgang i prosessar. Du bremsar sentraliseringa, men du stoppar den ikkje. Får du folket, så kjem det infrastruktur.
c. Digitalisering er avgjerande for utvikling av landbruket og alle ledd i verdikjeda.

Dei intervju sine vurderingar av forskingsspørsmåla er summerte opp i tabell 13.2.

Tabell 13.2 Bedriftene sine svar på forskningsspørsmåla

Bedrift/kommuneleing	Forskingsspørsmål	
	Kva rolle spelar digitaliseringa for berekraftig utvikling og satsing?	Gjer avansert digitalisering det mogleg å lukkast i forhold til urbane konkurrentar?
Avery Dennison NTP	Vi legg oss høgast på pris fordi vi har ein unik kvalitet og eit system med gode e-verkøy for kundane. Type webshop og videoar. Katalogar med informasjon. 70 prosent av ordrane våre går gjennom webshop. Konsernet får det til i mykje mindre grad. Resultatet er langt færre kundeservice-tilsette og ein posisjon å spele på. Vassbasert kjemi sidan 2006. Kunden brydde seg frå 2018. Kraftmerke sidan 2011. Brukar Jostedal-elva til kjøling.	Betraktningar knytte til: «På grunn av vår misjon som menneske kjem vi til å bli dregne mot byar». Ikkje sikker på om eg er einig. Eg trur at tilgang på naturressursar og plass, god infrastruktur og trygge rammer. Det betyr noko. Det må vere noko med at dei smarte hovuda vil ha trygge rammer. Digitalisering vil vere nødvendig. Globale bedrifter som tillèt at du jobbar frå overalt.
Digital Etikett	Såg tidleg i 2000 at digitalisering med digital produksjon kom. Kundane i Noreg var seint ute. Dei store sa nei til å kjøpe ny teknologi. Det handlar om å produsere småseriar og vere ein fleksibel leverandør. Digital produksjon med grøn kraft er vi stolte av. Kan sortere restavfall og sende attende til produsenten.	Framtida: Å ta med seg jobben til rurale strøk, om du berre får god nettilgang og ein hub. Du må ha eit kontorfellesskap. Dette kjem til å kome meir og meir. Pandemien har fått fortgang i prosessar. Du bremsar sentraliseringa, men du stoppar ho ikkje. Får du folket, så kjem det infrastruktur.
Sogn Frukt og Grønt SA	Digitalisering er avgjerande for utvikling av landbruket og alle ledd i verdikjeda.	Digitalisering gjev mange moglegheiter. Dronar, robotar, presisjonsgjødsling. Kvalitetskontroll.

Det er to grunnar til at vi valde å samle inn data frå desse tre bedriftene, attåt dei typedøma vi alt hadde frå den tidlegare studien. For det første ønskjer vi å sjå etter eventuelle effektar covid-pandemien har hatt på digitalisering, vekst og utvikling, og for det andre visste vi at bedriftene i den nye undersøkinga skil seg frå dei andre på 5 vesentlege område. 1. Bedriftene er lokalisert i særleg rike kraftkommunar (og nyttar kortreist vasskraft, som stør oppunder berekraftsmål 7 om bruk av rein energi), med eit godt utvikla offentleg støttesystem rundt seg (berekraftsmål 11 – utvikle berekraftige lokalsamfunn). Bedriftene har, og har hatt, god tilgang på finansiell støtte og rettleingsstøtte frå lokale og regionale styresmakter. 2. Dei samarbeider i nettverk meir aktivt enn gjennomsnittet av bedrifter. Dette inneber at dei kan sjåast på som drivarar for nettverkssamarbeid og ei inkluderande industri-

ell utvikling – berekraftmål 9. Dermed vil bedrifta kunne bidra til økt aktivitet i det lokale næringslivet, og soleis danne grobotn for at lokale leverandørar til eiga verksemd veks fram. 3. Dei har på kort tid og i stort omfang satsa på innføring av ny teknologi og fornya prosessar, dette gjeld både i framstillinga av ferdigprodukt og i samband med bruken av innsatsfaktorar. 4. Bedrifter med høg digitaliseringsgrad kan ha ein konkurransefordel av å liggje i rurale område, av di ein stor del av arbeidstakarane verdset sosiale rammer som trygge og rommelege stader med god og rask tilgang til fritids- og friluftaktivitetar og ein betra fysisk infrastruktur. Ordninga der fjernarbeidarar frå ulike bransjar og bedrifter deler eit kontorfellesskap, har auka i omfang dei siste åra, og skote fart under koronapandemien. Slike arbeidsfellesskap gjer det enklare for ein husstand på to vaksne personar å ta avgjerda om å flytta til rurale område. 5. Verknader av ein opplevd pandemi har hatt liten eller ein positiv effekt på deira sal og verdiskaping, trass i utfordringar. To av dei har dei siste to åra hatt stor vekst. Denne veksten har ført til redusert reiseaktivitet og ytterlegare forsterka digitalisering.

Noreg blei frå 1. januar 2012 del av ein felles elsertifikatmarknad med Sverige. Målet var ny fornybar kraftproduksjon. Kraftverk som vart godkjende i ordninga, fekk tildelt elsertifikat i inntil 15 år. Ordninga gjeld nye kraftverk som søkte og kom i drift innan 2021. Denne ordninga inkluderer difor ikkje det meste av krafta dei lokale verksemdene nyttar som er produsert frå dei store og etablerte kraftverka i nærleiken geografisk. EU ønskjer politisk å nytte sertifikat og prising av klimagassar som del av «det grønne skiftet». I eit slikt finansielt system er utslepp i praksis frikopla frå geografi, og her er det sett som viktig å unngå dobbelt-teljing av miljøvinst av vasskraft. Forfattarane meiner at typedøma her uansett kan argumentere med at lokalisering like ved produksjon av vasskraft er ein indikasjon på berekraftig utvikling. Rett og slett fordi det meste av krafta ikkje kjem frå kraftverk inkludert i ordninga, men òg fordi ordninga er omdiskutert og vi meiner det er eit gyldig argument at ein bør jobbe for minst mogleg energitap for produsert energi før energien vert konsumert.

Særleg to punkt rapporten (Vironen & Kah, 2019) tek føre seg, underbygger at det er viktig med slik lokal forskning som vi legg fram her. For det første er det framleis eit urbant distriktsskilje i digitaliseringa. For det andre er det slik at ulike land og rurale og avsidesliggande område har ulike politiske tiltak for å takle digitaliseringsflaskehalsane.

Vi har framheva at innovasjon kan ha vore ein nøkkel til å løyse Solows paradoks for bedriftene. Deira prosessinnovasjonar som tek i bruk ny teknologi og ny kunnskap for bransjen, har påverka produktiviteten positivt og vesentleg over tid. Dei fortel mykje om dette i intervju. (Sjå moglegheiter i tabell 13.1 og pkt. 7, tabell 13.2.)

Dei nye historiene bedriftene og kommunane fortel oss, underbygger konklusjonar frå historiene til verksemdene frå 2017–2018 (Årethun et al., 2020) og delvis til Ferreira et al. (2010). Dei to punkta nemnde i rapporten over vert adressert. Og i større grad kjem berekraftdimensjonar i FN's berekraftsmål 7, 8 og 9 fram. Også no er vesentlege grunnar bak stadvalet til bedriftene at gründerane var oppvaksne der, at dei hadde god tilgang på finansielle ressursar, særleg frå det regionale verkemiddelapparatet, og at delar av arbeidsstokken kunne fjernarbeide. Dette jobb-mønsteret gjorde det enklare å etablere bedriftene i distrikta og var ein måte å overkome rekrutteringsproblemet på i rurale område. Næringsavdelinga i kommunen til to av bedriftene har òg relevante betraktningar når det gjeld den tredje næringa som er inkludert i utvalet, der teknologiutviklinga går raskt; landbruksnæringa. Dei nye typedøma trekkjer fram rekruttering av KIFT-kompetanse som utfordrande, men fortel òg om stabil arbeidskraft og nisjekompetanse som eit konkurransefortrinn. Gode rammevilkår og tilrettelegging frå det offentlege tiltrekte seg gründerar. Vekst også i utkantstrøk er rettferdig og grunnlag for sosial berekraft i bygdesamfunn. Trass i lokalisering som gjev utfordringar på veglogistikk for to verksemdar og eit fortrinn for ei, både veks og lukkast bedriftene. Digitalisering er kritisk, og i berekraftig digitalisering ser dei ein mogleg veg for å mobilisere motkraft til sentraliseringa med tanke på rekruttering og logistikk. Eit naturleg spørsmål då er i kva grad den hybride arbeidsplassen også fører til at verksemdar i rurale område har fleire tilsette som *ikkje* bur lokalt. Dei kan få tilgang til kritisk kompetanse, men det å dokumenter om netto nytte for regional verdiskaping blir positiv på grunn av hybride arbeidsplassar vil krevje vidare forskning på utviklinga.

Utbygging av breiband-infrastruktur er uansett nødvendig, og denne regionen har hatt ei sterk samla breiband-satsing over tid der kommunar, utbyggarar og næringsliv har satsa i lag. Det er bygd fiber-infrastruktur i mange område det i utgangspunktet ikkje var lønsamt å bygge ut. På berekraft er miljø-effekten i og for bedriftene av kortreist vasskraftbruk sjølv sagt. Dei gjer meir enn dette. Satsing på vasskjeming, avfallssortering, vasskjøling og sirkulærøkonomi påverkar fotavtrykk og kan etter kvart bere frukter også i marknad hjå kundar. Når det gjeld sosial berekraft, er verksemdene berejelkar for sysselsetting, utvikling og livskraft i bygdene sine og området rundt. Krava Renn et al. (2021) peiker på for at digitalisering kan medføre berekraft, meiner vi er oppfylte i dei tre typedøma. Dei har digital kompetanse i bedrifta eller lett tilgjengeleg, dei har god internettilgang, dei kan søkje støtte til digital modernisering i sine bedrifter, dei har tilgang til digitale tenester, dei har normal datatryggleik, og, ikkje minst: deira utforming av digitale produkt kan redusere etterspørsel etter energi og råstoff. Høyanger viste òg til at effektiv-

sering av tradisjonell prosessindustri hadde skjedd med digitalisering, og at målet no i næringsplanar er sirkulærøkonomi. Raheem (2020) konkluderer med at bruken av digital teknologi innan næringsmiddelindustrien kan føre til auka berekraft i finske Lappland. Vi trekkjer den same konklusjonen for SFG og meiner rammene er gode for berekraftige digitale landsbruks-satsingar i alle dei tre kommunane der dei tre bedriftene er lokaliserte.

Niehoff og Beier (2018) seier ein må unngå problemforskyving og rebound-effektar. Vi ser ikkje at den digitale innovasjonen bedriftene har fått til, på nokon måte forskyv eller seinare forsterkar miljøproblem eller andre utfordringar. Dei legg til rette for varige og meir effektive løysingar med ny beste praksis i sine bransjar.

KONKLUSJON

Vi ser at små regionale aktørar og verksemdar vi intervjuar, har visjonar og planar om berekraftige vekstsatsingar som krev vidare digitalisering, og at dei trur at megatrender som den hybride arbeidsplassen kan bli eit fortrinn for deira rurale område. Det vert spennande å observere at dei satsar på, testar ut og verifiserer om digitaliseringa (og fjernarbeid som har vore tema alt i fleire tiår), no etter covid, kan vere ei reell motkraft til sentraliseringa. Men dei MÅ ha digital infrastruktur for å kunne lukkast. Og berekraftauken med digitaliseringa er både bruken av kortreist kraft, effektivisering av prosessar / nye prosessar og redusert transport/reising. Det er òg eit element av sosial berekraft knytt til at alle får likare rettar til det gode liv med jobb og utdanning regionalt. Satsingane har òg vore økonomisk berekraftige. To sitat frå to av bedriftene utdjupar dette så godt at vi inkluderer dei i konklusjonen:

«Eg trur at tilgang på naturressursar og plass, god infrastruktur og trygge rammer, det betyr noko. Det må vere noko med at dei smarte hovuda vil ha trygge rammer. Digitalisering vil vere nødvendig» og «Å ta med seg jobben til rurale strøk. Får du berre god nettilgang og ein hub. Du må ha eit kontorfellesskap. Dette kjem til å kome meir og meir.». Kanskje vil globale bedrifter i kampen om kompetanse tillate at du jobbar frå overalt? Sjølv frå Sogn og Fjordane?

MERKNADER

Forfatarane har ingen interessekonfliktar.

LITTERATUR

- Anderson, A., Steinerte, E. & Russell, E. O. (2010). The nature of trust in virtual entrepreneurial networks. *International Journal of E-Entrepreneurship and Innovation*, 1(1), 1–21.
- Autio, E. (2017). Digitalisation, ecosystems, entrepreneurship and policy. Perspectives into historical issues in society and ways to support political decision making. Finnish government's analysis, assessment and research activities. *Policy Brief*, 20/2017.
- Berlina, A. & Randall, L. (2019). *Governing the digital transition in the Nordic regions*. Policy brief 2019:8. Nordregio. <https://doi.org/10.30689/PB2019:8.2001-3876>
- Broersma, L. & Van Ark, B. (2007). ICT, business services and labour productivity growth. *Economics of Innovation and New Technology*, 16(6), 433–449.
- Brundtland, G. H. & Dahl, O. (1987). *Vår felles framtid*. Tiden Norsk Forlag.
- Capello, R. & Spairani, A. (2004). The role of collective learning in ICT adoption and use. I H.L.F. de Groot, P. Nijkamp & R.R. Stough (Red.), *Entrepreneurship and Regional Economic Development. A Spatial Perspective* (s. 198–224). Edward Elgar.
- d'Angelo, C., Gloinson, E. R., Dunkerley, F., Virdee, M., Feijao, C., Ali, G. C., Skjoldager, M., Skjold Froshaug, A., Bundgaard Vad, T. & Gunashekar, S. (2021). *Technology and digitalisation*. RAND Corporation.
- Elkington, J. (1997). Cannibals with forks. *The triple bottom line of 21st century business*. Oxford: Capstone.
- EoRPA. (2022). *EoRPA – European regional policy research consortium*. <https://eprc-strath.org/projects/eorpa-european-regional-policy-research-consortium/>
- Ferreira, J. J., Marques, C. S., & Fernandes, C. (2010). Decision-making for location of new knowledge intensive businesses on ICT sector: Portuguese evidences. *International Journal of E-Entrepreneurship and Innovation (IJEEI)*, 1(1), 60–82.
- Gago, D. & Rubalcaba, L. (2007). Innovation and ICT in service firms. Towards a multidimensional approach for impact assessment. *Journal of Evolutionary Economics*, 17(1), 25–44. <https://doi.org/10.1007/s00191-006-0030-8>
- Holmen, R. B., Grünfeld, L.A. & Helseth, A. M. (2016). *Styrkeforholdene i KIFT-næringenes verdikjede over næring og geografi*. MENON-rapport nr. 15/2016. MENON-Economics.
- Kijek, T. & Kijek, A. (2019). Is innovation the key to solving the productivity paradox? *Journal of Innovation & Knowledge*, 4(4), 219–225.
- Kliewe, T., Baaken, T. & Kesting, T. (2016). Developing university-business cooperation through evidence-based management. A German case. *International Journal of E-Entrepreneurship and Innovation*, 6(2), 1–20. <https://doi.org/10.4018/IJEEI.2016070101>
- Kollmann, T. (2001). Measuring the acceptance of electronic marketplaces. *Journal of Computer Mediated Communication*, 6(2). <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2001.tb00118.x>
- Kollmann, T. (2006). What is e-entrepreneurship? Fundamentals of company founding in the net economy. *International Journal of Technology Management*, 33(4), 322–340.
- Longvanes, L. & Årethun T. (Red.). *Berekraftig verdiskaping*. Fagbokforlaget.
- Mack, E. A., Marie-Pierre, L. & Redican, K. (2017). Entrepreneurs' use of internet and social media applications. *Telecommunications Policy*, 41(2), 120–139. <https://doi.org/10.1016/j.tel-pol.2016.12.001>
- Malecki, E., Nijkamp, P. & Stough, R. (2004). Entrepreneurship and space in network age. *Entrepreneurship and Regional Development*, 16(1), 1–3. <https://doi.org/10.1080/0898562042000209609>
- Matlay, H. & Westhead, P. (2005). Virtual teams and the rise of e-entrepreneurship in Europe. *International Small Business Journal*, 23(3), 279–302. <https://doi.org/10.1177/0266242605052074>
- Microsoft. (2021). *2021 work trend index: Annual report. The next great disruption is hybrid work – Are we ready?* <https://www.microsoft.com/en-us/worklab/work-trend-index/hybrid-work>

- Miles, I., Kastrinon, N., Flanagan, K., Bilderbeck, R., Den Hertog, P. & Huntink, W. (1995). *Knowledge intensive business services. users and sources of innovation*. European Commission. OECD. (1996). *Innovation, patents and technological strategies*. OECD.
- Norris, P. (2001). *Digital divide: Civic engagement, information poverty, and the Internet worldwide*. Cambridge university press.
- Serarols-Tarres, C., Padilla-Meléndez, A. & del Aguila-Obra, A. R. (2006). The influence of entrepreneur characteristics on the success of pure dot.com firms. *International Journal of Technology Management*, 33(4), 373–388. <https://doi.org/10.1504/IJTM.2006.009250>
- Niehoff, S. & Beier, G. (2018). Industrie 4.0 and a sustainable development: A short study on the perception and expectations of experts in Germany. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 12(3), 360–374.
- OECD. (1996). *Innovation, patents and technological strategies*. OECD.
- Raheem, D. (2020). Digitalisation in a local food system: Emphasis on Finnish Lapland. *Open Agriculture*, 5(1), 496–508.
- Randall, L. & Berlina, A. (2019). *Governing the digital transition in Nordic regions: The human element*. Report 2019:4. Nordregio. <https://doi.org/10.30689/R2019:4.1403-2503>
- Renn, O., Beier, G. & Schweizer, P. J. (2021). The opportunities and risks of digitalisation for sustainable development: A systemic perspective. *GAIA-Ecological Perspectives for Science and Society*, 30(1), 23–28.
- Serarols-Tarres, C., Padilla-Meléndez, A. & del Aguila-Obra, A. R. (2006). The influence of entrepreneur characteristics on the success of pure dot.com firms. *International Journal of Technology Management*, 33(4), 373–388. <https://doi.org/10.1504/IJTM.2006.009250>
- Shearmur, R. & Doloreaux, D. (2008). Urban hierarchy or local buzz? High-order producer service and (or) knowledge-intensive business service location in Canada, 1991–2001. *The Professional Geographer*, 60(3), 333–355. <https://doi.org/10.1080/00330120801985661>
- Solow, R. (1987, 12. juli). We'd better watch out. *New York Times Book Review*, s. 36.
- Teräs, J. & Giacometti, A. (2020). *Synergies between Nordic studies on resilience, digitalisation, smart specialisation and skills development*. Working Paper 2020:9. Nordregio.
- UN. (2015). *Transforming our world. The 2030 agenda for sustainable development*. Resolution adopted by the General Assembly on 25th of September 2015, A/RES/70/1. United Nations General Assembly.
- van der Velden, M. (2018). Digitalisation and the UN sustainable development goals: What role for design. *Interaction design & architecture (s)*, 37, 160–174.
- Vironen, H. & Kah, S. (2019). *Meeting the challenges of digitalisation: Implications for regional and rural development*. European Policy Research Paper, 18(6). The University of Strathclyde.
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications*. SageAGE.
- Årethun, T., Nesse, J. G. & Larsen, Ø. H. (2020). Er e-entreprenørskap veien til vekst i distrikta? Ein studie av fem regionale it-bedrifter. I L. Longvanes & T. Årethun (Red.), *Berekraftig verdiskaping* (s. 99–112). Fagbokforlaget.

14. «Drift stel tida vår» – skuleleiarar sine erfaringar med å leie berekraftig kunnskapsforvaltning i vidaregåande skular

Dorthea Sekkingstad og Øyvind Glosvik

Samandrag Føremålet med denne artikkelen er å få fram ny kunnskap om kva som kjenneteiknar leiingspraksis i vidaregåande skular når målsetjinga er arbeidsplassbasert kompetanseutvikling for berekraftig kunnskapsforvaltning. Artikkelen byggjer på ein studie av Yrkesfaglærløftet der arbeidsplassbasert kompetanseutvikling er sett på dagsordenen. Empiri er samla gjennom fokusgruppeintervju med fem skuleleiargrupper i fem vidaregåande skular som har delteke i Yrkesfaglærløftet. Vi identifiserer tre parallelle leiingspraksisar: leiing som drift, leiing gjennom plan og system, og systemisk leiing. Avslutningsvis drøftar vi kva leiingspraksis som kan fremje berekraftig kunnskapsforvaltning i yrkesfagutdanningane.

Nøkkelord leiingspraksis | arbeidsplassbasert kompetanseutvikling | berekraftig kunnskapsforvaltning | yrkesfaglærløftet | leiing som drift | leiing gjennom plan og system | systemisk leiing

Abstract The purpose of this article is to gain new knowledge about what characterizes management practice in upper secondary school when the goal is workplace-based competence development for sustainable knowledge management. The article is based on a study of the national program “Professional development in vocational education and training” where workplace-based competence development is on the agenda. Empirical data is gathered through focus group interviews with five school leader groups in five upper secondary schools that participate in the national program. We identify three parallel management practices: management as operation, management through plan and system, and systemic management. Finally, we discuss which management practices can promote sustainable knowledge management in vocational education.

Keywords leadership practices | workplace-based competence | sustainable knowledge management | vocational training | management as operation | management through plan and system | systemic management

INNLEIING

Berekraftig kunnskapsforvaltning

Frodeman (2011) knyter omgrepet berekraft til forvaltning av kunnskapsressursar. Han argumenterer for at kunnskap er ein fornybar ressurs, og at vi må vurdere kunnskapsutvikling på same måte som miljøproblema i ei tid prega av overproduksjon av kunnskap som blir dårleg utnytta og brukt. I den tydinga handlar berekraft om å setje utvikling og bruk av kunnskapskapital på dagsordenen. Deling av kunnskap står sentralt, og Frodeman (2011) oppmuntrar til kunnskapsforvaltning som byggjer bruer mellom ulike fag og disiplinar. Dermed blir omgrepa berekraftig kunnskapsutvikling og berekraftig kunnskapsforvaltning sentrale dimensjonar i utdanningsinstitusjonar si tilnærming til berekraft. Ei sentral utfordring blir å forstå berekraft i lys av omgrepet leing og kva idear om leing som kan bidra til å fremje berekraftig kunnskapsforvaltning i utdanningsinstitusjonar.

Berekraftig kunnskapsforvaltning og utdanning

FNs berekraftmål 4 er mellom anna knytt til «å sikre god utdanning» og «å fremje moglegheiter for livslang læring for alle» (FN-sambandet, 2021). I denne artikkelen er dette utgangspunkt for spørsmålet om korleis forstå leing av berekraftig kunnskapsforvaltning i yrkesfagutdanningane. Desse utdanningane er sentrale i utvikling av berekraft på minst to måtar: For det første skal dei bidra til berekraft i sosial og økonomisk meining ved å kvalifisere elevar med ulike føresetnader til arbeidslivet. For det andre skal dei kvalifisere ungdom til eit arbeidsliv som er i stadig endring, og som i aukande grad må forplikte seg til miljøvenlege produksjonsformer.

Kontekst for studien

Yrkesfaglærarløftet (YFL) er ei nasjonal satsing for å heve kompetansen til yrkesfaglærarar. («Yrkesfaglærarløftet – for fremtidens fagarbeidere», KD, 2015). Intenjonen er generelt å auke fagleg kvalitet, styrke utdanninga og hindre fråfall frå yrkesfagleg utdanning. Satsinga byggjer på ei forståing av at arbeidsplassbasert

kompetanseutvikling har større potensial for skuleutvikling enn etterutdanningskurs for enkeltlærarar (Helstad & Møller, 2013). Deling av kunnskap og kompetanseutvikling i lærarfellesskapet er sentrale komponentar i YFL. Tilboda skal utviklast i samarbeid med fylkeskommunane med intensjon om at deltaking i YFL skal føre til kompetanseutvikling ved deltakarskulane. Individuell læring skal bidra til «kunnskapsdeling og organisasjonsutvikling ved den enkelte skole» (Udir, 2016, s.3). Ved oppstart av YFL stilte Utdanningsdirektoratet krav om at det minimum skulle vere tre lærarar frå same skule på same vidareutdanning, og at obligatoriske arbeidskrav skulle bidra til kunnskapsdeling i eige kollegium (Udir, 2016). Høgskulen på Vestlandet har sidan oppstarten i 2017–2018 hatt ansvar for fleire vidareutdanningstilbod i YFL. I denne studien tek vi utgangspunkt i skuleleiarar sine erfaringar med eitt av desse tilboda og spør: *Kva kjenneteiknar leiingspraksis i yrkesfagutdanningane når målsetjing er arbeidsplassbasert kompetanseutvikling for berekraftig kunnskapsforvaltning?*

Internasjonalt peikar leiarinvolvering seg generelt ut som ein viktig faktor i utvikling av kunnskap i utdanningssektoren (Postholm et al., 2017; Robinson, 2014). I ein norsk samanheng viser vi til to studiar med lærarar sine erfaringar med YFL som kompetanseutviklingstiltak. Sekkingstad og Syse (2019, s.448) finn at det er avgjerande at skuleleiinga forpliktar seg til å følge opp og leie kompetanseutviklinga på eigen skule for å fremje kunnskapsdeling i kollegiet. Morud og Rokkones (2020, s.141) understrekar potensialet i at skuleleiinga blir meir bevisst på å involvere seg i lærarane si kompetanseutvikling, og at leiinga ser deltaking i YFL i samanheng med skulen sin utviklingsplan. Skuleleiinga må ta hovudansvaret for at skular skal utvikle seg til å bli lærande organisasjonar, og for at kvar einskild lærar skal oppleve seg som ein del av eit profesjonelt læringsfellesskap.

Leiing som inngang til berekraft

Pinnow (2011) har drøfta eit generelt perspektiv på det han kallar berekraftig leiing (Sustainable leadership). Han løftar fram at berekraftig leiing først og fremst handlar om leiing av menneske og kan ikkje berre forståast i lys av termar som kontroll, delegasjon og tradisjonelle styringsmekanismar, sjølv om dei er viktige nok. Menneskeleg handling blir ikkje knytt til kommando og styring, men til indre drivkrefter hos menneske, og desse er meir stabile og berekraftige enn ytre kontrollmekanismar.

Pinnow (2011) understrekar at berekraftig leiing byggjer på etiske og moralske prinsipp. Det må vere ein etisk dimensjon i leiarar sine handlingar som rører ved menneska på ein måte som kombinerer fagleg meistring og personleg vekst og

utvikling. Han legg vidare vekt på at vaksne først og fremst lærer gjennom handling, ikkje gjennom forelesingar eller tradisjonell undervisning. Dette gjeld også leiarar, og han knyter berekraftig læring til leiarane si langsiktige, strategiske tenking om eigen organisasjon. For Pinnow (2011) framstår berekraftig leiing som ei kopling mellom leiarane si tenking, handling og læring. Dette får oss til å spørje om eit praksisperspektiv kan vere ein fruktbar inngang til sambandet mellom berekraft og leiing.

Eit praksisperspektiv på leiing

I denne artikkelen tek vi difor i bruk det Mintzberg (2009) kallar praksisperspektivet på leiing. Mintzberg sjølv meiner dette er ein inngang som var lansert av Sune Carlsson alt i 1951 (referert i Mintzberg, 2009). Tengblad er ein annan sentral forfattar her, og han seier:

...we need to learn more about how managers deal with the extreme work pressure that often arises in complex and ambiguous environments where the unforeseen events constantly thwart goals and interfere with plans. Instead of studying managers as unprofessional practitioners, we need to examine how experienced and skillful managers cope with the real demands of managerial work (Tengblad, 2012, s. 338).

Ein slik inngang kan innebere at fleire leiingspraksisar lever side om side. Ulik erfaring og kunnskap mellom leiarar i leiargrupper kan skape parallelle praksisar.

I samband med ein studie av leiing i barnehagar har Bøe (2016) lista opp ei rekke tesar (10) om praksisperspektivet. Tesane syner at leiing er ein aktivitet som i røyndomen viser mange paradoksale og spenningsfylte sider, og er ein aktivitet det er knytt mange forventningar til. Arbeidspresset er høgt, og aktivitetane blir utførte i komplekse og ofte mangesidige omverder med mykje uvisse og mange hendingar som ikkje er planlagde. Andre kjenneteikn er hektisk arbeidstempo og lange arbeidsdagar som er oppstykkka med hyppige forstyringar og stor variasjon. Leiararbeid er prosessorientert og knytt til kollektiv gjennomføring. Det kan vere kjenslemessig intenst, og det krev symbolske handlingar.

Roald (2012, s. 211) er oppteken av organisasjonslæring og korleis læringskapasitet ved skular kan utviklast frå usystematisk til systematisk og systemisk. Eit sentralt poeng hos Roald er at systematisk arbeid føreset planlegging og klargjering av framdriftsplanar, ansvarspersonar og kva samhandlingsprosessar som skal gi kunnskapsutvikling. Systemisk arbeid er i sterkare grad enn det systematiske prega

av ein økologisk tilnæringsmåte, skriv Roald og siterer Bateson (1972). I ein heilskapleg tankegang er ein oppteken av å etablere dialog og samhandling på tvers av tradisjonelle hierarkiske nivå for å etablere kunnskapsutviklande prosessar.

METODE OG DATAGRUNNLAG

Kvalitativ tilnærming og datagrunnlag

For å få fram kunnskap om kva som kjenneteiknar leiingspraksis i yrkesfagutdanningane når målsetjinga er arbeidsplassert kompetanseutvikling for berekraftig kunnskapsforvaltning, vel vi ei kvalitativ tilnærming. Vi byggjer på empiri frå tostegs-fokusgruppeintervju med fem grupper med skuleleiarar frå fem vidaregåande skular i Vestland fylke. Kriteriet for utval av skular var at skulane hadde lærarar som hadde delteke på den same vidareutdanninga i YFL studieåret 2017–2018. Rektorane fekk ansvar for å rekruttere deltakarar frå eiga leiargruppe til intervju. I praksis vart det slik at dei leiarane som slumpa til å kunne delta på dei oppsette tidspunkta for intervju, vart inkluderte. Utvalet av skular og deltakarar er soleis gjort ut frå strategiske og pragmatiske omsyn.

Fokusgruppeintervju er ein eigna metode for å få fram eit mangfald av erfaringar. Gjennom meiningsutvekslingar kan deltakarane kommentere og utfordre kvarandre si forståing, noko som kan bidra til utdjuping av innhald og eit rikare datamateriale (Brinkmann & Tanggard, 2020). Det er ikkje noko mål å kome fram til semje eller ei felles oppfatning av tema, men gjennom meiningsutveksling kan kollektive oppfatningar kome til syne (Kamberelis & Dimitriadis, 2011). I intervju var vi to forskarar til stades. Vi delte på å ha rollene som moderator og assisterande moderator for å sikre at alle deltakarane fekk taletid under kvart tema.

Fokusgruppeintervju vart gjennomførte i to steg: første steg våren 2018 og andre steg våren 2019. Intervju fann stad på deltakarskulane med 22 deltakarar fordelt på dei fem fokusgruppene. Storleik på gruppene varierte frå to til sju deltakarar. Begge intervju vart innleia med ein kort introduksjon om intensjonen med YFL, der vi la særleg vekt på kunnskapsdeling og kollektiv kompetanseutvikling på deltakarskulane. Vi etterspurde leiarane sine erfaringar med å realisere intensjonane i YFL i eige kollegium. Hovudspørsmål i det semistrukturerte intervjuet i 2018 var kva moglegheiter og utfordringar leiarane såg då dei fekk tilbod om å delta i YFL, korleis dei formidla informasjon om vidareutdanningane til lærarane, og korleis dei rekrutterte deltakarar. Vidare etterspurde vi erfaringar med YFL som kompetanseutviklingstiltak for deltakarar og kollegaer, og forventningar til korleis deltakarane kunne dele kunnskap i kollegiet. Vi spurde også etter for-

ventningar og refleksjonar kring eiga leiarrolle. I det andre intervjuet, i 2019, var hovudtemaet kva erfaringar leiarane hadde med å bruke deltakarane på vidareutdanninga som ressurs inn mot kompetanseutvikling på eigen skule. Konkret etterspurde vi både kva moglegheiter og utfordringar leiarane hadde erfart i arbeidet med å leie den kollektive kompetanseutviklinga. Den fleksible intervjustrukturen gav deltakarane rom for å kunne styre rekkjefølgje og vektlegging av tema. I tillegg kunne vi justere og tilpasse spørsmål ut frå informasjon som kom fram (Thaagard, 2018, s. 91). Intervjua varte i 45–70 minuttar og vart lagra som lydopptak før dei vart transkriberte.

Analyse

Den overordna analysen er forankra i eit hermeneutisk perspektiv inspirert av Gadamer (2012). Vi har gjennomført ein innhaldsanalyse som rettar seg mot kva som blir sagt, og kva som blir vektlagd i intervjua (Thagaard, 2018). Gjennom ei hermeneutisk tilnærming har vi fortetta og tolka materialet ut frå kva meiningsberande element som har gått att i materialet, og kva som skil seg ut. For å ivareta empirinærleik i analysen valde vi først å undersøkje materialet deskriptivt, inspirert av induktiv empirinær koding der vi systematiserte materialet i ein open kodingsfase (Tjora, 2021, s. 196–198). Her utkrystalliserte det seg fleire tema, som i denne artikkelen er kondensert til tre tema med relevans for problemstillinga. I andre fase av analysearbeidet leita vi etter leiingspraksisar på tvers av temaa. I denne tilnærminga hadde vi ein hypotese om at det kunne vere fleire, parallelle leiingspraksisar.

I begge fasane la vi vekt på å lese kvart intervju grundig, for deretter å løfte perspektivet slik at analysen omfatta alle intervjua. Tre hovudkategoriar vaks fram i materialet: 1) leiing som drift, 2) leiing gjennom plan og system og 3) systemisk leiing. Hovudkategoriar og tema vert presenterte i tabell 14.1 og nærare drøfta i avslutninga som moglege parallelle leiingspraksisar.

Etikk og metodiske vurderingar

Studien er godkjent av Norsk senter for forskingsdata (NSD), og gjeldande forskingsetiske retningslinjer frå Nasjonal komite for forskingsetiske retningslinjer for samfunnsfag og humaniora (NESH) er følgde. I alle delar av forskingsprosessen har vi arbeidd aktivt med å integrere forskingsetiske vurderingar. Ved presentasjon av studien la vi vekt på frivillig deltaking, anonymisering av materiale og deltakarane sine rettigheter til å trekkje seg frå studien. I tillegg sette vi ord på og

reflekterte over betydninga av at vi som forskarar hadde ei dobbeltrolle inn mot skulane ved at vi også hadde hatt undervisningsansvar på vidareutdanninga i YFL. Vår rolle som forskarar var å innhente kunnskap ved å få del i leiarane sine erfaringar med kunnskapsforvaltning med utgangspunkt i YFL. Oppgåva vår var ikkje å kontrollere eller vurdere i kva grad leiarane hadde følgd opp intensjonane med YFL. Å ta opp dette temaet var viktig for å unngå å forsterke asymmetrien som kjenneteiknar relasjonar mellom forskarar og intervjupersonar i kvalitative intervju (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 51–52). Vårt inntrykk frå intervju er at det var låg terskel for å setje ord på egne erfaringar. Vår nærleik til feltet og kunnskap om konteksten kan ha fremja tillit og kommunikasjon i gruppa, og dermed styrkt forskinga. Medan innhenting av empiri vart gjennomført av førsteforfattar og kollega Ingrid Syse, har analysearbeidet vore gjort av forfatarane av dette kapitlet. I analysefasen koda vi først materialet kvar for oss. Deretter forhandla vi oss fram til felles koding og kategorisering. Denzin (1989) kallar dette for «fortolkande interaksjonisme», der fleire tolkingar gir ein rikare og meir nyansert analyseprosess gjennom intersubjektiv semje. Ei slik kollegavalidering, der den eine kollegaen har eit utanfrå-perspektiv, kan fungere som motvekt til eventuelle blinde flekkar og førforståing. Å reflektere over problematikk knytt til nærleik og distanse er viktig når ein forskar på eige felt (Repstad, 2002, s. 210–211; Wadel, 2014, s. 72).

RESULTAT

Tabell 14.1 syner oversikt over dei tre parallelle leiingspraksisane: leiing som drift, leiing gjennom plan og system, og systemisk leiing som vi no vil presentere nærare med utgangspunkt i dei tre temaa som utkrystalliserte seg i analysen: 1) deltaking i YFL – lokal tolking, 2) bruk av YFL-deltakarane som ressurs og 3) syn på leiing. Temaa dannar struktur for presentasjonen. Leiargruppene har fått fiktive namn, A, B, C, D og E, og er merka med årstal, sjølv om år ikkje er viktig. Vi ser materialet under eitt.

Tabell 14.1 Tre overordna leiingspraksisar i yrkesfagutdanninga

Tre overordna, parallelle leiingspraksisar			
Tema	«Leiing som drift»	«Leiing gjennom plan og system»	«Systemisk leiing»
Deltaking i YFL – lokal tolking og rekruttering av deltakarar	Vi må få kvardagen til å gå i hop	Plan for frikjøp og finansiering, og plan for styrking av kompetansen i pedagogikk og didaktikk	Å sjå samanhengar og organisatoriske behov
Bruk av YFL –deltakarane som ressurs	Naturleg smitte	Strukturar for kunnskapsdeling	Teambygging rundt elevane
Syn på leiing	Funksjonar og oppgåver	Rolleavklaring og ansvarsfordeling	Utvikling av leiargruppa som team

1) Tilbod om deltaking i YFL – lokal tolking og rekruttering av deltakarar

Generelt omtalar leiarane YFL som kjærkome tilbod for yrkesfaga. Dei har fått rikeleg med informasjon om YFL frå fylkeskommunen og Utdanningsdirektoratet gjennom e-postar og intranettet.

Vi må få kvardagen til å gå i hop

Likevel opplever mange at det i ein travel arbeidsdag er krevjande å setje seg inn i all informasjon og ikkje minst følgje opp tiltaket: «Eg har hovudansvar for kompetanseutviklinga på skulen og har ei spesiell interesse for å følgje det opp, men det kan vere vanskeleg å sortere all informasjon» (D, 2018). «Vi har allereie mange lærarar som er på utdanning til kvar ei tid, fleire av desse manglar grunnutdanning. Så kjem kursa i YFL i tillegg» (D, 2018). Lærarar som manglar grunnutdanning, må prioriterast. Det store spørsmålet leiarane løftar fram, er korleis dei kan lukkast med å delta i YFL utan at dette går ut over den daglege drifta: «Spørsmålet er: Kor mange vi kan sende ut og halde drifta samstundes?» (C, 2019).

I rekruttering av deltakarar er det nokre som legg vekt på å vidaresende informasjon frå fylkeskommunen til alle lærarar. Andre understrekar at lærarar som er interesserte, finn fram til informasjon på eiga hand og vil melde si interesse. Det som er felles, er vektlegging av frivillig deltaking i YFL. I tillegg kjem omsynet til å hindre overtal: «Vi hadde ein overtalssituasjon, då oppmoda vi spesielt dei lærarane til å søkje» (D, 2018). «Vi ville ikkje miste desse lærarane, då vi har bruk for dei neste år» (B, 2018). Ut over dette vert utvalet omtala som «litt tilfeldig» (D,

2018). Tilfeldigheit er knytt til kven som melder si interesse, og kor mange skulen har kapasitet til å sende: «Vi må ha inn vikarar, då er det eit poeng at det ikkje er tre eller fire som reiser frå same avdeling, for då har vi ikkje folk til å klare skuledagen heime» (D, 2018). Dersom det melder seg mange interesserte, vert utvalet avgjort ved loddtrekning. Når leiarane deler tankar om rekruttering og utval, skil dei mellom det dei kallar ideal og realitet: «I prinsippet er det vi, leiarane, som sel dette ut til aktuelle lærarar på bakgrunn av det vi ønskjer å satse på. Realiteten er ein annan. De veit korleis det er med vidaregåande skule og søkjartal, overtal, konjunktsvingingar i næringslivet ...» (B, 2018). «Det er vanskeleg å få kabalen til å gå i hop, vi må ta praktiske omsyn» (D, 2018).

Plan for frikjøp og plan for styrking av kompetanse i pedagogikk og didaktikk

Leiarane er opptekne av at det må vere gode ordningar for lærarane som deltek på vidareutdanningane. Klare retningslinjer frå fylkeskommunen om frikjøp og finansiering vert etterlyst av nokre. Andre har laga egne retningslinjer som dei praktiserer slik dei meiner er best for skulen og den einskilde lærar. Felles er leiarar som ser verdien av ein plan for frikjøp og finansiering som varetek både dagleg drift og den einskilde lærar som deltek i YFL: «Vi løyser vikarproblematikken ved å leggje lite undervisning til dei aktuelle dagane læraren har frikjøp. Vi vil at dei skal velje å ta frikjøp, slik at dei kan fokusere på studiet og ikkje ha stipend på toppen av full stilling» (D, 2018). «Å ha tid til å studere og ikkje føle at bøkene blir for store» (C, 2019).

Mange yrkesfaglærarar er rekrutterte frå industrien, er høgt utdanna og ønskjer seg først og fremst kompetanseheving innan eige fag: «Elektrikarar vil ha elektro-fagkurs, mekanikarar vil ha mekaniske kurs» (C, 2018). «Yrkesfag har hatt eit sterkt fagfokus, og pedagogikk er berre noko greie (...) Altså dei tenkjer ikkje eleven, dei tenkjer faget» (D, 2018). Dette gjer at skulane har enkeltlærarar som har behov for å styrke kompetansen sin i pedagogikk og didaktikk. Ved å oppmode desse til deltaking i YFL trur leiarane at dette kan bidra til: «at lærarane erfarer at dei faktisk har behov for påfyll, og at det vil medføre at fleire vil delta» (C, 2018).

Å sjå samanhengar og organisatoriske behov

Tema knytte til kva synergi deltaking i YFL kan gi i organisasjonen på sikt, blir i liten grad omtala. Vi finn nokre unntak der leiarane ser samheng mellom skulen sin utviklingsplan og innhaldet i vidareutdanningane: «Fleire av satsingsområda i

utviklingsplanen vår kan koplast til tema i vidareutdanningane. Satsingsområda er utvikla med utgangspunkt i tilbakemeldingar i Elevundersøkelsen » (D, 2019). Leiarane løftar fram konkrete døme på satsingsområde som er viktige for å heve kvaliteten på undervisninga og fremje elevane si læring. I ein travel kvardag opplever leiarane at dei har lite rom å følgje opp satsingsområda. Deltaking i YFL kan på sikt gi positive ringverknader i kollegiet dersom deltakarane deler teoretisk kunnskap og undervisningspraksis relatert til satsingsområda og utviklingsplan.

Leiarane er samstemde i at lærarar som skal delta på YFL, må vere interesserte og motiverte: «Har dei ikkje lyst og driven i seg, då blir det tungt» (B, 2018). Dermed vektlegg dei indre motivasjon. I tillegg blir det trekt fram at eigenskapar ved den enkelte lærar kan vere viktig: «Dersom hensikta er å dele kunnskap, då er det ein tanke å velje nokon som kan dele. Som er i stand til å spreie den gode bodskapen» (A, 2018). Ved å rekruttere tre deltakarar frå same avdeling «kan det vere lettare å spreie kunnskapen, utvikle ny praksis og skape endring på avdelinga» (C, 2018). Fordelar med å velje deltakarar frå ulike avdelingar er relatert til «å skape samarbeid og relasjonar på tvers. Å byggje ned forskjellar på avdelingane og lage dørterskelen mindre» (E, 2018). Nye samarbeidskonstellasjonar kan vekse fram, noko som kan fremje erfaringsdeling på tvers av fag og avdelingar: «I utviklingsplanen vår er det lagt vekt på erfaringsdeling på tvers. Men det er vanskeleg for oss i leiinga å leggje til rette for dette. Her ville vi få det gratis, og så ville det gi noko i etterkant, forhåpentleg» (D, 2018). Det vil gjere det lettare å implementere heile skulen i utviklingsarbeidet.

Sjølv om skulane må ta praktiske omsyn til kor mange lærarar som kan delta i YFL kvart år, ser leiarane fordelar ved at høgskulen tilbyr dei same vidareutdanningane over fleire år: «Ved å rullere og sende nye deltakarar kvart år, får fleire lærarar del i eit felles fagspråk til å snakke om praksisen sin. På sikt vil utvikling av eit felles språk gi organisatorisk effekt» (E, 2018). Dersom leiarane kan velje fritt kva lærarar dei vil rekruttere til YFL, vil dei prioritere yngre lærarar framfor lærarar som snart vil gå av med pensjon. Vidare vil dei etterstreve variasjon i alder, ansienitet og fagområde, då dei trur dette vil gi størst effekt over tid når det gjeld i å spreie og dele kunnskap.

2) Bruk av YFL-deltakarane som ressurs

Deltakarane på vidareutdanningane vert omtala som ressurspersonar inn mot skulen si utvikling: «Eg trur det gir veldig god læringseffekt for dei andre når deira eigne kjem og fortel, og at det ikkje er vi i leiinga (...) dei ser gode døme frå andre lærarar. Det er vegen vi må gå» (A, 2019). Når vi spør korleis leiinga har valt å bruke

desse lærarane som ressursar inn mot eige kollegium, er desse utsegnene illustrerande: «Førebels har vi ikkje gjort så mykje, vi får sjå litt etter kvart, trur eg» (B, 2018). «Vi er ikkje nødvendigvis gode på slike ting, å dra i dei trådane» (C, 2019).

Naturleg smitte

Leiarane trur det automatisk vil skje ein naturleg smitte i form av deling av kunnskap i kollegiet: «Lærarane jobbar tett, dei er integrerte i kvarandre sin kvardag (...) klart at det dryp, det vert overført ein del kunnskap frå dei lærarane som har utdanna seg, til dei som ikkje har utdanna seg» (B, 2018). «Andre snappar opp nokre gode tips» (A, 2018). Leiarane utdjuvar dette ved å vise til at lærarar underviser i same fag i parallelle klassar og samarbeider tett. Lærarane har felles kontor som ligg vegg i vegg med verkstaden. «Ein kan dra noko av effekten av at dei er så tett på kvarandre og jobbar innan dei same faga» (B, 2018). «Dei opplegga ein lærar testar ut med elevane, får den andre læraren nødvendigvis del i» (C, 2018).

Strukturar for kunnskapsdeling

Når leiinga viser til at kunnskapsdeling skjer uformelt, trekkjer dei slutninga: «Vi treng ikkje nødvendigvis å gjere noko» (C, 2018). Likevel finn vi døme på refleksjonar der leiarane nemner at dei kan etablere strukturar eller ta i bruk noverande strukturar for å fremje kunnskapsdelinga: «Og så er spørsmålet korleis vi formelt kunne teke dette inn i vår struktur, når vi har fellesmøte, avdelingsmøte, utviklingsarbeid osv. (C, 2018). Avdelingsmøte blir trekt fram som ein god arena: «Engelsklæraren må få snakke om faget sitt, det same gjeld norsklæraren. Gode diskusjonar nært faget og dei utfordringane dei har i kvardagen» (C, 2018). Utfordringa er tida og stramme møtetidspunkt. Av timeplantekniske årsaker opplever avdelingsleiarane at det er vanskeleg å leggje til rette for jamlege møte: «Det skulle vore lagt inn ein fritime, der eg kunne fått organisert eit møte kvar veke (...) Då kunne eg ha jobba meir systematisk med det (D, 2019). Utan dette blir det vanskeleg å finne felles møtetidspunkt: «Det er grenser for kor ofte du kan kalla inn ei 29 år gammal tobarnsmor eller ein tobarnsfar til møte mellom kl. 15.30 og 16.30» (D, 2019).

Teambygging rundt elevane

Avdelingsleiarane som ønskjer å strukturere kollektive møtetidspunkt for å fremje kunnskapsdeling i kollegiet, opplever at det er krevjande å få til. Å ta utgangspunkt i team som læringsarena vert trekt fram som eit godt alternativ av ein av skulane: «Det

er to måtar å organisere skulen på, anten rundt faga eller rundt elevane si læring» (E, 2018). Å bygge team rundt ei gruppe elevar vert omtalt som eit godt leiargrep. Elevane får færre lærarar rundt seg, og lærarane får fleire undervisningstimar i same elevgruppe. Fleire timar vil også påverke læraren: «Intuitivt legg ein meir arbeid ned i å få eit godt læringsmiljø, også for seg sjølv» (E, 2018). Teamet får eit kollektivt ansvar: «Problemet sit ikkje hos kontaktlæraren, det sit hos teamet». I eit team der lærarane jobbar tett, kan både dei som har delteke i YFL og andre lærarar, få ein naturleg arena for deling av kunnskap i arbeidet mot eit felles mål om å fremje eleven si læring: «Deling av kunnskap – det skjer i arbeidet i teama med utgangspunkt i eleven si læring. Eg brukar mykje tid på å setje saman gode team» (E, 2019).

3) Syn på leiing

Når leiargruppene reflekterer over temaet leiing, tek dei utgangspunkt i eigen praksis og tankar om korleis denne kan utviklast.

Funksjonar og oppgåver

Det dominerande synet på leiing er at ansvar og oppgåver følgjer den formelle hierarkiske strukturen i organisasjonen. Dette inneber at avdelingsleiaren har ein sentral posisjon, noko som kjem til uttrykk i denne utsegna frå ein av rektorane: «Ingen lærarar skal kome på mitt kontor (...) Alle her går og snakkar med sin avdelingsleiar» (E, 2019). Rektorane har stor tillit til at avdelingsleiarane løyser oppgåver og utfordringar på eigne avdelingar, og vil styrke avdelingsleiarrolla. Når avdelingsleiarane omtalar lærarar, snakkar dei om «mine lærarar og dine lærarar» (E, 2018). I hovudsak er det den enkelte avdelingsleiar som tek avgjerd om kven av lærarane som får delta i YFL. Rektorane forventar også at avdelingsleiarane legg planar for korleis dei vil bruke deltakarane som ressursar inn mot eiga avdeling. Det er: «avdelingsleiarane som legg planar for korleis dei skal jobbe med og implementere utviklingsarbeid på avdelinga» (A, 2018). Under intervjuet utvekslar avdelingsleiarane erfaringar med korleis dei løyser oppgåver på eigne avdelingar. Det kjem til dømes fram at dei har ulike kriterium for korleis dei vel deltakarar til YFL, og ulike praksisar for møteverksemd.

Endra roller og ansvarsfordeling

Sjølv om leiing i hovudsak er knytt til den formelle hierarkiske strukturen i organisasjonen, finn vi døme på at leiargruppene diskuterer felles problemstillingar,

oppgåver og arbeidsfordeling på tvers av avdelingane. Eitt døme på dette kan vere diskusjonar om korleis dei vil løyse utfordringa dersom mange lærarar ønskjer å delta i YFL. Eit anna døme, som syner eit tydeleg utviklingsperspektiv, er korleis ein drøftar å bruke tilsette sin kompetanse på tvers av avdelingar: «korleis vi skal ha systematiske utvekslingar og byggje opp ein delingskultur på tvers av avdelingane» (B, 2018). Her er det ikkje lenger eit spørsmål om å følgje strukturen, men å utvikle den.

Leiargruppa som team

Leiargruppene omtalar seg sjølve som team og summerer opp kva aktivitetar som dominerer: «Det er mykje drift i leiarteamet vårt. Det daglege et opp tida vår». (A, 2018) «Det er for lite fokus på pedagogikk i skuleleiinga i den vidaregåande skulen» (E, 2019). Leiarane ser eit utviklingspotensial og reflekterer over korleis dei kan utvikle seg som leiarteam og utøve kollektiv leiing: «Vi er i ein prosess der det er ein dynamikk i leiargruppa. Vi prøver å finne essensen i nokre ting (...) Vi kan snakke om verdiar, det ligg som oftast til den enkelte, så då må vi snakke om kva som skal vere felles for oss (...) Det er ikkje noko kvikk-fiks. Det er hardt arbeid over tid (...) å utvikle oss sjølve» (E, 2018). I forlenginga av dette viser dei til at lærarane også bør operere som eitt team som legg føringar for arbeidet med elevgruppene: «Å skape ei felles plattform å stå på for leiarar og lærarar» (E, 2018). Ei leiargruppe viser til positive erfaringar med å delta på vidareutdanning saman med lærarane: «Vi har nettopp begynt på Vurdering for læring for leiarar (...) Det er med på å byggje opp om skulen sin endringskapasitet» (A, 2019). Dei understrekar betydninga av at leiarane har nødvendig kunnskap for å kunne leie utviklingsprosessane i kollegiet, og at leiargruppa må vere synleg og delta i samspel med lærarane.

DRØFTING

I denne artikkelen spør vi kva som kjenneteiknar leiingspraksis i yrkesfagutdanningane når målsetjinga er arbeidsplassbasert kompetanseutvikling for berekraftig kunnskapsforvaltning. Hovudfunnet vårt er at vi finn tre parallelle leiingspraksisar som lever side om side: leiing som drift, leiing som plan og system, og systemisk leiing. Den dominerande praksisen er leiing som drift. Denne kjem tydeleg til uttrykk når leiarane utdjuvar kva dei faktisk gjer. Dei andre leiingspraksisane kjem også til syne når dei snakkar om kva dei gjer, men er i langt større grad relatert til refleksjonar over korleis eigen leiingspraksis kan vidareutviklast. Vi vil drøfte kor-

leis vi kan forstå hovudfunna, og kva leiingspraksis som kan bidra til å fremje berekraftig kunnskapsforvaltning i yrkesfagutdanningane.

Når drift dominerer

I denne leiingspraksisen blir søkjelyset retta mot drift av skulen. Det handlar om å få kvardagen til å gå i hop når ein skal handtere mange og komplekse oppgåver under stort tidspress. Med mykje uvisse og mange hendingar som ikkje er planlagde, omtalar Bøe (2016) dette som ein røyndom med mange paradoksale og spenningsfylte sider. Sjølv om YFL har ei tydeleg definert kollektiv utviklingside, er det i praksis dei kortsiktige driftsspørsmåla som i stor grad dominerer dagsorden. Dette kjem til dømes til syne når skulane får tilbod om deltaking i YFL, når dei skal rekruttere deltakarar, og når dei skal forvalte den kunnskapsressursen deltakarane i YFL kan bidra med. Når leiarane viser til at kunnskapsdeling automatisk vil skje gjennom «naturleg smitte», inneber dette at leiinga ikkje har regi på utviklingsarbeidet eller gjer bestemte leiargrep for å forvalte kunnskapen. Vi kan likevel ikkje sjå bort frå at kunnskapsdeling skjer gjennom «naturleg smitte» når lærarar jobbar tett saman. Lærarar som underviser og har relasjonar til kollegaer, har eit godt utgangspunkt for å få legitimitet i kollegiale samtalar om undervisningspraksis (York-Barr & Duke, 2004, s. 288). Likevel vil vi omtale denne strategien som eit sjansespel. Det kan føre til kunnskapsdeling, men ikkje nødvendigvis (Morud & Rokkones, 2020, s.139). Kunnskapsdelinga blir tilfeldig og avhengig av tid til disposisjon og den enkelte lærarar sin motivasjon. Ikkje minst blir det avgjerande kva kultur for kunnskapsdeling det er i kollegiet. I Sekkingstad og Syse (2019, s. 447) kjem det fram at lærarar som har delteke på YFL, gjerne vil dele kunnskap med kollegaer i uformelle fora, men at dei er lite komfortable med «å stikke seg fram» på eige initiativ. Det kan opplevast utfordrande for YFL-deltakarar å etablere eit samarbeid om kunnskapsdeling med leiing og kollegaer (Morud & Rokkones, 2020, s. 139). Skal ein lukkast med kunnskapsdeling i kollegiet, må skuleleiinga forplikte seg til å leie og følgje opp kompetanseutviklinga (Robinson, 2014, s. 105; Postholm et al., 2017). Dette handlar mellom anna om at skuleleiinga er til stades, viser interesse, planlegg og legg til rette for samarbeidstid mellom kollegaer (Sekkingstad & Syse, 2019, s. 448). Her er det eit potensial i at skuleleiinga blir meir bevisst på å involvere seg i kompetanseutviklinga, slik Morud og Rokkones (2020, s.141) understrekar i sin studie. Når leiingspraksisen «leiing som drift» dominerer, blir utviklingsarbeidet prega av tilfeldigheter. Dersom dette medfører at kunnskap ikkje blir delt eller utnytta, framstår leiingspraksisen som lite berekraftig i lys av Frodeman (2011) sitt perspektiv på berekraftig kunnskapsforvaltning.

Plan og system

I denne leiingspraksisen er det meir vekt på leiing gjennom plan og system. Denne praksisen kjem mellom anna til syne når leiinga er aktivt involvert i å planleggje for kunnskapsutvikling og kunnskapsdeling. Til dømes kjem ikkje berre spørsmålet om tilgjengeleg personale på dagsorden, men også kostnader og frikjøpsordningar. Forstått som berekraft i Frodeman (2011) si meining handlar det om kunnskap som ein fornybar ressurs fordi leiarar aktivt prøver å leggje til rette for forvaltning av kunnskapskapitalen, både på individ- og organisasjonsnivå. Leiarane er opptekne av kva som er tenleg for organisasjonen, og kva som er godt og tenleg for deltakarane i YFL. Når det er ein plan og eit system for frikjøp og tilrettelegging for deltaking i YFL, er det grunn til å tru at fleire får tilgang til ny kunnskap gjennom deltaking i YFL. Utan slike strukturar finn Sekkingstad og Syse (2019, s. 466) at det lett kan føre til at det er dei same lærarane som deltek i YFL-tilboda år etter år. Som det kjem fram i datamaterialet vårt, ser leiarane at dei, ved å leggje planar for fleire år framover for deltaking i YFL, kan syte for at det skjer ei rullering som gjer at fleire lærarar får høve til å delta. Andre døme på slik leiingspraksis er når leiarane omtalar at det kan vere viktig å ha planar for korleis kunnskap kan delast i kollegiet, til dømes gjennom møtestrukturar. Det blir uttrykt behov og ønske om eit handlingsrom som gir moglegheit for å setje kunnskapsdeling jamleg og meir systematisk på dagsorden.

Når vi finn døme på denne leiingspraksisen, finn vi samstundes at leiarane gir uttrykk for eit syn på leiing som er sterkt påverka av eit hierarkisk-formelt perspektiv, men det er også innslag av diskusjonar om nye roller, rolleavklaringar og endra arbeidsdeling i leiargruppa. «Leiing gjennom system og plan» ber med andre ord i seg eit tydelegare element av kunnskapsdeling og kollektiv utvikling enn «leiing som drift», og har dermed eit tydelegare berekraftperspektiv.

Systemisk leiing

Vi har kalla den tredje praksisen for systemisk fordi den i sterkare grad enn dei andre dreier seg om å sjå samanhengar og skape synergjar, det som Bateson (i Roald, 2012) kallar ei økologisk og heilskapleg tilnærming. Skulen si kjerneverksemd, å fremje god utdanning, er tydelegare, og leiarane reflekterer over ulike strategiar og tiltak som kan bidra til kunnskapsdeling i kollegiet som kan fremje læring hos både elevane og lærarane. Både individuell motivasjon og organisatoriske behov blir trekte fram som viktige, og leiing blir knytt til menneska i organisasjonen (Pinnow 2011). Vi kan kjenne att Pinnow (2011) sin argumentasjon for at vaksne først og fremst lærer gjennom handling rundt ei oppgåve som skal løysast. Slik sett er den systemiske leiingspraksisen interessant å forfølge gjennom ideane

om teambygging rundt elevane, som også har som målsetjing at lærarane skal lære. Når teambygging rundt elevane blir omtalt som eit godt leiargrep, og at leiarane argumenterer for at det er verd å bruke tid på å setje saman gode team, kan dette forståast i eit heilskapleg perspektiv der leiing handlar om å ta strategisk val som får synenergiar i organisasjonen på ulike nivå.

Medan vi i dei to andre leiingspraksisane finn flest døme på praksis der kunnskapsdeling er relatert til fag eller avdelingar, inkluderer systemisk leiing i større grad kunnskapsdeling i teama på tvers av fag og avdelingar med mål om å fremje elevane si læring. Denne leiingspraksisen reflekterer Frodeman (2011) sine tankar om å fremje berekraftig kunnskap og kunnskapsforvaltning gjennom å bygge bruar mellom fag. Tverrfaglegheit er også eit ord Frodeman (2011, s.108) brukar når han omtalar berekraftig kunnskap. Den same tendensen ser vi når leiarane omtalar eiga leiargruppe. I denne praksisen blir den hierarkiske strukturen mindre tydeleg. Han manglar ikkje, men leiargruppa ser seg sjølv som team, og reflekterer over korleis dei saman kan utvikle seg for å utøve kollektiv leiing som byggjer på felles verdiar. Dette er eit organisasjonsperspektiv som framhevar den kollektive dimensjonen ved leiarrolla, ikkje berre det funksjonelle ansvaret.

For Pinnow (2011) framstår berekraftig leiing som ei kopling mellom leiarane si tenking, handling og læring. I lys av dette blir den langsiktige, strategiske tenkinga leiarane har om eigen organisasjon, ein del av formelen som peikar mot berekraft. Berekraft blir skapt når skuleleiinga forpliktar seg over tid gjennom ein praksis som inkluderer både drift og organisatoriske grep i ei heilskapleg eller økologisk tilnærming (Bateson, 1972, i Roald, 2012).

Vegen mot ein berekraftig leiingspraksis

Som vi sa i innleiinga, ser vi at fleire leiingspraksisar lever side om side. «Leiing som drift» er likevel den praksisen som dominerer i materialet, noko som er lite heldig med tanke på berekraftig kunnskapsforvaltning. Likevel ser vi tydelege element av ein meir utvikla leiingspraksisen i «leiing gjennom plan og system», der leiarane går vidare i si tenking og sin praksis. Så ser vi også fragment av leiingspraksisen «systemisk leiing». Denne tek opp i seg både «drift» og «system», men omfattar fleire element og er meir dynamisk enn dei to andre. I lys av Pinnow (2011) framstår systemisk leiing som vegen til berekraftig kunnskapsforvaltning. Eit sentralt spørsmål blir då korleis skuleleiarar kan utvikle berekraftig leiingspraksis ved å utvikle praksisen i retning mot leiing gjennom plan og system, og systemisk leiing.

Roald (2012) drøftar korleis læringskapasitet ved skular kan utviklast frå usystematisk til systematisk og systemisk (Roald, 2012, s. 211), og brukar eit omgreps-

apparat som kan vere relevant for våre funn. Vi tykkjer likevel ikkje usystematisk er treffande. I staden brukar vi omgrepet leiing som drift. Uansett er det relevant for oss når Roald finn at enkelte tiltak blir gjennomførte i skular utan å inngå i ein heilskapleg plan. Eit sentralt poeng hos han er at systematisk arbeid føreset planlegging og klargjering av framdriftsplanar, ansvarspersonar og kva samhandlingsprosessar som skal gi kunnskapsutvikling. Her understrekar Roald at det som ofte manglar, er at det blir klargjort kva samhandlingsprosessar som skal gi kunnskapsutvikling. Dette kjem også fram i materialet vårt.

Systemisk arbeid er i sterkare grad enn det systematiske prega av ei økologisk tilnærming. Systemisk leiingspraksis reflekterer ei meir strategisk og langsiktig tenking der ein er oppteken av å etablere dialog og samhandling på tvers av fag og hierarkiske nivå for å fremje kunnskapsutvikling. Dette er avgjerande for å skape eit pedagogisk og administrativt handlingsrom for å utvikle kvalitet på undervisnings- og læringsarbeid i ei medviten retning (Roald, 2012, s.110).

Leiarane i studien vår seier at dei må få kvardagen til å gå i hop, og at drift stel tida deira. Tengblad (2012) og Mintzberg (2009) peikar på behovet for å forstå korleis leiarar i røyndomen handterer arbeidspress, motstridande og komplekse krav. Det kan vere fleire grunnar til at drift dominerer, til dømes ulik erfaring og kunnskap i leiargruppa. Storleik på skular og tilgjengelege ressursar for leiarane og leiargruppene kan vere andre. Relasjonen til den fylkeskommunale eigaren, og føringar frå dette nivået, kan bety noko. Vi har ikkje data om dette, men ser at dette er noko som kan vere viktig å få meir kunnskap om.

AVSLUTNING

Vi har nytta eit praksisperspektiv i leitinga etter berekraftig leiing. Konkret spør vi om kva som kjenneteiknar leiingspraksis i yrkesutdanningane når målsetjinga er arbeidsplassbasert kompetanseutvikling for berekraftig kunnskapsforvaltning. Vi finn tre parallelle leiingspraksisar i form av kategoriane: leiing som drift, leiing gjennom plan og system, og systemisk leiing, der leiing som drift dominerer, noko som ikkje er positivt. Målet må vere å etterstreve ein leiarpraksis som i større grad vektlegg leiing gjennom plan og system og systemisk leiing. Studien vår inkluderer ikkje data som kan seie noko om relasjonen mellom gjeldande utdanningspoltikk eller skuleeigar si rolle og leiingspraksis i skulane. Ut frå eit systemisk perspektiv er det grunn til å tru at dette er eit interessant tema. Dette peikar mot behovet for vidare forskning der ein set søkjelys mot kva leiingspraksis som blir støtta og etterspurd av fylkeskommunalt og nasjonalt nivå.

MERKNAD

Forfatarane har ingen interessekonfliktar

LITTERATUR

- Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. University of Chicago Press.
- Brinkmann, S. & Tanggard, L. (2020). *Kvalitative metoder: en grundbog* (3. utg). Hans Reitzels Forlag.
- Bøe, M. (2016). *Personalledelse som hybride praksiser: Et kvalitativt og tolkende skyggestudie av pedagogiske ledere i barnehagen*. Doktoravhandlingar ved NTNU, 2016:143. NTNU
- Denzin, N. K. (1989). *Interpretive biography*. Vol. 17. SAGE.
- FN-sambandet (20.12.21). Om-FN/FNs bærekraftsmål/God utdanning. Henta frå <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal/god-utdanning>
- Frodeman, R. (2011). *Interdisciplinary research and academic sustainability: Managing knowledge in an age of accountability*. *Environmental Conservation*, 38(2), 105–112. Henta 11.juni 2021 frå <http://www.jstor.org/stable/44519541>
- Gadamer, H-G (2012). *Sannhet og metode. Grunntrekk i filosofisk hermeneutikk*. Pax Forlag.
- Helstad, K. & Møller, J. (2013). Leadership as relational work: risks and opportunities. *International Journal and Leadership in Education*, 1–18 <https://doi.org/10.1080/136031242012.761353>
- Kamberelis, G. & Dimitriades, G. (2011). Focus Groups Contingent Articulations of Pedagogy, Politics and Inquiry. I Denzin, N.K. & Lincole, Y.S. (red.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*, Vol.4, Sage, Los Angeles, 545–561.
- Kvale, S. & Brinkman, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*. Gyldendal Akademisk.
- Kunnskapsdepartementet (2015): *Yrkesfaglærerløftet – for fremtidens fagarbeidere*. Kunnskapsdepartementet.
- Mintzberg, H. (1973). *The nature of managerial work*. Harper and Row.
- Mintzberg, H. (2009). *Managing*. Berrett Koehler Publishers.
- Morud, E. B. & Rokkones, K. L. (2020). Deling av kunnskap og kompetanse er ingen selvfølge for deltakere i Yrkesfaglærerløftet. *Skandinavisk tidsskrift for yrker og profesjoner i utvikling*, 5(1), 129–144. <https://doi.org/10.7577/sjvd.3776>
- NESH. (2006). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Forskningsetiske komiteer.
- Pinnow D.F. (2011): *Leadership – What Really Matters. Management for Professionals*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-20247-6_4
- Postholm, M.B., Dahl, T., Dehlin, E., Engvik, G., Irgens E.J., Normann, A., Strømme, A. (red.) (2017) *Ungdomstrinn i utvikling, Skoleutvikling lesing, skriving og regning*. Universitetsforlaget.
- Repstad, P. (2002). De nære ting. Om det å utdanne, bygge og forske på profesjoner. I B. Nylehn & A.M. Støkken (red.). *De profesjonelle*, (s. 199–214). Universitetsforlaget.
- Roald, K. (2012). *Kvalitetsvurdering som organisasjonslæring – Når skole og skoleeigar utviklar kunnskap*. Fagbokforlaget.
- Robinson, V. (2014). *Elevsentrert skoleledelse*. Cappelen Damm Akademisk.
- Sekkingstad, D. & Syse, I. (2019). «Spør oss, vi vil bidra» – lærarar som lokomotiv for å fremje skuleutvikling – ein mogleg modell. I Ø. Helgesen, R. Glavee-Geo, G. Mustafa, E. Nettet & P. Rice (Red.). *Modeller: Fjordantologien 2019* (s. 437–455). Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215034393-2019-21>

- Tengblad, S. (2012). Conclusions and the way forward: Towards a practice theory of management. I Tengblad, S. (2012) (red.). *The Work of Managers: Towards a Practice Theory of Management*. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199639724.003.0018>
- Thagaard, T. (2018). *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitative metoder*. 5.utg. Fagbokforlaget.
- Tjora, A. H. (2021). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (4. utg.). Gyldendal Akademisk.
- Udanningsdirektoratet. (13.10. 2016). *Kunngjøring av oppdrag – kombinerte etter- og videreutdanningstilbud for yrkesfaglærere (piloter)*. Avdeling for fag- og yrkesopplæring.
- Wadel, C. (2014). *Feltarbeid i egen kultur* (revidert utgave). Cappelen Damm Akademisk.
- York-Barr, J. & Duke, K. (2004). What do we know about teacher leadership? Findings from two decades of scholarship. *Review of Educational Research* 74(3), s. 255–316.

15. Mye styr, lite styring? Implementering av FNs bærekraftsmål i samfunns- og arealplanlegging

Mathias B. Reinar, Kyrre Groven og Aase Kristine Lundberg

Sammendrag Regjeringen har vedtatt at FNs bærekraftsmål skal legges til grunn for lokal og regional planlegging. Planleggerne får dermed en sentral rolle i å oversette bærekraftsmålene til en lokal kontekst. På bakgrunn av intervjuer med planleggere i Nordland og Vestland, og analyser av statlige styringsdokumenter, utforsker artikkelen hvilke styringslogikker som kjennetegner implementeringen av bærekraftsmålene.

Abstract The Norwegian Government has adopted the UN's sustainability development goals (SDGs) as a basis for local and regional planning. Planners are therefore given a key role in translating the SDGs into a local context. Based on interviews with planners in Nordland and Vestland counties, and an analysis of policy documents, the article explores which governance logics are driving local implementation.

Nøkkelord FNs bærekraftsmål | bærekraftig utvikling | planlegging | kommuner | styringslogikker

INNLEDNING

I 2015 vedtok FNs generalforsamling Agenda 2030 som en felles global handlingsplan for å ta tak i vår tids største utfordringer. Agendaen inneholder 17 bærekraftsmål og 169 delmål som gir retning for en mer bærekraftig utvikling på både kort og lang sikt (FN, 2015). Rollen til lokale myndigheter i å realisere bærekraftsmålene vektlegges i Agenda 2030. At 2030-agendaen må håndteres lokalt støttes blant annet av anslag som viser at to tredeler av delmålene forutsetter handling fra lokale aktø-

rer (Kanuri et al., 2016). Litteratur om implementering peker på at målene må gjøres lokalt relevante gjennom lokale oversettelser og «lokalisering» (United Cities and Local Governments, 2015; The Global Taskforce, 2016). Lokalisering innebærer å relatere mål og delmål til den spesifikke konteksten og utfordringene man opplever lokalt. Her gis målformuleringene et konkret innhold, de relateres til opplevde utfordringer og de knyttes til virkemidler man har til rådighet for å påvirke samfunnsutviklingen i en mer bærekraftig og rettferdig retning. Det er ingen oppskrift på hvordan dette skal gjøres, og internasjonalt er det stor variasjon i hvordan lokale myndigheter jobber med bærekraftsmålene (Bilsky et al., 2021). Variasjonen handler ikke minst om at bærekraftig utvikling er et begrep som gir stort rom for tolkninger, ideer og løsninger. Denne tolkningsfriheten innebærer samtidig at bærekraftig utvikling er utfordrende å implementere lokalt (Hofstad, 2018).

Det har blitt pekt på at rollen til lokale myndigheter i å løse globale problemer henger sammen med større trender som en fragmentering av nasjonalstaten og økt selvtillit blant lokale beslutningstakere til å ta en global rolle, gjerne i ulike nettverk og sammenslutninger som «hopper over» det nasjonale styringsnivået (Aust & Du Plessis, 2018; Parker, 2003; Peters & Pierre, 2001). Nettopp samarbeid og partnerskap står sentralt i Agenda 2030, noe som blant annet tydeliggjøres i mål nummer 17: «Samarbeid for å nå målene». I agendaen gis det også mye plass til privat sektor for å implementere målene, noe som har fått enkelte til å spørre hvor stor rolle nasjonalstaten kan ha innenfor dette rammeverket (Cooper & French, 2018). Samtidig har flere påpekt nødvendigheten av statlig styring og eierskap for å realisere målene. Blant annet har en ekspertgruppe nedsatt av FNs generalsekretær påpekt at «[g]overnments will need to prioritize policy coherence, overcome sectoral silos and align existing rules and regulations towards achieving the goals that are inter-linked across sectors» (Messerli et al., 2019, s. 29). Delmål 17.14 i Agenda 2030 peker også på behovet for «en mer samstemt og helhetlig politikk for bærekraftig utvikling».

I Norge har samfunns- og arealplanlegging blitt identifisert som et viktig virkemiddel for å realisere Agenda 2030, blant annet gjennom forventningsdokumentet *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019–2023* (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2019). Ifølge plan- og bygningsloven skal planlegging fremme helhet blant annet gjennom «[...] samordning og samarbeid om oppgaveløsning mellom sektormyndigheter og mellom statlige, regionale og kommunale organer» (Plan- og bygningsloven, 2008, § 3-1). De nasjonale forventningene er et eksempel på at bærekraftsmålene har blitt tatt inn i den hierarkiske styringen av planleggingen. Som på andre samfunnsområder kjennetegnes imidlertid også offentlig planlegging av statlig tilbaketreking (Falleth et al., 2011).

Innenfor bærekraftsarbeidet har kommunene derfor mange frihetsgrader i hvordan implementeringen skal foregå, noe som tyder på at implementeringen av bærekraftsmålene er kjennetegnet av ulike styringslogikker.

På bakgrunn av dette er hensikten med artikkelen å utforske hvilke styringslogikker som ligger til grunn for den norske implementeringen av bærekraftsmålene i planlegging etter plan- og bygningsloven. Problemstillingene som driver artikkelen, er derfor: Hvordan kommer samarbeid og spenninger til uttrykk mellom styringsnivåene i arbeidet med bærekraftsmålene? Hvilke styringssignaler etterlyser lokale og regionale planleggere i arbeidet med å oversette bærekraftsmålene i planlegging, og hvordan samsvarer disse etterlysningene med de nasjonale styringssignalene?

Vi begynner med en redegjørelse av styringslogikker før vi beskriver hvordan vi har samlet inn det empiriske materialet og gjennomført analysen. Deretter følger en resultatseksjon delt i tre deler: først en del om forventningene bærekraftsmålene har blitt møtt med nasjonalt og lokalt, så en del om hvordan lokale og regionale planleggere opplever den overordnede styringen på dette feltet, og en siste del som redegjør for de statlige styringssignalene. Vi avslutter med en diskusjon av funnene i lys av styringslogikkperspektivet.

STYRINGSLOGIKKER I OFFENTLIG PLANLEGGING

Offentlig styring skjer ikke bare ved påbud og kontroll, men også i samvirke med private aktører og det sivile samfunnet gjennom ulike former for nettverk, partnerskap og økonomiske mekanismer. Innenfor statsvitenskap og samfunnsgeografi, fagdisiplinen denne artikkelen tar utgangspunkt i, skjedde det på 1990-tallet en dreining fra studier av «government» til studier av «governance» (Kooiman, 2003). Governance har blitt beskrevet som «the totality of interactions, in which government, other public bodies, private sector and civil society participate, aiming at solving societal problems or creating societal opportunities» (Meuleman, 2008). Governance-litteraturen skiller ofte mellom idealtypene hierarkisk governance, nettverks-governance og markeds-governance (for eksempel Davies, 2005). I vår analyse vil vi se nærmere på forholdet mellom de to første uten å gå nærmere inn på markeds-governance (som kort fortalt er styring inspirert av næringslivslogikk, med deregulering og målstyring som viktige kjennetegn).

Med *hierarkisk governance* menes tradisjonell lovstyring uten involvering av andre aktørgrupper. I en ideell verden samsvarer dette med Max Webers visjon fra 1921 om det rasjonelle, regelstyrte og ukorruperte byråkratiet. Ensidig hierarkisk styring preges av svakheter som overbyråkratisering og ekskluderende mekanismer som enveiskommunikasjon og svak involvering av sivilsamfunn og privat sek-

tor, som igjen kan føre til manglende aksept for vedtatt policy hos berørte grupper (Meuleman, 2008). Hierarkisk styring i ren form, som den statlige kommando-planleggingen under gjenreisningen etter annen verdenskrig, ble forlatt alt rundt 1960 (Aarsæther et al., 2018) og eksisterer i praksis parallelt med andre styringsformer. *Nettverks-governance* oppsto som styringsstrategi på 1990-tallet, delvis som en reaksjon på markedstenkningen som fulgte med new public management (Steurer, 2007). Positive kjennetegn ved nettverksorganisering er dialog, pluralisme, partnerskap og det at interessene til ulike aktørgrupper blir forsøkt ivarettatt. Typiske mangler gjelder uklare ansvarlinjer, ineffektive dialogprosesser og muligheter for manipulering (Meuleman, 2008). Det har også blitt reist kritikk om at nettverks-governance kan bidra til at politikkutøving skjer innenfor lukkede eliter som søker status quo, og derfor kan gjøre det vanskeligere å bryte med ikke-bærekraftige strukturer (Khan, 2013).

Governance-begrepet har gitt opphav til egne litteraturfelt som er relevante i vår sammenheng. Miljøgovernance (environmental governance) ble mye debattert på 2000-tallet (Jordan et al., 2003; Lemos & Agrawal, 2006). Som en videreføring av miljøgovernance har mange studert klimapolitikk i lys av governance-begrepet, på både internasjonalt og nasjonalt nivå, men også innenfor det vi kan kalle lokal klima-governance (Hovik et al., 2015; Lund et al., 2012; Sippel & Jenssen, 2009). Felles for mange av disse arbeidene er likevel at de har et flernivåperspektiv og studerer policy for utslippsreduksjon og klimatilpasning som «multi-level governance» (Hanssen et al., 2013; Juhola, 2010). Governance har også funnet veien til litteraturen om implementering av bærekraftsmålene (Glass & Newig, 2019; Monkelbaan, 2019; Meuleman & Niestoy, 2015) og det er særlig behovet for koordinering på tvers av nivåer, sektorer, aktører og interesser for å muliggjøre en helhetlig tilnærming til Agenda 2030 som vektlegges.

I mye av litteraturen vi har vist til her, er det fokusert på hvordan nettverks-governance kan brukes til å styrke implementering av miljøpolitikk. I den grad forholdet mellom nettverk og hierarki har blitt sett i sammenheng, har oppmerksomheten i stor grad vært rettet mot betingelsene for at nettverk, gjennom dialog og partnerskap, skal kunne bøte på manglene ved hierarki (Groven, 2017). Forholdet mellom de to styringsformene har ofte blitt omtalt gjennom et noe negativt ladet bilde av «nettverk i skyggen av hierarki», forstått som at nettverksstyring ikke klarer å utfolde seg på grunn av sektorstyring etter hierarkiske koordineringsmekanismer (e.g. Hanssen, 2014). Det finnes også eksempler på at hierarkisk styring har blitt trukket fram som en forutsetning for at man skal lykkes med å nå miljømål gjennom nettverksstyring, altså at effektiv nettverks-governance fordrer et statlig ris bak speilet, noe som gir et mer forsonende bilde av hierarkiskyggen (Börzel,

2008; Héritier & Lehmkuhl, 2008; Hey, 2008). Groven (2017) har vist hvordan policyendring for å håndtere sårbarhet for overvannsskader, og innføring av nye prinsipper for lokal overvannshåndtering i Norge, nettopp har hatt størst gjennomslag der nettverks-governance initiert av ikke-offentlige aktører har blitt supplert med offentlig regulering. I tabell 15.1 har vi listet opp noen sentrale karakteristikk ved de to styringslogikkene.

Tabell 15.1 Karakteristikk ved styringslogikkene hierarkisk governance og nettverks-governance

Governance-dimensjon	Hierarkisk governance	Nettverks-governance
Teoretisk bakgrunn	Positivism	Sosialkonstruktivism
Motiv	Risikominimering	Ivaretagelse av identitet
Syn på aktører	Subjekt	Partner
Kontroll gjennom	Autoritet	Tillit
Relasjon	Avhengig	Gjensidig avhengig
Problemtype	Kriser	Komplekse problemer
Instrument	Lov	Konsensus

Tabellen er utarbeidet av forfatterne, etter Meuleman, 2008, s. 45–50, 2014, s. 888–891, vår oversettelse.

METODE

Denne artikkelen presenterer funn fra samarbeidsprosjektet Field of Goals (Fra mål til mening til handling – samproduksjon og implementering av FNs bærekraftsmål i regionalt og lokalt planarbeid) som har mål om å utvikle et rammeverk for implementering av FNs bærekraftsmål i lokal og regional planlegging. I prosjektet, som er finansiert av Norges forskningsråd, samarbeider forskere og planleggere i de to regionene Nordland og Vestland om å utvikle metoder for å bruke bærekraftsmålene aktivt i planlegging. Med utgangspunkt i ønsket om å belyse hvordan ulike styringslogikker kommer til uttrykk i arbeidet med bærekraftsmålene både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå, har vi kombinert to kvalitative metoder: kvalitative intervjuer med planleggere på lokalt og regionalt nivå samt analyser av sentrale styringsdokumenter fra nasjonalt nivå som handler om planlegging og lokalt arbeid med bærekraftsmålene.

Intervjumaterialet består av 9 semistrukturerte intervjuer med til sammen 22 planleggere fra de 7 kommunene og 2 fylkeskommunene som deltar i samarbeidsprosjektet (se tabell 15.2). Dette innebærer at informantene er ansatt i kommuner

og fylkeskommuner som har forpliktet seg til å delta i et samarbeidsprosjekt om implementeringen av bærekraftsmålene. Det varierte imidlertid hvor langt de hadde kommet i disse prosessene. Mens en av kommunene i utvalget var blant de første i landet til å innarbeide bærekraftsmålene i kommuneplanens samfunnsdel, befant andre kommuner seg helt i starten av dette arbeidet. Felles for informantene var likevel at de hadde et aktivt forhold til bærekraftsarbeidet.

Med unntak av ett intervju gjennomførte vi gruppeintervju hvor to eller flere planleggere deltok. Utvalget var sammensatt slik at erfaringer fra både areal- og samfunnsplanlegging var inkludert, det samme var ulik alder, fagbakgrunn og kjønn. I enkelte av intervjuene deltok også enhetsledere. Fordi vi intervjuet flere planleggere fra de ulike kommunene og fylkeskommunene, har vi fått et godt bilde av status for arbeidet med bærekraftsmålene og utfordringsbildet. Det har vært en styrke at planleggerne har kunnet diskutere seg imellom i intervjuet og gitt uttrykk for ulike synspunkter for arbeidet med bærekraftsmålene. En utfordring ved gruppeintervjuene er imidlertid at maktrelasjoner i arbeidsmiljøet – for eksempel mellom unge og eldre planleggere eller mellom planleggere og enhetsledere – kan ha påvirket intervjusituasjonen. Dette prøvde vi å ta høyde for ved å inkludere alle i samtalen og stille oppfølgings spørsmål.

Intervjuene ble hovedsakelig gjennomført fra desember 2020 til mai 2021. Ett av de ni intervjuene ble gjennomført fysisk, resten digitalt på grunn av koronapandemien. Det ble gjort elektroniske opptak av intervjuene som så ble transkribert og analysert. Intervjuene ble analysert for å identifisere felles temaer på tvers av informantene, knyttet opp mot artikkelens analytiske perspektiver.

Tabell 15.2 Oversikt over informantene

Kommune/fylkeskommune	Befolkning (2021)	Antall informanter
Bodø kommune	52 560	2
Bømlo kommune	11 953	2
Gloppen kommune	5 885	3
Narvik kommune	21 661	1
Nordland fylkeskommune	–	2
Sortland kommune	10 514	2
Sunnfjord kommune	22 020	3
Vestland fylkeskommune	–	2
Vestvågøy kommune	11 521	5
Antall informanter		22

I tillegg til intervjuer har vi analysert nasjonale styringsdokumenter knyttet til bærekraftsmålene og planlegging i tidsrommet fra Agenda 2030 ble vedtatt i 2015, og fram til juni 2021 da den nasjonale handlingsplanen ble lagt fram. Vi definerer nasjonale styringsdokumenter som dokumenter som legger føringer på kommunenes planlegging, inkludert planveiledning. Dette dreier seg om de nasjonale forventningene til regional og kommunal planlegging fra 2019, den nasjonale handlingsplanen for oppfølging av bærekraftsmålene fra 2021 samt tolv planveiledere regjeringen har utgitt i perioden fra 2019 til sommeren 2021 (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2021b). Disse dokumentene bidrar til å belyse hvordan regjeringen ved Kommunal- og moderniseringsdepartementet har styrt dette området siden 2019. I forbindelse med utarbeidelsen av den nasjonale handlingsplanen inviterte Kommunal- og moderniseringsdepartementet kommuner og fylkeskommuner til å komme med innspill, og vi har også gått gjennom disse for å undersøke hva slags type styringssignaler som eventuelt ble etterspurt. I innspillene ble felles temaer identifisert, og vi har dratt fram og diskutert temaer som gikk igjen på tvers av kommunene og fylkeskommune. I tillegg har vi gått gjennom regjeringens nettside om planlegging (www.planlegging.no) og analysert hva slags styringssignaler som kommer til uttrykk der. I analysen av dokumentene som handler om bærekraftsmålene, har vi brukt søkeord som «planlegging», «kommune(r)» og «fylkeskommune(r)», og i dokumenter som handler om planlegging, har vi søkt etter referanser til bærekraftsmålene og Agenda 2030.

RESULTAT

I denne delen presenterer vi det empiriske materialet. En viktig innramming dreier seg om forventningene bærekraftsmålene er møtt med i Norge, og vi begynner derfor der. Deretter følger en del om hvordan lokale og regionale planleggere opplever den overordnede styringen på dette feltet. Den siste delen dreier seg om hva de statlige styringssignalene på dette området inneholder.

Store forventninger til bærekraftsmålene

«The momentum is there. It is up to us to act», skrev Erna Solberg i en kommentar i *Harvard International Review* i 2015 om overgangen fra tusenårsmålene til bærekraftsmålene (Solberg, 2015, s. 61). Den norske statsministeren ble like etter dette med i pådrivergruppa for bærekraftsmålene. Med andre ord har bærekraftsmålene og Agenda 2030 hatt en sentral plass i toppen av norsk politikk helt fra starten av.

Regjeringen understreket også tidlig at Agenda 2030 innebærer transformativ samfunnsendring (Finansdepartementet & Utenriksdepartementet, 2017, 2018, 2019). At arbeidet med bærekraftsmålene innebærer noe virkelig nytt har vært et gjennomgangstema, og i den nasjonale handlingsplanen fra 2021 understreker regjeringen at bærekraftsmålene «representerer en ny og helhetlig tilnærming til utvikling» (Meld. St. 40 (2020–2021), s. 6).

Også blant planleggerne vi intervjuet, ble det uttrykt store forventninger til hva FNs bærekraftsmål kunne bidra til når det gjaldt bærekraftig samfunnsendring. Tre av de sju kommunene vi har intervjuet, begynte å arbeide med bærekraftsmålene før disse ble vektlagt i de nasjonale forventningene i 2019. En av disse kommunene hadde vært gjennom en kommunesammenslåing, og i denne prosessen hadde den brukt bærekraftsmålene aktivt for å forsøke å skape en ny identitet og som et viktig premiss for det nye plansystemet i kommunen. I de to andre kommunene hadde bærekraftsmålene i mindre grad blitt knyttet til spesifikke planer forut for 2019. Imidlertid deler alle de sju kommunene som deltar i prosjektet, ambisjonen om å jobbe aktivt med bærekraftsmålene i planlegging, selv om de befinner seg på ulike stadier i dette arbeidet.

Materialet vårt avdekker at planleggerne har store *forhåpninger* til at Agenda 2030 skal bety et taktskifte i arbeidet for bærekraftig utvikling, og at mandatet som regionale og lokale myndigheter har fått til å legge bærekraftsmålene til grunn for samfunns- og arealplanleggingen, skal bli et viktig bidrag i så måte. Det er et gjennomgående trekk at planleggerne vi har snakket med, er positive til innføring av bærekraftsmålene, og tror at disse kan bli nyttige i den lokale planleggingen. Forhåpningene – og frustrasjonene – som er knyttet til bærekraftsarbeidet, kommer fram i dette utsagnet fra en av de kommunale planleggerne: «Jeg føler at i administrasjonen så er vi veldig opphengt i det. Vi ønsker å lykkes med planlegging som knyttes opp til bærekraftsmålene. Og vi sliter og synes det er utrolig vanskelig.»

Det oppfattes som særlig viktig at bærekraftig utvikling er nedfelt i formålsparagrafen til plan- og bygningsloven. Dette har gjort at natur- og miljøhensyn har fått større tyngde, ble det sagt i en kommune. Mens plan- og bygningsloven i sin natur er spesifikk, bidrar formålsparagrafen til en større diskusjon enn det de andre lovparagrafene inviterer til.

Informantene så det som viktig at bærekraft ble framhevet i alle sammenhenger, slik at det oppsto en felles forståelse for at målene skulle følges. En forhåpning blant mange var at de ville bidra til at man kom seg «ut av siloene», og at hele organisasjonen begynte å jobbe med den samme visjonen og mot de samme målene. Det ble vist til at kompleksiteten som lå i en bærekraftig samfunnsomstilling, krevde at

man samarbeidet på nye områder, og forhåpentligvis kunne bærekraftsmålene bidra til en slik endring. At bærekraftsmålene også kunne bidra til å «løfte blikket» fra detaljene i planlegging, og bidra til å se at den konkrete planen man jobbet med var «en brikke i helheten», ble også sett på som viktig.

Signaler nedenfra: behov for tydelige signaler og nasjonale prioriteringer

Det er staten som har pålagt kommuner og regioner å legge bærekraftsmålene til grunn for sin planlegging. Når lokal og regional planlegging blir utpekt som avgjørende for å nå bærekraftsmålene, står de kommunale og regionale planleggerne fram som nøkkelaktører. I denne delen redegjør vi for hva slags styringsbehov lokale og regionale planleggere etterspør.

Informantintervjuene tematiserte ikke bruk av nettverksstyring. Det er derfor ikke mulig ut fra denne delen av empirien å vurdere i hvilken grad arbeidet med bærekraftsmålene er uttrykk for denne typen styringslogikk. Det finnes riktignok enkeltutsagn som vitner om at planleggerne ser verdien i å dra vekslers på nettverk når bærekraftsmålene skal innlemmes i planleggingen, for eksempel ved å hekte bærekraftarbeidet på eksisterende engasjement i lokalsamfunnet: «Vi har noen redskaper i frivilligheten, for eksempel kjennskapet til hverandre i lokalsamfunnet som er en kjempestyrke, og som vi kunne ha brukt mye mer i en sann sammenheng. Det er et verktøy jeg tenker på» (informant 15).

Spørsmål vi har stilt planleggerne om deres oppfatning av de statlige styringssignalene på bærekraftområdet, gir likevel kunnskap om hvordan de ser at innslag av hierarkisk styring preger plansystemet og arbeidet med bærekraftsmålene. Informantene legger vekt på at planlegging skal være helhetlig, med et langt perspektiv, og at formålsparagrafen i plan- og bygningsloven er en instruks om å planlegge for bærekraftig utvikling. En planlegger trekker også fram formålsparagrafens formulering om at planlegging skal ta hensyn til barns og unges oppvekstvilkår, og ser på dette som et lovfestet krav om planlegging for sosial bærekraft. De nasjonale forventningene blir satt inn i den samme konteksten som en politisk bestilling til kommunene, med et tydeligere krav om planlegging for bærekraftig utvikling fra 2019. Alt dette kan ses som uttrykk for tradisjonell lovstyring.

Selv om arbeidet med bærekraftsmålene på denne måten er solid forankret i planlovgivningen, er det flere planleggere som peker på en begrensning ved at det ikke er sanksjonsmuligheter overfor kommuner som ikke planlegger i tråd med dette kravet. Spørsmålet «hvor tydelige er de nasjonale føringene på bærekraft?» ble besvart slik av informant 10:

Jeg tenker jo litt at signalene er jo tydelige i det at vi skal gjøre det, men innholdsmessig er det veldig opp til lokalt skjønn å finne innholdet og gjøre det relevant. Og det kan jo være mange gode grunner til at det skal være sånn. Det betyr jo og at vi kanskje sliter med ... og hvor forpliktende og førende er det egentlig når de ikke kommer med pisk. Altså det kommer en del gulrøtter, men ikke noe pisk. (...) Det er ingen sanksjoner overfor en kommune sånn som jeg klarer å se det akkurat nå.

På spørsmål om hvor tydelige de nasjonale føringene er, svarte flere av planleggerne at disse er svært tydelige på overordnet nivå. Mye er likevel overlatt til lokalt skjønn, og det er vanskelig å innfri forventningene fordi det mangler virkemidler. En betraktning gikk ut på at føringene blir mindre tydelige når man beveger seg ned i planhierarkiet. En ting er å skrive inn viljeserklæringer knyttet til de 17 bærekraftsmålene på overordnet nivå i planstrategien eller kommuneplanens samfunnsdel, noe annet er å se hvordan man skal gripe dette an i for eksempel reguleringsplaner. En planlegger ga denne nøkterne beskrivelsen av hvor vanskelig det kan bli å ta i bruk målsettinger om bærekraft i en praksisstyrt plan- og byggesaks- hverdag (informant 18):

Men altså det å dra med de nasjonale forventningene til planlegging inn i et oppstartsmøte om en reguleringsprosess, da faller du gjennom. Og også når det er snakk om en byggesak eller et eget utbyggingsprosjekt, da liksom hva betyr bærekraftsdimensjonene for hvordan vi nå tenker ny hall og skole, for eksempel? Hvordan skal vi tenke stedsutvikling og bærekraftsdimensjonene sammen? Hva betyr det i praksis? For da er vi ikke bare på «kjatinga», vi snakker ikke bare om dette teoretisk.

Planleggeren satte her fingeren på forskjellen mellom bærekraftig utvikling som et overordnet ideal, og det å faktisk knytte det an til noe konkret – som planlegging i stor grad handler om.

Det er et gjennomgående funn at planleggerne opplever at ulike statlige myndigheter gir styringssignaler som går på tvers av hverandre. Et eksempel på dette er havbrukspolitikk, noe som kommer til syne i et regionalt planforum: «Men da sitter et nasjonalt direktorat og forventer at vi skulle legge til rette for mer vekst i havbruk, mens et annet direktorat sa at 'nå må dere se på bærekraft og kanskje redusere veksten i havbruket'» (informant 17). Vegutbygging er et annet eksempel som blir nevnt, der for eksempel Statens vegvesen stiller krav om at kommunen skal sette av tilstrekkelige områder til arealkrevende kvalitetsveier, mens statlige miljøvernmyndigheter har forventninger om at kommunen sikrer natur- og miljøver-

dier – «så staten er et mangehodet troll, på godt og vondt da, det er de jo», som en informant uttrykte det (informant 12).

Bærekraftsmålene har fått stor oppmerksomhet, og det er knyttet forventninger til at de skal utgjøre en forskjell i planlegging for mer bærekraftig samfunnsutvikling. I lys av dette opplever informantene i denne studien at de har fått lite verktøy eller «oppskrifter» til bruk i dette arbeidet. En planlegger uttrykte seg slik (informant 8):

Så det finnes vel ikke noen oppskrift som vi har fått utdelt. Vi har bare fått sytten bærekraftsmål med enda flere delmål under. Men hvordan gå fram, det er sikkert mange måter å gjøre det på. Det er opp til vår egen kreativitet eller evne til å få inn et eller annet systematisk i planarbeidet vårt.

Mens noen la vekt på at det var opp til kommunene selv, og pekte på egen kreativitet, var det andre som i større grad så denne friheten som et problem (informant 13): «Jeg føler vi kan veldig lite om hvilke verktøy vi har tilgjengelige. Vi har på en måte nettsider, og vi kan gå inn å lese på bærekraftsmålene, men jeg opplever at vi har ikke noe konkret verktøy for hvordan vi kan ta det i bruk.»

En annen planlegger pekte på noe som ville være som en «ønskedrøm», nemlig at de nasjonale veilederne hadde vært tydelige på om planlegging etter den og den veilederen var i tråd med bærekraftsmålene. I en annen kommune ble det påpekt at det å sette nye krav til utbyggere, for eksempel i en reguleringsplan, aldri ble positivt mottatt. Særlig for en liten kommune ville det bli vanskelig å være først ute med nye krav til bærekraft: «... sånn at hvis man skal få det til, må jo det komme først og fremst fra staten» (informant 20).

En annen planlegger pekte derimot på at de nasjonale føringene ga kommunene et stort handlingsrom, og at kommunene generelt ikke var flinke nok til å gjøre nytte av dette handlingsrommet, på grunn av enten dårlig kapasitet eller manglende bevissthet. Når kommunen ikke planla selv, for eksempel på området strandsoneforvaltning, ble man fanget av nasjonale standarder og retningslinjer.

Å øke *kompetansen* blir av en planlegger holdt fram som et steg i riktig retning. Mens det finnes kompetanse på deltemaer innenfor bærekraftarbeidet, eksisterer det mindre om hvordan man skal sette sammen helheten. Det kommer fram i materialet at plan- og bygningsloven, og det tilhørende regelverket, tilbyr flere verktøy som er viktige i det kommunale bærekraftarbeidet, og generelt sett blir plan- og bygningsloven sett på som et godt egnet rammeverk for å jobbe med bærekraftsmålene. Innenfor arealplanlegging er konsekvensutredning det mest konkrete verktøyet for å jobbe med bærekraftsmålene, og da særlig innenfor temaene natur og miljø og barn og unge.

Signaler ovenfra: viktigheten av lokalt selvstyre og lokale prioriteringer

Det er gjennom de nasjonale forventningene til regional og kommunal planlegging fra 2019 (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2019) at regjeringen tydeligst har gitt uttrykk for at bærekraftsmålene skal få konsekvenser for planlegging og politikk. Formålet med forventningsdokumentet er nettopp å fremme bærekraftig utvikling. I plan- og bygningsloven presiseres at de nasjonale forventningene skal følges opp i planleggingen, og også legges til grunn for statens delta-king (Plan- og bygningsloven, 2008, § 6-1). Her vil vi se nærmere på hvilke styringslogikker som kommer til uttrykk i dokumentet.

De nasjonale forventningene er i seg selv et eksempel på hierarkisk styring; her blir det gjort rede for hvilke politiske mål som skal legges til grunn for planleggingen, og for hvert kapittel blir instruksene oppsummert i form av konsentrerte forventningspunkter. Også vektleggingen av bærekraftig utvikling er uttrykt i kommandoform, som i det første av de 57 forventningspunktene: «Fylkeskommunene og kommunene legger FNs bærekraftsmål til grunn for samfunns- og arealplanleggingen» (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2019, side 11). Dette skal forstås som en marsjordre. Ut over det at dokumentet på denne måten hviler på en hierarkisk styringslogikk, er det få eksempler på bruk av kommandoord av typen «må» og «skal». En stor del av forventningspunktene følger i stedet malen «fylkeskommunene og kommunene legger til rette for ...» eller «legger vekt på ...» som gir rom for skjønn og tolkning. Selv om samordning gjennom nettverk har blitt en utbredt styringsform, er dette lite synlig i plan- og bygningsloven og annet regelverk (Aarsæther et al., 2018). I de nasjonale forventningene blir imidlertid nettverk framhevet som viktig, eksempelvis ved å vise til samarbeid mellom privat næringsliv, innbyggere, kunnskapsmiljø og ulike organisasjoner.

I juni 2021 ble den nasjonale handlingsplanen *Mål med mening – Norges handlingsplan for å nå bærekraftsmålene innen 2030* (Meld. St. 40 (2020–2021)) lagt fram av regjeringen etter en to år lang prosess. Handlingsplanen har et tredelt mål om å sette de globale målene inn i en norsk kontekst ved å oversette dem til norske forhold, gi retning for bærekraftsarbeidet fram mot 2030 samt angi mulige nasjonale målepunkter for å vurdere måloppnåelse. I tråd med de nasjonale forventningene framheves kommuner og fylkeskommuner som nøkkelaktører, og det understrekes at «alle deler av samfunnet må bidra» (Meld. St. 40 (2020–2021), s. 8).

For hvert av de 17 bærekraftsmålene gis det en kort oversikt over globale utviklingstrekk og norske perspektiver på de tilhørende delmålene, før det foreslås nasjonale målepunkt som et supplement til de globale indikatorene. Vår gjennomgang av handlingsplanen viser at det først og fremst er i mål 11 om bærekraftige

byer og lokalsamfunn at lokal og regional planlegging omtales (selv om behovet for både areal- og samfunnsplanlegging omtales for temaer som folkehelse, vannforvaltning og energi), og videre i mål 17 om samarbeid for å nå målene. Det framgår innledningsvis at «[m]eldingen skal ikke erstatte eksisterende meldinger og strategier eller politikk som skal utvikles på de enkelte departementers områder fremover» (Meld. St. 40 (2020–2021), s. 9), og regjeringen foreslår få forpliktende tiltak på disse målområdene som gjelder kommunene.

Mål 11 oppsummerer eksisterende politikk på planfeltet og framhever behovet for kompetanse og kapasitet i kommunene, digitalisering av planlegging samt behovet for en kunnskapsbasert planlegging (folkehelseprofiler og arealregnskap). I så måte er det få tegn på at bærekraftsmålene innebærer noe nytt overfor kommunene på dette området. Mens det er lite tegn på hierarkisk styring, viser mål 17 at regjeringen har ambisjoner knyttet til nettverksstyring. Det foreslås et samarbeid mellom regjeringen og KS (Kommunesektorens organisasjon) «om å utvikle en felles forståelse av hva bærekraftsmålene innebærer for fylkeskommuner og kommuner, og hvordan målene kan operasjonaliseres på en måte som speiler utfordringene nasjonalt, regionalt og lokalt» (Meld. St. 40 (2020–2021), s. 189).

Gjennomgangen av innspill til handlingsplanen viser at særlig tre forhold dras fram som viktige. For det første må handlingsplanen bidra til å *tilpasse bærekraftsmålene til norske forhold*. Blant annet gjelder dette en klargjøring av hvilke delmål som er relevante å jobbe med på lokalt hold. Flere peker på et ønske om tydelige signaler for norske prioriteringer og ambisjoner. Ifølge Kristiansand kommune må regjeringen «være tydelig på hva som forventes av kommunene og fylkeskommunene, og samtidig bli tydeligere i egen etterlevelse av de prinsippene, føringene og retningslinjene den legger for underliggende nivåer» (Kristiansand kommune, 2020). For det andre er det et behov for noen *felles verktøy* for å hjelpe kommunene med arbeidet. Dette gjelder både veiledninger og tilgang på gode eksempler, men i særlig grad indikatorer og statistikk tilpasset lokale forhold. For det tredje blir det uttrykt et behov for at handlingsplanen har en *helhetlig inngang* til bærekraftsarbeidet, blant annet ved å «skape bedre samarbeid på tvers av styringsnivåer» (Stavanger kommune, 2020). Flere av innspillene er samtidig tydelige på at det lokale handlingsrommet til å gjøre tilpasninger må bevares. I flere innspill bemerkes det at planen i liten grad er forpliktende for regjeringens politikk, og at den derfor må følges opp dersom det er behov for strukturelle endringer. KS ga også innspill til planen, der betydningen av å jobbe sammen i ulike kommunenettverk ble tillagt særlig vekt.

Planveiledere har en sentral plass i statens verktøykasse. Som en informant uttrykte det: «Vi funker gjennom veiledere og retningslinjer fra departementet»

(informant 2). Vi har derfor undersøkt videre på hvilken måte bærekraftsmålene har blitt tatt inn i statlige planveiledere. I perioden 2019–2021 utga Kommunal- og moderniseringsdepartementet tolv veiledere rettet mot kommunal og regional planlegging (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2021b). Bærekraftsmålene er nevnt i tre av disse. Den veilederen der det tydeligst er gjort en kobling til bærekraftsmålene, dreier seg om universell utforming (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2021c). Departementet belyser her hvilke deler av bærekraftsmålene, inkludert delmål, som planlegging for universell utforming bidrar til å nå. I veilederen om barn og unge i plan og byggesak (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2021d) nevnes det kort at ivaretagelse av barn og unges interesser i samfunns- og arealplanleggingen bidrar til å nå intensjonene i Agenda 2030. I veilederen om kommuneplanens arealdel (Kommunal- og moderniseringsdepartementet 2021a) gjentas også budskapet fra de nasjonale forventningene.

Til sist har vi undersøkt hvordan departementet kommuniserer forventninger og styringssignaler på sin nettside om planlegging (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2021b). Her beskrives hvorfor bærekraftsmålene er et viktig tema for planleggingen, med generelle anbefalinger om at målene bør innarbeides i samfunns- og arealplanleggingen. Videre peker departementet på at alle de 17 målene og 169 delmålene henger sammen og må ses i sammenheng, til tross for at det kan «være fristende å velge ut noen få enkeltmål for å spisse innsatsen» (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2021b). Det påpekes også at bærekraftsmålene bør innarbeides som del av det ordinære planarbeidet, og at kommunen bør stille «krav om bærekraftige løsninger også når det kommer til private reguleringsforslag» (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2021b). Statens vektlegging av kommunens ansvar danner her en tydelig kontrast til sitatet over fra en av planleggerne om at det for en liten kommune er vanskelig å være først ute med å stille nye krav til bærekraft i private reguleringsplaner. Når det gjelder statlig involvering, peker departementet på at statsforvalteren i regionale og kommunale planprosesser bør «bidra i drøftingene av hvordan bærekraftsmålene skal følges opp på sine ansvarsområder, og til at planene fremmer helhet» (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2021b). Statsforvalterne har på sin side fått beskjed i tildelingsbrev om å rapportere om hvordan de følger opp bærekraftsmålene i tråd med regjeringens politikk.

AVSLUTTENDE DISKUSJON

Internasjonalt gjøres lokale myndigheter til nøkkelaktører for å implementere bærekraftsmålene, for på den måten å bidra til en mer bærekraftig og rettferdig samfunnsomstilling (Fenton & Gustafsson, 2017; Monkelbaan, 2019; UNDP, UCLG & UNHABITAT, 2017, 2021). Dette begrunnes gjerne med nærhet til befolkningen og kjennskap til muligheter og utfordringer, og dermed evnen til å mobilisere bredt til handling. Funnene våre viser at dette også gjelder i Norge, der kommuner og fylkeskommuner har blitt utpekt som sentrale for å implementere den globale agendaen. En vesentlig forskjell mellom det internasjonale og det nasjonale nivået er imidlertid at mens FN ikke eier mekanismer for å håndheve Agenda 2030, har en stat som Norge mange muligheter til å styre på mer direkte måter. Gjennom nasjonale forventninger til planlegging har staten tydeliggjort at bærekraftsmålene skal bli en del av den kommunale og regionale planleggingen. Dette tydelige styringssignalet er mottatt på nivåene under, og implementering av bærekraftsmålene har med dette blitt en sentral oppgave for lokale og regionale myndigheter.

Våre funn gir imidlertid grunnlag for å modifisere inntrykket av at implementering av bærekraftsmålene følger en hierarkisk styringslogikk. Når man ser forbi formålsparagrafen i plan- og bygningsloven og de nasjonale forventningene, er det lite styring å spore. I stedet for å legge særlige føringer på dette området, har staten i stor grad basert seg på at kommuner og fylkeskommuner, i samarbeid med andre aktører, vil finne gode løsninger for hvordan bærekraftsmålene kan realiseres. Den nasjonale handlingsplanen er et godt eksempel på at staten i liten grad ønsker å ta styring over kommunene på dette området, noe som henger sammen med vektleggingen av det kommunale selvstyret og kommuners autonomi til å planlegge for sin egen utvikling. Innenfor denne styringslogikken framstår nettverk og partnerskap som egnede virkemidler for ønsket samfunnsendring. Ut fra denne tilnærmingen utøves kontroll gjennom tillit heller enn autoritet, og politikkendring drives gjennom i form av konsensus mellom likeverdige partnere heller enn gjennom lov og reguleringer (jamfør tabell 15.1 i teoriseksjonen). Denne styringslogikken viser seg blant annet i materialet vårt gjennom tiltakene i den nasjonale handlingsplanen som dreier seg om at staten i samarbeid med KS vil «utvikle en forståelse av hva bærekraftsmålene innebærer for fylkeskommuner og kommuner» (Meld. St. 40 (2020–2021), s. 182). Denne tilnærmingen til implementering kan forstås på bakgrunn av at bærekraftig utvikling gjerne oppfattes som et «wicked problem», en type problem der ingen autorativ kilde kan sies å sitte med løsningen (Hofstad, 2013, s. 19). Dette vanskeliggjør også det å stille opp konkrete krav og minstestandarder til hva implementering av bærekraftsmålene faktisk innebærer. Og fordi

nasjonale styringssignaler på området ikke inneholder konkrete krav som kan knyttes til en minstestandard for bærekraftig praksis, gir det heller ikke mening å lete etter sanksjoner for mangelfull etterlevelse.

Så mens kravet til planlegging for bærekraftig utvikling i de nasjonale forventningene har form som en ordre, opplever likevel planleggerne vi intervjuet, styringssignalet som uklart. Her framkommer det spenninger knyttet til styringssignaler. De færreste planleggere vil vel hevde at de får for få eller for svake styringssignaler knyttet til de tradisjonelle planleggingsoppgavene, ettersom de er omgitt av en stor mengde regelverk, forventninger og veiledere som utfyller plan- og bygningsloven. Men når det kommer til råd om hvordan bærekraftsmålene skal implementeres i planpraksis, stiller det seg annerledes. Planleggerne uttrykker et ønske om at staten skal være tydeligere om ambisjonsnivået for Norges arbeid, utfordringsbildet og hva slags prioriteringer som må gjøres. Dette støttes også av andre kartlegginger av kommunenes arbeid med bærekraftsmålene (Lundberg et al., 2020; KS, 2021). Flere av informantene gir uttrykk for frustrasjon over at de ikke får tydeligere signaler og bedre verktøy på dette feltet, all den tid de har blitt pålagt å legge bærekraftsmålene til grunn for lokal og regional planlegging. Det blir hevdet at for mye er overlatt til lokalt skjønn, og at manglende sanksjonsmuligheter kan være en begrensning. Funnene peker imidlertid i flere retninger, da det store handlingsrommet kommunene har, også blir framhevet som noe positivt. Basert på våre funn mener vi derfor at det er viktig å finne fram til styringssignaler som gir tydeligere krav til hva det innebærer å innfri statlige forventninger på bærekraftsområdet, uten at man underminerer kommunalt selvstyre og fjerner mulighetene for et mangfold av tilnæringer i lokal og regional planlegging for bærekraftig utvikling.

Meuleman (2008, 2014) antyder at mens nettverksgovernance i større grad er egnet til å løse «wicked problems», er hierarkisk governance egnet når man står overfor akutte kriser. Som Hey (2008) peker på, har vi etter flere tiår med utvikling av nettverks- og markedsorganisering sett få eksempler på at selvregulerende governance-former har klart å bane vei for ny policy, for eksempel på miljøfeltet, uten at det også har eksistert en reell trussel om bruk av offentlige tvangsmidler. Implementeringen av bærekraftsmålene lener seg tungt på de mekanismene for implementering som uttrykkes i Agenda 2030 gjennom mål 17 om samarbeid og partnerskap for å nå målene. Ut fra funnene våre mener vi at det er problematisk å basere den norske innsatsen for å nå bærekraftsmålene så tungt på styringslogikker hvor mer og bedre samarbeid gjennom nettverk og partnerskap anses som løsningen. Nasjonale minstestandarder for realiseringen av bærekraftsmålene lokalt og regionalt ville gitt en tydelig indikasjon på hva staten *faktisk* forventer av kom-

muner og fylkeskommuner, med muligheter for sanksjoner mot dem som ikke når disse minstekravene. Dette forutsetter selvsagt at regjeringen og nasjonale politikere ikke bare retorisk mener at bærekraftsmålene skal være nådd innen 2030, men at de også er villige til å stille krav til implementeringsarbeidet lokalt og regionalt.

MERKNADER

Artikkelen springer ut av forskningsprosjektet «Fra mål til mening til handling – samproduksjon og implementering av FNs bærekraftsmål i regionalt og lokalt planarbeid», finansiert av Norges forskningsråd (DEMOS-programmet). Vi ønsker å takke informantene våre, som er kommunale og fylkeskommunale planleggere i Nordland og Vestland. Forfatterne har ingen interessekonflikter.

REFERANSER

- Aust, H. P. & Du Plessis, A. (2018). Good urban governance as a global aspiration: on the potential and limits of SDG 11. I *Sustainable Development Goals*. Edward Elgar Publishing.
- Bilsky, E., Moreno, A. C. & Fernández Tortosa, A. (2021). Local Governments and SDG Localisation: Reshaping Multilevel Governance from the Bottom up. *Journal of Human Development and Capabilities*, 22(4), 713–724.
- Bulkeley, M. & H. (2006). Cities and the multilevel governance of global climate change. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, 12(2), 141–159.
- Börzel, T. A. (2008). Der „Schatten der Hierarchie“ – Ein Governance-Paradox? I *Governance in einer sich wandelnden Welt* (s. 118–131). VS Verlag für Sozialwissenschaften/Springer.
- Cooper, N. & French, D. (2018). *SDG 17: partnerships for the Goals – cooperation within the context of a voluntarist framework*. In *Sustainable Development Goals*. Edward Elgar Publishing.
- Davies, J. S. (2005). Local governance and the dialectics of hierarchy, market and network. *Policy studies*, 26(3–4), 311–335.
- Falleth, E., Saglie, I. L. & Nordahl, B. (2011). Evne eller vilje til lokal planlegging? *Plan*, 43(3–4), 90–93.
- Fenton, P. & Gustafsson, S. (2017). Moving from high-level words to local action – governance for urban sustainability in municipalities. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26–27, 129–133.
- Finansdepartementet & Utenriksdepartementet. (2017). One year closer 2016. Norway's progress towards the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development. <https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/vedlegg/utvikling/one-year-closer.pdf>
- Finansdepartementet & Utenriksdepartementet. (2018). One year closer 2018. Norway's progress towards the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development. https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/vedlegg/utvikling/oneyearcloser_2018.pdf

- Finansdepartementet & Utenriksdepartementet. (2019). One year closer 2019. Norway's progress towards the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development. https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/vedlegg/utvikling/2030agenda_rapport2019.pdf
- FN. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- Glass, L.-M. & Newig, J. (2019). Governance for achieving the Sustainable Development Goals: How important are participation, policy coherence, reflexivity, adaptation and democratic institutions? *Earth System Governance*, (2)100031
- Groven, K. (2017). *Kommunane og klimautfordringa: Ein studie av lokal klimagovernance i Norge*. [Doktorgradsavhandling]. Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet.
- Hanssen, G. S., Mydske, P. K. & Dahle, E. (2013). Multi-level coordination of climate change adaptation: by national hierarchical steering or by regional network governance? *Local Environment*, 18(8), 869–887.
- Hanssen, G. S., Hovik, S. & Hundere, G. C. (2014). Den nye vannforvaltningen. Nettverksstyring i skyggen av hierarki. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 03, 155–180.
- Héritier, A. & Lehmkuhl, D. (2008). The shadow of hierarchy and new modes of governance. *Journal of Public Policy*, 28(01), 1–17.
- Hey, C. (2008, 20.–21. juni). *Rediscovery of hierarchy: The new EU climate policies*. EU environmental policy and governance, challenge of climate change and beyond, European University Institute, Firenze. http://www.umweltrat.de/cae/servlet/contentblob/934278/publicationFile/59823/2008_06_Rediscovery_of_hierarchy.pdf
- Hofstad, H. (2013). *Håndtering av «wicked problems» i kommunal planlegging. Lokal oversettelse av målsettingene om bærekraftig utvikling og bedre folkehelse i ulike planleggingspraksiser*. [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Hofstad, H. (2018). Bærekraftig planlegging for framtida? I G. S. Hanssen & N. Aaarsæther (red.), *Plan- og bygningsloven 2008 – en lov for vår tid?* (s. 203–222). Universitetsforlaget.
- Hovik, S., Naustdalslid, J., Reitan, M. & Muthanna, T. (2015). Adaptation to climate change: professional networks and reinforcing institutional environments. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 33(1), 104–117.
- Jordan, A., Wurzel, R. K. W. & Zito, A. R. (2003). 'New' Instruments of Environmental Governance: Patterns and Pathways of Change. *Environmental Politics*, 12(1), 1–24. <https://doi.org/10.1080/714000665>
- Juhola, S. (2010). Mainstreaming climate change adaptation: the case of multi-level governance in Finland. I E. C. H. Keskitalo (red.), *Developing adaptation policy and practice in Europe: Multi-level Governance of Climate Change* (s. 149–187). Springer.
- Kanuri, C., Revi, A., Espy, J. & Kuhle, H. (2016). *Getting Started with the SDGs in Cities. A guide for stakeholders*.
- Khan, J. (2013). What role for network governance in urban low carbon transitions? *Journal of Cleaner Production*, 50, 133–139.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2019). *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019–2023*.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2021a). *Veileder om kommuneplanens arealdel*.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2021b, 4. august). *Veiledere om planlegging, byutvikling, kart, tinglysing og matrikkel*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet. https://www.regjeringen.no/no/tema/plan-bygg-og-eiendom/plan_bygningsloven/planlegging/veiledning/veiledere/id2836208/
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2021c). *Veileder om universell utforming*.

- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2021d). *Veileder om barn og unge i plan og byggesak*.
- Kooiman, J. (2003). *Governing as governance*. Sage.
- Kristiansand kommune. (2020). *Kristiansand kommunes innspill til regjeringens handlingsplan for bærekraftsarbeidet i Norge*.
- KS. (2021). Voluntary Subnational Review. KS. <https://www.ks.no/contentassets/84e79-fe43ce643eca54f14fa08c4f012/Rapport-Voluntary-Subnational-Review-F42-web.pdf>
- Lemos, M. C. & Agrawal, A. (2006). Environmental governance. *Annual Review of Environment and Resources*, 31, 297–325.
- Lund, D. H., Sehested, K., Hellesen, T. & Nellemann, V. (2012). Climate change adaptation in Denmark: enhancement through collaboration and meta-governance? *Local Environment*, 17(6–7), 613–628.
- Lundberg, A. K., Bardal, K., Vangelsten, B. V., Reinar, M. B. & Richardson, T. (2020). *Strekk i laget: En kartlegging av hvordan FNs bærekraftsmål implementeres i regional og kommunal planlegging*. NF-rapport 07/2020. <https://nforsk.brage.unit.no/nforsk-xmlui/handle/11250/2723330c>
- Meld. St. 40 (2020–2021). *Mål med mening. Norges handlingsplan for å nå bærekraftsmålene innen 2030*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-40-20202021/id2862554>
- Messerli, P., Murniningtyas, E., Eloundou-Enyegue, P., Foli, E. G., Furman, E., Glassman, A., ... & van Ypersele, J. P. (2019). *Global sustainable development report 2019: the future is now – science for achieving sustainable development*.
- Meuleman, L. (2008). *Public management and the metagovernance of hierarchies, networks and markets: the feasibility of designing and managing governance style combinations*. Physica-Verlag/Springer.
- Meuleman, L. (2014). Governance frameworks. *Global environmental change*, 885–901.
- Meuleman, L. & Niestroy, I. (2015). Common But Differentiated Governance: A Metagovernance Approach to Make the SDGs Work. *Sustainability*, 7(9), 12295–12321.
- Monkelbaan, J. (2019). *Governance for the sustainable development goals. Exploring an integrative framework of theories, tools, and competencies*. Springer.
- Nordland fylkeskommune. (2020). *Innspill til Nasjonal handlingsplan for bærekraftsmålene*.
- Oslo kommune. (2020). *Oslo kommunes innspill til nasjonal handlingsplan for bærekraftsmålene*. Byrådsavdeling for finans.
- Parker, S. (2003). *Urban theory and the urban experience: Encountering the city*. Routledge.
- Peters, B. G. & Pierre, J. (2001). Developments in intergovernmental relations: towards multi-level governance. *Policy and Politics*, 29(2), 131–136.
- Plan- og bygningsloven. (2008). Lov om planlegging og byggesaksbehandling (LOV-2008-06-27-71). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71>
- UNCED. (1992). *Agenda 21*. <https://sustainabledevelopment.un.org/outcomedocuments/agenda21>
- UNDP, ULCG & UNHABITAT. (2017). Learning Module 1: Localizing the SDGs/Introduction. The Trainer's Guide. https://learning.uclg.org/wp-content/uploads/2021/02/m1_en_web.pdf
- UNDP, ULCG & UNHABITAT. (2021). Learning Module 4: Localizing the SDGs through Decentralized Cooperation. The Trainer's Guide. https://learning.uclg.org/wp-content/uploads/2021/09/m4_en_web.pdf
- United Cities and Local Governments. (2015). *The sustainable development goals. What local governments need to know*: https://www.uclg.org/sites/default/files/the_sdgs_what_localgov_needed_to_know_0.pdf

- Sippel, M. & Jenssen, T. (2009). *What about local climate governance? A review of promise and problems.*
- Solberg, E. (2015). From MDGs to SDGs The Political Value of Common Global Goals. *Harvard International Review*, 37(1), 58.
- Stavanger kommune. (2020). *Stavanger kommunes innspill til regjeringens handlingsplan for bærekraftsarbeidet i Norge.*
- Steurer, R. (2007). From government strategies to strategic public management: an exploratory outlook on the pursuit of cross-sectoral policy integration. *Environmental Policy and Governance*, 17(3), 201–214.
- Viken fylkeskommune. (2020). *Regional planstrategi.*
- Aarsæther, N, Nyseth, T. og Buanes, (2018). *Samordning: planlegging som prosedyre for reflektert samfunnsutvikling.* I G. S. Hanssen & N. Aarsæther (red.), *Plan- og bygningsloven 2008 – en lov for vår tid?* (s. 49–70). Universitetsforlaget.

Forfattere

Johanne Alteren er professor ved Høgskolen i Molde med ph.d. i studier av profesjonspraksis. Forskningsinteressene er profesjonsutøverens læringsprosesser, legemiddelhåndtering og pasientsikkerhet, og individuell sykepleie i helsetjeneste og behandling.

Renate Louise Blindheim-Hansen er utdannet sosionom. Hun tok mastergrad i organisasjon og ledelse i 2020 med oppgaven «Medarbeidere med brukererfaring i rusomsorgen». Hun har 17 års erfaring fra blant annet rusomsorgen med spesielt fokus på LAR, ettervernstiltak (rus), barnevernsinstitusjon, arbeidsinkludering og ledelse. Hun har siden 2021 vært ansatt som høyskolelektor ved Institutt for velferd og deltaking – sosialt arbeid i Sogndal og er medlem i forskergruppen «Oppvekst, rus og sosial marginalisering».

Ole David Brask (1961) er førstelektor ved Høgskolen i Molde, avdeling for helse- og sosialfag. Han har bakgrunn fra psykisk helsearbeid, og forskningsfeltene er høgskolepedagogikk, teamarbeid, praksisstudier og den moderne hjelperollen.

Eivind Brendehaug (1960), seniorforskar (ph.d.) ved Vestlandsforskning. Forskar på berekraftig reiseliv og klimatilpassing, og forholdet mellom klimapolitikk, energiomstilling og naturmangfald.

Marius Røthe Bøen, (1992), IT Developer, Becour AS. BSc in information systems with a specialisation in data security.

Agnes Brudvik Engeset (f. 1973), seniorforskar ved Vestlandsforskning. Engeset har arbeidd med ulike sider av reiselivet; berekraftig reiseliv, distriktsreiseliv, berekraftig friluftsliv og kulturturisme.

Erik C. Fooladi (1972), førsteamanuensis, Institutt for realfag, Avdeling for humanistiske fag og lærarutdanning, Høgskulen i Volda. Fagområde: Fagdidaktikk i naturfag og mat og helse, tverrfaglegheit i kontekst av mat, vitskapsformidling.

Kristian Fuglseth (1976), førstelektor, Institutt for kommunikasjon, Avdeling for mediefag, Høgskulen i Volda. Fagområde: Kommunikasjon, formidling, PR, risiko- og krisekommunikasjon.

Øyvind Glosvik er dr.polit. og dosent ved Høgskulen på Vestlandet. Han forskar på og underviser om lokale og regionale utviklingsprosessar, førstelinjeleing, kunnskapsleing og lærande leing i helse-, velferds- og utdanningsinstitusjonar.

Kyrre Groven (1961), seniorforskar ved Vestlandsforskning, ph.d. i samfunnsgeografi ved NTNU. Forskar på lokal klima- og miljøpolitikk, bevaring av naturmangfald og implementering av FNs berekraftsmål.

Lise Lillebrygfjeld Halse er professor i innovasjon og teknologi ved Høgskolen i Molde. Hun har publisert innenfor områdene kunnskapsdeling og innovasjon i klynger og produksjonsnettverk, backshoring, digitalisering og bærekraft.

Kjersti Halvorsen er utdannet dr.polit. i statsvitenskap fra UiB og hadde fra 1991 til 2013 forsknings- og undervisningsstillinger ved UiB og NHH. Hun har siden 2013 vært ansatt som førsteamanuensis ved Institutt for samfunnsvitenskap ved HVL, der hun arbeider som foreleser og veileder for studenter som tar master i organisasjon og ledelse. Hennes forskningsområder er samhandling i møte med det uforutsette, virkninger av helsetilsyn og historiske tekster fra organisasjonsteoriens barndom. Hun har publisert i norske, skandinaviske og internasjonale tidsskrifter og bøker.

Ole Hofstad er professor emeritus i ressursøkonomi ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU) og har undervist og forsket på skogøkonomi, skogpolitikk, skogforvaltning i Norge og deler av Afrika.

Heidi Hogset (f. 1958) er førsteamanuensis i samfunnsøkonomiske fag ved Høgskolen i Molde. Hun har en ph.d. i landbruksøkonomi fra Cornell University i USA, med en sivilagronomgrad fra Norges landbrukshøgskole. Hun har deltatt i forskningssamarbeid med CGIAR-institusjoner i Øst-Afrika.

Liv Ingrid Aske Håberg (f. 1958), førsteamanuensis i pedagogikk ved Høgskulen i Volda. Undervisningsfelt er barnehagelærerutdanning og master i spesialpedagogikk. Forskingsinteresser omhandler early literacy, læring, leik og danning i barnehagen.

Johannes Idsø (1951) er samfunnsøkonom frå Universitetet i Bergen. Han er dosent ved Fakultet for ingeniør- og naturfag i Sogndal (Høgskulen på Vestlandet) og underviser i energiøkonomi. Forskingsområde er regional økonomi, kraftproduksjon og fiskeoppdrett.

Bjørn Jæger er professor in Informatikk ved Høgskolen i Molde. Forskningsinteressene inkluderer digitalisering av verdikjeder og forretningsprosesser, ERP-systemer, Remote Process Automation (RPA), IoT, blokkjeder og sirkulær økonomi. Jæger er leder forskningsgruppen for informatikk og digitalisering.

Hans Petter Kildal (1970), CEO, Becour AS. MSc in resource economics and business master in Power Market Analytics. Prof. background: Power trader and an active contributor in establishing the European market for GOs (1999). Founder of Becour AS.

Olena Klymenko er doktorgradsstipendiat i logistikk ved Høgskolen i Molde. Hun har mastergrad fra NTNU i Ålesund, og forsker på utvikling av bærekraftige organisasjoner og verdikjeder.

Øyvind Heimset Larsen (1974), seniorforskar, Vestlandsforskning. Larsen har som forskar ved Vestlandsforskning i 20 år jobba med IKT og regional utvikling og bruk av forskning og utvikling for betre innovasjon i næringslivet. Året 2001 var han tilsett ved Høgskulen i Sogn og Fjordane, Sogndal.

Aase Kristine Lundberg (1983), seniorforsker ved Nordlandsforskning og samfunnsgeograf med en tverrfaglig ph.d. i samfunnsutvikling og planlegging fra NMBU. Forsker på lokal og regional planlegging, implementering av FNs bærekraftsmål og kjønn og utmarksforvaltning.

Jon Gunnar Nesse (1952), dosent emeritus innan organisasjon og leiing frå HVL og prosjektmedarbeidar ved Vestlandsforskning. Han er medforfattar i fleire lærebøker. Forskningsområde: entreprenørskap, innovative bedriftsnettverk og vilkår for overgang til fornybar energi.

Mathias B. Reinart (1986), stipendiat i sosiologi ved Nord universitet og forsker ved Nordlandsforskning. Forskningsinteresser inkluderer policyimplementering, byplanlegging, makt og miljøpolitikk.

Synnøve Rubach (1968), senior researcher, NORSUS AS. MSc in mechanical engineering and PhD in Organisation and Management. Field of research: Sustainability, renewable energy, and measures for sustainable innovation and organisation development.

Kari Ryslett (f.1965), høgskulelektor i matkultur og helse ved Høgskulen i Volda. Undervisningsfelt er barnehagelærerutdanning og vidareutdanning i mat og helse. Forskingsinteresser er samfunnsnærings knytt til mat og måltid i skule og barnehage.

Dorthea Sekkingstad er førstelektor i pedagogikk og utdanningsleiing ved Høgskulen på Vestlandet. Ho har lang erfaring som undervisar i høgare utdanning, og har arbeidd som lærar og rektor i skuleverket i ei årrekke. Undervisnings- og forskingsområde er rettleiing, utdanningsleiing og universitets- og høgskulepedagogikk.

Torbjørn Selseng (1990), forskar, Vestlandsforskning. Forskar på berekraftig klimatilpassing og lokal miljøpolitikk.

Arezoo Soltani har doktorgrad i ressursøkonomi fra Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU). Hun er ansatt som førsteamanuensis ved Høgskulen i Molde og har undervisning i mikroøkonomi, makroøkonomi og miljø- og ressursøkonomi ved bachelorstudiet i økonomi og administrasjon. Soltani forsker på ressursøkonomi og lagring av karbon i skog.

Solveig Straume (f. 1977), førsteamanuensis i Sport Management ved Høgskolen i Molde. Forskingen hennes har i hovedsak handlet om hvordan idrett brukes som metode for samfunnsutvikling nasjonalt og internasjonalt.

Anna Maria Urbaniak-Brekke (f.1987), seniorforskar ved Vestlandsforskning. Urbaniak-Brekke har m.a. arbeidd med reiseliv, kultur turisme, friluftsliv, fysisk aktivitet.

Svein Ølnes (1959), senior researcher at Vestlandsforskning/Western Norway Research Institut. Field of research: Digitalization in public sector and especially the use of blockchain technology.

Torbjørn Årethun (1964), dosent ved Høgskulen på Vestlandet, samfunnsøkonom frå Universitetet i Oslo og underviser i matematikk og samfunnsøkonomiske fag. Årethun har forska på regional utvikling og entreprenørskap, og har publisert artiklar innan desse områda.

Oversikt over initiativtakere og dem som har gitt pengegaver

Høgskulen
på Vestlandet

HØGSKULEN I VOLDA

Høgskolen i Molde
Vitenskapelig høgskole i logistikk

NTNU
Kunnskap for ei betre verd

MØREFORSKING

VESTLANDSFORSKING

SPAREBANKEN MØRE

Fjordantologien 2022 handler om bærekraft, nærmere bestemt utfordringene med å realisere FNs bærekraftsmål fra 2015. Antologien inneholder 15 kapitler, hvor temaene spenner vidt. Her kan du blant annet lese om bærekraftig skogforvaltning, sosial bærekraft i turistnæringen, hvordan blokkjedeteknologi kan bidra til satsningen på fornybar energi, hvordan maritime bedrifter i Møre og Romsdal svarer på forventninger om bærekraftig utvikling, og hvordan tv-programmet «Supernytt» formidler bærekraftbegrepet til barn.

Samlet illustrerer kapitlene i denne antologien hvor komplekst bærekraftbegrepet er, og hvor vanskelig det er å nå målene. Et viktig funn er at vi må handle enhetlig om vi skal kunne realisere bærekraftsmålene, da de griper inn i hverandre, og det ikke nytter å løse dem enkeltvis. I tillegg må det forskning til, slik at vi som samfunn kan finne de beste løsningene for å innfri bærekraftsmålene. Denne antologien er et bidrag til denne forskningen.

Forfatterne er i all hovedsak tilknyttet universitets- og høyskoleinstitusjoner i Kyst-Norge, fra Haugesund i sør til Kristiansund i nord. Unntakene representerer det mangfoldet av samarbeidspartnere som disse miljøene har forbindelser til både regionalt og nasjonalt.

Redaktørene for boken er Heidi Hogset, Johanne Alteren, Bjørn Jæger og Solveig Straume. Redaktørene er tilknyttet Høgskolen i Molde – vitenskapelig høgskole i logistikk.

Denne boken er også tilgjengelig i åpen tilgang-utgave på Idunn.

ISBN trykt utgave (print on demand): 978-82-15-06292-1